

Περιεχόμενα

Πρόλογος.....	5
Θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις	7
Η μνήμη.....	7
Η εργασία	11
Η ταυτότητα	15
Μεθοδολογία	18
Τόπος, χώρος, άνθρωποι	21
Η ως τώρα έρευνα	25
Η διάρθρωση	28
I. Στην αναζήτηση των όρων και των ορίων.	31
II. Η παραγωγική μορφή του μισιακού.	45
III. Δομούμενες ταυτότητες και ετερότητες.	73
IV. Δύσκολες κατηγοριοποιήσεις: η ταυτότητα και η ετερότητα.	92
V. Ο τραυματικά βιωμένος εργασιακός έλεγχος.....	104
VI. Η μεγάλη έξοδος.....	112
VII. Από την ιστορία στο μύθο.....	120
Επίλογος.....	128
Βιβλιογραφία.....	132
Παράρτημα.....	164
A. Συνεντεύξεις.....	165
B. Απομαγνητοφωνήμενη προφορική παράδοση.....	246
Γ. Τοπικός Τύπος.....	258
Δ. Φωτογραφικό, έντυπο και ηλεκτρονικό υλικό από την καθημερινή εργασία των κεχαγιάδων	263
E. Αρχειακές πηγές.....	276
ΣΤ. Η συνοικία “αιγυπτιώτικα” των πρώτων Λημνίων μεταναστών στην Αλεξάνδρεια....	285
Z. Η συνοικία “τα σπίτια των αγάδων”,	293
στο Ανδρόνι της Μύρινας.....	293
H. Ο κεχαγιάς στο παρόν.....	296
Θ. Οι χάρτες	315

Πρόλογος

Μετά το πέρας της παρούσας διπλωματικής αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω όλους όσοι συνέβαλαν με τον έναν ή άλλο τρόπο στην έρευνα και στη συγγραφή της. Πολλές ευχαριστίες οφείλω στους υπαλλήλους των ΚΕΠ του Δήμου Κοντιά και Ατσικής, για την αμέριστη βοήθειά τους στην έρευνα αρχείων των κοινοτήτων και ενστερνιζόμενοι το πάθος της έρευνας άνοιξαν διάπλατα κάθε ληξιαρχική πράξη που θα μπορούσε να φωτίσει άγνωστες πτυχές του λημνιού κεχαγιά, καθώς και τον διευθυντή του Δημοτικού Σχολείου Ατσικής που μου διέθεσε τα μαθητολόγια των Μέσα Χωριών.

Ευχαριστώ οφείλω εξίσου στην υπάλληλο της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Μύρινας που με κάθε τρόπο με βοήθησε στον εντοπισμό της τοπικής βιβλιογραφίας και του προπολεμικού Τύπου. Η αφειδώλευτη αγάπη της για τη λημνιά κοινωνία και τη μετεξέλιξή της στάθηκε αρωγός εκ των ουκ άνευ για την εμπειριστατωμένη μελέτη από μέρους μου των συνθηκών του νησιού που επικρατούσαν μέχρι και τα τελευταία χρόνια του 20ού αιώνα.

Κρίνω αναγκαίο να αναφέρω έστω και ονομαστικώς τους πληροφορητές μου, που ενσκύπτοντας στο στόχο της εργασίας και βιώνοντας το χώρο διαφορετικά από ότι εγώ ως ερευνητής παρείχαν σε εμένα όλες τις εθνογραφικές πληροφορίες που θα με παρότρυναν να μην περιοριστώ μόνο σε μία επιφανειακή παράθεση των όσων ειπώθηκαν κατά τις συνομιλίες μας: το Χρίστο, τον Νίκο, το Γιάννη, το Γιώργη, το Χρίστο, την Πάτρα, την Παναγιώτα, το Χρήστο, το Στρατή καθώς και όλους τους άλλους που συνεισέφεραν στη παρούσα συγγραφή.

Κατά τη διάρκεια της έρευνας και της συγγραφής, τρεις πληροφορητές υπέκυψαν στο γήραςμα του χρόνου: η Δέσποινα, γειτόνισσα στο Βάρος, που αποτέλεσε και την πιο ηλικιωμένη μου πληροφορήτρια (103 ετών), η Ματθίλδη, που πέθανε ένα μήνα μετά τη συνομιλία μας, και τέλος η Αποστολία που πέθανε μέσα στον περασμένο Οκτώβρη. Και οι τρεις άφησαν το δικό τους στίγμα τόσο στην κοινότητα όσο και στην πορεία της έρευνας.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω άτομα που με στήριξαν και με βοήθησαν σε όλο αυτό το διάστημα, τόσο σε επίπεδο ψυχολογικό, όσο και γνωστικό και οικονομικό:

τους γονείς μου Γαρύφαλλο και Μαριάνθη, που εκτός της οικονομικής και ψυχολογικής βοήθειας που μου παρείχαν δέχτηκαν πολλές φορές να φιλοξενήσουν στο σπίτι πληροφορητές και να με ενημερώσουν για την κεχαγιάδικη ορολογία. Την Παναγιώτα, στην οποία οφείλω την αγάπη και το πάθος μου για ό,τι σήμερα ονομάζεται κοινώς ‘‘λαϊκός πολιτισμός’’ και τον Παναγιώτη. Ο Παναγιώτης με βοήθησε όσο κανείς στη διάρκεια της έρευνας αλλά και της βιβλιογραφίας: μέσα από ατελείωτες συζητήσεις και παρατηρήσεις σχετικές με την πειθαρχία στο ίδιο το ερώτημα που εξ αρχής τέθηκε για τη διπλωματική, από την διαρκή ενημέρωση για την τρέχουσα ανθρωπολογική βιβλιογραφία και τη μεθοδολογία που έπρεπε να υπακούσω και τη ψυχολογική υποστήριξη, προέκυψε η παρούσα εργασία.

Πρότυπα τρόπων σκέψης και τρόπων γραφής αποτέλεσαν για μένα, και εν τέλει καθόρισαν την πορεία μου στην επιστήμη της Λαογραφίας η Κων/να Μπάδα, που με τόλμη δέχτηκε να εποπτεύσει, και στην οποία οφείλω την αγάπη μου για τη μελέτη της εργασίας και του φύλου, η Μαριλένα Παπαχριστόφορου, που με το βιβλίο της για τους Λειψούς αναδιτάξε μέσα μου όλη την νεοκτηθείσα θεωρία μου για τον Αιγαιακό χώρο, και το Βασίλη Νιτσιάκο, που από το προπτυχιακό μου, ακόμη, επίπεδο μου εμφύσησε την αγάπη για το χώρο και ό, τι τον διέπει. Τέλος, θέλω να ευχαριστήσω εκ βάθους καρδιάς τη Ρενάτα Δαλιανούδη, για τις πολύτιμες παρατηρήσεις της επί του κειμένου, χωρίς τις οποίες το παρόν θα ήταν ημιτελές.

Θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις

Η μνήμη

Η μελέτη της μνήμης και των φορέων της, από τα μέσα του 20ού αιώνα, σηματοδοτεί τη στροφή πολλών επιστημών, ανάμεσά τους η Ιστορία, η Λαογραφία και η Ανθρωπολογία,¹ από την αυθεντία της αντικειμενικότητας του γράφοντος προς την υποκειμενικότητα και τη βιωμένη εμπειρία των υποκειμένων της ιστορικής αλλαγής, των δρώντων υποκειμένων.²

Η προφορική ιστορία, βασισμένη στη συλλογική μνήμη των ομάδων μιας κοινότητας έρχεται να συμπληρώσει ή/ και να ανατρέψει την επίσημη δημοσιευμένη ιστορία.³ Η έκρηξη μνήμης που παρατηρείται στην Ελλάδα στα τέλη του 20ού αιώνα, αλλά και η στροφή των κοινωνικών επιστημών προς αυτή, δήλωνε ως ένα βαθμό και την αδυναμία των επίσημων πηγών στην έκφραση των παραγκωνισμένων, κυρίως, ομάδων, αλλά και την ανάγκη πλουραλισμού σε ένα τόσο ευρύ πεδίο, όπως αυτό της ανθρώπινης κοινωνίας. Μέσα από την ανάδυση της μνήμης των υποκειμένων αναδύεται η ταυτότητα τους ενώ παράλληλα δομείται το παρόν του δικού τους παρελθόντος.

Η προφορική ιστορία δίνει φωνή και λόγο στα υποκείμενα της καθημερινότητας, σε μια εποχή που η επίσημη ιστορική γραφή θεωρείται αυθεντία και τα περιθωριοποιημένα στρώματα ανάξια λόγου· ο ιστορικός γράφει για τις ομάδες αυτές ερήμην τους. Δίνοντας το βήμα στα περιθωριοποιημένα, δρώντα, ωστόσο, υποκείμενα, μέσω της βιωμένης εμπειρίας τους, η ιστορία τείνει να εξανθρωπίζεται και να αποκτά το πλουραλιστικό της υπόβαθρο, ικανό να αμφισβητήσει την μέχρι τώρα μεροληψία των γραπτών πηγών και να θέσει νέα ερωτήματα: ποιος και γιατί γράφει ιστορία, ποιος ο ρόλος των ομάδων στη ροή της ιστορίας, ποια και σε ποιο

¹ Νιτσιάκος Βασίλης, *Προσανατολισμοί, μια κριτική εισαγωγή στη Λαογραφία*, Κριτική, Αθήνα, 2014², σ.221-225.

² Thompson Paul, *Φωνές από το παρελθόν, προφορική ιστορία*, Ποταμιάνος Ν. – Μπούσχοτεν Ρ.Β. (μτφ), Μπάδα Κ. – Μπούσχοτεν (επιμ), Πλέθρον, Αθήνα, 2002, σ. 26-28.

³ Μπενβενίστε Ρίκα, “ Μνήμη και ιστοριογραφία”, στο, Μπενβενίστε Ρίκα – Παραδέλλης Θεόδωρος (επιμ), *Διαδρομές και τόποι μνήμης, ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1999, σ. 11-26.

βαθμό η εμπλοκή του γράφοντος ιστορικού στο κείμενό του και ποια η τελική αφήγηση που παράγει επί των ομάδων και της κοινωνίας γενικότερα κλπ.⁴

Η στροφή των παραπάνω επιστημών προς τη μνήμη και η οπτική τους προς τις προφορικές μαρτυρίες διαμεσολαβείται εν πολλοίς από την ιδέα του Halbwachs που πρώτος έκανε λόγο για τη συλλογική μνήμη και τη σχέση της με το χώρο και το χρόνο.⁵ Η μνήμη των υποκειμένων, παρότι εκφέρεται ατομικά, βασίζεται σε στερεοτυπικά σύμβολα, μοτίβα και κοινούς τόπους δημιουργώντας τη μνήμη διαφόρων ομάδων, τη συλλογική μνήμη.

Σε έναν επιμέρους διαχωρισμό της συλλογικής μνήμης σε επίσημη / ανεπίσημη, εθνική / κοινοτική, θρησκευτική, ταξική κλπ, προχώρησε ο Halbwachs στα “Κοινωνικά Πλαίσια της μνήμης”,⁶ αλλά ο Γάλλος στοχαστής Foucault εισήγαγε τον όρο “αντι- μνήμη” (counter memory) αναφερόμενος σε όλες τις προσπάθειες αντίστασης των ομάδων στην επίσημη εντολή λήθης. Η κατηγοριοποίησή της με βάση τις διάφορες κοινωνικές ομάδες που τη διατηρούν, την εμπλουτίζουν και αντλούν από αυτή την ταυτότητά τους δεν υποδηλώνει μια παθητική στάση απέναντι στο παρελθόν ή μια άκριτη υιοθέτηση των κοινών τόπων της συλλογικότητας: τουναντίον η μνήμη είναι επιλεκτική: σε μια ενεργητική διαδικασία το άτομο ως μέλος επιλέγει τι και πως θα θυμάται, ενώ ταυτόχρονα τι θα ξεχάσει, τι θα παραδώσει στη λήθη καθώς και τι θα σιωπήσει· η μνήμη δημιουργεί λήθες και σιωπές.⁷ Η μνήμη διαμορφώνεται σε μία διαδικασία συστηματικής κοινωνικής αλληλεπίδρασης δημιουργώντας το παρόν του παρελθόντος τη στιγμή της συνέντευξης / καταγραφής της.

Η μνήμη σχετίζεται άμεσα με το χώρο, μιας και αυτός αποτελεί μια πραγματικότητα που διαρκεί στο χρόνο, χαρακτηρίζεται από τις αναφορές της μέσα

⁴ Λε Γκοφ Ζακ, *Ιστορία και μνήμη*, Γαζή Έφη (επιμ), Κουμπουρλής Γιάννης (μτφ), Νεφέλη, Αθήνα, 1998, σ. 143-145.

⁵ Maurice Halbwachs, *Η συλλογική μνήμη*, Μαντόγλου Άννα (προλ – επιμ), Πλυτά Τίνα (μτφ), Παπαζήσης, Αθήνα, 2013.

⁶ Halbwachs Maurice, *Τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης*, Ζέη Ελευθερία (μτφ), Μπενβενίστε Ρίκα (προλ), Namer Gerard (επιμ), Νεφέλη, Αθήνα, 2013.

⁷ Παραδέλλης Θεόδωρος, “Ανθρωπολογία της μνήμης”, στο, Μπενβενίστε Ρίκα – Παραδέλλης Θεόδωρος (επιμ), *Διαδρομές και τόποι της μνήμης, ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1999, σ. 27-58.

σε αυτόν αλλά και την εξάρτησή της από αυτόν.⁸ Μολονότι μια ομάδα σχετίζει πάντα τις αφηγήσεις της γύρω / και για έναν τόπο, δεν συμβαίνει το ίδιο με το χρόνο: ο χρόνος καθίσταται μια συνθήκη μεταξύ των ανθρώπων με κύριο στόχο τη ρύθμιση των μεταξύ τους υποθέσεων, ενώ ο χώρος και τα αντικείμενά του αποτελούν δυναμικά πεδία δράσης που εμπλέκονται στις κοινωνικές σχέσεις.⁹ Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα από το θάνατο του Trastulli, τη μετατόπιση της ημέρας του συμβάντος αλλά και της ίδιας της πραγμάτευσης του θανάτου από μια ομάδα εργατών που διαδήλωνε εκείνη την περίοδο στην Ιταλία.¹⁰

Άμεσα εμπλεκόμενη με τη μνήμη η υποκειμενικότητα επισημαίνει τη μονομέρεια και τον επιλεκτικό χαρακτήρα των μέχρι τότε ιστορικών και την αναπόφευκτη παραγωγή σιωπών από μέρους των επίσημων και γραπτών πηγών. Η υποκειμενικότητα προκύπτει από την ανάγκη να αναγνωρίσουμε το υποκείμενο στην ιστορία και κατά την Παζερίνι “Ο όρος υποκειμενικότητα καλύπτει επίσης τις πολλαπλές θέσεις των υποκειμένων ως δρώντων και ως αντικειμένων, ως ούτε αμιγώς καθορισμένων ούτε εντελώς αυτόνομων”. Σχετικός με την υποκειμενικότητα ο όρος δυποκειμενικότητα συμπληρώνει τη σύμβαση ανάμεσα στον ομιλητή – δρών υποκείμενο και το δέκτη και οδηγεί στην καταγραφή της βιωμένης εμπειρίας και στην παραγωγή γνώσης.¹¹

Για τη σχέση της μνήμης με την ιστορία ο Νορά υποστηρίζει τους μνημονικούς τόπους και γράφει για τα μνημεία της Γαλλίας στο *Lieux de Memoire* “Μιλούμε τόσο πολύ περί μνήμης επειδή δεν υπάρχει πλέον... Η συνείδηση χάσματος με το παρελθόν συγγέεται με την αίσθηση μιας μνήμης θρυμματισμένης...”¹². Ενώ ο Bastide αναφερόμενος στη διατήρηση πολλών αφρικανικών στοιχείων στις θρησκείες και τις τελετουργίες πληθυσμών αφρικανικής καταγωγής στην Αμερική τονίζει τα κέντρα κοινωνικής συνέχειας και τα θραύσματα

⁸ Ιωάννου Χριστιάνα – Νάσαινας Σπύρος, “Παιγνιώδης διατάξεις της μνήμης, διαλύοντας τους χώρους που θεματοποιούν τη συλλογική μνήμη”, στο, Σταυρίδης Σταύρος (επιμ), *Μνήμη και εμπειρία του χώρου*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006, σ. 235-260.

⁹ Ελεάνα Γιαλούρη, “Υλικός πολιτισμός: οι περιπέτειες των πραγμάτων στην Ανθρωπολογία”, στο, Γιαλούρη Ελεάνα (επιμ), *Υλικός πολιτισμός: η ανθρωπολογία στη χώρα των πραγμάτων*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, σ.25-31.

¹⁰ Sandro Portelli, "What makes oral history different?", στο, Perks R. and Thompson A. (eds.), *The Oral History Reader*, Routledge, London, 1998, σ. 63-74, για τον ευρύτερο προβληματισμό του Portelli πάνω στα λεγόμενα των πληροφορητών και την έννοια της υποκειμενικότητας.

¹¹ Πασσερίνι Λουίζα, *Σπαράγματα του 20ού αιώνα, η ιστορία ως βιωμένη εμπειρία*, Νεφέλη, Αθήνα, 1999, σ. 15-19.

¹² *Τόποι μνήμης*, συνέντευξη του Πιερ Νορά στη Χρυσάνθη Αυλάμη, *Ιστορ* τχ. 14(2005), Αθήνα, σ. 179- 198.

της συλλογικής μνήμης ως απόρροια βίαιης μετακίνησης και μετεγκατάστασης πληθυσμών σε νέες περιοχές.¹³

Αν και η στροφή των Ελλήνων επιστημόνων προς τις προφορικές πηγές, την υποκειμενικότητα που τις διέπει και τη μνήμη, έγινε με κάποια καθυστέρηση, συγκριτικά με τα διεθνή τεκταινόμενα, γνώρισε ιδιαίτερα μεγάλη αποδοχή από την ακαδημαϊκή κοινότητα. Ανάμεσά τους, ο Σταυρίδης, ερευνά τη σχέση του χώρου και του χρόνου στη συλλογική μνήμη, και την ορίζει ως ‘‘τόπο παραγωγής κοινά αναγνωρίσιμων νοημάτων’’, θέτοντας και το ζήτημα της συμβολικής διάστασης της μνήμης, ενώ επισημαίνει ότι ‘‘η μνήμη κυριολεκτικά ιδρύει το χώρο, δηλαδή παγιώνει χωρικές συσχετίσεις αντιμετωπίζοντας την πρόκληση της ετερογένειας του παρόντος με την επιβεβαίωση μιας σταθερότητας’’.¹⁴ Κάνει επίσης λόγο για χωρικά ίχνη του παρελθόντος που αποκτούν κοινωνική και συμβολική σημασία για τις κοινωνικές ομάδες και αποτελούν το έρεισμα για τις συλλογικές αναμνήσεις.

Παρεμφερές με τη θεώρησή του για την ίδρυση σημαινόντων χώρων από τη μνήμη είναι και ο αφηγηματικός χάρτης της Παπαχριστόφορου: μέσα από εθιμικές πρακτικές που επιτελούνται στο χώρο σε διάφορες στιγμές του κύκλου του χρόνου συγκροτείται μια χαρτογραφία ενσώματη που δημιουργεί χωρικά σημεία που ανακαλούν ατομικές και συλλογικές εμπειρίες.¹⁵ Αυτή η σχέση των ομάδων με το χώρο, η αλληλεπίδραση μεταξύ ατόμου και χώρου δημιουργεί τη βιωμένη εμπειρία.

Η μνήμη, κατά τη Σερεμετάκη, είναι πολιτισμικά διαμεσολαβημένη υλική πρακτική που ενεργοποιείται από σωματικές πράξεις και συμπτωνόμενα από νοήματα αντικείμενα.¹⁶ Αυτού του είδους η μνήμη, η βιωμένη, συνδέει την κοινωνία με την ιστορία της ενώ παράλληλα αποτελεί μοχλό για τη συγκρότηση της πολιτισμικής ταυτότητας, της αίσθησης του ανήκειν σε ένα πολιτισμικό σύνολο¹⁷ τα μνημονικά ίχνη ή αλλιώς τα αντικείμενα μνήμης βοηθούν στη διαδικασία της

¹³ Thompson P., *Φωνές από το παρελθόν*, Μπάδα Κων/να (επιμ), Μπούσχοτεν Βαν Ρίκη (μτφ), Πλέθρον, Αθήνα, 2009, σ. 53. Μπενβενίστε Ρίκα, ‘‘Μνήμη και Ιστοριογραφία’’, στο, Μπενβενίστε Ρίκα – Παραδέλλης Θεόδωρος (επιμ), *Διαδρομές και τόποι της μνήμης, ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1999, σ. 11-26.

¹⁴ Σταυρίδης Σταύρος, ‘‘Η σχέση χώρου και χρόνου στη συλλογική μνήμη’’, στο, Σταυρίδης Σταύρος (επιμ), *Μνήμη και εμπειρία του χώρου*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006, σ. 13-41.

¹⁵ Παπαχριστοφόρου Μαριλένα, *Μύθος λατρεία και ταυτότητες ‘‘στο νησί της Καλυψώς’’*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2013, σ. 254-257.

¹⁶ Σερεμετάκη Νάντια, *Η παλιννόστηση των αισθησεων, αντίληψη και μνήμη ως υλική κουλτούρα στη Σύγχρονη εποχή*, Λιβάνης, Αθήνα, 2008³, σ. 265-269.

¹⁷ Μαντόγλου Άννα, *Μνήμες ατομικές – κοινωνικές – ιστορικές*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2012, σ.41-49.

ενθύμησης και λειτουργούν ως σύμβολα με νοήματα. Η μνήμη συγκροτείται και παράγεται από βιωματικά σπαράγματα.

Τα δίπολα που κατηγοριοποιείται η μνήμη και κυρίως ο διαχωρισμός της σε επίσημη και ανεπίσημη, ή η αντι – μνήμη εκφράζουν το ευρύ και ανταγωνιστικό πεδίο στο οποίο δρουν και το οποίο διαπραγματεύονται οι ομάδες διεκδικώντας μια ταυτότητα. Η επίσημη μορφή μνήμης προβάλλει διαφορετικά στοιχεία ομοιογένειας και ετερογένειας συγκριτικά με την ανεπίσημη και ένα δικό της κυρίαρχο αφήγημα που συχνά συγκρούεται με τη δεύτερη και επιβάλλει λήθες ή σιωπές.

Η εργασία

Η εργασία συνιστά μέσο συγκρότησης της ταυτότητας και απόδοσης νοημάτων και οδηγεί στην κατοχύρωση τόσο των ανδρών όσο και των γυναικών στο κοινωνικό σύνολο. Αποτελεί ένα κοινωνικό φαινόμενο που απασχόλησε την επιστήμη της Οικονομικής Ανθρωπολογίας, της Ιστορίας και της Οικονομικής Επιστήμης από το 1970 κ.ε. Μέσα από την εργασία το άτομο ολοκληρώνεται ψυχικά και αποκτά όλους εκείνους τους πόρους για την επιβίωση του. Βιώνεται όμως διαφορετικά από ομάδα σε ομάδα και από τάξη σε τάξη¹⁸ καθώς οι μορφές των εργασιακών σχέσεων είναι κοινωνικές και πολιτισμικές έννοιες που αποκτούν νοήματα και προσδίδουν ταυτότητες συμμετέχοντας στην κατασκευή τους καθώς και σ' αυτή των ετεροτήτων.

Η απασχόληση στην εργασία (γίνεται λόγος για τη μισθωτή), δημιουργεί αναπόφευκτα ανισότητες και κοινωνικές διακρίσεις που εκφράζονται με πληθώρα τρόπων: ύψος, γλώσσα, τόπους και τρόπους κατοίκησης κ.α., χωρίς να περιορίζεται η έννοια της μόνο στην παραγωγή αγαθών.¹⁹ Οι ανισότητες αυτές, προβαλλόμενες συχνά και ως φυσικοποιημένες, επικρατούν σε όλους τους πολιτισμούς και σε όλες τις κοινωνίες εντοπισμένες τόσο σε επίπεδο κοινοτικό όσο και κοινωνικό μιας και η

¹⁸ Watson Diane, "Άτομα και θεσμοί: η περίπτωση της εργασίας και της απασχόλησης", στο, Watherell Margaret (επιμ), Ταυτότητες, ομάδες και κοινωνικά ζητήματα, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2004, σ. 344-346.

¹⁹ Σπυριδάκης Μάνος, *Εργασία και κοινωνική αναπαραγωγή στην ναυπηγοεπισκευαστική βιομηχανία του Πειραιά*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2010, σ. 25.

κοινωνία παρουσιάζεται ως ένα πολυσύνθετο σύστημα, ένας ιστός από κοινωνικές σχέσεις.²⁰

Στις εξαρτημένες μορφές εργασίας οι όποιες ανισότητες εκφράζονται κυρίως με τον όρο “δύναμη επί” και “δύναμη για” και αφορούν κυρίως δια – ομαδικές σχέσεις. Η δύναμη επί λοιπόν συνεπάγεται αυτό που Σωτήρης Δημητρίου ονομάζει “ύπαρξη πλεονάσματος” και στην περίπτωση μας θα ταυτιστεί με την ομάδα των αφεντικών.²¹ Τα αφεντικά των κεχαγιάδων χρησιμοποιούν ορισμένα μέσα για να αποκτήσουν τη δύναμη επί, και να διαμορφώσουν την ανισότητα σε υλικό και πνευματικό επίπεδο: ονομάζονται κεφάλαια και διαχωρίζονται στο συμβολικό, το υλικό και το κοινωνικό.

Στο πλαίσιο της εργασιακής ταυτότητας τα μάστορα, του νοικοκύρη και του καλού εργάτη²² θα μπορούσαν να ενταχθούν οι λημνιοί κεχαγιάδες από την άποψη ότι αποτελούν την εξαρτημένη εργατική τάξη του νησιού μέχρι και τα τέλη του 20ού αιώνα, και αναπαράγουν τη δική τους μνήμη προβάλλοντας μια ταυτότητα βασισμένη στην ποιητική του μόχθου, της εξάρτησης και της πείνας.

Καταρχάς η εργασιακή σχέση ανάμεσα στον κεχαγιά και στο αφεντικό, είναι σχέση κοινωνική, ταξική και έμφυλη:²³ η κάθε μία ομάδα υπερασπίζεται συμφέροντα συγκρουόμενα και οι όροι κυριότητας παρουσιάζονται με διακριτά πεδία ευθύνης.²⁴ Η σχέση αυτή βιώνεται από τον κεχαγιά ως σχέση υποταγής και κυριαρχίας που τρέφεται από την υποχώρηση, και βασίζεται στο δοσμένο σύστημα ιδιοκτησίας και κατοχής.²⁵ Στην περίπτωση των ζευγαριών ο ιδιοκτήτης κατέχει μεν τη γη αλλά ο

²⁰ Αλεξίου Θανάσης, *Κοινωνικές τάξεις, κοινωνικές ανισότητες και συνθήκες ζωής*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2009, σ. 295-306.

²¹ Βλ την εισήγηση του Σωτήρη Δημητρίου στο Κοινωνικό Πανεπιστήμιο για την κοινωνική δομή, <<https://koinwnikopanepistimio.wordpress.com/2016/01/27/httpswordpresscompostkoinwnikopanepistimio-wordpress-com263/>>

²² Λαμπροπούλου Δήμητρα, *Οικοδόμοι, οι άνθρωποι που έχτισαν την Αθήνα 1950-1967*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2009, σ. 351-365,

²³ Χαντζαρούλα Ποθητή, *Σμιλεύοντας την υποταγή, οι έμμισθες οικιακές εργάτριες στην Ελλάδα το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2012, σ. 81-90.

²⁴ Βλ και Ιωαννίδου Α. – Νάζου Δ., “Ανάμεσα στον τουρισμό, τις ελιές και το νοικοκυριό: η επιχειρηματικότητα των γυναικών στην Πέτρα και το Μόλυβο της Λέσβου”, εισήγηση στο 9^ο Συνέδριο της Εταιρείας της Αγροτικής Οικονομίας : Η Οικονομία και η Κοινωνία μπροστά στις νέες προκλήσεις του παγκόσμιου Αγροτικού Συστήματος, 2-4 Νοεμβρίου, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών (διαθέσιμο και σε pdf < <https://student.cc.uoc.gr/uploadFiles/181-%CE%91%CE%93%CE%A1%CE%9A390/%CE%99%CF%89%CE%B1%CE%BD%CE%BD%CE%AF%CE%B4%CE%BF%CF%85%20%CE%9D%CE%AC%CE%B6%CE%BF%CF%85.pdf>>

²⁵ Σοφιλίου Κ., “Η δυναμική του κοινωνικού αποκλεισμού των μικρών γεωργών και ιδίως των γυναικών”, στο, Παπαδόπουλος Κ. (επιμ), *Η ανάπτυξη σε μια πολυλειτουργική Υπαιθρο*, Gutenberg, Αθήνα, 2004, σ. 85-111.

εργαζόμενος δεν νοείται ως ελεύθερο υποκείμενο και ελεύθερος επαγγελματίας που πουλάει την εργασία του, όπως συμβαίνει με τους σημερινούς αγρότες: υποτάσσεται στο αφεντικό. Το ότι αποτελεί ξεχωριστή ομάδα από αυτή των αφεντικών τεκμηριώνεται από το ότι κατέχει τα μέσα παραγωγής αλλά δεν είναι ιδιοκτήτης: η τάξη απορρέει από τη γη και την ιδιοκτησία²⁶ με έντονες ανισότητες και εξαρτήσεις.

Μελετώντας την εργασιακή ταυτότητα της ομάδας των κεχαγιάδων μπορεί να διερευνηθεί το επαγγελματικό και κοινωνικό προφίλ του ενοικιαστή και του νοικάρη, όπως αυτό αποτυπώνεται στις αφηγήσεις και τις συλλογικές αναπαραστάσεις των δύο ομάδων καθώς και ο τρόπος που η ομάδα των κεχαγιάδων βιώνει τον εαυτό της. Ταυτόχρονα αναδύονται όλες οι ιεραρχήσεις που προκύπτουν από τις εργασιακές σχέσεις μέσα στην ομάδα και έξω από αυτήν: οι καταξιωμένοι “μερακλήδες” πρόγονοι που χαίρουν σεβασμού και εκτίμησης από τους νεότερους, αλλά και η δυναμική τους με το πέρασμα του χρόνου. Οι κεχαγιάδες, ως δρώντα υποκείμενα, αναγνωρίζοντας τη δυναμική τους στον παραγωγικό τομέα, δημιουργούν συνεταιρισμούς για τη διοχέτευση των προϊόντων τους και επιφέρουν αλλαγές στο εργασιακό καθεστώς ιδίως μέσα από αυτούς.²⁷ Η αγροτική τους εκμετάλλευση δεν έπαψε να είναι οικογενειακή και πολυλειτουργική, προσαρμοσμένη όχι μόνο στις δεσμεύσεις του περιβάλλοντος αλλά και στην επιβαλλόμενη εξάρτηση από τους κατόχους της γης, χαρακτηρίζεται από σχετική συμπληρωματικότητα μεταξύ των δύο ομάδων για την εξασφάλιση της επιβίωσής τους.

Πιο συγκεκριμένα, στην περίπτωση της εξαρτημένης εργασίας, που ο εργάτης βρίσκεται σε άμεση εξάρτηση με την παραγωγή και σε στενή σχέση με τη φύση – κυρίως στις επαρχιακές περιοχές που οι ασχολίες είναι περισσότερο αγροτικές, τείνει να βιώνει το χώρο ως συστατικό μέρος της ταυτότητάς του ή οργανικό στοιχείο της ετερότητας, και μέσω πρακτικών να επιδιώκει τον εξευγενισμό της με σκοπό τόσο την καλοσοδειά όσο και την αειφορία.²⁸ Στην περίπτωση αυτή οι δραστηριότητες χαρακτηρίζονται από σαφή έμφυλο χαρακτήρα και κυρίως από χαμηλή χρήση της

²⁶ Μηλιός Γιάννης, “Σχετικά με θεωρία των κοινωνικών τάξεων (από την κλασσική Πολιτική Οικονομία στη μαρξιστική θεωρία), Θέσεις, τχ 51, περίοδος Απρίλιος – Ιούνιος 1995.

²⁷ Βλ και Μπάδα Κωνσταντίνος, *Ο κόσμος της εργασίας οι παράδες της λιμνοθάλασσας Μεσολογίου 18^{ος} – 20^{ος} αιώνας*, Πλέθρον, Αθήνα, 2004, σ. 49-56.

²⁸ Στέλιος Παπαδόπουλος, “Ο χώρος ως τόπος άγιος. Μια ανθρωπολογική προσέγγιση”, στο, *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* ΚΓ, 2002, σ. 199- 204, αλλά και Λαγόπουλος Φ. Αλέξανδρος, *Ο ουρανός πάνω στη Γη*, τελετουργίες καθαγίας του ελληνικού παραδοσιακού οικισμού και προέλευσή τους, Οδυσσέας, Αθήνα, 2003, σ. 139- 158.

τεχνολογίας.²⁹ Η υψηλή παραγωγή ναι μεν δημιουργεί την προϋπόθεση για καλύτερες συνθήκες επιβίωσης αλλά το πλεόνασμα αυτό ιδιοποιείται από το αφεντικό και βιώνεται αρνητικά από τον εργαζόμενο που θεωρεί τον εαυτό του υποτελή.³⁰

Στην περίπτωση των λημνιών ζευγαριών με την οικογενειακή εκμετάλλευση και την ανάγκη συνύπαρξης μελών από διαφορετικές κοινωνικές και οικονομικές ομάδες φανερώνεται και η ανάγκη μετάβασης από τις προ – καπιταλιστικές μορφές οικονομίας στις εν- χρήματες. Ο κατακερματισμένος και αντιπαραγωγικός μικρός κλήρος, βασισμένος στην προικοδότηση των θηλυκών μελών της οικογένειας εξωθεί στη δημιουργία ιδιότυπων συνεταιρισμών μεταξύ του μισθωτή και του εκμισθωτή των μέσων παραγωγής και τη σύναψη εργασιακών σχέσεων βασισμένων στην επίμορτη εκμετάλλευση.³¹ Η τελευταία με τη σειρά της τροφοδοτεί τόσο την ταυτότητα του κεχαγιά όσο και του αφεντικού μεταφέροντας τα χαρακτηριστικά του εργοδότη και του εργαζόμενου σε ένα επίπεδο ταυτότητας και κοινωνικού προφίλ.³²

Οι πρακτικές που χρησιμοποιούνται από τον ευρύτερο αγροτικό κόσμο αποτελούν και τη μόνη ασφαλιστική δικλείδα για την επιτυχία στο επάγγελμα μέχρι και τη δεκαετία του 1950, και βασισμένες στο έθος και στο εθιμικό δίκαιο των προγόνων.³³ Η έννοια της νέας αγροτικότητας έρχεται στο προσκήνιο μόλις τα τελευταία χρόνια του 20ού αιώνα και ανατρέπει τις ισχύουσες δομές και ιεραρχήσεις, ενώ παράλληλα βελτιώνει τους όρους παραγωγής και μετοχής αφεντικού και κεχαγιά στη διαδικασία, αυξάνοντας εν τέλει και την ίδια την παραγωγικότητα.³⁴

Διερευνώντας την ομάδα των κεχαγιάδων και την εσωτερική της διαστρωμάτωση εντοπίζουμε ένα πλήθος συνηθειών βασισμένων στο έθος με σκοπό την καλύτερη και ταχύτερη εξυπηρέτηση τους. Στις συνήθειες αυτές θα μπορούσαμε

²⁹ Λιοδάκης Γιώργος, *Γαιοπρόσοδος, επιτόκια και αγροτικές τιμές, οικονομικές πλευρές του αγροτικού ζητήματος*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1994, σ.23-25.

³⁰ Βκ και Ψάρρου Κ.Μάγδα, *Παγκοσμιοποίηση και αγροτική ανάπτυξη*, Τυπωθήτω, Αθήνα, 1999, σ. 125-133.

³¹ Ψυχογιός Κ.Δημήτρης, *Προίκες, φόροι, σταφίδα και ψωμί: οικονομία και οικογένεια στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα, [με προσθήκη του: συμβολή στη μελέτη των δημογραφικών φαινομένων του 19^{ου} αιώνα]*, ΕΚΚΕ, Αθήνα, 1995, σ. 163-171.

³² Όπ.π. σ. 57-65.

³³ Πρβ και Νιτσιάκος Βασίλης, ‘‘Η εξέλιξη της ημινομαδικής κτηνοτροφικής κοινότητας στα πλαίσια των εθνικών αγροτικών σχέσεων. Αναφορά στο παράδειγμα της Αητομηλίτσας’’, *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 28 (1986-1987), ανάπτυπο.

³⁴ Τσιομίδου Ελένη, ‘‘Από το χωρικό στον Αγρότη: τα σταθερά μιας ταυτότητας’’, ανακοίνωση στο συνέδριο ‘‘Μνήμη του Στάθη Δαμιανάκου, αγροτική κοινωνία και λαϊκός πολιτισμός’’, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών- Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Γαλλική Σχολή Αθηνών, Αθήνα, 25-27 Μαΐου 2005

να εντοπίσουμε τα έθιμα αλληλοβοήθειας σε επίπεδο προσφοράς εργασίας, με αντιστοιχία σε κοινωνικές λογικές διαμεσολαβημένες από οικονομικές σχέσεις.³⁵ Η αλληλοβοήθεια στον κύκλο των κεχαγιάδων εκφράζεται με τον όρο ‘γιαρντίμ’ και δεν αποτελεί μοναδική εκδήλωση προσφοράς υπηρεσιών: ένα πλήθος από πρακτικές επιβιώνει ενσωματωμένες οικονομίες όπου οι οικονομικές σχέσεις και δραστηριότητες δεν επηρεάζονται καθοριστικά από οικονομικά μεγέθη (θρησκευτικές πρακτικές, ηθική, κοινωνικές δεσμεύσεις).³⁶

Η ταυτότητα

Η συλλογική μνήμη απαντά σε μια λογική ταυτότητας και είναι φορέας των αξιών μιας οργανωμένης κοινωνικής ομάδας της οποίας τα συμφέροντα υπερασπίζεται. Από αυτήν την ομάδα το μέλος αντλεί και την ταυτότητά του: υπακούει σε μια αποδοχή αξιακών κωδίκων και επιλεκτικότητας, προσβλέπει σε έναν ορίζοντα προσδοκιών, και οριοθετεί το ‘εμείς και ο άλλος’.³⁷ Το συνανήκειν σε μια ομάδα συνεπάγεται αποκλεισμούς από άλλες ομάδες, διαφοροποιήσεις που εντοπίζονται σε γλωσσικά, αισθητικά, οικονομικά, κοινωνικά επίπεδα. Κατά τον Jenkins υπάρχει διάκριση ανάμεσα στον πραγματική και την ονομαστική ταυτότητα ενός υποκειμένου, η τελευταία μας βοηθά στην ταξινόμηση και την κατηγοριοποίηση του κοινωνικού συνόλου, ενώ η πρώτη χαρακτηρίζεται από διαδικασίες αποκλεισμού και ενσωμάτωσης σε συλλογικότητες.³⁸

Η αίσθηση του κοινού ανήκειν, σε μία κοινότητα ή έναν σύλλογο, επί παραδείγματι, σημαίνει επίσης έναν κοινό συμβολικό κόσμο και κώδικα, μια ομοιογένεια ή έστω μια μάσκα σύγκλισης. Μέσω του συμβόλου η ομάδα μπορεί να διεκδικεί μία θέση στο ευρύτερο πολιτισμικό πλαίσιο, να ταυτίζεται με έναν τόπο ή να διατρανώνει τη μοναδικότητά της.³⁹ Το σύμβολο λειτουργεί ενοποιητικά και διακριτά. Την αίσθηση του ανήκειν σε ομάδες εκφράζει και ο κοινός συμποσιασμός ή ακόμη μνημονικές πρακτικές που επιτελούνται σε δημόσιο χώρο, ή η ομοιογενής

³⁵ Νιτσιάκος Βασίλης, *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*, Οδυσσέας, Αθήνα, 2004⁴, σ. 142-144.

³⁶ Βλ και Νιτσιάκος Βασίλης, *Λαογραφικά Ετερόκλητα*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1997, σ. 11-121.

³⁷ Hirschon – Φίλιππική Renee, ‘Μνήμη και ταυτότητα. Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες της Κοκκινιάς’, στο, Παπαταξιάρχης Ε. – Παραδέλλης Θ. (επιμ), *Ανθρωπολογία και παρελθόν, συμβολές στην κοινωνική ιστορία της Νεότερης Ελλάδας*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1993, σ.327-356.

³⁸ Jenkins Richard, *Κοινωνική ταυτότητα*, Λυριντζής Χρήστος(εισαγ.), Σαββάλας, Αθήνα, 2007, σ. 122-125, 128-130.

³⁹ Νιτσιάκος Βασίλης, *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*, Οδυσσέας, 2003, σ. 97-110.

ενδυμασία κλπ που στοχεύουν στην παρουσίαση της ομοιομορφίας ενός συνόλου, έστω και φαινομενικής.⁴⁰ Ομοιομορφία που τείνει να συγκεκριμενοποιήσει τα στοιχεία που συνθέτουν την ταυτότητα.⁴¹

Μέσω της μνήμης παράγεται η ταυτότητα και την τροφοδοτεί το υποκείμενο αυτοπροβάλλεται από τις αναφορές στη συλλογικότητά του και αποπειράται την αυτό-αναπαράστασή του κατά την επιτέλεση.⁴² Η ενσώματη επιτελεστική επικοινωνία, όπως αυτή εκφέρεται διά του χορού ή της γλώσσας ή σωματικών κινήσεων ή συναισθημάτων, λειτουργεί ως μέσο σφυρηλάτησης της κοινωνικής μνήμης και της συγκρότησης ομάδων, όπως επισημαίνει ο Τσιμουρής για τους μικρασιάτες πρόσφυγες στη Λήμνο.⁴³ Κατά τη διάρκεια της όποιας επιτέλεσης η κοινότητα γεννιέται εκ νέου, ενώ το μέλος της αποκτά εκ νέου την ταυτότητα που διεκδικεί και προβάλλει, η ταυτότητα υπό αυτό το πρίσμα είναι μια ταυτότητα εν τω γίνεσθαι και ανασηματοδοτείται κάθε φορά που αρθρώνεται λόγος για το κοινό παρελθόν και τους κοινούς προγόνους σε μια διαπραγμάτευση με το παρόν.

Ένα άτομο ανήκει και έχει περισσότερες από μία ταυτότητες που άλλοτε λειτουργούν συμπληρωματικά και άλλοτε ανταγωνιστικά ενώ παράλληλα καθορίζουν το ρόλο του μέσα στην ομάδα και στο γενικότερο σύνολο: η συγγένεια, η ηλικία και η εργασία θα μπορούσαν να δώσουν σε ένα πρώτο επίπεδο την ταυτότητα ενός ατόμου, παραχωρώντας παράλληλα δικαιώματα αλλά και υποχρεώσεις. Η ταυτότητα επιτελείται μέσα από καθημερινές πρακτικές, και επικυρώνεται από την αποδοχή ή τον αποκλεισμό των άλλων, ενώ προβάλλει τη συνέχεια ή τη ρήξη στο χώρο και το χρόνο. Ο άλλος είναι ο διαφορετικός από την όποια συλλογικότητα και αντιμετωπίζεται ως τέτοιος, ξένος και μη οικείος.

Τα κοινά χαρακτηριστικά της ταυτότητας των υποκειμένων που ανήκουν στην ίδια συλλογικότητα ή ομάδα, μπορούν να συγκεκριμενοποιηθούν και να στεγαστούν

⁴⁰ Παπαταξιάρχης Ευθύμιος, ‘‘Ο κόσμος του καφενείου, ταυτότητα και ανταλλαγή στον ανδρικό συμποσιασμό’’, στο, Παπαταξιάρχης Ευθύμιος – Παραδέλλης Θεόδωρος (επιμ), Καστανιώτης – Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Αθήνα, 1992, σ. 209-250.

⁴¹ Μπακαλάκη Αλεξάνδρα, ‘‘Για την ποιητική της ομοιότητας’’, στο, Παπαταξιάρχης Ευθύμιος (επιμ), *Περιπέτειες της ετερότητας, η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006, σ. 383-406.

⁴² Εξερτζόγλου Χάρης, ‘‘Μνήμη και εθνική ταυτότητα: το Ζωγράφειο Διαγώνισμα των ‘‘Ζωναντανών Μνμείων’’ και η διαχείριση της μνήμης’’, στο, Μπενβένιστε Ρ. – Παραδέλλης Θ. (επιμ), Πανεπιστήμιο Αιγαίου, *Διαδρομές και τόποι μνήμης, ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1999, σ. 105-113.

⁴³ Τσιμουρής Γιώργος, ‘‘Τραγούδια μνήμης, διαμαρτυρίας και κοινωνικής ταυτότητας: η περίπτωση των Ρεϊσντερινών μικρασιατών προσφύγων’’, στο, (όπ.π.), 211-238.

κάτω από τον γενικό όρο ‘ποιητική’: η Dubish κάνει λόγο για την ποιητική της θηλυκότητας, ερευνώντας το λαϊκό θρησκευτικό προσκύνημα στην Τήνο και εντάσσει ακόμη και τα συναισθήματα μέσα σε αυτό, δεδομένου ότι παρουσιάζονται όμοια σε όλες τις περιπτώσεις που μελέτησε.⁴⁴ Αντίστοιχα, θα μπορούσαμε να κάνουμε λόγο για ποιητική της αρρενωπότητας, του εργάτη, του γονιού, του πένθους κλπ· πολλά χαρακτηριστικά μετατρέπονται σε στερεότυπα για μία ομάδα λειτουργώντας εξίσου ως κίνητρα για την αποδοχή ή τον αποκλεισμό της μιας από την άλλη.

Η ταυτότητα ως αποτέλεσμα διαλεκτικής της μνήμης, του σώματος, του χώρου και πρακτικών που λαμβάνουν χώρα⁴⁵ σε συγκεκριμένες για την ομάδα χρονικές στιγμές, αποδίδει στο άτομο ορισμένα χαρακτηριστικά, του δημιουργεί αντίστοιχα υποχρεώσεις και δικαιώματα ενώ παράλληλα αποδοχές και αποκλίσεις από άλλες ομάδες βασισμένες στην ομοιότητα και την ετερότητα. Η ταυτότητα των ιστορικών υποκειμένων δεν συνιστά μια απλή στάση ούτε μια παγιωμένη αντίληψη των πραγμάτων: είναι μια ενεργή διαδικασία αυτοαναπαράστασης και αίσθησης του κοινού ανήκειν που διαρκώς τίθεται υπό διαπραγμάτευση⁴⁶.

Η βιωμένη εμπειρία της εργασίας οδηγεί στη συγκρότηση της ταυτότητας τόσο των μισθωτών όσο και του εκμισθωτή από διαφορετικές αφετηρίες και με διαφορετικά αποτελέσματα. Η κοινωνική και οικονομική χρήση της γης, με τους περιορισμούς και τους αποκλεισμούς που συνεπάγεται, καταλήγει στη διαμόρφωση του κοινωνικά κατασκευασμένου τοπίου και της ιστορικά και πολιτισμικά διαμορφωμένης προσωπικότητας των ανθρώπων που μετέχουν στο συγκεκριμένο τρόπο παραγωγής. Δεν είναι αμελητέες εκείνες οι περιπτώσεις που ο χώρος παράγει την ταυτότητα των ομάδων που τον συγκροτούν, όπως και το αντίστροφο μέσω της ενσώματης εμπειρίας που προκύπτει από την εργασία και τον τρόπο εκμετάλλευσης των μέσων παραγωγής. Η εργασία γεννά αναπόφευκτα ενδοκοινοτικές ιεραρχήσεις, υποδεικνύει οπτικές της καθημερινότητας, και παράγει συνεχώς νοήματα: η ταυτότητα, εδρεύουσα στη μνήμη και τροφοδοτούμενη από την εργασιακή εμπειρία

⁴⁴ Dubish Jill, *Το θρησκευτικό προσκύνημα στη σύγχρονη Ελλάδα, μια εθνογραφική προσέγγιση*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2000, σ. 256-258.

⁴⁵ Σταυρίδης Σταύρος, *Μετέωροι χώροι της ετερότητας*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2010, σ.31-38.

⁴⁶ Πρόνεντο Ζακό, ‘‘Πολιτισμική ταυτότητα, μεταξύ μύθου και πραγματικότητας’’, στο, Κωνσταντοπούλου Χρ. –Μαράτου – Αλιμπράντη Λ. –Γερμανός Δ. – Οικονόμου Θ. (επιμ), ‘‘Εμείς’’ και οι ‘‘άλλοι’’, αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα, ΕΚΚΕ – Τυπωθήτω Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα, 1999, σ. 49-60.

του παραγωγού και του μη παραγωγού, οδηγεί στην πολιτισμική έκφραση, σε επίπεδο συλλογικό, τοπικό, χωρικό και νοηματικό.

Μεθοδολογία

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στο νησί της Λήμνου από τον Ιούλη του 2015 μέχρι και τον Οκτώβρη του 2017, και στόχο της είχε να μελετήσει τη συλλογική εργασιακή μνήμη και ταυτότητα μιας τοπικής συλλογικότητας, των κεχαγιάδων, στον 20ό αιώνα. Αρχική υπόθεση εργασίας ήταν ότι οι κτηνοτρόφοι του νησιού διαφυλάσσουν τη δική τους μνήμη – προερχόμενη από τη βιωμένη εμπειρία τους ως απασχολούμενοι γεωργοκτηνοτρόφοι – διαφορετική από την επίσημη, και διεκδικούν μια ταυτότητα, την οποία σθεναρά υποστηρίζουν, στη ροή της τοπικής ιστορίας, προβάλλοντας εαυτόν ως τον κύριο μοχλό των ιστορικών αλλαγών των κοινοτήτων τους.

Η παρούσα διπλωματική στηρίχτηκε στο συνδυασμό ποιοτικών και ποσοτικών μεθόδων: βασίστηκε, δηλαδή, στην εθνογραφική επιτόπια έρευνα με την καταγραφή της προφορικής ιστορίας, τη συστηματική συμμετοχική παρατήρηση και την έρευνα αρχείου καθώς και την υπάρχουσα βιβλιογραφία. Η έρευνα αρχείου στράφηκε κυρίως στα ληξιαρχεία των κοινοτήτων, στα μαθητολόγια και στα αρχεία αγροτικών συνεταιρισμών ενώ η τεχνική της ημικατευθυνόμενης συνέντευξης στην καταγραφή της συλλογικής μνήμης των κεχαγιάδων και των αφεντικών, εντασσόμενη στα ευρύτερα κοινωνικό – οικονομικά πλαίσια.

Η εργασία αυτή δεν αποτέλεσε την πρώτη επαφή μου με το πεδίο· καθ' όλη τη διάρκεια της φοίτησής μου στο ΠΜΣ μελέτησα τις αφηγήσεις, τις αναπαραστάσεις αλλά και τον τρόπο ζωής των Λημνίων κατοίκων των κοινοτήτων, γεγονός που μου επέτρεψε την ευκολία κινήσεων τόσο μεταξύ των πληροφορητών μου όσο και με τα αρχεία, από τα οποία άντλησα πλήθος πληροφοριών. Η μελέτη των κεχαγιάδων, ως ομάδας κτηνοτρόφων του νησιού με δική της εργασιακή μνήμη και ταυτότητα, επισφράγισε τη συστηματική μελέτη του γενέθλιου τόπου μου.

Αν και αρχικός στόχος μου ήταν η συνολικότερη και συστηματικότερη μελέτη των λημνίων κεχαγιάδων ανά τις κοινότητες τους, εν τέλει η έρευνα επικεντρώθηκε σε μία μόνο κοινότητα, το Βάρος, στο οποίο συναντά κανείς τόσο την ομάδα των

κεχαγιάδων όσο και των “αφεντικών”: αποτελεί εν ολίγοις ένα δείγμα χωριού της Β.Α. Λήμνου. Οι αναφορές από τα υπόλοιπα χωριά είναι έμμεσες, κυρίως μέσα από τα αρχεία και τον τοπικό τύπο, ή από τη δημοσιευμένη βιβλιογραφία.

Μια πρώτη προσέγγιση με το πεδίο έγινε από την ήδη υπάρχουσα τοπική βιβλιογραφία και τα χειρόγραφα σχετικών με το θέμα, που είχαν κατατεθεί στη δημοτική βιβλιοθήκη της Μύρινας. Μετά τη δημιουργία ενός προσχέδιου για τις συνεντεύξεις που θα πραγματοποιούσα με τους πληροφορητές και την επιστημονική ανάλυση όρων που ακόμη χρησιμοποιούνται από τις δύο ομάδες που εμπλέκονται στην παραγωγική διαδικασία, προσέγγισα διάφορα πρόσωπα κύρους, όπως τα ονομάζει η Λυδάκη,⁴⁷ της κοινότητας του Βάρους: τον πρόεδρο, το γραμματέα της κοινότητας – για να αποκτήσω πρόσβαση στο τοπικό αρχείο – καθώς και του ιερέα – που τυγχάνει και δάσκαλος του δημοτικού κλπ.

Αν και οι εξέχουσες αυτές φιγούρες της κοινότητας με βοήθησαν ως προς το αρχειακό μέρος της εργασίας, ο πληροφορητής κλειδί ήρθε εθελούσια σε επαφή μαζί μου. Η εντοπιότητά μου αποτέλεσε και το κύριό μου προτέρημα: ο ρόλος μου ως γιος κεχαγιά στα κοπάδια της Μητρόπολης και της μητέρας μου ως γραμματέα του αγροτικού συνεταιρισμού του χωριού έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στον τρόπο αντιμετώπισής μου από τους πληροφορητές. Ο Χρήστος και τα παιδιά του, μου γνώρισαν “τον κύκλο”, τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας τους, τους γηραιότερους προγόνους, αλλά και τα αφεντικά τους. Η προσέγγιση του συνομιλητή μου, ωστόσο, έγινε άλλοτε από την υπόδειξή του, και άλλοτε, από εμένα. Καθ’ όλη τη διάρκεια της έρευνας παρατηρούσα ότι η λέξη “κεχαγιάς” είχε χρησιμοποιηθεί σε ελεύθερες συζητήσεις περισσότερο από όσο θυμάμαι παλιότερα, ή ακόμη και μετέπειτα, όταν αποποιήθηκα το ρόλο του ερευνητή και προσπάθησα να ενσωματωθώ εκ νέου στην κοινότητα.

Η ημικατευθυνόμενη συνέντευξη με έμφαση στο επάγγελμα,⁴⁸ όπως ακολουθήθηκε εν προκειμένω, δεν εστίασε μόνο στην απασχόληση επ’ αυτήν, κινήθηκε και έθεσε παράλληλα τόσο την προβληματική του φύλου, εδώ λιγότερο ως αναλυτική κατηγορία, όσο και τον τρόπο συγκρότησης του υποκειμένου δια μέσου της εργασίας. Υπό αυτή την οπτική εξέτασα την εργασία των κεχαγιάδων στα

⁴⁷ Λυδάκη Άννα, *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*, Καστανιώτης, Αθήνα, 2004⁴, σ. 165.

⁴⁸ Κακαμπούρα Ρέα, *Αφηγήσεις ζωής, η βιογραφική προσέγγιση στη σύγχρονη λαογραφική έρευνα*, Διάδραση, Αθήνα, 2011, σ. 150-152.

κτήματα ως παράγοντα κοινωνικής συγκρότησης και πολιτισμικής έκφρασης, ως έμφυλη εμπειρία που οργανώνεται στη βάση της κοινωνικής διαστρωμάτωσης και της ηλικίας. Μόνο σε δύο πληροφορήτριες η συζήτηση κινήθηκε στους άξονες της αγροτικής βιοϊστορίας,⁴⁹ οι υπόλοιποι κάνουν λόγο για επαγγελματικό στάδιο από το οποίο ξέφυγαν, και ακολούθησαν τη δική τους πορεία. Η εξοικείωση μου με τους περισσότερους εξ αυτών με βοήθησε να κατανοήσω ορισμένες από τις βαθύτερες συνιστώσες της ταυτότητας τους ως κεχαγιάδες και εν τέλει να καταλήξω στο ότι η ταυτότητά τους είναι ταξική αλλά αναπόφευκτα δεν είναι έμφυλη, είναι κάτι που παράγεται, δομείται, διαμορφώνεται και καταναλώνεται δια του συμβιβασμού με τα αφεντικά, και διατηρείται μέσα από την υποχώρηση της μιας ομάδας έναντι της άλλης.

Τέλος, μέσα από τη συμμετοχική παρατήρηση, κυρίως των διάφορων τοπικών εκδηλώσεων –τόσο πολιτιστικού χαρακτήρα όσο και ψυχαγωγικού – προσπάθησα να ερευνήσω τον τρόπο που η υπό μελέτη ομάδα δομεί την ταυτότητα της εν τω γίνεσθαι σε δημόσιους χώρους έκφρασης συναισθημάτων όπως η πλατεία ή ο πανηγυρότοπος. Μέσα από κάθε είδους παράσταση που έλαβε χώρα στο νησί κατά τη διάρκεια διεξαγωγής της έρευνας αποπειράθηκα να σκιαγραφήσω την αυτοεικόνα των κεχαγιάδων, όπως αυτή παρουσιάζεται μπροστά σε ένα πληθυσμιακό σύνολο προερχόμενο από όλες τις ομάδες του νησιού: τι προβάλλουν μέσα από τις εκδηλώσεις τους και τι κληροδοτούν στις επόμενες γενιές, πώς αντιλαμβάνονται τις έννοιες του δουλευτή και του νοικοκύρη, της τιμιότητας και της ντροπής και τις μεταλαμπαδεύουν σε έναν ανοιχτό χώρο και κάτω από πολλά βλέμματα.⁵⁰ Σε τέτοιες περιπτώσεις η παρουσία μου ως ερευνητή ήταν αμελητέα καθώς ελάχιστοι, εκτός της κοινότητάς μου, γνώριζαν την ταυτότητά και το ρόλο μου επί του πεδίου.⁵¹ Μέσα από την συμμετοχική, εν γένει, παρατήρηση, θέλησα να μελετήσω τι είδους και ποιο χώρο διεκδικεί και καταλαμβάνει το εργασιακό υποκείμενο μέσα στην κοινότητα ή το νησί, χωρίς ωστόσο να δεσμεύομαι από την ιδιότητά μου, υπήρξαν περιπτώσεις, κυρίως ελεύθερων συζητήσεων, που την απέκρυψα.

⁴⁹ Όπ. π. σ. 155-156.

⁵⁰ Παπαταξιάρχης Ευθύμιος, ‘‘Ο κόσμος του καφενείου, ταυτότητα και ανταλλαγή στον ανδρικό συμποσιασμό’’, στο, Παπαταξιάρχης Ε. – Παραδέλλης Θ. (επιμ), *Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006⁴, σ. 214-227.

⁵¹ Πετροπούλου Χριστίνα, ‘‘Η εμπειρία της επιτόπιας έρευνας σ’ ένα ελληνόφωνο χωριό της Καλαβρίας (Γκαλλιτσιανό)’’, στο, Χατζητάκη – Καψωμένου Χρυσούλα (επιμ), *Ελληνικός παραδοσιακός πολιτισμός, Λαογραφία και Ιστορία, συνέδριο στη μνήμη της Άλκης Κυριακίδου – Κυριακίδου Νέστορος*, Παρατηρητής, Αθήνα, 2001, σ.245-261.

Τόπος, χώρος, άνθρωποι

Το νησί της Λήμνου βρίσκεται στο βορειοανατολικό Αιγαίο, έχει έκταση 481.8 τ. χλμ και πληθυσμό 17.931 κατοίκους (απογραφή 1991).⁵² Γειτονικά προς αυτή νησιά είναι η Ίμβρος, η Τένεδος και η Σαμοθράκη, από τα βόρεια, ενώ από τα νότια ο Άγιος Ευστράτιος και η Λέσβος. Σήμερα αποτελείται από 36 χωριά διασκορπισμένα στην ενδοχώρα, ενώ πρωτεύουσα του νησιού είναι η πόλη της Μύρινας, κεφαλοχώρια αποτελούν το Μούδρο, στα ανατολικά, ο Κοντιάς και το Κοντοπούλι, στα νότια και βόρεια αντίστοιχα. Οι κοινότητες από το Λιβαδοχώρι και προς τη Μύρινα, το νότιο δηλαδή τμήμα του νησιού, κατονομάζεται από τους ντόπιους Κάτω Χωριά ή Κάτω Μέρη, τα χωρικά συγκροτήματα που συνιστούν οι δυτικές κοινότητες είναι γνωστά στους Λημνιούς ως Μέσα Μέρη, ενώ το βόρειο τμήμα της Λήμνου ως Πάνω Χωριά ή Πάνω Μέρη, συναρτώντας και τις αντίστοιχες τοπικές ταυτότητες του πανωμερίτη, κατωμερίτη κλπ.

Το νησί περνά από διαδοχικές φάσεις κυριαρχίας μέχρις ότου καταλήξει στη σημερινή του ελευθερία: αρχικά αποτέλεσε αθηναϊκές κληρουχίες (από το 510 π.Χ.), ενώ στη συνέχεια περνά στα χέρια των Μακεδόνων και των Ρωμαίων ώσπου να κυριευθεί από τους Ενετούς το 1204 και να δοθεί ως φέουδο στο Βαλδουίνο Ναβιγαγιόζη.⁵³ Το 1550 οι Οθωμανοί κυριαρχούν και εκτοπίζουν τους Ενετούς, εξασφαλίζοντας τη Λήμνο ως κτήση τους, μέχρι το 1912, και με μια μικρή διακοπή το 1774 που το νησί απελευθερώνεται από τους αδελφούς Ορλώφ αλλά σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα υποτάσσεται εκ νέου στο Χασάν Χατζή Τζαζαερλή. Εν τέλει, η Λήμνος εντάσσεται στο νεοελληνικό κράτος στις 8 Οκτωβρίου 1912 και αφότου ο Παύλος Κουντουριώτης δίνει την τελευταία μάχη.⁵⁴

Κατά τους βαλκανικούς πολέμους αποτελεί ορμητήριο των ελληνικών στρατευμάτων, ενώ το 1915 χρησιμοποιείται ως στρατιωτική βάση των ANZAC για την εκστρατεία της Καλλίπολης.⁵⁵ Στις 25 Απριλίου 1941 η Λήμνος παραδίνεται

⁵² Υδρία, Γενική Σχολική Εγκυκλοπαίδεια στη Δημοτική γλώσσα, [Αθήνα], χ.χ., Αξιωτέλης Γ. και ΣΙΑ ΕΠΕ, τ. 7, λ. Λήμνος.

⁵³ Μοσχίδης Αργύριος, *Η Λήμνος, ήτοι ιστορικών δοκίμιον της νήσου ταύτης μέχρι των καθ' ημάς, εις δύο τεύχη, από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1770, Βιβλίον δεύτερον, Μεσαιωνικοί και Νεώτεροι Χρόνοι*, Ταχυδρόμος, Αλεξάνδρεια, 1907, σ. 73-78.

⁵⁴ Μαλατάκης Β., *Λήμνος*, Μαυράκης Σ. Ι. Λήμνος, 1939, σ. 19-27.

⁵⁵ Μπακάλης Β. Χρήστος, *Λήμνος: οργάνωση του αστικού χώρου (19ος- 20ος αιώνας) κοινωνικός μετασχηματισμός, μεταναστευτικά δίκτυα και αστικοί 'αντικατοπτρισμοί', Διδακτορική Διατριβή,*

στους Γερμανούς, με ελάχιστα όμως θύματα και παραμένει στα χέρια τους μέχρι τις 16 Οκτωβρίου 1944.⁵⁶ Έκτοτε ακολουθεί την κοινή πορεία των νησιών του Βορειοανατολικού Αιγαίου: υπερπόντια μετανάστευση, μαρasmus του τοπίου, γήρανση του πληθυσμού και ερημοποίηση των κοινοτήτων του.⁵⁷ Παρά τις προσπάθειες των τοπικών αρχών για την εκμετάλλευση των διαφόρων ευρωπαϊκών προγραμμάτων με σκοπό τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και την παροχή κινήτρων για μόνιμη απασχόληση στο νησί, η νεολαία απομακρύνεται, μεταναστεύει στα μεγάλα αστικά κέντρα της ηπειρωτικής Ελλάδας και αναζητά καλύτερες συνθήκες διαβίωσης.

Η τουριστική ανάπτυξη του νησιού ξεκινά από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 με τα εγκαίνια των πρώτων τουριστικών μονάδων στη Μύρινα,⁵⁸ ενώ μόλις μετά το 2000 ξεκινά η συστηματική καμπάνια προβολής προς τα έξω με σκοπό την προσέλκυση ενός ευρέος φάσματος επισκεπτών. Η βασική πηγή εσόδων του λημνιού εξακολουθεί να είναι η απασχόληση στον πρωτογενή τομέα και δη στον αγροτικό, ενώ μόνο τα δορυφορικά προς τη Μύρινα χωριά γνωρίζουν μια διαρκή τουριστική και οικιστική ανάπτυξη, με εξέχον το παράδειγμα του Πλατύ.

Ενώ μέχρι τις τελευταίες δεκαετίες της οθωμανοκρατίας στο νησί εντοπίζουμε όλα τα τυπικά δομικά μέρη των κατεκτημένων κοινοτήτων – τους προεστούς, τους δημογέροντες, τους προύχοντες, την οθωμανική διοίκηση και την ελίτ της γης, τους κτηνοτρόφους, τους γεωργούς και τους μάστορες – μετά το 1912 παρατηρούμε μια αλλαγή στο κοινοτικό κατεστημένο όσον αφορά την κατοχή τίτλων αλλά και την ανακατονομή των πλουτοπαραγωγικών πόρων, που, ως ένα βαθμό, επικαθόριζαν τις κοινωνικές δομές. Η οθωμανική διοίκηση, και συλλήβδην η οθωμανική παρουσία στο νησί ήταν μηδαμινή, γεγονός που δημιούργησε νέες συνθήκες για τις κοινωνικές ομάδες, όχι τόσο της πρωτεύουσας όσο των κοινοτήτων της ενδοχώρας.

Κατά τον Μαλατάκη στη Μύρινα της Λήμνου των αρχών του 1920 συναντά κανείς κτηματίες και εμπόρους, τον κλήρο, τους στρατιωτικούς, και τέλος πρόσφυγες που απασχολούνται ως αλιείς, γεωργοί και κτηνοτρόφοι. Η ελίτ των πρώτων

Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Μυτιλήνη, 2007, σ. 126- 132.

⁵⁶ Γεροντούδης Λεωνίδας, *Η νήσος Λήμνος, ιστορία – διάλεκτος – λαογραφία*, Αθήνα, 1971, σ. 125- 136.

⁵⁷ Φραγκέλλης Α. Πάνος, *Λήμνος η Φίλιππη, τόμος Δ' Τουρκοκρατία*, Ελεύθερη Σκέψη, Αθήνα, 2000, σ. 210-215.

⁵⁸ Γεροντούδης Ν. Λεωνίδας, *Η νήσος Λήμνος, ιστορία- διάλεκτος- λαογραφία*, Αθήνα, 1971, σ.194.

μεταναστών της Αλεξάνδρειας, παραθερίζουν το καλοκαίρι στην παραλία του Ρωμείου Γυαλού, πράγμα που επισημαίνει ο συγγραφέας, και τους αποδίδει τον χαρακτηρισμό ‘κτηματίες’.⁵⁹

Η σύσταση των υπολοίπων χωριών δεν διαφέρει κατ’ ουσίαν από κοινότητα σε κοινότητα: ο Μπακάλης ορθά υποστηρίζει ότι οι κοινοτικές σχέσεις βασίζονταν, αν όχι πάντοτε τότε συνηθέστερα, στην έγγεια ιδιοκτησία:⁶⁰ σε ένα προπολεμικό χωριό του νησιού, εκτός από τον ιερέα και το δάσκαλο, τον γραμματέα της κοινότητας και τον πρόεδρο, εντοπίζουμε τους γαιοκτήμονες – που χαίρουν εκτίμησης, τους κεχαγιάδες – ομάδα γεωργοκτηνοτρόφων – τους μικροκαλλιεργητές⁶¹, τους ποιμένες, και τέλος τους ανειδίκευτους εργάτες και τους ελεύθερους επαγγελματίες – τεχνίτες (σαγματοποιούς, καλαθοποιούς, σιδηρουργούς). Σε κάθε κοινότητα υποβόσκει η μορφή του μετανάστη, που μετά το 1950 εγκαταλείπει την πατρική εστία και κατευθύνεται, μαζικά πλέον στο εξωτερικό.

Το 1950 αποτελεί τομή στην πληθυσμιακή, και γενικότερα οικονομική και κοινωνική ζωή του νησιού:⁶² η μαζική μετανάστευση οδηγεί σε αφαίμαξη των χωριών, εγκατάλειψη των βιομηχανικών καλλιεργειών (καπνά, βαμβάκι), και ερημοποίηση του τοπίου. Ενώ στην απογραφή του 1951 ο πληθυσμός ανέρχονταν σε 27.863 άτομα⁶³, στην αμέσως επόμενη, το 1961, πέφτει κατακόρυφα στα 22.873, αναδιατάσσοντας εκ νέου τα δεδομένα: αυτό που ο Γ. Μέγας τονίζει το 1938 είναι η γήρανση του πληθυσμού και η μαζική μετανάστευση,⁶⁴ φαινόμενο που το 1951 δημιουργεί τεράστιο πρόβλημα για την πληθυσμιακή ανανέωση. Παρά το ότι οι υποδομές του νησιού εξακολουθούν να βελτιώνονται σημαντικά, και το νησί χαίρει

⁵⁹ Μαλατάκης Β., *Λήμνος*, Μαυράκης (εκδ.), Κάστρον (τ.ε.), 1939, σ. 35.

⁶⁰ Μπακάλης Β. Χρήστος, *Λήμνος: οργάνωση του αστικού χώρου (19^{ος}- 20^{ος} αιώνας) κοινωνικός μετασχηματισμός, μεταναστευτικά δίκτυα και αστικοί ‘αντικατοπτρισμοί’*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Μυτιλήνη, 2007, σ. 252-253.

⁶¹ Μετά την απελευθέρωση του νησιού δεν απομακρύνθηκαν όλοι οι Οθωμανοί: πολλοί από αυτούς εκχριστιανίστηκαν με σκοπό να διασώσουν την μεγάλη τους ιδιοκτησία ή, όσον αφορά τα ασθενέστερα στρώματα, να συνεχίσουν μια ομαλή ζωή ως εργάτες ή γεωργοί, κατάσταση στην οποία βρίσκονταν και προ του 1912. Η προφορική παράδοση διασώζει πολλές τέτοιες περιπτώσεις που ονοματίζει με βάση το επώνυμο μεγάλων και ευκατάστατων οικογενειών κυρίως.

⁶² Φραγκέλλης Λ. Πάνος, *Λήμνος η Φίλτατη, τόμος Δ’ Τουρκοκρατία*, Ελεύθερη Σκέψη, Αθήνα, 2000, σ. 247

⁶³ Προσμετράται ο αριθμός των προσφύγων που έρχεται από το 1914 στο νησί και προσπαθεί να ενταχθεί στην τοπική κουλτούρα, μη αποβάλλοντας ωστόσο την ταυτότητα του ‘τουρκομερίτη’ ή αυτή του ‘τούρκου’. Πρβ και Γιώργος Λαμπιδής, *Οι πρόσφυγες του 1922*, η προσφορά τους στην ανάπτυξη της χώρας. Αφοί Κυριακίδη, Θεσ/νίκη, 1989. σ.113.

⁶⁴ Μέγας Α. Γεώργιος, ‘Η λαϊκή οικοδομία της Λήμνου’, *Λαογραφία Β’* (1940), σ. 3-5.

μιας υποτυπώδους, για τα σημερινά δεδομένα, ανάπτυξης (ίδρυση νοσοκομείου, ολοκλήρωση του αεροδρομίου), οι νέοι κάτοικοι του χωριού, αγρότες στην πλειοψηφία τους, αλλάζουν τόπο κατοικίας και εργασίας, έχοντας, πλέον, προσανατολιστεί στην εγκατάσταση στα μεγάλα αστικά κέντρα και την απασχόλησή τους στον δευτερογενή και τριτογενή τομέα.

Η σύσταση κάθε χωριού, πλέον, μεταβάλλεται και η ελίτ της γης αποδυναμώνεται: οι ιερείς, οι δάσκαλοι και οι στρατιωτικοί / αξιωματικοί του ελληνικού στρατού, διαβιούν στην ίδια κοινότητα με τους κτηματίες, τους κτηνοτρόφους, τους γεωργούς, τους εργάτες και τους ελάχιστους αλιείς. Η κάθε ομάδα πλέον χαρακτηρίζεται από μια ελαστικότητα ως προς την απασχόλησή της, αλλά και τον τρόπο ζωής. Η κάθε κοινότητα αποτελεί ένα κράμα που δεν μπορεί να κατονομασθεί ως αμιγώς αγροτικό ή μονοδραστηριακό, η αλλαγή στη σύσταση επιφέρει αλλαγές στο γενικότερο πολιτισμικό σύστημα που εντάσσεται το νησί του Λήμνου και κάτω από το οποίο λειτουργεί. Όσο οδηγούμαστε στον 21^ο αιώνα οι Λημνιοί απασχολούνται εξίσου στον πρωτογενή και στους άλλους τομείς, ασκώντας και πολλά από τα αστικά επαγγέλματα.⁶⁵ Η παρουσία του στρατού, επιπρόσθετα, στο νησί υπήρξε καταλυτική για την ανανέωση τόσο της τοπικής κουλτούρας, όσο και της κοινωνικής κινητικότητας.

Η μετανάστευση του 20ού αιώνα επέφερε ένα κύμα επαναπατρισθέντων δωρητών, που, στην προσπάθειά τους να βοηθήσουν το γενέθλιο τόπο, δωρίζουν μέρος της ακίνητης περιουσίας τους και μετρητά, με σκοπό την ίδρυση σχολείων ανά χωριό.⁶⁶ Αν και το κίνημα του ευεργετισμού ξεκινά και με την παράμετρο του κοινωνικού γοήτρου, δεν είναι ατόπημα να υποστηρίξουμε ότι το νησί έχρηζε άμεσης ανάγκης έργων εκσυγχρονισμού ή σχολικών εγκαταστάσεων, δεδομένης της κατάστασης που επικρατούσε γύρω από την εκπαιδευτική διαδικασία.⁶⁷ Οι τοπικοί ευεργέτες συνεχίζουν την προσφορά τους μέχρι σήμερα με χαρακτηριστικότερα τα

⁶⁵ *Μαθητολόγιον Βάρους, Σχολικό έτος 1977-78*, αναγραφόμενα επαγγέλματα γονέων: γεωργοί, εργάτες, παντοπώλης, ιερέας, καφεπώλης, υπάλληλος ολυμπιακής, αυτοκινητιστής, ιδιωτικός υπάλληλος, οικιακά, ναυτικός, ελαιοχρωματιστής.

⁶⁶ Βλ. και Μπελίτσος Θεόδωρος, “Λήμνος, Αφετηρία για την υπερπόντια μετανάστευση”, στο, Κωνσταντέλλης Γιώργος(επιμ), *Λήμνος, ιστορική και πολιτιστική κληρονομιά*, Αθήνα, 2010, σ. 383-401.

⁶⁷ Εφ ΛΗΜΝΟΣ, 5/6/1945, α.φ. 1481, έτος Ε', έκκληση των αγροτικών οικογενειών για παράβαση της προβλεπόμενης λήξεως της σχολικής φοίτησης με σκοπό την απασχόληση των μαθητών στο θερισμό.

παραδείγματα των οικογενειών Μπούμπουρα (μεταναστών στην Ουκρανία)⁶⁸ και Χαλαμανδάρη (μεταναστών στην Αφρική)⁶⁹ που εξακολουθούν να προσφέρουν στις κοινότητες προέλευσής τους κυρίως οικονομικά ερείσματα για τη συντήρηση των σχολείων, ανοικοδόμηση κτηρίων για τις κοινοτικές ανάγκες, επενδύσεων με σκοπό τη μόνιμη απασχόληση των ντόπιων.⁷⁰

Η ως τώρα έρευνα

Ως συνέπεια της μετανάστευσης, και της αγάπης για την πατρώα γη, δημιουργείται μια τοπική λόγια ελίτ του πνεύματος που, αν και κατοικεί στα εξωνησιωτικά πλαίσια, γράφει για την πατρώα γη και δημιουργεί ένα βιβλιογραφικό corpus. Ο Γεώργιος Παντελίδης γράφει την ιστορία του νησιού,⁷¹ στην οποία ενσωματώνει πλήθος λαογραφικών και γεωγραφικών στοιχείων, ενώ το 1971 ο Λεωνίδας Γεροντούδης αφήνει το μνημειώδες έργο του ‘*Η νήσος Λήμνος, ιστορία – διάλεκτος – λαογραφία*’,⁷² κάνοντας λόγο για τον τοπικό πολιτισμό από την αρχαιότητα μέχρι τις μέρες του και παραθέτοντας, σε μία πρώτη, πρώιμη μορφή, ένα λεξικό του λημνιού ιδιώματος. Όσο προχωρούμε στα τέλη του 20ού αιώνα, και δη στην δεκαετία του 1990 παρατηρούμε μια έξαρση της τοπικής βιβλιογραφίας με εξέχουσα τη μορφή του Θεόδωρου Μπελίτσου, ο οποίος, επί της ουσίας, καλείται να γράψει για το νησί, από προσωπική αγάπη για τη γενέτειρα της συζύγου του, και να δημιουργήσει μια βασική βιβλιογραφία. Εκδίδει μια σειρά μελετών με ιστορικό, λαογραφικό και εθνογραφικό ενδιαφέρον, και παρά το ότι ο ίδιος αυτοπροσδιορίζεται ως ιστοριοδίφης, η πληρότητα των βιβλιογραφικών του τεκμηρίων βοήθησε όλους τους μεταγενέστερους μελετητές που θέλησαν να ασχοληθούν με την τοπική ιστορία. Ο ίδιος, το 1998, καταθέτει στην Ακαδημία Αθηνών τη ‘Συλλογή γλωσσικού υλικού

⁶⁸ Για την οικογένεια Μπούμπουρα και την προσφορά της στο νησί και τη χώρα υποδοχής του, Ουκρανία, βλ και τον ιστότοπο του ιδρύματος της οικογένειας, < <http://boubouras-foundation.com/el/%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%B9%CE%BA%CE%B7/> >.

⁶⁹ Η οικογένεια Χαλαμανδάρη αναλαμβάνει τον εξωραϊσμό του Γυμνασίου Λιβαδοχωρίου, και τη δημιουργία σύγχρονου γηπέδου και αθλητικών εγκαταστάσεων εντός του σχολικού χώρου, με σκοπό την άθληση όλων των κατοίκων του νησιού.

⁷⁰ Βλ και ομιλία της διευθύντριας του Γυμνασίου Λιβαδοχωρίου, Φωτοπούλου Χαριτίνας, στο Παλλημνιακό Σχολικό Ταμείο, στις 14/8/2016, ‘Οι μεγάλοι ευεργέτες και δωρητές της Λήμνου και ο ρόλος του Παλλημνιακού Σχολικού Ταμείου’, που εκφωνήθηκε στο Αγρόκτημα ‘Μητρόπολις’, και αναρτήθηκε στο διαδίκτυο, (<http://kontopouli-lemnos.gr/wp-content/uploads/2016/09/%CE%95%CF%85%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE%AD%CF%84%CE%B5%CF%82-telikiomilia.pdf>).

⁷¹ Παντελίδης Γεώργιος, *Η νήσος Λήμνος*, 1894, [χ.ε.].

⁷² Γεροντούδης Λεωνίδας, *Η νήσος Λήμνος, ιστορία- διάλεκτος- λαογραφία*, Αθήνα, 1971

από τη Λήμνο⁷³ και τοιουτοτρόπως εντάσσει το νησί στην ακαδημαϊκή κοινότητα των μελετητών. Έκτοτε εμπλουτίζει συνεχώς τις μελέτες του με θέματα, κυρίως, επετειακού χαρακτήρα που αφορούν γενικότερα τη Λήμνο και όχι επί μέρους κοινότητες όπως στο ξεκίνημά του.

Τον Μπελίτσο προηγήθηκε ένα πλήθος μελετητών, με μικρότερη ωστόσο εμβέλεια, όπως ο Κασιδέλλης που εκδίδει για τη συμμετοχή της Λήμνου στον αγώνα του 1821,⁷⁴ ο Κοντέλλης για τα Κάστρα της Λήμνου⁷⁵ κ.α. Ως σημαντικότερη μορφή, μαζί με τον Μπελίτσο στην ιστορία και τον Ράλλη Κοψίδη στη ζωγραφική,⁷⁶ θα πρέπει να συνυπολογίσουμε το Σπύρο Μουστάκα: εργάζεται ως δάσκαλος και καθ' όλη τη θητεία του συλλέγει λαογραφικό υλικό από τις κοινότητές που διδάσκει. Το εύρος του λαογραφικού υλικού που συγκεντρώνει σε συνδυασμό με την αδυναμία έκδοσής του, τον ωθεί στην καθαρογραμμένη καταγραφή σε μικρά σχολικά τετράδια, από τα οποία μόνο τέσσερα εκδίδει εν ζωή: τα δύο αφορούν παραμύθια, το τρίτο τα έθιμα του γάμου, και το τελευταίο τοπικά θαύματα και θρησκευτικού θρύλους.⁷⁷ Τα χειρόγρατά του δωρίζει στην τοπική δημοτική βιβλιοθήκη της Μύρινας, σε δύο φωτοτυπημένα αντίτυπα με τον όρο να είναι διαθέσιμα στο λημνιό κοινό ανά πάσα στιγμή. Ο διαχωρισμός και η ταξινόμησή τους έγινε με βάση την λειτουργία τους μέσα στην κοινότητα, και αφορούν ένα μεγάλο φάσμα του τοπικού πολιτισμού που δεν επικεντρώνεται μόνο στις αφηγήσεις και τις προφορικές παραδόσεις, αλλά διασώζει και πολλές τεχνικές· ενέχει, ακόμη, σε μια πρωτεϊκή μορφή, στοιχεία της συμμετοχικής παρατήρησης.

⁷³ Μπελίτσος Θεόδωρος, *Συλλογή γλωσσικού υλικού από τη Λήμνο, συμβολή στη μελέτη του λημνιακού γλωσσικού ιδιώματος*, Υπουργείο Αιγαίου – Ομοσπονδία Λημνιακών Συλλόγων, Αθήνα, 1999. Άλλοι ενδεικτικοί τίτλοι έργων του: *Η Λήμνος και τα χωριά της, ιστορικές πληροφορίες*, Αθήνα, 1994, *Τα κοινοτικά σχολεία της Λήμνου (18^{ος} – 20^{ος} αιώνας)*, Αθήνα, 1997, *Λημνιακά 2012, Αφιέρωμα στα 100 χρόνια από την απελευθέρωση της Λήμνου*, Αθήνα, 2012 (όλα τα έργα εκδόθηκαν με προσωπική πρωτοβουλία).

⁷⁴ Κασιδέλλης Τάσος, *Η Λήμνος στον αγώνα του 1821*, Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, Αθήνα, 1986.

⁷⁵ Κοντέλλης Χ. Κωνσταντίνος, *Τα κάστρα της Λήμνου, το Κάστρο της Μύρινας Λήμνου και τα άλλα Φρούρια του Νησιού*, (ιδ.εκδ.), Αθήνα, 2004.

⁷⁶ Ο Ράλλης Κοψίδης, γνωστός στο νησί για τις αριστερές του θέσεις, εικονογραφεί με τον Κόντογλου την πρώτη έκδοση των παραμυθιών του Μέγα (Ελληνικά Παραμύθια), ενώ εκδίδει ορισμένα του έργα, με χαρακτηριστικότερο το “Κάστρο Ηλιόκαστρο”, ενδεικτικά βλ. Κοψίδης Ράλλης, *Κάστρο ηλιόκαστρο*, Αθήνα, 1980, του ίδιου, *Το τετράδιο του γυρισμού, με ζωγραφιές του ίδιου*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1987.

⁷⁷ Μουστάκας Σπύρος, *Λαογραφικοί θησαυροί της Λήμνου*, Δίπτυχο, Αθήνα, 1982, τομ. Α', Β', και, *Λαογραφικοί θησαυροί της Λήμνου*, Δίπτυχο, Αθήνα, 1999, τομ. Δ', Ε'. Στη Δημοτική βιβλιοθήκη της Μύρινας βρίσκονται οι χειρόγραφοι τόμοι: Γ', ΣΤ', Ζ', Η' – ΚΒ'.

Τέλος, ο Γεώργιος Κωνσταντέλλης, το 2010, εκδίδει δύο συλλογικούς τόμους με τίτλο ‘*Λήμνος, ιστορική και πολιτισμική κληρονομιά*’⁷⁸ στους οποίους γράφει η μέχρι τώρα πνευματική ελίτ του τόπου για τα μεγάλα ιστορικά και εκκλησιαστικά γεγονότα.

Οι παραπάνω δημοσιευμένες μελέτες λειτουργούν συμπληρωματικά ως προς τα δημοσιεύματα του ακαδημαϊκού χώρου για το νησί, ώστε να αποκτήσει ο ενδιαφερόμενος μία πλήρη εικόνα σχετικά με τον τοπικό πολιτισμό, την ιστορία και την παράδοση του. Τέσσερα, θα μπορούσαμε να πούμε, ότι είναι τα κυριότερα έργα που εισάγουν το νησί στην ακαδημαϊκή κοινότητα, το πρώτο του Γεωργίου Μέγα, που, ως απεσταλμένος του ΚΕΕΛ το 1938, συγκεντρώνει λαογραφικό υλικό από απομακρυσμένες, σε σχέση με το κέντρο, κοινότητες και το καταθέτει το 1939,⁷⁹ ενώ το 1940 δημοσιεύει στη Λαογραφία, τη ‘*Λαϊκή οικοδομία της Λήμνου*’ με αναφορές στα προβλήματα της μετανάστευσης και του ιδιοκτησιακού καθεστώτος που επικρατούσε.⁸⁰

Το 1986 η Τουρπτσόγλου εκδίδει το ‘*Ταξιδιωτικά και γεωγραφικά κείμενα για τη νήσο Λήμνο*’⁸¹ συγκεντρώνοντας πληθώρα ταξιδιωτικών κειμένων και χρονικών που κάνουν λόγο για το νησί, καλύπτοντας ένα χρονικό φάσμα τουλάχιστον έξι αιώνων και συμβάλλοντας τα μέγιστα στη βιβλιογραφία. Δύο χρόνια αργότερα, η Κοντονάτσιου θα καταθέσει τη διδακτορική διατριβή στο ΑΠΘ με θέμα τη διάλεκτο της Λήμνου από εθνογλωσσικής πλευράς,⁸² και θα διασώσει τόσο το ιδίωμα της χρονικής περιόδου που μελέτησε, όσο και την αποτύπωση των κοινωνικών και οικονομικών δομών του νησιού. Εργάζεται με τη μέθοδο των συνεντεύξεων και η βιοϊστορία των πληροφορητών αφορά τόσο τη σύγχρονη εποχή όσο και την προ της απελευθέρωσης. Τέλος, ο Μπακάλης, διευρύνει ακόμη περισσότερο τα πολιτισμικά πεδία της Λήμνου και μελετά τα πολιτισμικά δίκτυα του νησιού,⁸³ τόσο σε τοπικό

⁷⁸ Κωνσταντέλλης Γιώργος(επιμ), *Λήμνος, ιστορική και πολιτιστική κληρονομιά*, Αθήνα, 2010, τομ.Α’, Β’.

⁷⁹ Πίναξ Πεπραγμένων, *Λαογραφία Β* (1939).

⁸⁰ Μέγας Α. Γεώργιος, ‘*Η Λαϊκή Οικοδομία της Λήμνου*’, *Λαογραφία Β* (1940), σ. 3-29.

⁸¹ Τουρπτσόγλου- Στεφανίδου Βασιλική, *Ταξιδιωτικά και Γεωγραφικά κείμενα για τη νήσο Λήμνο (15^{ος}- 20^{ος} αιώνας)*, ΑΠΘ, Επιστημονική Επετηρίδα της Πολυτεχνικής Σχολής, παράρτημα αριθμ. 33, του Θ’ τόμου, Θεσσαλονίκη, 1986.

⁸² Κοντονάτσιου Δέσποινα, *Η διάλεκτος της Λήμνου. Εθνογλωσσική προσέγγιση, Διδακτορική Διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή ΑΠΘ, Τμήμα Φιλολογίας, Θεσσαλονίκη, 1988.*

⁸³ Μπακάλης Β. Χρήστος, *Λήμνος: οργάνωση του αστικού χώρου (19^{ος}- 20^{ος} αιώνας) κοινωνικός μετασχηματισμός, μεταναστευτικά δίκτυα και αστικοί ‘αντικατοπτρισμοί’*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Μυτιλήνη, 2007.

επίπεδο (κοινοτικές σχέσεις), όσο σε κρατικό (σχέση και επιρροές του νησιού με τα γειτονικά νησιά και τα αστικά κέντρα της ηπειρωτικής Ελλάδας), αλλά και παγκόσμιο (με την υπερπόντια μετανάστευση). Ξεκινώντας από τις γειτονιές των χωριών, σκιαγραφώντας τις κοινωνικές ομάδες και τη πληθυσμιακή σύσταση, καταλήγει στο ρόλο των δικτύων για τη διαμόρφωση της σύγχρονης Λήμνου.

Τόσο ο κύκλος των τοπικών λογίων όσο και ο επιστημονικός λόγος, δημιούργησαν νέα δεδομένα για το σύγχρονο μελετητή του νησιού, καθώς επίσης και ένα προέδαφος για τη συστηματικότερη, εξειδικευμένη και πληρέστερη μελέτη. Τα πεδία που καλύφθηκαν βιβλιογραφικά για τη Λήμνο, σε εμπειρικό ή επιστημονικό επίπεδο μπορούν να οδηγήσουν σε μια ολιστική προσέγγιση της τοπικής κοινωνίας και του πολιτισμού της γενικότερα.

Η δική μου συμβολή στην έρευνα είναι να διερευνήσω τις μορφές παραγωγής του αγροτικού κόσμου της Λήμνου, και των εργασιακών σχέσεων σε αυτόν, κυρίως όμως να ανιχνεύσω τη σχέση μνήμης και ταυτότητας μέσω της προσέγγισης του κοινωνικού και συμβολικού προσώπου του κεχαγιά.

Η διάρθρωση

Η παρούσα μελέτη διαρθρώνεται σε επτά αλληλένδετα κεφάλαια που σκοπεύουν στη λεπτομερή εξέταση των πτυχών που συνιστούν το λημνιό κεχαγιά και αποπειράονται μια πρώτη καταγραφή της συλλογικής τους μνήμης. Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται προσπάθεια εντοπισμού της ομάδας των κεχαγιάδων μέσα στα λημνιά τεκταινόμενα. Με την παράλληλη έρευνα, τόσο σε βιβλιογραφικό όσο και σε αρχειακό επίπεδο, παρουσιάζονται οι δύο διαφορετικές σημασίες που έχει πάρει η έννοια κεχαγιάς : αφενός ο τούρκος αξιωματούχος αφετέρου ο εξαρτώμενος εργάτης γης και ακτήμονας. Μέσω της συγκριτικής μεθόδου ο τοπικός κεχαγιάς εξετάζεται σε σχέση με την ηπειρωτική Ελλάδα αλλά και τα γειτονικά νησιά. Η συμβολή της τοπικής, και εν πολλοίς εμπειρικής, ιστοριογραφίας για τη διασταύρωση των πληροφοριών υπήρξε καταλυτική. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με συμπεράσματα που αφορούν κυρίως την παρουσία της ομάδας μέσα στο νησί, καθ' όλον τον 20ό αιώνα καθώς και τις κοινωνικοοικονομικές προϋποθέσεις ύπαρξής της.

Το επόμενο κεφάλαιο πραγματεύεται τον κεχαγιά ως εργασιακό υποκείμενο σε συγκεκριμένα χωροχρονικά πλαίσια. Η καθυστερημένη τεχνολογική εξέλιξη του πρωτογενούς τομέα στη Λήμνο και η υπερπολυτεκνία εξωθούν τους χωρικούς σε διάφορες πρακτικές εξεύρεσης εργασίας με σκοπό τη μικρή οικογενειακή εκμετάλλευση του ζωικού και έγγειου κεφαλαίου που αποσκοπεί στην επιβίωση του. Η σύναψη της συμφωνίας του μισακάρικου αποτελεί τη βάση για τη δημιουργία διαπροσωπικών σχέσεων εντός και εκτός της κοινότητας, που στηρίζεται κυρίως στην εξάρτηση μιας ομάδας, κοινωνικά και οικονομικά κατώτερης, από μία άλλη – ανώτερη, των κεχαγιάδων από τα αφεντικά. Επιπλέον, δίνεται βαρύτητα στον τρόπο που η συλλογική παράδοση των κεχαγιάδων αποδίδει τη δημιουργία μεγάλων ιδιοκτησιών σε δύσκολες για την κοινότητα ιστορικές περιόδους. Μέσα από την παράθεση των αφηγήσεων των ίδιων των πληροφορητών αποτυπώνεται η ιστορία της εργασίας των κεχαγιάδων όπως και η εργασιακή και κοινωνική τους ταυτότητα.

Στο τρίτο κατά σειρά κεφάλαιο παρουσιάζεται και εξετάζεται η συλλογική μνήμη των κεχαγιάδων ως αποτέλεσμα της κατοίκησης στο χώρο. Τα μνημονικά ίχνη του παρόντος, οι μάντρες, χώρος παραγωγής στο παρελθόν, δομούν την ταυτότητα του κεχαγιά και του αφεντικού, δημιουργούν κοινότητες και διαφορετικές μνήμες-διπλές- για τον τρόπο που ο χώρος οικειώνεται και καταναλώνεται, που επηρεάζει εν τέλει, και διαμορφώνει, τη μνήμη.

Το επόμενο κεφάλαιο πραγματεύεται τους τρόπους με τους οποίους η ίδια η κοινότητα επικυρώνει εν τω παρόντι την κεχαγιαδική ταυτότητα σε συγκεκριμένα χρονικά και κοινωνικά ορόσημα. Ένα παράδειγμα για τη μελέτη δίνουν τα κάλαντα των Φώτων στις 5 Ιανουαρίου. Ο κύκλος, το δίκτυο, που συνιστούν οι κεχαγιαδες ως σύνολο αποτελεί ένα κλειστό σύστημα κοινωνικής καταξίωσης από τα κάτω και τη βάση για τη δημιουργία του ορίου: ορίζεται μέσα από το δίκτυο ποιος είναι ο ξένος και πως προσλαμβάνεται ο Άλλος. Τέλος, παρουσιάζονται τα κοινά σύμβολα που ως ομάδα δημιουργούν υποστασιοποιώντας έτσι και την ίδια τους την ύπαρξη.

Το κεφάλαιο που αφορά τον εργασιακό έλεγχο, διερευνά ακόμη περισσότερο τη συλλογική μνήμη των κεχαγιάδων και προσπαθεί να αποδώσει με τον όρο “έλεγχος” την τραυματισμένη βιωμένη τους εμπειρία. Εξετάζοντας ενδελεχώς τα σπαράγματα της μνήμης τους, εντάσσοντας τα στην performance της συνέντευξης και της διυποκειμενικότητας, γίνεται μια πρώτη απόπειρα ορισμού του τραύματος τους

και εξήγησης της στάσης τους έναντι μιας εργοδότης στην κοινότητα του Βάρους. Θέση αποτελεί ότι ο περιορισμός του κεχαγιά και της οικογένειας του στο χώρο της μάντρας και οι συνεχείς τους μετακινήσεις, παίζουν σημαντικό ρόλο στον τρόπο που αντιμετωπίζουν το αφεντικό. Η κίνηση και η κινητικότητα μέσα και έξω από την κοινότητα οδηγούν σε διαφορετικές νοηματοδοτήσεις του μισιακάρικου.

Στο επόμενο κεφάλαιο γίνεται μια μικρή μνεία στη μαζική μετανάστευση από τις κοινότητες του νησιού προς υπερπόντιους προορισμούς. Υιοθετώντας διάφορες οπτικές από το χώρο της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας γίνεται λόγος για τις προφορικές παραδόσεις του κεχαγιά και του αφεντικού και για δύο λαϊκές αφηγήσεις που ενσωματώνουν την προοικονομία της πορείας των κεχαγιάδων: η λαϊκή λογοτεχνία εμπεριέχει την προφητεία της ίδιας της ομάδας που αλλάζει το ρου της δικής της ιστορίας, αναλαμβάνοντας δράση μέσω της μετανάστευσης. Η εξιστόρηση των παραμυθιών, αλλά και η αφήγηση των καλάντων, στα οποία *mutatis mutandis* αντικατοπτρίζεται η καθημερινότητα των λημνίων χωρικών, εντυπώνει και προοιωνίζεται την επερχόμενη λύτρωση, σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο. Παρουσιάζονται, σε συνδυασμό με τις αφηγήσεις ζωής των συνομιλητών, ως η εσχατολογία της ομάδας των κεχαγιάδων: το θύμα των αρχών του 20ού αιώνα μετατρέπεται σε θύτη της δεκαετίας του 1950.

Το τελευταίο κεφάλαιο σχολιάζει τον τρόπο με τον οποίο το νησί της Λήμνου πραγματεύεται τους κεχαγιάδες εννοιολογικά. Τι επιλέγει να θυμάται και τι εν τέλει προβάλλει η συγκεκριμένη συλλογικότητα; Πώς πραγματεύεται το παρελθόν της και ποιοί, αποξενώνοντας τον κεχαγιά από τα χωροχρονικά του πλαίσια, τον καθιστούν σύμβολο; Μέσα από παραδείγματα της σύγχρονης Λήμνου επιχειρείται μια σημειολογική προσέγγιση με σκοπό την ανάλυση των συλλογικών αναπαραστάσεων που έχουν ως επίκεντρο τον κεχαγιά καθώς και των διαπραγματεύσεων που συντελούνται στο πλαίσιο της επίσημης μνήμης. Ο κεχαγιάς αποδύεται την ταυτότητα και τη μνήμη του, αποπολιτικοποιείται και ακινητοποιείται στο χρόνο ώστε να παρουσιαστεί ως δρώμενο/ εικόνα/ μύθος στις νέες γενιές και στους επισκέπτες του νησιού. Ο επίλογος κλείνει με συμπεράσματα επί της έρευνας και προτάσεις για περαιτέρω διερεύνηση.

I. Στην αναζήτηση των όρων και των ορίων.

“...κιαχαγιάδες ήταν οι καλλιεργηταί των κτημάτων των πλουσίων, και γενικά και σήμερα, μέχρι σήμερα ο όρος κιαχαγιάδες λέμε αυτούς που είναι καλλιεργητές και είναι στα κτήματα των “γαιοκτημόνων”...”
2013, EPT2, Πρόεδρος του Συλλόγου “Κεχαγιάδες”, Τσιμάνδρια.⁸⁴

“...η συνέχεια διαιωνίζεται, και η ευχή όλων των ήταν πάντοτε διαιωνίζεται. Αυτή την ευχή μας έδωσαν όταν άφησαν την τελευταία τους πνοή. ... κι έτυχε να έχουμε στην κατοχή μας από την γιαγιά μας και τον προπάππου μας ορισμένα κτήματα, ή δύο ζευγάρια ή δύο μάντρες...”
1980, EPT, Ιδιοκτήτης ζευγαριού, Μύρινα.⁸⁵

Ο κεχαγιάς, θα οριστεί ως εκείνος που παράλληλα με τα δικά του κτήματα καλλιεργεί και για λογαριασμό άλλου μια ορισμένη έκταση γης (ζευγάρι), παράλληλα με τα δικά του ζώα εκτρέφει και άλλων (ζδεροκέφαλα), συνάπτοντας σχέσεις και συμβάσεις εργασίας με άτομα που κατέχουν γη, ζωικό κεφάλαιο και μέσα παραγωγής (κιαχαγιαδ’λίκ’), αλλά υστερούν σε εμπειρία και τεχνογνωσία, με το σύστημα του μισιακού.⁸⁶

Ο κεχαγιάς πλάι στα δικά του κτήματα και ζώα καλλιεργεί και εκτρέφει έναν αριθμό και μια έκταση που δεν του ανήκουν. Από την ενοικίαση αυτή δεν απορρέουν σχέσεις ισορροπίας αλλά αντιθέτως σχέσεις κοινωνικής και οικονομικής ανισότητας. Ο κεχαγιάς δεν έχει στην κατοχή του τόσες εκτάσεις και τόσο ζωικό κεφάλαιο ώστε να ζήσει και να είναι συνεπής στις υποχρεώσεις του, τουλάχιστον όσον αφορά το μεγαλύτερο τμήμα του νησιού. Νοικιάζει, επομένως, με σκοπό, σε ένα πρώτο επίπεδο όχι το κέρδος, αλλά την επιβίωση.

Προσπαθώντας να αναδείξω την ιστορικότητα της ομάδας που μελετώ καθώς και τον ίδιο τον όρο, στη διάρκεια της έρευνας στράφηκα σε μια σειρά μελετών της σχετικής βιβλιογραφίας, αρχείων και του λόγου των ανθρώπων. Αρχικά, στα αρχεία

⁸⁴ Βλ. «Ο τόπος και το τραγούδι του. Οι κεχαγιάδες της Λήμνου», Youtube (08:31, πρόεδρος του πολιτιστικού Συλλόγου Κεχαγιάδων Τσιμανδρίων) <<https://www.youtube.com/watch?v=fY4eBi1pBY>> απόσπασμα επεισοδίου από την εκπομπή της EPT “Ο τόπος και το τραγούδι του”].

⁸⁵ «Οι κεχαγιάδες», Αρχείο EPT (05:48, αφεντικό, Χώρα Λήμνου) <<http://www.ert-archives.gr/V3/public/main/page-assetview.aspx?tid=71966&autostart=0>> [επεισόδιο σειράς “Η EPT στη Βόρειο Ελλάδα”].

⁸⁶ Πρβ. κ. Σέττας Χρ. Νικόλαος, *Τα αγροτικά και τα κοινωνικά προβλήματα της νήσου Λήμνου*, Αθήνα, 1961, σ. 13-18.

δύο πρώην Δημοτικών Διαμερισμάτων, στην Ν.Δ. και Ν. Λήμνο, που στοιχειοθετούν δύο διαφορετικές χωρικές και συμβολικές περιφέρειες, τα *Κάτω Χωριά* και τα *Μέσα Χωριά*. Αναζήτησα πληροφορίες σχετικά με τα δηλωθέντα επαγγέλματα, με αφετηρία το έτος 1932, οπότε και ξεκινά η συγκρότηση ληξιαρχικών βιβλίων ανά κοινότητα, μέχρι και το 1999,⁸⁷ τόσο σε βιβλία γάμων, βαπτίσεων, όσο και σε βιβλία θανάτων.

Από την έρευνα στα αρχεία δεν προέκυψε σαφής αναφορά στο επάγγελμα του κεχαγιά ως λέξημα, δεν εντοπίστηκε σε κανένα από τα έξι συνολικά χωριά των οποίων τα βιβλία θανάτων μελετήθηκαν και στα οποία αναφέρονταν το επάγγελμα του θανόντος και των προγόνων του. Αξίζει, ωστόσο, να αναφέρουμε, εν συντομία, την επαγγελματική σύσταση του 20ού αιώνα για αυτές τις δύο περιοχές, η μία γνωστή στο νησί για τα μεγάλα κτήματα και τους πλούσιους ιδιοκτήτες (Μέσα Χωριά) και η άλλη για το μεγάλο ζωικό της κεφάλαιο (Κάτω Χωριά). Αφενός για τα χωριά που περιελάμβανε ο πρώην Δήμος Ατσικής, μαζί με ένα προσφυγικό - τον Άγιο Δημήτριο, προέκυψαν οι εξής επαγγελματικές απασχολήσεις που σχετίζονται άμεσα με τον πρωτογενή τομέα: ποιμένες, γεωργοί, καλλιεργητές σιτηρών, κηπουροί, καλλιεργητές δημητριακών, γεωργοεργάτες, ποιμήν προβάτων, και τέλος, εισοδηματίες και κτηματίες.⁸⁸ Στον πρώην Δήμο Κοντιά, προκύπτουν, για την ίδια περίοδο τα εξής, ίδια ως προς τα λεξήματα, διαφορετικά ως προς τη σημασία τους:⁸⁹ ποιμένες, γεωργοί, αυτοκαλλιεργητές, κηπουροί, κτηματίες, γεωργοκτηνοτρόφοι

⁸⁷ Το μητρώο αρρένων ξεκινά από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, αλλά οι πληροφορίες του είναι αριθμητικές, χωρίς αναφορές σε ηλικίες και επαγγέλματα.

⁸⁸ Ερευνήθηκαν τα παρακάτω: Ληξιαρχείο Βάρους, Βιβλίο Θανάτων, τόμος Α', έτ. 1932-1939, 3/1940, για έτη: 1932, 1933, 1934, 1935, 1936, 1937, 1939. Βιβλίο Θανάτων, τ. Γ', έτ. 1962-1976. Βιβλίων Εκθέσεων Ληξιαρχικών Πράξεων Κοινότητας Βάρους, έτ. 1932-1976. Ληξιαρχείο Κοινότητας Καταλάκκου, Βιβλίο Θανάτων, τ. Α', έτ. 1932-1948, για έτη: 1932, 1933, 1934, 1938. Ληξιαρχείο Κοινότητας Σβεργιδίων, Βιβλίων Θανάτων, τ. Α', έτ. 1932-1944, για τα έτη: 1933, 1934, 1936, 1938, 1939. Ατσική, Βιβλίο Θανάτων, τ. Α', έτ. 1932-1934, για τα έτη: 1933, 1934. Ατσική, Βιβλίο Θανάτων, τόμος Β', έτ. 1935-1939, για τα έτη: 1935, 1936, 1937, 1938. Άγιος Δημήτριος, Βιβλίο Θανάτων, τ. Α', έτ. 1932-1939, για τα έτη: 1934, 1935, 1937. Για τον πρώην Δήμο Κοντιά: Βιβλίο Θανάτων Κοντιά, τ. Α', έτη: 1932-1933, 1934-1935, και 1-2/1939. Για έτος: 1934. Βιβλίο Θανάτων Κοντιά, τ. Β', έτη 1936-1938, 1937-1939. Για έτη: 1937, 1938, 1939. Τ. Γ', Βιβλίο Θανάτων Κοντιά, τ. Γ', έτη: 1948, 1949, 1950, 1951, 1952, 1953, 1954, 1955, 1956, 1957, 1959, 1960, έως 8/1961. Για τα έτη: 1949, 1950, 1953, 1955, 1958. Βιβλίων Γεννήσεων Κοντιά, τ. Α', έτ. 1932-1933, για τα έτη: 1932, 1933. Βιβλίων Γάμων Τσιμανδρίων, τ. Α', έτ. 1932-1953, για τα έτη: 1932, 1936, 1940, 1942, 1947, 1953. Βιβλίων Γεννήσεων Τσιμανδρίων, τ. Α', έτ. 1/1/1932-18/11/1936, για τα έτη: 1932, 1933, 1936. Βιβλίων Θανάτων Τσιμανδρίων, τ. Α', αρ. 17212, έτ. 1932-1942, για τα έτη: 1932, 1934, 1935, 1936, 1938. Βιβλίων Εκθέσεων Ληξιαρχικών Πράξεων Τσιμανδρίων, τ. Α', για τα έτη: 1932, 1933, 1959. Η έρευνα στα βιβλία θανάτων καλύπτει ένα χρονολογικό άνυσμα περίπου εξήντα χρόνων. (Διατηρήθηκε η δική τους ορθογραφία και η αρίθμηση των τόμων).

⁸⁹ Γίνεται λόγος για τη διαφορετικότητα μεταξύ αυτών των χωριών καθώς τόσο η πληθυσμιακή τους σύσταση όσο και οι επιρροές τους υπήρξαν διαφορετικές. Το περιεχόμενο των όρων διαφοροποιείται στα Κάτω Χωριά, πχ. Εργατικοί (που εντοπίζονται στα αρχεία), νοούνται ως οι καλλιεργητές κήπων επ' αμοιβή, ενώ στα Μέσα Χωριά ο όρος υποδηλώνει τον εποχιακό εργάτη.

εργατικοί (sic), γεωργοκτηματίες, γεωργοεργάτες, εργάτες, εργάτρια, κτηματίες αυτοκαλλιεργητές.⁹⁰ Από τα ληξιαρχικά έγγραφα δεν προέκυψε η αναφορά στο επάγγελμα των κεχαγιάδων, αλλά μόνο των γαιοκτημόνων (εισοδηματίες, γεωργοκτηματίες).

Στη συνέχεια, η έρευνα αρχείου επικεντρώθηκε στα μαθητολόγια του Δημοτικού Σχολείου Αττικής, ωστόσο δεν προέκυψε κάτι που να σχετίζεται άμεσα με το ζητούμενο της έρευνας. Βρέθηκαν αναφορές στα παραπάνω επαγγέλματα, τόσες ώστε να μπορέσει κανείς να κατανοήσει τη σύσταση του πληθυσμού και την επαγγελματική ανομοιογένεια που άρχισε να κυριαρχεί στις κοινότητες μεσούντος του 20ού αιώνα. Αξιοπρόσεκτη είναι η κοινότητα του χωριού Κατάλακκο, στα νότια του νησιού, επειδή κατά το σχολικό έτος 1960-61 οι 63/63 μαθητές ήταν εγγεγραμμένοι ως παιδιά γεωργών,⁹¹ παρά το ότι η κοινότητα δεν διατηρεί ούτε σήμερα παρά μόνο ένα μικρό τμήμα γης που προορίζεται για εποχική καλλιέργεια, κυρίως για καλοκαιρινούς κήπους.

Εν τέλει, η έρευνα μετατοπίστηκε ακόμη πιο πίσω χρονολογικά, με κύριο στόχο τον εντοπισμό τουλάχιστον κάποιας από τις αρχικές σημασίες του όρου ή έστω του λεξήματος “κεχαγιάς”. Εξετάστηκαν πρωτογενείς και δευτερογενείς ιστορικές πηγές, οι οποίες κάλυψαν το άνυσμα από τον 13ο έως και τον 20ό αιώνα. Κύριο σημείο αναφοράς αποτέλεσε η μελέτη της Τουρπτσόγλου - Στεφανίδου, στην οποία βρίσκονται συγκεντρωμένα τα κυριότερα αποσπάσματα των ξένων περιηγητών για τη Λήμνο από τον 15^ο μέχρι και τον 20^ο αιώνα και δίνουν μια σαφή εικόνα των κοινωνικών και οικονομικών δομών του νησιού.⁹² Πρέπει, ωστόσο, να γίνει λόγος όχι για τους “κεχαγιάδες” ως επάγγελμα, όπως απεικονίζονται στα κείμενα, αλλά ως ιδιότητα / ταυτότητα, στο επίπεδο του κοινωνικού και ιστορικού ορίζοντα, οι οποίοι, όμως, δεν κατονομάζονται ούτε μέσα στα περιηγητικά κείμενα.

⁹⁰ Βλ και παράρτημα, Ε' Αρχειακές Πηγές, 16.

⁹¹ Δημοτικό Σχολείο Καταλάκκου, 2/θέσιον Δημ. Σχολείου Καταλάκκου, Δ' Μαθητολόγιον, Αρχόμενον από του σχολικού έτους 1960-61. Σχολικά έτη: 1960-1961, 1961-1962, 1962-63, 1963-1964, 1964-1965, 1965-1966, 1967-1968, σ. 1-2, 3-4, 5-6, 7-8, 8-9, 10-11 και 11-12 αντίστοιχα.

⁹² Τουρπτσόγλου- Στεφανίδου Βασιλική, *Ταξιδιωτικά και Γεωγραφικά κείμενα για τη νήσο Λήμνο (15^{ος}- 20^{ος} αιώνας)*, ΑΠΘ, Επιστημονική Επετηρίδα της Πολυτεχνικής Σχολής, παράρτημα αριθμ. 33, του Θ' τόμου, Θεσσαλονίκη, 1986, σ. 67, 72, 91, 198, 229-230, 252-253, 366, 394, 405, 409, 485, 582, 590 (όπου και τα αποσπάσματα των έργων που αφορούν τη Λήμνο).

Τα κείμενα των περιηγητών σκιαγραφούν μια εικόνα για τις ισχύουσες σχέσεις μεταξύ των ιδιοκτητών της γης και των ενοικιαστών ή “εργατών” τους καλλιεργητών.

Ο Luis de Launay επισκέπτεται το νησί το 1894 και κάνει λόγο για τσιφλίκια, και θερινές κατοικίες στα βορειοανατολικά του, ενώ ο Alexander Conze μιλά και για έναν *υπηρέτη* (sic), που τον ξεναγεί, και οι νεότεροι μελετητές τον ταυτίζουν με *κεχαγιά*⁹³. Το 1788 ο Frieseman θα κάνει λόγο για εξαναγκαστική οικονομία των λημνίων καλλιεργητών, ενώ μαθαίνουμε ότι η Λήμνος ήταν τιμάριο του Οθωμανού Φοροεισπράκτορα και Βοεβόδα γύρω στο 1700, από τον Pococke. Τις σημαντικότερες, χρονολογικά και κοινωνικά, πληροφορίες αντλούμε από τον Dapper και τον Pierre Bellon, εκ των οποίων ο πρώτος ταξίδεψε στη Λήμνο τον 17^ο αιώνα και ο άλλος περίπου το 1540. Και οι δύο μιλούν για την εθνολογική και κοινωνική σύσταση της Χώρας, τη Μύρινα (τότε Κάστρο ή Παλαιόκαστρο), για τις ιδιοκτησίες των Μονών στο νησί⁹⁴ και τον τρόπο διαβίωσης χριστιανών στην ύπαιθρο.

Τον 15^ο αιώνα στο νησί το 1/3 της συνολικής έκτασης του νησιού ανήκε σε Μετόχια από το Άγιο Όρος, την Κωνσταντινούπολη και τη Μονή της Πάτμου, γεγονός που βοηθά στην κατανόηση των ιδιοκτησιακών σχέσεων μεταξύ των Λημνίων. Οι εκτάσεις των Οθωμανών βρίσκονται σε ολόκληρη τη Λήμνο, το ίδιο και τα Μετόχια, αλλά αυτοί που κατέχουν (χωρίς να νέμονται) τη γη, Έλληνες και Οθωμανοί, κατοικούν είτε στη Χώρα είτε είναι απόντες από το νησί (οι Μονές).

Για την ίδια περίοδο εντοπίζουμε άλλες δύο πηγές που καλύπτουν το διάστημα από τον 15^ο αιώνα μέχρι και το 1890. Η πρώτη, η μελέτη του Κοτζαγεώργη, σχετίζεται με τις ιδιοκτησίες των Μετοχιών στο νησί ήδη από τον 15^ο αιώνα.⁹⁵ Από αυτή αντλούμε πληροφορίες σχετικά με τα καθεστώτα και τη φορολογία των μοναστηριών, τις αγοραπωλησίες κλπ. Ο μελετητής, εντοπίζει τον

⁹³ Ομιλία του Παρίση Κ. Βασίλη, στις 30-4-2008, στον Μ.Ε.Α.Σ. Ήφαιστος, με τίτλο “ Από το Οντοπόλ’ στο Κοντοπούλ’, οδοιπορικό στην ιστορία του χωριού από τον 18^ο αι έως σήμερα”. Διαθέσιμο και στο διαδίκτυο < <http://www.mylemnos.gr/files-limnos/kontopouli.pdf> >.

⁹⁴ Η μόνη Μονή του Αγίου Όρους που σήμερα κατέχει γη και ναούς στο νησί βρίσκεται στα βόρεια του Μούδρου. Οι περισσότερες εκτάσεις είτε απαλλοτριώθηκαν είτε πέρασαν στην νομή των ντόπιων καλλιεργητών όπως έγινε στο χωριό Κατάλακκο με το Μοναστήρι στην περιοχή Γομάτι. Πρβ. κ. < <http://www.pemptousia.gr/2015/12/ta-agioritika-metochia-sti-limno-2o-meros> >, αφιέρωμα της εφημερίδας Πεμπτούσια με αναφορά στα Μετόχια του Αγίου Όρους και την τωρινή τους κατάσταση. Το τελευταίο αφιέρωμα δημοσιεύεται τον 12/2015.

⁹⁵ Κοτζαγεώργης Φωκίων, “Αγιορείτικη παρουσία στο βόρειο Αιγαίο: το τουρκικό αρχείο της Ι. Μ. Αγίου Παύλου για τη Λήμνο (15^{ος} – 16^{ος} αι.)”, στο *Μακεδονικά* 32 (1999-2000), σ. 125-163.

κεχαγιά σε κατάστιχο του 1489 ως αξιωματούχο του ντόπιου ιππικού, με τον τίτλο *kethuda*, ως έναν από τους έξι μουσουλμάνους υπεύθυνους για τη φορολογική πρόσοδο ολόκληρου του νησιού.⁹⁶ Με βάση το κατάστιχο αυτό ο κεχαγιάς ήταν ένα αξίωμα της διοίκησης.

Ο χρόνος όμως που καλύπτει ο Κοτζαγεώργης είναι μεταξύ 15^{ου} και 16^{ου} αιώνα, και ως εκ τούτου η αρχειακή έρευνα στρέφεται στα αθωνικά κατάλοιπα, στο αρχείο της Μονής Παντοκράτορος, μέρος του οποίου αφορά τη Λήμνο και εκδόθηκε μόλις το 1998⁹⁷. Εκεί εντοπίζεται ο “κατάλογος” με τους παροίκους που ενοικίαζαν τη γη και απέδιδαν, εκτός από τη γαιοπρόσοδο, και χρήματα ως φόρο προς το μοναστήρι. Ο Κατάλογος των Στιχητάδων της Μονής Παντοκράτορος στη Λήμνο, αναφέρεται στους παροίκους των κτημάτων της.⁹⁸ Ο υπομνηματιστής παραθέτει / μεταγράφει τον ίδιο τον κατάλογο, χρονολογημένο το 1388 και δίνει πληροφορίες για την ονομασία των φόρων που υποχρεούνταν να καταβάλει ο πάροικος. Επίσης, πληροφορεί για το τι μπορεί να περιλαμβάνει η έκταση που ενοικιάζει / κατοικεί ο αγρότης και ποιος είναι ο κύριος της γης (μάντρα, κτήματα για καλλιέργεια, ζώα, κτίσματα, καθώς και τα ακριβή όριά τους).

Η δεύτερη κύρια πηγή για το θέμα είναι η χειρόγραφη *Ιστορία της νήσου Λήμνου* του Παντελίδη ο οποίος, μεταξύ των άλλων, υπήρξε και ευεργέτης του νησιού⁹⁹. Μιλώντας για τις ασχολίες των κατοίκων στην εποχή του (19^{ος} αιώνας), κάνει λόγο για χριστιανούς που δούλευαν σε κτήματα των Οθωμανών, στα οποία έβοσκαν και τα ζώα τους.¹⁰⁰

⁹⁶ Ο συλλογισμός του τεκμηριώνεται από τον Lowry: Lowry W. Heath, *Fifteenth century Ottoman realities, Christian peasant life on the Aegean Island of Limnos*, Eren, Istanbul, 2002, σ. 17, 19, 21: ο κεχαγιάς παρατίθεται στα οθωμανικά κατάστιχα ως “μαγιορδόμος” και αποτελεί αξιωματούχο της διοίκησης, που φορολογείται από την Υψηλή Πύλη. (Μαγιορδόμος= ο, Μεσαιωνικά μαγιορδόμος και μαϊορδόμος, στον μεσαίωνα 1. Επιμελητής βασιλικού οίκου ή του οίκου ενός ευγενούς ή πλουσίου, 2. Στην Αραγονία και στην Καστίλη αρχηγός δικαστικού σώματος, <ιταλ. Maggiordomo> λατ. Major domus, Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας, Αρχαίας- Μεσαιωνικής – Νέας, Πάπυρος, [Αθήνα], [χ.χ.], τ. 6, λ. μαγιορδόμος.

⁹⁷ Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών- Ινστιτούτο Βυζαντινών Σπουδών, *Αθωνικά Σύμμεικτα 5, Αρχείο της Ι.Μ. Παντοκράτορος, επιτομές εγγράφων, 1039- 1801*, μέρος Α', Αντώνης Πάρδος, Αθήνα, 1998, σ. 49- 53.

⁹⁸ Βλ και παράρτημα, Ε' Αρχειακές πηγές, 15.

⁹⁹ Παντελίδης Γεώργιος, *ό.π.* Παραπέμπω στο ίδιο το χφ που βρίσκεται φωτογραφημένο στο προσωπικό αρχείο, σ.26.

¹⁰⁰ Όπ. π. σ.26. Ο Παντελίδης αλλά και τα αποσπάσματα της Τουρπτσόγλου, κάνουν λόγο για μία ομάδα Οθωμανών που κατέχουν τη γη και την εκμεταλλεύονται με έναν περίεργο τρόπο, καλλιεργώντας την μόνο οι χριστιανοί νησιώτες και παραδίδοντας την παραγωγή εξ ολοκλήρου στους Οθωμανούς κατακτητές. Τους χωρικούς κατονομάζει “κολίγους”.

Πιστεύω πως το σύστημα αυτό των κεχαγιάδων, του 20ού αιώνα , με τη μετεξέλιξή του, μπορούμε ονομαστικά να το εντοπίσουμε στον κατάλογο των στιχητάδων, που παρατίθεται από τη Λαΐου –Θωμαδάκη,¹⁰¹ όταν μιλά για τις αγροτικές σχέσεις στην υστεροβυζαντινή εποχή και φέρνει ως παράδειγμα τα εργασιακά καθεστώτα αυτής της ομάδας, των παροίκων, στο χωριό του Γομάτου, στο σημερινό χωριό Κατάλακκο.

Μέχρι στιγμής έχει γίνει μία πρώτη απόπειρα να εντοπιστεί το σύστημα νομής της γης και διανομής της παραγωγής και του προϊόντος. Οπωσδήποτε ο κεχαγιάς θα πρέπει να τοποθετηθεί, είτε ως αξίωμα είτε ως ιδιότητα, μέσα στην οθωμανοκρατία, και αυτό επιβεβαιώνεται από τον Κοτζαγεώργη, ενώ υποστηρίζεται σθεναρά από τον Μπελίτσο¹⁰² και τον Φραγκέλλη.¹⁰³

Ως αναφορά, λοιπόν, στο αξίωμα μπορεί να προϋπάρχει στο νησί καθ' όλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας, αλλά, σύμφωνα με τον ορισμό για τον ket huda, από τον οποίο ετυμολογείται ο κεχαγιάς, που δίνει η *Εγκυκλοπαίδεια του Ισλάμ*,¹⁰⁴ από το 1790 επικράτησε ως όρος προκειμένου να προσδιορίζει και φυλές νομάδων. Η έρευνα στράφηκε, επίσης, στην κοινωνική και οικονομική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, προκειμένου να εντοπιστεί τί μπορεί να περιέκλειε ο κεχαγιάς ή ket huda ή kat huda. Ο κεχαγιάς, τον 17^ο αιώνα, φαίνεται να προσδιόριζε κυρίως τον αρχηγό μιας οικογένειας, ή το συλλέκτη φόρων ή τον επιβλέποντα τους επικεφαλείς του σαντζακιού ή εγιαλετιού ή των τιμαριωτών, ενώ, μπορούσε να είναι ο εκπρόσωπος μιας συντεχνίας στο παλάτι του Σουλτάνου. Δεν είναι ωστόσο, απαραίτητο αυτός να είναι μουσουλμάνος.¹⁰⁵ Είναι εμφανές λοιπόν ότι ο κεχαγιάς σχετίζεται με συλλογικότητες συστημικές και αφετέρου με κάποιο αξίωμα της οθωμανικής διοίκησης.

¹⁰¹ Λαΐου Θωμαδάκη Αγγελική, *Η αγροτική κοινωνία στην ύστερη βυζαντινή εποχή*, Κάσδαγλη Αγλαΐα(μτφ), ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1987, σ. 216- 223, 231-234, 241-245, 260-269.

¹⁰² Μπελίτσος Θεόδωρος, *Συλλογή γλωσσικού υλικού από τη Λήμνο, συμβολή στη μελέτη του λημνιακού γλωσσικού ιδιώματος*, Υπουργείο Αιγαίου – Ομοσπονδία Λημνιακών Συλλόγων, Αθήνα, 1999, σ. 118.

¹⁰³ Φραγκέλλης Λ. Πάνος, *Λήμνος η Φίλιππη, τόμος Δ' Τουρκοκρατία*, Ελεύθερη Σκέψη, Αθήνα, 2000, σ. 203-204, 240-242, 246-248.

¹⁰⁴ [συλλογικό] *Encyclopédie de l'Islam*, Paris, Maisonneuve et Larose, 1960, Vol. 4, pp. 470 (kahya), 926-927 (ketkhuda).

¹⁰⁵ Inalick Halil- Quataert Donald(επιμ), *Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τόμος Β': 1600-1914*, (μτφ) Μαρίνα Δημητριάδου, (επιμ) Μαρίνος Σαρηγιάννης, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2011, σ. 99,175,201,206,326,328. Καθώς και Μουταφτσίεβα Βέρα, *Αγροτικές σχέσεις στην οθωμανική αυτοκρατορία (15^{ος}-16^{ος} αι.)*, (μτφ) Αστροινάκη Ουρανία - Μπαλτά Ευαγγελία, Μπαλτά Ευαγγελία(προλ), Πορεία, Αθήνα, 1990, σ. 196. Για το ρόλο του στον Αλή Πασά: Γιαννόπουλος Ιωάννης, “Τα τσιφλίκια του Βελή Πασά υιού του Αλή Πασά”, *Μνήμων* 2 (1972).

Ο κεχαγιάς, όπως αναγράφεται στις πηγές δεν αποτελεί τάξη, με βάση το οικονομικό / κοινωνικό κριτήριο αλλά ένα μέρος του συστήματος. Στο νησί, αντιθέτως, αποτελούσε μία συλλογικότητα, η οποία όση απόκλιση και αν έχει με βάση τη συλλογική μνήμη, η παρουσία της και το όνομά της τοποθετείται χωροχρονικά στην οθωμανοκρατούμενη Λήμνο. Πολλοί αποπειράθηκαν να εντοπίσουν αυτή τη συλλογικότητα μέσα στην οθωμανοκρατία, χωρίς σαφή χρονολογικά όρια, όπως ο Παπαπαναγιώτης¹⁰⁶ και ο Φραγκέλλης, ή ο Μπελίτσος που την ανάγει στους βυζαντινούς χρόνους.¹⁰⁷ Περισσότερο τεκμηριωμένη είναι η άποψη του Γεροντούδη,¹⁰⁸ ο οποίος την τοποθετεί μετά το 1840, μετά το Χάτι Χουμαγιούν, ως απόρροια της μετανάστευσης στην Αίγυπτο.

Την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα, και λίγο προτού απελευθερωθεί το νησί η οθωμανική διοίκηση αποσαθρώνεται και εκπίπτουν αξιώματα και έννοιες που στο παρελθόν αποτελούσαν ενδείξεις κύρους και κοινωνικού γοήτρου. Αν ο κεχαγιάς, κατά την επικρατέστερη σήμερα, επίσημη, άποψη, ήταν ο επιστάτης των τουρκικών κτημάτων,¹⁰⁹ και άρα ο εγκατεστημένος φύλακας στην ύπαιθρο, τότε αυτός, χωρίς να είναι απαραίτητο, δεν θα ήταν χριστιανός. Οι περισσότεροι, μεταξύ των οποίων και ο Μοσχίδης,¹¹⁰ αναφέρουν την αλλαγή πλευσης των Οθωμανών, και τη βάνανυση συμπεριφορά τους κατά τον 18^ο αιώνα. Τότε, υποθέτω, μπορεί ο κεχαγιάς, ο ελεγκτής της οθωμανικής διοίκησης να υπήρχε στη Λήμνο και να αποτελούσε εξίσου, μέρος του συστήματος. Αλλά με το Χάτι Χουμαγιούν και το Γκιούλ Χανέ, τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, τα δεδομένα αλλάζουν.

Επιπρόσθετα, το 1840 αρχίζει η συστηματική μετανάστευση των Λημνίων του Κάστρου στην Αίγυπτο -άμεση απόδειξη του κεφαλαίου τους αποτελεί η συνοικία του Ρωμαίικου Γιαλού στη Μύρινα με τα σπίτια των πρώτων μεταναστών. Εδώ θα πρέπει να τοποθετήσουμε τη μετάπτωση της λέξης και να θεωρήσουμε αυτή την περίοδο ως την πιθανότερη για τη διαμόρφωση του σημασιολογικού

¹⁰⁶ Παπαπαναγιώτης Θ. Γεώργιος, «Ιστορικά της Λήμνου(από την Οθωμανοκρατία μέχρι τη Γερμανική Κατοχή και την Απελευθέρωση)», *Λεσβιακό Ημερολόγιο 2006*, Μυτιλήνη, 2006, σ. 286-384.

¹⁰⁷ Οπ. υποσήμ. 102.

¹⁰⁸ Γεροντούδης Ν. Λεωνίδας, *Η νήσος Λήμνος, ιστορία- διάλεκτος- λαογραφία*, Αθήνα, 1971, σ. 50-57.

¹⁰⁹ Βλ και παράρτημα, Δ' Φωτογραφικό, έντυπο και ηλεκτρονικό υλικό από την καθημερινή εργασία των κεχαγιάδων, 7.

¹¹⁰ Μοσχίδης Αργύριος, *Η Λήμνος, ήτοι ιστορικών δοκίμιον της νήσου ταύτης μέχρι των καθ' ημάς, εις δύο τεύχη, από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1770, Βιβλίον δεύτερον, Μεσαιωνικοί και Νεώτεροι Χρόνοι*, Ταχυδρόμος, Αλεξάνδρεια, 1907, σ. 192-206.

περιεχομένου του κεχαγιά. Τα κτίσματα του Ρωμαϊκού Γιαλού, κατά το πλείστον των αρχών και των μέσων του 19^{ου} αιώνα, έχουν οικόσημα και θεμέλιες πλάκες, φέρουν σύμβολα, όπως πυραμίδες ή σφίγγες, ως δείγμα και σήμα των Αιγυπτιωτών ενοίκων τους¹¹¹. Παρατηρώντας πιο επισταμένα βλέπουμε ότι την περίοδο αυτή μια νεοσύστατη αστική τάξη –των μεταναστών και των μεγαλοϊδιοκτητών γης – ακμάζει, και δεν είναι μόνο χριστιανοί ή μόνο μουσουλμάνοι, είναι εξίσου χριστιανοί και μουσουλμάνοι. Αυτό επιβεβαιώνει ως ένα βαθμό την υπόθεσή για τους μουσουλμάνους και τους χριστιανούς κεχαγιάδες.

Ως πρακτική αλλά και ως λέξημα αναφερόμενο στους μικροκαλλιεργητές και τους ακτήμονες, θα πρέπει να ίσχυε τουλάχιστον από το 1880 ώστε να παγιωθεί και να είναι σε πλήρη χρήση το 1930.¹¹²

Για τον εντοπισμό τους ως ομάδα με το περιεχόμενο και την έννοια που αποδίδεται σήμερα στους κεχαγιάδες έχει γράψει η τοπική ιστοριογραφία: ο Βελιαρούτης¹¹³ και ο Φραγκέλλης¹¹⁴ πρότειναν τη δική τους εκδοχή για τις απαρχές της ομάδας και την εμφάνισή τους ως τοπική εργασιακή ομάδα. Και οι δύο, κινούμενοι ιστοριοδιφικά και εμπειρικά, τους εντοπίζουν αφενός ο Βελιαρούτης στη Βυζαντινή Λήμνο, ως μικροκαλλιεργητές των φέουδων, και αφετέρου ο Φραγκέλλης στην καρδιά του 19^{ου} αιώνα ως κοινωνική και οικονομική τάξη του νησιού.

Η πρώτη, επίσημα καταγεγραμμένη, εθνογραφική πληροφορία για την ομάδα των κεχαγιάδων, τις δυσμενείς συνθήκες εργασίας και διαβίωσης, τη σχέση τους με τα αφεντικά και το ευρύτερο οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον παραθέτει ο Μέγας το 1938 με αυτούσια τα λόγια πληροφορητή.¹¹⁵

“Απ’ όσα χουράφια είχι τ’ αφεντ’κό και τα ‘σπινιν οι κιαχαγιάς τημσάρκα, κρατούσιν ένα χουράφ’ τ’ αφεντ’κό και το ‘βαζι παρασπόρ’, εντελώς θκό τ’. Ου

¹¹¹ Ενδεικτικά χρονολογίες που εντοπίζονται στα βημόθυρα μετά το 1840: 1853, 1860, 1890. Βλ και παράρτημα, ΣΤ’ Η συνοικία ‘Αιγυπτιώτικα’ των πρώτων λημνίων μεταναστών στην Αλεξάνδρεια, 21.

¹¹² Σε χφ επιστολή που παραχωρήθηκε και εξιστορούσε την απελευθέρωση του νησιού από τους Τούρκους, με ημερομηνία 12/25 8βρίου 1912 διαβάζω: “όλο το εβζωνικό τάγμα εσυνάχθηκεν ασπρίσαν τα βουνά από βρακιά κιαχαγιάδικα και κατόπιν επήγαν και περικύκλωσαν το βουνό της Ψύλ.

¹¹³ Βελιαρούτης Δ. Λεωνίδας, *Η Καλλιθέα (Σαρπί) της Λήμνου και η Παλαιολογική Σχολή της, Λήμνιοι Λογοτέχνες (Ρ. Σεγκοπούλου- Ν. Βίγλας- Μ. Λαμπθαρίδου)*, Πολιτιστικός Σύλλογος Καλλιθιωτών Λήμνου “Ο Άγιος Γεώργιος”, Αθήνα, 2007, σ. 27-28, 32-33, 37, 44-45.

¹¹⁴ Φραγκέλλης Λ. Πάνος, *Λήμνος η Φίλτατη, τόμος Δ’ Τουρκοκρατία*, Ελεύθερη Σκέψη, Αθήνα, 2000, σ. 203-204, 240-242, 246-248.

¹¹⁵ Μέγας Α. Γεώργιος, “Η Λαϊκή Οικοδομία της Λήμνου”, *Λαογραφία Β* (1940), σ. 3-29.

κιαχαγιάς ήθιλι να του το σπειρ', να του το θερίσ' –η κιαχαγιάδαινα μαζί –να του τ' αλουνίσ' με τ' θκά τ' τα ζώα, να του το πάη έτ'μου. Καμιά βουλά τ' αφεντ'κό έβαζι παρασπόρ' του μιγαλύτιρου τ' του χουράφ'. (Ένας αγάς στου Κουντουβράκ' είχι δεκατέσσιρα ζοβγάρια, δεκατέσσιρ' κιαχαγιάδισ' και γοι δεκατέσσιρ' τον βάζαν ου καθένας ένα παρασπόρ' ξιχουριστά. Τ' αλών'ζιν αυτός όλα μαζί –οι κιαχαγιάδισ' πάλι τ' αλών'ζαν –κ' έκανι πιντακόσια πνάκια ροβίθια, θ'κά τ', του πνάκ' δώδिका ουκάδισ). Κι όταν πάλι ένας κιαχαγιάς πάει και βαρεστήσ' μ' ένα αφεντ'κό να πάη σύντροφος κ' έχ' μόνε ου κιαχαγιάς πρόβατα, τ' αφεντ'κό δεν έχ', ου μιράς που γυρίζουν τα πρόβατα είναι τ' αφεντ'κού όμως, συμφωνούν να τουν πάη διαταμένα ένα δeneκέ τυρί, ένα αρνί τ' Λαβριγιά κ' ένα στου παναγύρ', τον πάει κ' είκουσ' τυργιά ξερά και στις δεκαπέντι μέρις πο 'να ταγίν': ένα κουρούπ' γαλα και δγυο τυργιά φρέσκα κι από 'να γουμάρ' ξύλα. Κι αγγαρειές πουλές είχαν πρώτα. Άμα πήγαινε τ' αφετ'κού του το ταγίν', στου Κάστρου, θα τουν έστερνι να παν να τουν φέρ' έξ' βαρέλια νιρό απ' τουν Αυλώνα, να γιμώσ' ούλις τις σφίδις κι τα πιθάρια, για να πιράσ' τς δεκαπέντι μέρις, όσου να ξανάρθ' ου κιαχαγιάς να τουν νιροκβανήσ'. Νυχτώνταν κόσμους, βρέγδαν. Σκλάβ', να σκλάβ'! Αφού τελειώναν οι δ'λειές κι τουν έβαζι να φάη ένα κουμμάτ' ψουμί, ου κιαχαγιάς, όπους ήταν κατάκουπους, ήθιλι μισό ψουμί στην καθισιά τ'. Τ' αφεντ'κό που το 'γλεπι, τουν φαίνταν δύσκουλου και τουν έλιγι: πιτούν οι πέρτικις;, δηλ. φεύγουν τα φελιά..''

Ο Μέγας ορίζει χρονικά την πρακτική εκμίσθωσης γης από το αφεντικό στον κεχαγιά στα χρόνια της φραγκοκρατίας, ενώ τονίζει (δίνοντας έμφαση) τις αγγαρειές που συνεπάγεται μια τέτοιου είδους εκμίσθωση της γης στη Λήμνο το 1938. Πέραν του μισιακού, ως μορφή καλλιέργειας της γης και διανομής του προϊόντος, το παρασπόρι, οι αγγαρειές – αγγαρευμένη εργατική δύναμη και το ταγίνι αποτελούν κύρια χαρακτηριστικά της σύμβασης και υποχρέωση του κεχαγιά προς το αφεντικό.

Η καταγραφή του Μέγα αποτελεί σημαντική πηγή πληροφοριών επίσης, καθότι προχωρά σε μία τυπολογία της λημνιακής κατοικίας, αποτυπώνοντας έτσι μέσω των κτισμάτων την οικονομική και κοινωνική ανισοροπία των λημνιών κοινοτήτων. Ο απλούστερος τύπος χαμόγειου σπιτιού που κατοικεί ο μικρός γεωργοκτηνοτρόφος αποτελεί και την πρώτη κατοικία του κεχαγιά και της οικογένειάς του πριν την εγκατάστασή του στη μάντρα και το κιαχαγιαδόσπιτο.

Η αμέσως επόμενη επίσημα δημοσιευμένη πηγή είναι η καταγραφή του Αικατερινίδη και η αναφορά του στους κεχαγιάδες της Μητρόπολης και τα έθιμα που αφορούσαν τα κοπάδια της στις 15 Αυγούστου. Ο ίδιος υπομνηματίζει τη λέξη ως “η λ. “κεχαγιάς” στη Λήμνο σημαίνει κυρίως τον φτωχό χωρικό”, χωρίς να παραθέτει περαιτέρω διευκρινίσεις.¹¹⁶ Δέκα περίπου χρόνια αργότερα, το 1988, η Κοντονάτσιου διασώζει το επίθετο “σαρκοδεμένος” αποδίδοντάς το στην ομάδα των κεχαγιάδων για την περίοδο από τις αρχές του 1900 έως περίπου και το 1955.¹¹⁷ Το νόημα που αποδίδει στον όρο η Κοντονάτσιου – με την έμμεση καταγραφή της (η ίδια συλλέγει γλωσσικό υλικό για τη μελέτη του ιδιώματος) ταιριάζει απόλυτα με τη σημασία που δίνει ο Μέγας για τον κεχαγιά και για τις εργασιακές σχέσεις μεταξύ του και του αφεντικού.

Κλείνοντας το θέμα όσον αφορά το νησί, αναφέρουμε την έρευνα αρχείου στα Βιβλία και Μητρώα του Αγροτικού Συνεταιρισμού Βάρους με στόχο τον εντοπισμό των κεχαγιάδων.¹¹⁸ Ο πρώτος εγγεγραμμένος στο Βιβλίο των Συνεταίρων- Μετόχων, είχε χρονολογία 1916. Οι περισσότεροι σημειώνονται με το επάγγελμα γεωργός ή κτηνοτρόφος, σπάνια ως αγροτοκτηνοτρόφος, για μια περίοδο που καλύπτει λεπτομερώς το 1938 μέχρι το 1996.¹¹⁹ Ωστόσο, για μέλη της κοινότητας που έφεραν την ταυτότητα του κεχαγιά δεν αναγράφονταν παρά ένα από αυτά τα τρία επαγγέλματα συναφή και δύσκολα οριζόμενα με βάση τα κοινωνικά συμφραζόμενα του νησιού, πράγμα που προβληματίζει, δεδομένης της τοπικής κυρίως εμβέλειας τέτοιων συνεταιρισμών. Υποστηρίζω, ωστόσο, ότι τέτοιου είδους όροι, αν δεν παρέχουν εχέγγυα, τουλάχιστον υποδεικνύουν την κοινωνική κινητικότητα που

¹¹⁶ Αικατερινίδης Ν. Γεώργιος, Νεοελληνικές αιματηρές θυσίες, λειτουργία- μορφολογία- τυπολογία, Διδακτορική Διατριβή, Αθήναι, 1979, Λαογραφία, Δελτίον της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας, παράρτημα αρ. 8, σ. 133-134, 162-164.

¹¹⁷ Κοντονάτσιου Δέσποινα, Η διάλεκτος της Λήμνου. Εθνογλωσσική προσέγγιση, Διδακτορική Διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή ΑΠΘ, Τμήμα Φιλολογίας, Θεσσαλονίκη, 1988, σ. 142.

¹¹⁸ Την έρευνα στο εν λόγω αρχείο στηρίζω περισσότερο σε δύο πηγές: Γ.Π. Συν/μός Βάρους, *Ευρετήριο* (που υπάρχουν καταγεγραμμένες οι μερίδες μέχρι και το 1996), καθώς και στη : Γ.Π. Συν/μός Βάρους, *Βιβλίων Συνεταίρων Μετόχων* (από το 1952 μέχρι το 1979 με πλήρη καταλογογράφηση για κάθε συνδικαιούχο). Η συστηματική καταγραφή σταματά το 1996 οπότε και πεθαίνει ο γραμματέας, ενώ το 2010, ο Συνεταιρισμός συμπυκνώνεται και μεταφέρεται με έδρα τη Μύρινα στην Ένωση Αγροτικών Συνεταιρισμών Λήμνου “Η Ένωση”.

¹¹⁹ Από την έρευνα στο αρχείο προκύπτει το καθεστώς ιδιοκτησίας που σε μεγάλο βαθμό επικυρώνει τα όσα ειπώθηκαν στις συνεντεύξεις: η γη ανήκει σε λίγους. Οι μετανάστες νοικιάζουν τη γη στους εναπομείναντες κεχαγιάδες, με αποτέλεσμα μέχρι και τη δεκαετία του 1980 πολλοί από τους Συνεταίρους να δηλώνουν μέχρι και 100 στρέμματα καλλιεργήσιμης γης από τα οποία ιδιότητα ήταν περίπου τα 5. Το ίδιο επαληθεύεται και για τα μικρά αλλά πολλά κοπάδια. Για περαιτέρω βλ. Πετμεζάς Δ. Σωκράτης, *Προλεγόμενα στην ιστορία της ελληνικής αγροτικής οικονομίας του Μεσοπολέμου*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2012, σ. 284-290.

γνώρισαν πολλά χωριά της Λήμνου τη δεκαετία του '50 λόγω της μετανάστευσης, αλλά και το ρόλο της γυναίκας στην αγροτική παραγωγή.¹²⁰ Όσο προχωρούμε προς τη δεκαετία του '50 ολοένα και περισσότεροι εντάσσονται στον Συνεταιρισμό για τουλάχιστον δύο χρόνια και ακόμη περισσότεροι διαγράφονται με σκοπό τη μετανάστευση.¹²¹ Κανείς δεν προσδιορίζεται ως ‘‘κεχαγιάς’’ ή έστω ποιμήν .

Θεωρώντας πως το αιγαιακό πλαίσιο διαφέρει ως σύστημα και διέπεται από άλλες νόρμες αναφορικά με την ηπειρωτική Ελλάδα, πιστεύω πως πρέπει να στραφούμε προς τα γειτονικά νησιά της Λήμνου (και συνυπολογίζοντας ένα υφιστάμενο δίκτυο πολιτισμικών μεταφορών και θαλάσσιας διακίνησης νοοτροπιών). Το αμέσως επόμενο νησί με έντονο κτηνοτροφικό χαρακτήρα είναι η Σαμοθράκη, που, και εκεί, απαντάται ο κεχαγιάς ως βοσκός.¹²² Στο νησί επικρατεί ένα ιδιαίτερο σύστημα εκμετάλλευσης των ζώων: βόσκουν όλα μαζί και ο καθένας παίρνει ό,τι του αναλογεί κατά τη συγκομιδή, τα ζώα βόσκουν ελεύθερα στα βουνά χωρίς την παρουσία κάποιου βοσκού. Ο ιδιοκτήτης τους, και αυτός που έχει αναλάβει την επιμέλειά τους, ονομάζεται κεχαγιάς, καθ' όλα όμοιος με τον λημνιό όσον αφορά το ένδυμα και τα εξαρτήματα του. Ο γεωργός διαφέρει στην ονομασία από τον κεχαγιά (‘‘ζιβλουγιάτ’ς’’). Ενώ υπάρχει, επιπλέον, ο τοπικός χορός ‘‘κεχαγιάς’’,¹²³ όπως και στη Θάσο.¹²⁴ Από την Ίμβρο προκύπτει ο συνταυτισμός του κεχαγιά με τον μικροϊδιοκτήτη κτηνοτρόφο και γεωργό. Ο Ξεινός στα *Λαογραφικά της Ίμβρου* αναφέρεται στην ανδρική φορεσιά των κατοίκων του νησιού η οποία είναι πανομοιότυπη με του λημνιού κεχαγιά, αλλά δεν τον κατονομάζει.¹²⁵ Στα τραγούδια και τη λαϊκή λογοτεχνία παραθέτει το τραγούδι του κεχαγιά, όμοιο με της Λήμνου και της Θάσου. Σε αυτά τα τρία νησιά το τραγούδι ξεκινά με την ίδια φόρμα ‘‘βρε

¹²⁰Βλ. κ. Lazaridis Gabriella, *Women's work and lives in rural Greece*, Routledge, London and New York, Routledge, 2009, σ. 41-52.

¹²¹ Βλ. κ. Λάμπρος Κώστας, *Συνεταιρισμοί και Ανάπτυξη*, Τυπωθήτω- Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα, 1999, σ.129-149, για τα αίτια παρακμής των Συνεταιρισμών στα μέσα του 20ού αιώνα.

¹²² [συλλογικό], *Η ακριτική Σαμοθράκη, Λαογραφική Μελέτη*, Πανσαμοθρακική Εστία Αθηνών, Αθήνα, 1979, σ. 57- 64.

¹²³< <https://www.youtube.com/watch?v=XQSRy4A9am4>>

¹²⁴ <<https://www.youtube.com/watch?v=Qzqw2bTP4vk>>

¹²⁵ Ξεινός Κώστας, *Λαογραφικά της Ίμβρου*, Θεσσαλονίκη, 1987, τόμ. Ι, σ. 87-90, 93-94, αλλά και κιχαγιάς (ο) [κίχαγιάς] {ΟΥΣ} {κιχαγιά / κιχαγιάδης} (ποιμεν.) βοσκός που συγχρόνως τυροκομεί. ΠΑΡΑΔ.: Δεν έχ' ανάγκ' κειός, έχ' ντου γκιχαγιά π' ντου φέριν' του τυρί κάθε βδουμάδα. [ΕΤΥΜ.: < κεχαγιάς < μsn. κεχαγιάς < τουρκ. kehaya < περσ. kethuda]. (Από το λήμμα "κιχαγιάς" του Λεξικού του Ιμβριακού Ιδιώματος, σελ. 279). Για τη Λέσβο μία μόνο αναφορά ταυτίζει την εργασία του κεχαγιά και τις πρακτικές εκμίσθωσης της γης με το Λημνιό. Βλ. κ. Κολαζιζέλης Π. Στρατής, *Θρύλος και ιστορία της Νήσου Λέσβου*, Φιλοπρόδοος Σύλλογος Αγιασωτών, Αθήνα, 1997, σ. 147-148.

κιαχαγιά περήφανε’; διαφέρει η μελωδία και ο ρυθμός, ενώ προκαλεί σύγχυση στον ακροατή η προέλευση του τραγουδιού .

Στη γειτονική Θράκη το εμπράγματο δίκαιο και η τοπική συνήθεια να εκμισθώνουν με παρόμοιους τρόπους την καλλιεργήσιμη γη παραπέμπουν σε παραγωγικές σχέσεις συναφείς προς αυτές των κεχαγιάδων. Η ορολογία που χρησιμοποιείται για να οριστούν τόσο ο βοσκός όσο και τα ζώα και τα επιμέρους της σύμβασης (ενδυμασία, χώροι σταυλισμού κλπ) επικυρώνουν τις προφορικές μαρτυρίες από μέλη κοινοτήτων στο κέντρο του νησιού για οικονομικές σχέσεις με τη Θράκη μέχρι και το 1960 ενώ παράλληλα υποδηλώνουν και πολιτισμικά δίκτυα.¹²⁶

Ακριβώς λόγω των αντιφάσεων που εμπεριέχει το ίδιο το λέξιμα ‘‘κεχαγιάς’’ συγκρινόμενο με άλλες περιοχές της Ελλάδας, κρίθηκε απαραίτητη μια σύγκριση και αναζήτηση του όρου στις περιοχές αυτές, που να σχετίζεται με τη γεωργία και την κτηνοτροφία και να κατονομάζεται ως κεχαγιάς. Μέσα από την έρευνα στους Σαρακατσάνους και τους Βλάχους κτηνοτρόφους προκύπτει ότι οι πρώτοι, εγκατεστημένοι στη Βοιωτία, ονόμαζαν κεχαγιά τον νομάδα ή ημινομάδα κτηνοτρόφο,¹²⁷ ενώ με τον ίδιο όρο οι Βλάχοι της Βόρειας Ελλάδας ονόμαζαν τον αρχηγό του τσελιγκάτου.¹²⁸ Η παραπάνω, ωστόσο, αναφορά είναι παρακινδυνευμένη καθώς ούτε σε άλλες περιοχές με Σαρακατσάνους και Βλάχους εντοπίζεται ο όρος, ούτε υπάρχουν περισσότερα στοιχεία ώστε να διερευνήσουμε το νόημα του μέσα στα συγκεκριμένα πλαίσια.

Σε αυτά πρέπει να προσθέσουμε τη γνωστή παροιμία ‘‘Δε σ’ έβαλα κεχαγιά στο κεφάλι μου’’, με τις συναφείς παραλλαγές της,¹²⁹ με θέμα την εξουσία,

¹²⁶ Παπαθανάσης Μουσιόπουλος Καλ., *Λαογραφικά Θράκης*, τ.Β’, Αθήνα, 1980, σ. 218-224, 302-304. Καθώς και Κολλερός Χρήστος, *Ένα πανί μας λείπ’ για να σαλπάρω*, *Λαογραφικά της Λήμνου: Θρύλοι παραμύθια, διηγήσεις, ιστορίες, μύθοι, τραγούδια*, Στεφανίδη, Αθήνα, 2010, σ. 516-533.

¹²⁷ Αλεξάκης Ελευθέριος, «Σαρακατσάνοι στη Βοιωτία», *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Βοιωτική Διαδικτυακή Πολιτισμική Εγκυκλοπαίδεια*, 2011 <<http://www.ehw.gr/l.aspx?id=12822>>

¹²⁸ <<http://www.vlahoi.net/events/parousiasi-leksikou-megalon-livadion.html>>, λήμμα από το Λέντζιος-Τρίκος Κ., *Λεξικό Αρωμάνικης (Βλάχικης) Γλώσσας των Βλαχόφωνων Ελλήνων των Μεγάλων Λιβαδίων Πάικου Κιλκίς*, (χωρίς άλλα στοιχεία). Η παραπομπή προέρχεται από την παρουσίαση του λεξικού στο διαδίκτυο.

¹²⁹ Βλ. τους ιστότοπους Slang.gr (<<http://www.slang.gr/lemma/4633-kexagias-st-arxidia-mou>>), όπου η έκφραση ‘‘κεχαγιάς στ’ αρχίδια μου/στο μουνί μου’’ με έντονο το καταπιεστικό στοιχείο, Lexigram (<<http://www.lexigram.gr/lex/enni/%CE%BA%CE%B5%CF%87%CE%B1%CE%B3%CE%B9%CE%AC%CF%82#Hist1>>), που ερμηνεύεται ως αυτός που ασκεί έλεγχο πάνω σε κάποιον άλλο, και Epirusblog.gr (<<http://www.epirusblog.gr/2011/08/oy.html>>) με την ετυμολογία της λέξης ως επωνύμου από την τουρκική και τη σημασία του επιστάτη.

συμβολική ή μη, που αποδίδεται και απορρέει από τον κεχαγιά όταν αυτός ήταν μέλος της διοίκησης με αξίωμα.

Ολοκληρώνοντας την εξέταση πηγών και πολιτισμικού πλαισίου, υποστηρίζω ότι στο νησί βρίσκονταν οι κεχαγιάδες, ως αξίωμα ήδη από την επικράτηση της οθωμανικής κυριαρχίας, και καθ' όλη τη διάρκειά της, ως το 1912. Θα μπορούσα να ξεχωρίσω δύο διαφορετικές ομάδες με τον τίτλο του κεχαγιά –αυτή των αξιωματούχων (οπότε η ονοματοδοσία είναι από τα πάνω, εντός του συστήματος) και μία δεύτερη: των ακτημόνων ή μικροκαλλιεργητών, κατά πολύ νεότερη της πρώτης, που στην πάλη για επιβίωση μισθώνουν κτήματα και κτίσματα με επαχθής όρους (οπότε και είναι από τα κάτω, εκ των έσω της ομάδας). Ο όρος μάλλον εξέπεσε της αρχικής σημασίας και χαρακτήρισε τον ακτήμονα –τότε η κοινότητα δημιούργησε την νέα έννοια –ιδιαίτερα μετά τα γεγονότα των ορλωφικών στη Λήμνο και κυρίως μετά το 1840 και τις μεταρρυθμίσεις. Γίνεται λόγος για σχέσεις άνισης κατανομής εργασίας, για συστήματα και νοοτροπίες που έχουν ριζώσει στις τοπικές συνήθειες και το τοπικό εθιμικό δίκαιο.

Όπως, εν τέλει, προέκυψε από την έρευνα στις επίσημες γραπτές πηγές που συγκροτούν εν μέρει την επίσημη μνήμη του νησιού, ο κεχαγιάς ως λέξημα, όρος και ομάδα δεν καταγράφεται σε καμία από αυτές, αντίθετα αποτελεί εργασιακή ομάδα με δική της παράδοση και μνήμη που αντιτίθεται στην επίσημη. Η συλλογική μνήμη των κεχαγιάδων θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως αντί – μνήμη από τη στιγμή που προβάλλει τη δική της αντίσταση σε κάθε μορφή επίσημης λήθης ή σιωπής για τις συνθήκες εργασίας και τη βιωμένη εμπειρία. Βασισμένη στις κοινωνικές και συμβολικές συνιστώσες της εργασιακής εμπειρίας τους δημιουργούν και διεκδικούν την κεχαγιαδική κουλτούρα που εν πολλοίς διαφέρει από αυτή που οι επίσημοι φορείς της Λήμνου (η ομάδα των αφεντικών, ο δήμος και η επαρχία Λήμνου ως κρατικοί φορείς) προβάλλουν και παρουσιάζουν.

Ο κεχαγιάς ταυτίζεται με τον γεωργοκτηνοτρόφο και προβάλλει τις δύο ταυτότητες: απόδειξη αποτελούν οι αγγελίες των κτηματιών που δημοσιεύονται πριν την δεκαετία του '40 και κάνουν λόγο για τα κτήματα και τις σταυλικές εγκαταστάσεις που εμπεριέχουν.¹³⁰ Οι κεχαγιάδες είναι εκείνη η ομάδα, που

¹³⁰ Εφ,ΛΗΜΝΟΣ, 7/6/1925, α.φ. 427, 16/7/1925, α.φ. 438 (ενδεικτικά), ο ιδιοκτήτης του κτήματος στην αγγελία παραθέτει τη στρεμματική του έκταση και τη χωρητικότητα των σταυλικών

προκειμένου να εξασφαλίσει τα προς το ζην για την οικογένεια και το κοπάδι, ενοικιάζει κτήματα και κτίσματα, από τους κατέχοντας τη γη και ζωικό κεφάλαιο, και κλείνει τη συμφωνία του μισιακού. Όπου χρησιμοποιώ το *ζευγάρι* υπονοώ μια έκταση καλλιεργήσιμων γαιών, βοσκοτόπου (*μέρος*), μάντρας, και ποτιστικών κτημάτων με πηγάδι. Το *κεχαγιαδ'λίκι* νοείται ως εκείνη η σύμβαση μεταξύ “αφεντικού” (*κεράς* όπως οι ίδιοι λένε) και *κεχαγιά*. Το *παρασπόρι* είναι το χωράφι που καλλιεργεί δι’ εξόδων του ο *κεχαγιάς* και προσφέρει το προϊόν στον ιδιοκτήτη. Ο *παραγιός* ή *τσοπανέρ* είναι το ανήλικο παιδί που ο *κεχαγιάς* πληρώνει από κοινού με το αφεντικό απουσία εργατικών χεριών για τις ανάγκες των ζώων, ενώ ο μισθός του, σε χρήμα και είδος, είναι η *ρόγα*.

Η κοινωνική εμπειρία της εργασίας στο *κεχαγιαδ'λίκι* προσδιορίζεται κυρίως από τη φύση και τη δομή των γεωργοκτηνοτροφικών δραστηριοτήτων. Οι σχέσεις ανάμεσα στον *κεχαγιά* και το αφεντικό διαμεσολαβούνται από τυπικές και άνισες συμβάσεις με στόχο την πραγμάτωση ενός σκοπού (ιδίως μετά την πολύπαθη δεκαετία του 1950): την αύξηση της παραγωγής που θα ξεφύγει από τα πλαίσια της ζωάρκειας και θα ενταχθεί, όπως κι αν αυτό είναι εφικτό, στην καπιταλιστική αγορά.¹³¹

Υποστηρίζω, επιπρόσθετα, μετά το πέρας της έρευνας σε δημόσια αρχεία, πως ο *κεχαγιάς*, όπως νοείται από τους συνομιλητές μου, αποτελεί κατασκευή και μόρφωμα των αρχών του 20ού αιώνα, μιας και από τη δεκαετία του 1930 και εξής βρίσκω τις πρώτες αναφορές στους “*κεχαγιάδες*”. Γίνεται λόγος για κατασκευή καθ’ ότι δεν πρέπει να ξεχνάμε τη μαζική μετανάστευση που πλήττει το νησί, ιδίως την ενδοχώρα από το 1900 κε. και μετανάστες φαίνονται τα ίδια τα πρόσωπα των αγροτών με τα παιδιά τους, όπως προκύπτει από τα αρχεία. Η επαφή με άλλες ιδεολογίες, η εργασία στη βιομηχανία και τον τριτογενή τομέα με σκοπό το μισθό και η αποστασιοποίηση –χωρική και ψυχική –από τα τεκταινόμενα του νησιού αρχίζουν να μεταβάλλουν και τον τρόπο σκέψης των ίδιων των μεταναστών, ωραιοποιώντας τις παρελθοντικές καταστάσεις και επινοώντας παραδόσεις.

εγκαταστάσεων. Βλ. και παράρτημα, Γ’ Τοπικός τύπος, αγγελία 12, αλλά και παράρτημα, Δ’ Φωτογραφικό, έντυπο και ηλεκτρονικό υλικό από την καθημερινή εργασία των *κεχαγιάδων* 12.

¹³¹ Σπυριδάκης Μάνος, *Εργασία και κοινωνική αναπαραγωγή στην ναυπηγοεπισκευαστική βιομηχανία του Πειραιά*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2010, σ.51.

II. Η παραγωγική μορφή του μισιακού.

“...και μας ήλεγεν γη Πέτραйна τότες
πούδαν να φύγομ’ στν Αυστράλια,
“Μ...τι θέλ’τε να φύγτε; Καθίστε να
σας έχομ’ κιαχαγιάδες στα χουράφια
μας’...”

Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Παναγιώτα Μπρούμη, αρ.Α 41 (13/11/15)

Οι περισσότερες πληροφορίες που μπορούμε να αντλήσουμε, από κείμενα και μελέτες για το λημνιό κεχαγιά, και το μισιακό σύστημα εκμίσθωσης της γης εντοπίζονται χρονικά μέσα στον 20ό αιώνα, με πρώτη την αναφορά του Γ. Μέγα.¹³² Τα βιβλία των ληξιαρχείων της κάθε κοινότητας δεν αναφέρονται επακριβώς στο επάγγελμα, ενώ ούτε οι αναφορές των μελετητών μπορούν να θεωρηθούν αξιόπιστες. Θα πρότεινα μια διάκριση της ταυτότητας του κεχαγιά σε δύο επίπεδα: αυτή των μελετητών, που τον τοποθετούν στα χρόνια της τουρκοκρατίας, και αφετέρου αυτή της συλλογικής μνήμης της ομάδας, η οποία εξακολουθεί να υφίσταται και να ανανοηματοδοτείται.

Εν προκειμένω, θα μας απασχολήσει η μνήμη. Δεν θα ήταν υπερβολή να ειπωθεί ότι η ταυτότητα του κεχαγιά όταν του αποδίδεται από τρίτο, στις πλείστες περιπτώσεις, αποτελεί μια ετερότητα η οποία αναπλάθεται ερήμην τους, και κατασκευάζει τόπους μνήμης και ευφάνταστες αφηγήσεις,¹³³ που μακράν απέχουν από τη ζώσα μνήμη των ανθρώπων, τόσο του κεχαγιά όσο και του αφεντικού.

Μια επισκόπηση των σημαντικότερων ιστορικών σημείων, του τέλους του 19^{ου} και των αρχών του 20ού αιώνα που σχετίζονται άμεσα με το νησί της Λήμνου θα βοηθήσει στη διασαφήνιση των συνθηκών υπό των οποίων την πίεση δημιουργείται η παραγωγική μορφή του μισιακού. Το νησί απελευθερώνεται το 1912, ενώ οι Οθωμανοί, κυρίως οι ευπορότεροι εκχριστιανίζονται προκειμένου να μη

¹³² Μέγας Α. Γεώργιος, “Η Λαϊκή Οικοδομία της Λήμνου”, *Λαογραφία* Β (1940), σ. 3-29.

¹³³ Κυρίως αναφέρομαι τόσο σε αναρτήσεις στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (fb, instagram) όσο και σε τουριστικούς οδηγούς για το νησί, ενδεικτικά Βλ. κ. <<http://www.limnosgreece.gr/el/oi-istorikoi-kehagiades>>.

χάσουν την έγγεια ιδιοκτησία τους,¹³⁴ άλλοι την ξεπουλούν με σκοπό να επωφεληθούν της κατάστασης. Η γη, κατά γενική ομολογία, αγοράζεται από πλούσιους Αιγυπτιώτες μετανάστες και γίνεται μέσο κοινωνικής ανέλιξης. Μετά το 1922, και αφότου η κατάσταση με τους πρόσφυγες έχει προσωρινά σταθεροποιηθεί, η εφημερίδα *ΛΗΜΝΟΣ* φιλοξενεί στις στήλες της όλες τις οθωμανικές ιδιοκτησίες που διατίθενται προς πώληση μετά από πλειστηριασμό στους λημνιούς χριστιανούς.¹³⁵ Αξίζει να σημειωθεί ότι επτά χρόνια πριν, το 1915-16, το νησί, ιδιαίτερα το βορειοανατολικό του άκρο, θα γνωρίσει έντονη την παρουσία ξένων στρατευμάτων, κυρίως των ANZAC, που στρατοπεδεύουν για ανεφοδιασμό και περίθαλψη, κυρίως στο Μούδρο, συμμετέχοντας στην εκστρατεία της Καλλίπολης.¹³⁶

Στα χρόνια που ακολουθούν, χτίζεται το Γενικό Νοσοκομείο Λήμνου με δαπάνες του Συλλόγου Λημνίων της Αμερικής “Ήφαιστος”, ενώ μεταπολεμικά δημιουργείται το αεροδρόμιο, στο μεγαλύτερο πεδινό μέρος του νησιού, κάμπο που μοιράζονταν τρεις κυρίως κοινότητες, το Βάρος, το Λιβαδοχώρι, και το Καρπάσι. Η Γερμανική κατοχή, θα διαρκέσει για τρία χρόνια (1941-1944,)¹³⁷ και θα έχει λίγα θύματα. Το 1948 ιδρύεται η δημόσια βιβλιοθήκη στη Μύρινα,¹³⁸ ενώ ήδη είχε καταστραφεί από την πυρκαγιά ο κινηματογράφος της, χώρος αναψυχής των

¹³⁴ Φραγκέλλης Λ. Πάνος, *Λήμνος η Φίλτατη, τόμος Δ' Τουρκοκρατία*, Ελεύθερη Σκέψη, Αθήνα, 2000, σ. 246-247.

¹³⁵ Αγγελίες πλειστηριασμού βρίσκουμε στην εφ. *ΛΗΜΝΟΣ Διάθεσις περιουσιών Λήμνου*, 5/1/1920, α.φ. 212, έτος Ε', με αποκορύφωμα τα έτη 1927, 1928. Το δημοσίευμα της οριστικής απομάκρυνσης των Οθωμανών από το νησί βρίσκουμε στις 11/5/1924, α.φ. 330, *Επιτέλους οι Οθωμανοί* φεύγουν. Μετά τη διάθεση των ακίνητων περιουσιών, ακολουθεί ο υποχρεωτικός πλειστηριασμός των κινητών αντικειμένων, ρούχων, ειδών πρώτης ανάγκης και ειδών πολυτελείας, που δημοσιεύεται στην ίδια εφημερίδα και το κοστολόγιο καθορίζεται από αρμόδιους εκτιμητές της Λέσβου: εφ. *ΛΗΜΝΟΣ* 19/4/1931, α.φ. 643, έτος Θ'. Η δημοσίευση σχετικά με τον πλειστηριασμό τέτοιων ειδών, που άφησαν οι Οθωμανοί, επαναλαμβάνεται μέχρι να απορροφηθούν όλα τα πωλούμενα από τον ντόπιο πληθυσμό.

¹³⁶ Τσοτρούδης Ι. Αριστείδης, *Η εκστρατεία της Καλλίπολης, Λήμνος και ANZAC*, Αθήνα, 2015. Για την ευρύτερη κατάσταση και τον απόηχο της μάχης της Καλλίπολης παραπέμπω: Haythornthwaite J. Philip, *Η μάχη της Καλλίπολης, κατά μέτωπον επίθεση στην Τουρκία*, Γκοβόστη, Αθήνα, 2012. Ουσιαστικά αλλάζει όλο το κοινωνικό και οικονομικό τοπίο της Ν.Α.Λήμνου. Την περίοδο αυτή το Μούδρο μετεξελίσσεται σε σημαντική κωμόπολη του νησιού. Κάνει την εμφάνισή της μια μεσαία αστική τάξη εμπόρων και βιοτεχνών. Λειτουργεί τραπεζικό κατάστημα, ταχυδρομείο και άλλες δημόσιες υπηρεσίες, όπως Αστυνομικό τμήμα. Το Μούδρο θα αποτελέσει έδρα δήμου της Λήμνου, και θα γνωρίσει την παρακμή τα πρώτα χρόνια του 21^{ου} αιώνα. (<http://www.limnos.gov.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=105&Itemid=146>).

¹³⁷ Πρβ. κ. Ποριάκης Χαράλαμπος, *Η γερμανική κατοχή στη Λήμνο 1941-1944*, Αθήνα, 2013.

¹³⁸ Χονδρονίκης Κ. Γεώργιος, *Η επαρχία Λήμνου, (νομού Λέσβου) 1946-1948*, Μυτιλήνη, 1956, σ. 17.

πλουσίων εμπόρων και καταστηματαρχών, της υποτυπώδους νεοανερχόμενης αστικής τάξης.¹³⁹

Το 1937 ιδρύεται επίσημα η Ένωση Γεωργικών Συνεταιρισμών Λήμνου και το εκκοκκιστήριο βαμβακιού το 1950. Το οινοποιείο ιδρύεται το 1962, ενώ, τέλος, το 1970 δημιουργείται το πρώτο συνεταιριστικό τυροκομείο με δυναμική 1.000 τόνων γάλακτος ημερησίως¹⁴⁰ εγκαταστάσεις που συμβάλλουν στη διαδικασία αλλαγής και εκσυγχρονισμού της παραγωγικής διαδικασίας, αλλά και ένταξης των κεχαγιάδων στο γενικότερο καπιταλιστικό πλαίσιο του κράτους.

Στα τέλη του 20ού αιώνα παρατηρείται έντονη πνευματική κίνηση: κυρίως, ίδρυση σχολείων, ακόμη και σε οικισμούς που μέχρι τότε αποτελούσαν συμπλέγματα μαντρών, όπως ο Άγιος Αλέξανδρος στην περιοχή Κοντοπουλίου.¹⁴¹ Εξέχον πρόσωπο των τελών του 19^{ου} αιώνα αποτελεί η φυσιογνωμία του Παντελίδη,¹⁴² από τη Μύρινα, και του Αργυρίου Μοσχίδη, ιστορικού, που, από το χωριό Καμίνια μεταναστεύει στην Αίγυπτο, και αποπειράται να γράψει μια ανολοκλήρωτη ιστορία του νησιού.

Το μεγαλύτερο πληθυσμιακό ποσοστό των λημνίων των αρχών του 20ού αιώνα είναι κτηνοτρόφοι και γεωργοί· υπάρχουν ελάχιστοι εισοδηματίες, έμποροι, τεχνίτες, αλλά κυρίως μετανάστες. Βάση όλων είναι ο πρωτογενής τομέας, κυρίως ο αγροτικός και όχι τόσο ο αλιευτικός.

Η αναφορά στη μετανάστευση ως κύριου μοχλού κοινωνικών και οικονομικών εξελίξεων κρίνεται απαραίτητη. Το νησί, γνώρισε δύο ειδών ρεύματα μετανάστευσης: ένα κατά την περίοδο της οθωμανοκρατίας, όταν, κυρίως, οι Μυριναίοι εγκαταστάθηκαν στην Αίγυπτο με σκοπό την αύξηση χρηματικού κεφαλαίου· αυτοί επέστρεψαν, αγοράζοντας γη και κάνοντας δαπάνες κοινωνικού γοήτρου, ενώ έμειναν γνωστοί ως “ευεργέτες”¹⁴³. Και ένα άλλο, το μεγαλύτερο

¹³⁹ Τσοτρούδης Ι. Αριστείδης, *Η Μεγάλη συμφορά της Λήμνου, (9/9/1939 ώρα 9 μ.μ.), ιστορική μνήμη των τραγικών γεγονότων της πυρκαγιάς*, Λήμνος, 2008, σ. 69-71. Πέραν της εξιστόρησης του ίδιου του συμβάντος δίνει το πλαίσιο ζωής και τις ασχολίες των εμπόρων της συνοικίας του Ρωμαϊκού.

¹⁴⁰ Λυμπέρης Νικόλαος, *Ιστορία της εκπαιδευτικής περιφέρειας Λήμνου*, Μύρινα, 1976 [χ.ε.].

¹⁴¹ Βλ. κ. Μπελίτσος Θεόδωρος, *Τα κοινοτικά σχολεία της Λήμνου (18^{ος}- 20^{ος} αιώνας)*, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα, 1997, σ. 19, 183 και 193.

¹⁴² Ο ίδιος ο Παντελίδης γράφει την *Ιστορία της νήσου Λήμνου*, και δωρίζει την αστική φορεσιά της Λημνιάς στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο της Παλαιάς Βουλής, το 1884-85. (“Δωρεά εις το Μουσείον”, *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, Β’ (1885)).

¹⁴³ Μπελίτσος Γρ. Θεόδωρος, “Οι κοινωνικές συνθήκες και η καθημερινότητα της Παλαιάς Λήμνου”, στο, Κωνσταντέλλης Γιώργος(επιμ.), *Λήμνος, ιστορική και πολιτιστική κληρονομιά*, Αθήνα, 2010, τομ. Β’, σ. 132-137, 383-401.

μεταναστευτικό κύμα του 20ού αιώνα, στις δεκαετίες του '50 και '60, προς υπεραντλαντικούς προορισμούς ή προς μεγάλα αστικά κέντρα της Ελλάδας.¹⁴⁴ Η μετανάστευση αυτή έπληξε κατά κόρον τα χωριά, ακόμη και τα δορυφορικά προς τη Μύρινα, με δρώντα υποκείμενα ¹⁴⁵ πρώην εργάτες γης, παιδιά αγροτών και κυρίως τους απογόνους πολυπληθών οικογενειών.

Η μετανάστευση είναι μια λύση στο οικονομικό αδιέξοδο αλλά συνεπάγεται από τη μία πλευρά τη διακοπή με το χώρο και το χρόνο της Λήμνου και από την άλλη, κατά το Φραγκέλλη το 1961 την αλλαγή συλλήβδην του νησιωτικού τοπίου¹⁴⁶: ο κάμπος μένει χέρσος, η γεωργία και η κτηνοτροφία υποχωρούν, ο γηραιός πληθυσμός πεθαίνει και το νησί μαραζώνει. Μόλις τα τελευταία χρόνια, κυρίως τη δεκαετία του 1980, πολλοί μετανάστες επαναπατρίζονται προσωρινά, κάθε δεύτερο χρόνο, φέρνοντας μαζί τους χρήμα και αναπόληση για τον τόπο που άφησαν.

Αν η μετανάστευση ήταν το αποτέλεσμα· αιτία ήταν το εθιμικό δίκαιο της περιοχής που επιτάσσει την προικοδότηση ενός σπιτιού σε κάθε κόρη της οικογένειας,¹⁴⁷ δίκαιο που επικρατεί ακόμη, με μία σχετική ελαστικότητα¹⁴⁸. Η οικογένεια της νύφης χτίζει ένα σπίτι που προορίζεται για την πρωτότοκη κόρη, η μάντρα ανήκει δικαιωματικά στη δευτερότοκη κοκ. Σε αυτό οφείλεται η πληθώρα των κατοικιών σε κάθε χωριό και οι λιγοστοί κάτοικοι του, δεδομένου ότι και αυτοί που μετανάστευσαν και δεν επέστρεψαν ποτέ, έχουν ένα σπίτι στην κοινότητα.

Από την άλλη, το μέσο ‘‘νοικοκυριό’’ της Λήμνου της δεκαετίας του ‘50, που στη βάση του αποτελείται από μια πυρηνική οικογένεια, δεν ‘‘στεγάζεται’’ μόνο σε

¹⁴⁴Πρβ. κ.: Γιαννέλης Γιώργος Ραφαήλ, *Οι Βαρίτισσες μετανάστριες του '50 στην Αυστραλία*, μεταπτυχιακή εργασία στα πλαίσια του σεμιναρίου ‘‘Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα’’ (διδ. Κ. Μπάδα, εαρινό εξάμ. 2013), Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας, Τομέας Λαογραφίας, Π.Μ.Σ. Λαογραφίας, 2013, σ. 15, αλλά και παράρτημα, ΣΤ’ Η συνοικία ‘‘Αιγυπτιώτικα’’ των πρώτων Λημνίων μεταναστών στην Αλεξάνδρεια, 20.

¹⁴⁵ Επιμένω στη δράση των ατόμων αυτών που μπορεί να θεωρηθεί συλλογική, επισημαίνεται από όλους τους πληροφορητές μου μέσα στις συνεντεύξεις.

¹⁴⁶Φραγκέλλης Λ. Πάνος, *Λήμνος η Φίλιππη, τόμος Δ’ Τουρκοκρατία*, Ελεύθερη Σκέψη, Αθήνα, 2000, σ. 247.

¹⁴⁷ Πρβ. κ. Ψυχογιός Κ. Δημήτρης, *Προίκες, φόροι, σταφίδα και ψωμί, οικονομία και οικογένεια στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα, Συμβολή στη μελέτη των δημογραφικών φαινομένων του 19^{ου} αιώνα*, Ε.Κ.Κ.Ε, Αθήνα, 1995², σ. 176-169.

¹⁴⁸ Το 1806 ο επίσκοπος Λήμνου Θεόκλητος, εξέδωσε σχετική εγκύκλιο για το σύστημα προικοδότησης των κοριτσιών. Ατεσις Βασίλειος, *Η Ιερά Μητρόπολις Λήμνου*, Αθήναι, 1957, σ. 54 με βάση το οποίο οριοθετείται τόσο το ποσό της προίκας όσο και όσο και η ακίνητη περιουσία που θα κληροδοτείται στην κόρη. Για το σύστημα των γαμήλιων συναλλαγών πρβ σχετικά και την παρατήρηση του Vernier που κατατάσσει τη Λήμνο σε ξεχωριστό σύστημα μητρογραμμικότητας και κληροδότησης, Vernier Bernard, *Το πρόσωπο και το όνομα. Συμβολή στη μελέτη των συστημάτων συγγένειας*, Τσελέντη Ευγ. (μτφ), Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2012, σ. 241-252.

ένα σπίτι¹⁴⁹ εφόσον αναγκαίο συμπλήρωμα αποτελεί η μάντρα, τα κτήματα και ένα αμπέλι. Συνήθως, ένα από τα κτήματα αυτά έχει πηγάδι και χρησιμεύει ως θερινός κήπος (‘‘αργασά’’), ενώ στα υπόλοιπα κτήματα, τα οποία δεν υπερβαίνουν συνολικά τα 20 στρέμματα, σπέρνεται η ζωοτροφή και η τροφή των ίδιων των καλλιεργητών. Η μάντρα έχει αιγοπρόβατα, κότες, χοίρο. Ο αριθμός των ζώων είναι σχετικά μικρός, 5-6 ‘‘ψωμάδες’’.¹⁵⁰ Σε περίπτωση που δεν υπάρχει στάβλος, η κτηνοτροφία ασκείται στο κατώι, που λειτουργεί και ως αποθηκευτικός χώρος. Όλα μαζί, σε συνδυασμό με την ύπαρξη ελάχιστων οπωροφόρων δέντρων, κυρίως αμυγδαλιάς και κορομηλιάς συνθέτουν το ‘‘σπίτι’’ για μια μέση λημνιά οικογένεια στα τέλη της δεκαετίας του 1940.¹⁵¹

Οι ομάδες –κοινωνικές και οικονομικές –που υπάρχουν σε κάθε κοινότητα δυνητικά περιλαμβάνουν τους αγρότες, εργάτες, ναυτικούς και τους ψαράδες (μικροϊδιοκτήτες γενικά), τους εμπόρους (ζώων, υφασμάτων, μπακάληδες) και αυτοκαλλιεργητές με σχετικά μεσαίες εκτάσεις γης, τα ανώτερα οικονομικά στρώματα (που δεν είναι μόνο μετανάστες αλλά και μεγαλέμποροι και εισοδηματίες), και τέλος αυτούς που απασχολούνται στο δημόσιο τομέα, και αποτελούν ένα μικρό μόνο ποσοστό, δηλαδή τους ιερείς, δασκάλους, κοινοτάρχες, αστυνομικούς κλπ,¹⁵² η βάση ωστόσο της αγροτικής κοινότητας βασίζεται στη γεωργία και την κτηνοτροφία, ενώ οι υπόλοιπες δραστηριότητες / επαγγέλματα λειτουργούν συμπληρωματικά. Κάθε κοινότητα αποτελεί ένα σύνολο, που βασίζεται και επιβιώνει, ως επί το πλείστον, από τον πρωτογενή τομέα,¹⁵³ από τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια μέχρι και τις αρχές του 1990.

¹⁴⁹ Για την έννοια του νοικοκυριού βλ και Ψυχογιός Κ. Δημήτρης, *Προίκες, φόροι, σταφίδα και ψωμί, οικονομία και οικογένεια στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα* [με προσθήκη του: Συμβολή στη μελέτη των δημογραφικών φαινομένων του 19^{ου} αιώνα], ΕΚΚΕ, Αθήνα, 1995², σ. 166.

¹⁵⁰ Ονομασία των οικόσιτων προβάτων που η παραγωγή προορίζεται για να καλυφθούν οι ανάγκες του νοικοκυριού, σε αντίθεση με τα ζώα του κεχαγιά που ονομάζονται ‘‘κοπαδίσια’’.

¹⁵¹ Τουρπτσόγλου- Στεφανίδου Βασιλική, *Ταξιδιωτικά και Γεωγραφικά κείμενα για τη νήσο Λήμνο (15^{ος}- 20^{ος} αιώνας)*, ΑΠΘ, Επιστημονική Επετηρίδα της Πολυτεχνικής Σχολής, παράρτημα αριθμ. 33, του Θ’ τόμου, Θεσσαλονίκη, 1986, σ. 581.

¹⁵² Οι κοινωνικές και οικονομικές ομάδες, ο τρόπος οργάνωσής τους και οι σχέσεις τους με τα μέσα παραγωγής, τη ‘‘θέση’’ τους μέσα στην κοινότητα και τις αξίες που απορρέουν όπως τις νωό, παρουσιάζουν συνάψεις με το δομομαρξιστικό μοντέλο το οποίο αναπτύσσει ο Αλτουσέρ. Πρβ. Ian Craib, *Σύγχρονη Κοινωνική Θεωρία, από τον Παρσόνς στον Χαμπέρμας*, Λέκκας Παντελής (πρόλ- επιμ), Τόπος, Αθήνα, 2011, σ. 228- 238, με ορισμένες αντιρρήσεις σχετικά με το πολιτικό επίπεδο για το φεουδαλισμό . Μάλλον η εν λόγω περίπτωση μας αποτελεί ένα μεταβατικό στάδιο από τις ύστερες μορφές του φεουδαλισμού και τις πρώιμες του καπιταλισμού στην Ελλάδα.

¹⁵³ Πρβ. κ. Μπακάλης Β. Χρήστος, *Λήμνος: οργάνωση του αστικού χώρου (19^{ος}- 20^{ος} αιώνας) κοινωνικός μετασχηματισμός, μεταναστευτικά δίκτυα και αστικοί ‘αντικατοπτρισμοί’*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Μυτιλήνη,

Η υπερπολυτεκνία, ως στρατηγική επιβίωσης των οικογενειών που έχουν περιορισμένους πόρους εκμετάλλευσης και εισοδημάτων, οδηγεί την οικογένεια προς αναζήτηση εργασίας, έμμισθης ή μη, με σκοπό την επιβίωση. Το κάθε νοικοκυριό, στέλνει τα νεαρά αγόρια ως “τσοπανέρια” σε κτηνοτρόφους με μεγάλα κοπάδια, με αντάλλαγμα τροφή, στέγη και καρπό.¹⁵⁴ Τα κορίτσια εργάζονται εποχιακά στο κτήμα της Μητρόπολης ως βαμβακοεργάτριες και εξασφαλίζουν ένα μικρό εισόδημα σε χρήμα ή είδος, που συνεπικουρεί τον οικογενειακό προϋπολογισμό, ενώ εντέλει, μέσα από το δίκαιο της προικοδότησης μόνο του κοριτσιού, καταλήγουν να μεταναστεύσουν.¹⁵⁵ Οι γηραιότεροι μένουν στο νησί, ενώ λίγοι είναι οι νέοι που με κάθε κόστος προσπαθούν να επιβιώσουν.

Το 1918 για πρώτη φορά δημοσιοποιήθηκε στατιστική αποτύπωση της γεωργικής και κτηνοτροφικής παραγωγής του νησιού στον τοπικό τύπο. Η παραγωγή, εξαιρετικά μεγάλη και μάλλον πλεονασματική, αφορούσε μεταξύ των άλλων: σιτάρι (1.482.918 οκάδες), κριθάρι (7.201.097), σμιγάδι (1.135.537), φασόλια (147.915), ρεβίθια (142.160), και λοιπά πεπονοειδή (2.677.100 οκάδες). Όσον αφορά την κτηνοτροφία γίνεται λόγος στον ίδιο κατάλογο για αροτριώντα βόδια 3.583, πρόβατα (46.241 κεφάλια) και αίγες (12.547). Τέλος για 2.000.000 οκάδες άχυρο.¹⁵⁶

Σύμφωνα με την πρώτη απογραφή της Λήμνου ο πληθυσμός του νησιού αριθμούσε περί τα 20.536 άτομα, εξαιρουμένων των μεταναστών του εξωτερικού. Τη μεγαλύτερη αύξησή του γνωρίζει το 1951 όταν ο πληθυσμός ανέρχεται στις 27.867

2007, σ. 41-43, επίσης πρβ. κ. Σίμος Κομνηνός, *Μύρινα Λήμνου (ιστορία, λαογραφία, αρχαιολογία κλπ)*, χ.χ., σ. 41-43.

¹⁵⁴ Με τον όρο “καρπός” μέσα στις συνεντεύξεις αποδίδεται η ζωοτροφή. Βλ και παράρτημα, Θ’ Οι χάρτες, 36, για την έντονη κινητικότητα των μελών των οικογενειών αυτών από τα ορεινά το νησιού στα σημεία με τις, συγκεντρωτικά, μεγάλες εκτάσεις και κοπάδια.

¹⁵⁵ Το 90% των μεταναστριών του ’50 που κατάγονταν από χωριά εργάζονταν ως βαμβακοεργάτριες στα μπαμπακοχώρα του κτήματος της Μητρόπολης. Το κτήμα, είναι από τα ελάχιστα μεγάλα βακούφικα μετόχια που δεν απαλλοτριώθηκαν, αλλά βοήθησαν το νησί με κάθε τρόπο να αναπτύξει τον πρωτογενή τομέα, ιδίως με την εισαγωγή βελτιωμένων ρατσών ζώων και την καλλιέργεια νέων και αποδοτικών προϊόντων, όπως προκύπτει από την έρευνα και συνέντευξη με πρώην εργαζόμενες στο κτήμα, τη δεκαετία του ’50 απασχολούνταν στα βαμβάκια περίπου 400 άτομα, για την παρουσία και την προσφορά του κτήματος κατά την οθωμανοκρατία: πρβ. κ. Μπελίτσος Θεόδωρος, “Τα χωριά της Λήμνου –ιστορία και παράδοση”, Κωνσταντέλλης Γιώργος(επιμ), *Λήμνος, ιστορική και πολιτιστική κληρονομιά*, Αθήνα, 2010, τομ. Β’ , σ. 220-223.

¹⁵⁶ Εφ. ΛΗΜΝΟΣ, 4/8/1919, α.φ. 190, έτος Δ’, πρβ. κ. τους απογραφικούς πίνακες για την καλλιέργεια και την κτηνοτροφία της Λέσβου και της Λήμνου, για την ίδια περίοδο, καθώς διαφαίνονται οι διαφορετικές αφετηρίες και οι αντίστοιχοι στόχοι των δύο νησιών, βασισμένοι στα καθεστώτα ιδιοκτησίας Βογιατζής Αντώνιος(επιμ), *Έναν αιώνα πριν, η Λέσβος το 1912, λεπτομερής αποτύπωση της εικόνας του νησιού από την πρώτη ελληνική διοίκηση*, Μαρκεζίνης Βασίλειος(προλ), Αιολίδα, Λέσβος, 2011², σ. 162-165.

και πέφτει κάπως απότομα στις 17.789 το 1971.¹⁵⁷ Αν παρατηρήσει κανείς τη μεγάλη παραγωγή και το ζωικό κεφαλαίο, δε θα ξενιστεί μόνο από τα μεγέθη και τις τιμές, ειδικά σε συνάρτηση με τον πληθυσμό του νησιού, αλλά ακόμη και από τα είδη τόσο των καλλιεργειών όσο και των ζώων που παρατίθενται. Δύο είδη φυτών που σχεδόν μονοπωλούν στην καλλιέργεια, το σιτάρι και το κριθάρι, καθώς και τα αιγοπρόβατα, εφόσον σε κάθε κάτοικο, σύμφωνα με την απογραφή, αντιστοιχούν περίπου δύο παραγωγικά ζώα.

Τόσο η γεωργία όσο και η κτηνοτροφία αποτέλεσαν την κύρια πηγή οικονομικών πόρων για το νησί, βασισμένες ωστόσο σε ένα παραγωγικό σχήμα εκμετάλλευσής τους: στο σύστημα του ζευγαριού και του μισιακάρικου (εφεξής ‘‘τεμσάρκο’’) ¹⁵⁸.

Στο μισιακό βασιζόταν η πλειονότητα της παραγωγής του νησιού:

Κεχαγιάδες λέγαν αυτούς π’γαίναν και παίρναν τα χωράφια απ’ τ’ αφεντικό, τα συμφωνούσαν, να δουλεύουν τα χωράφια οι κεχαγιάδες και να παίρν’νε το εισόδημα από μ’σό με τ’ αφεντικό, αλλά όλ’ τη δ’λειά να τ’ βγάλ’ ο κιαχαγιάς. Και τ’ αφεντικό να παίρνεν’ το μ’σό εισόδημα, οτιδήποτε παράγαν. Φασούλια, καλαμπόκια, στάργια κ’θάργια, πρόβατα αρνιά. Όλα, το μισό το εισόδημα το έπαιρνε το αφεντικό χωρίς να δ’λέψ’.

(Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Νίκο Κουτζούμη, αρ.Α 42 (22/11/15))

Στο παράθεμα αναδύονται δύο έννοιες αλληλοδιαπλεκόμενες ακριβώς στο σημείο της συνύφανσής τους: το μισιακό και ο κεχαγιάς. Θεωρώ καταστατικής σημασίας για την εξέταση των σχέσεων εργασίας της Λήμνου του 20ού αιώνα αυτές τις δύο έννοιες και τον τρόπο που βιώνεται και αποτυπώνεται στη συλλογική μνήμη της εργασιακής ομάδας· θέση μου είναι ότι η πρακτική του τεμσάρκου στοιχειοθετεί την ιδιότητα του κεχαγιά. Ποιός είναι ο κεχαγιάς και για ποιό λόγο παίρνει τα χωράφια από το αφεντικό. Ποια είναι η ειδοποιός διαφορά ανάμεσα στον κεχαγιά και το αφεντικό. ¹⁵⁹

¹⁵⁷ < http://www.lemnos.gr/citizen/apografi_limnou1920-2011.pdf >.

¹⁵⁸ Για το μισιακό πρβ. κ. Ξανθουδίδης Στ. *Γλωσσικά Εκλογαί*, Λεξικογραφικό Αρχείο 3, σ. 142, καθώς και Αμαντος Κ. *Συμβολή εις το Χιακόν Γλωσσάριον*, 1926, σ.67, με την αναφορά στο σύστημα καταβολής έναντι ενοικίου της γαιοπροσόδου.

¹⁵⁹ Ο Μπακάλης, ορίζει τη διαφορά μεταξύ των δύο ομάδων στη βάση της γαιοκτησίας, άρα και της συμμετοχής στα αγαθά, ονομάζει τους γαιοκτήμονες αυτούς ‘‘ελίτ’’, Μπακάλης Β. Χρήστος, Λήμνος: οργάνωση του αστικού χώρου (19ος- 20ος αιώνας) κοινωνικός μετασχηματισμός, μεταναστευτικά δίκτυα και αστικοί ‘αντικατοπτρισμοί’, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Μυτιλήνη, 2007, σ. 41-43.

Το παραπάνω απόσπασμα προέρχεται από παιδί ενός γεωργοκτηνοτρόφου που για τριανταπέντε χρόνια συμμετείχε στο σύστημα του μισιακού. Ο πατέρας του, εργάζεται με τον αδελφό του στο κτήμα της ‘Χαλαμαντάραινας’, χωρίζει από το συνεταιρισμό μόλις παντρεύεται σε γειτονικό χωριό και μετά από χρόνια αναλαμβάνει πάλι τα χωράφια με τη σύζυγο και τα παιδιά του. Ο ίδιος ο πληροφορητής εργάζεται σ’ αυτά και παραθέτει τη δική του εμπειρία και εξήγηση για το μισιακό.

Ο λόγος του πληροφορητή σκιαγραφεί δύο ομάδες ανθρώπων που μετέχουν άνισα στην παραγωγή και στην κατανάλωση: υπάρχει μια υπερίσχυση της μίας έναντι της άλλης, δεδομένου ότι χρησιμοποιεί το ρήμα ‘πηγαίνω’ που εκτός από κίνηση (εδώ) εκφράζει και ζήτηση,¹⁶⁰ ζητώ δηλαδή να πάρω κάτι που δεν το κατέχω, αλλά μπορώ να το οικειωθώ. Η συμφωνία είναι πάντοτε η ίδια, με κάποιες διαφοροποιήσεις κατά περίπτωση, η παραγωγή / το εισόδημα, που είναι κυρίως τα προϊόντα, μοιράζονται στη μέση. Το αφεντικό δίνει τη γη, ο κεχαγιάς βάζει την εργασία, τα έξοδα από μισά, καθώς και τα έσοδα.

Ο κεχαγιάς, είναι αυτός που νοικιάζει τη γη με σκοπό να ζήσει, να συντηρήσει και να φροντίσει την οικογένεια και τα ζώα του:

Είχαν πολύ λίγα χωράφια, δίναν στις κόρες οι κεχαγιάδες προίκα κάποια χωράφια, ο παππούς μου που είχε πάγει και στην Αμερική και λογικά αγόρασε κάποια χωράφια, παρόλα αυτά δεν είχε τη δυνατότητα να δώσει πολλά χωράφια στη μάνα μου, σύνολο ας πούμε να της έδωσε καμιά εικοσπενταριά με τριάντα στρέμματα, ε δε ζεις ας πούμε μ’ αυτά τα χωράφια γιατί σ’ αυτά τα χωράφια πρέπει να καλλιεργήσεις την τροφή σου και την τροφή των ζώων σου, δε φτάνουν. μετά οι υποδομές οι άλλες δεν υπήρχαν, υπήρχε μια μαντρούδα που την έκανε ο πατέρας της μάνας μου ο άλλος ο παππούς για την εξυπηρέτηση των ζώων, κοντά στο χωριό, στο Καρπάς, αλλά αυτή ήταν για δυο, για ένα ζοβγάρ’ βόδια, δγιο γαδάρ’ και πέντε πρόβατα ας πούμε. Αυτά ήταν πολύ λίγα για να ζήσεις μια οικογένεια εκείνα τα χρόνια. Άρα έπρεπε να πάει ο κεχαγιάς σε ένα μεγάλο ζοβγάρ’ με πολλά χωράφια και μάντρα μεγάλ’ για εξυπηρέτηση των ζώων, αυτά τα πράγματα τα είχαν μόνο τα αφεντικά και οι κεράδες οι ευκατάστατοι. (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Χρήστο Κακαρνιά, αρ.Α 48 (23/11/15))

¹⁶⁰ Εδώ εντοπίζεται η δύναμη ‘επί’ του αφεντικού προς τον εργαζόμενο στα κτήματά του, την ιδιοποίηση του υπερπροϊόντος και άλλα συναφή που οδηγούν όχι μόνο στη συναίνεση με την απειλή της μη εξεύρεσης πόρων για επιβίωση αλλά και σε συγκεκριμένες παραγωγικές σχέσεις που απορρέουν και δημιουργούν άτυπους κανόνες που υπακούουν και αναπαράγουν οι ίδιοι οι κεχαγιάδες και τα αφεντικά, για σχετικά πρβ. και <https://koinwnikopanepistimio.wordpress.com/2016/01/27/httpswordpresscompostkoinwnikopanepistimio-wordpress-com263/> >.

Ο Χρίστος εμβαθύνει περισσότερο στην προικοδότηση των κοριτσιών από την οικογένειά τους,¹⁶¹ αλλά και την οικονομική τους κατάσταση, εφόσον η περιουσία τους δεν αρκεί για να ζήσουν και να θρέψουν τα ζώα.¹⁶² Ως εκ τούτου, ο κεχαγιάς συμφωνεί να μετεγκατασταθεί με όλη του την οικογένεια, μέσα στο ζευγάρι, για να εξασφαλίσει τα αναγκαία¹⁶³.

Το ζευγάρι, είναι κάτι ρευστό, που δεν αποτελείται μόνο από μια έκταση γης που μπορεί να οργωθεί από ένα ζευγάρι βόδια -και αυτό το ζευγάρι από τα βόδια είναι ρευστό- το ζευγάρι που όργωνε μπορούσε να ήταν από ένα βόδι και ένα άλογο ή ένα γαϊδούρι- αλλά ποτέ μισό, (δηλαδή από ένα μόνο αροτριόν ζώο). Η έκτασή του ποικίλει, ανάλογα με τη γεωγραφική του θέση, την ποιότητα του εδάφους και το εύρος των κτημάτων.¹⁶⁴ Γενικά, ζευγάρι θα μπορούσε να αποτελέσει μια έκταση γης 80 – 300 στρεμμάτων, με το μεγαλύτερο μέρος τους να είναι αρόσιμο.¹⁶⁵

¹⁶¹ Για τα συστήματα κληρονομικότητας στο Αιγαίο, την έμφαση στη μητροτοπικότητα και τις διακριτές γραμμές κληροδότησης Βλ. κ. Μουτάφη – Γαλανή Βασιλική, “Προίκα και κοινωνικοοικονομικός μετασχηματισμός στη Σάμο κατά τον 19^ο αιώνα”, *Εθνολογία* 4 (1995), σ. 31-66

¹⁶² Για την εγκατάσταση του κεχαγιά στο κτήμα πρβ. κ. Καραβίδα Δ. Κ., *Αγροτικά, Μελέτη συγκριτική*, (προλ.)Πεσμαζόγλου Ιωάννα, (εισ.)Μουζέλης Νίκος, Παπαζήσης, Αθήνα, 1999, σ. 157,439.

¹⁶³ Πρβ. κ. το Laslet Peter, “Οικογένεια και νοικοκυριό, ιστορικές προσεγγίσεις”, στο, Καντατζόγλου Ρωξάνη(επιμ – εισαγ. – μτφ), *Οικογένειες του παρελθόντος μορφές οικιακής οργάνωσης στην Ευρώπη και τα Βαλκάνια*, , Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1996, σ. 41-46, 50-58, για την τυπολογία των οικογενειών, το κατάλυμα, τον τρόπο κατοίκησης και τις σχέσεις με τους συγγενείς. Ως ένα βαθμό μπορούμε να κατανοήσουμε την έλλειψη οικογενειακών κορμών στη Λήμνο βασισμένων έστω στη μητρογαμμικότητα δεδομένων των ιδιοκτησιακών καθεστώτων, αλλά κυρίως για τον τρόπο που δομείται η ίδια η οικιακή ομάδα. Ως όρος που δηλώνει μια ομάδα που μοιράζεται την ίδια στέγη με προβληματίζει ώστε να θεωρήσω με κάποια ανοχή τις δύο οικογένειες, κεχαγιά και αφεντικού, ως μια ιδιότυπη τέτοια ομάδα.

¹⁶⁴ Για το ρόλο της παραγωγής και την ενοικίαση των μεγάλων ιδιοκτησιών πρβ. κ. Καρούζου Έφη, “Θεσμικό πλαίσιο και αγροτική οικονομία”, στο, Κωστής Κώστας- Πετμεζάς Σωκράτης(επιμ), *Η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας κατά τον 19^ο αιώνα, (1830-1914)*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006, σ. 196, αλλά κ. Παλαμηδά- Εθυμιάδου Θεοδώρα, *Η ιερά μητρόπολη Λήμνου (κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας), 1800-1912 κατά τους κώδικες της Ιεράς Μητροπόλεως Λήμνου*, Διδακτορική Διατριβή, Θεολογική Σχολική ΑΠΘ, Τμήμα Ποιμαντικής και κοινωνικής Θεολογίας, Αλεξανδρούπολη, 2000, σ. 115, 124, 157.

¹⁶⁵ Το ζευγάρι κατονομάζεται από τον Ασδραχά ως η ιδανική καλλιεργητική μονάδα και αναλύεται με βάση τις προσόδους, Βλ. κ. Ασδραχάς Ι. Σπύρος, με τη συνεργασία των Καραπιδάκη Ν.Ε., Hering-Katsoidiάρη Όλγα, Λιάτα Δ. Ευτυχία, Ματθαίου Άννα, Stoianovich Traian, Sivignon Michel, *Ελληνική Οικονομική Ιστορία, ΙΕ’- ΙΘ’ αιώνας*, τομ. Α’, Π.Ι.Ο.Π., Αθήνα, 2003, σ. 170-172. Η ιδιαιτερότητα του λημνιού ζευγαριού είναι ότι αποτελεί ατομική/ οικογενειακή ιδιοκτησία και προσβλέπει στην οικογενειακή εκμετάλλευση. Από τα αρχεία του Συνεταιρισμού προέκυψαν για το 2004 οι εξής εκτάσεις για Φ.Κ 121, 76 στρ. με βοσκότοπο 10,15 στρ., Χ.Τ. 445, 02 στρ. με 83, 67 στρ. βοσκότοπο, Α.Χ. 227, 87 στρ. με 66,03 στρ. βοσκότοπο, 377,1 στρ. με 61, 5 στρ. βοσκότοπο: τα συγκεκριμένα κτήματα δεν αποτελούν ζευγάρι διότι ο μισθωτής τους δεν είναι ένα πρόσωπο, αλλά πολλοί και διαφορετικοί τόσο μέσα από την κοινότητα του Βάρους όσο και από τις γειτονικές. Εξαιρεση αποτελεί το ζευγάρι της Χαλαμανδάρη που αποτελείται από 581,64 στρ., με 80 στρ. και 120 επιπλέον βοσκότοπο. Δηλώθηκε στον αντίστοιχο φορέα με σκοπό την επιδότηση της ίδιας. Αλλά και άλλα 600 στρ. καλλιεργήσιμης γης από τους δύο κεχαγιάδες που συνεργάστηκε. Είναι η μόνη περίπτωση που οι καλλιεργητές των κτημάτων μιλούν για ζευγάρι.

Ε, φερ' ειπείν είχε 'κατό στρέμματα, πινήντα στρέμματα, το πιο μεγάλο ήδαν διακόσα στρέμματα. Φερ' ειπείν το πιο μεγάλο! Ο Πετράς είχε καμιά κατοστή στρέμματα τότε π' το πούλσε και το 'χε ο Ραμαντάνς, τούχε κι ου Ψυρούκς τ' Πετρά, τόχαν κι απ' τς Σαρδές το είχαν... ου Ψυρούκς του είχε ο Δημητρός τότε τ' Πέτρά. Τούχε κι ο Ξαδερφός ζιμ ου Γιαννέλς περάσαν πολλοί περνούνε, μη νομίζς ένα και δυό. Ύστιρα απ' του Γιαννέλ' του πούλ'σεν το μέρος και το πήρεν ου Μπικρής και τάχ' τα χουράφια.

Χουράφια καλά! Καλά χουράφια! Ου βοσκότοπος είχαν και 'πα στο Πέτρωμα ένα πάν' στο πέτρωμα καμιά κοσαριά στρέμματα, πουλύ δεν είχαν. Καμιά 'κοσαριά στρέμματα και το πολύ καμνιά δεκαριά. Χουράφια είχαν πουλλά!

Τα χωράφια εδώ στα Λύχνα έναι σχεδ' γουδά γουδά, δεν εναί ούλα ένα, έναι βέντε στρέμματα εδώ, δέκα στρέμματα εδώ, από δου απ' του σκουλειό απ' τα Λύχνα άμα πιάσες μέχρι στου Τυρουκομείου δεκεί στ' γέφυρα έναι ούλα τα χουράφια τ' Λαγού μαζωμένα. (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Χρήστο Τραγαρέλλη, αρ.Α 36 (11/11/15))

Αυτό που ενδιαφέρει τον καλλιεργητή, δεν είναι τόσο η συνεχόμενη έκταση των χωραφιών όσο το εκτατικό τους άθροισμα, που προοιωνίζεται τη μεγάλη παραγωγή.¹⁶⁶

Μέσα στο ζευγάρι υπάρχει η μάντρα, με ξεχωριστούς χώρους, η αχυρώνα, το δωμάτιο που κοιμάται ο κεχαγιάς και η οικογένειά του, ο φούρνος και τυχόν άλλα κτίσματα.¹⁶⁷

Εδώ σ' είπα η μεγάλ' η αχυρώνα.... Πελώρια, μετά προχωρείς, το δωμάτιο που έμενε εμείς το πατώσαμ' με πέτρα, δεν ήταν πατωμένο αλλά μόνον οι ίδιοι περπατούσαν, δεν τρωγόταν κιόλας, και χωμάτινο νάταν.... Και το τζάκι απέναντι δω πέρα, ετούτο δω μ' ένα ύψωμα με σανίδια αυτό, βάλαν απάν' τα στρωμμάτσα τους να κοιμηθούνε, μετά στις δώσαμ' και κρεβάτια.

Εδώ πέρα ο ψωμόφουρνος και ψήναν το ψωμί.κι έκανε ένα ψωμί η Πιπίνα η γυναίκα τ' Κιρκηνλή. Και δίπλα ο στάβλος με δεκατέσσερα παχινιά.. (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Κλεοπάτρα Χαλαμανδάρη., αρ.Α 37-39 (4/11/15))

Η πρώτη αχυρώνα μετά το δωμάτιο που μπαίνουν τα βόδια, ο στάβλος και τα πρόβατα πάλι, πάλι μέσα στο τρυγισμένο τς μάντρας και ανοιχτή η πόρτα άμα πιάς' χιονιάς και αυτό να ξέραν' μπαίνουν μέσα. Μόλις σταματούσε αυτό να κατηφόρα στο βουνό και είχε αυλάκι δίπλα να φεύγουν...

(Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Κλεοπάτρα Χαλαμανδάρη., αρ.Α 37-39 (4/11/15))

¹⁶⁶ Μουταφτσιέβα Βέρα, *Αγροτικές Σχέσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, 15^{ος}-16^{ος} αιώνας*, (μτφ) Ασρινάκη Ουρανία - Μπαλτά Ευαγγελία, Μπαλτά Ευαγγελία(προλ), Πορεία, 1990, σ. 59-68.

¹⁶⁷ Για σαφέστερη εικόνα σχετικά με τα ζευγάρια της κοινότητας του Βάρους, το 1950, πβρ και παράρτημα, Θ' Οι χάρτες, 37, 39.

Ο κεχαγιάς και η οικογένεια του κατέχουν μέρος των μέσων παραγωγής, τα βόδια και ορισμένα εργαλεία, ενώ ο ιδιοκτήτης κατέχει τη γη, τον κύριο πλουτοπαραγωγικό πόρο και μέρος των εργαλείων που χρησιμοποιούνται από τον καλλιεργητή.

Η μέτρηση της γης σε ζευγάρια, στη Λήμνο, εντοπίζεται σε έγγραφα της μονής Αγίου Παύλου το 1429¹⁶⁸, επίσης λίγο νωρίτερα, από έγγραφο που αφορά τα μετόχια, αυτή τη φορά της Μονής Παντοκράτορος, το 1388, με τους φόρους και τα δικαιώματα που έχει ο δουλοπάροικος προς τη Μονή.¹⁶⁹

Το βοσκοτόπι κατονομάζεται από τους περισσότερους ως “μέρος” ή “μυράς”, ή στον πληθυντικό ως “μυράδες”.

Πήγνινα στου Σκιοπέτρου και νοίκιαζα στα Λύχνα μέρος για να ζήσω τα ζά μ.ο καθένας του νοίκιαζεν λίγ’ είχαν δ’κά τς.

Ύστια απ’ του Γιαννέλ’ του πούλ’σεν το μέρος και το πήρεν ου Μπικρής και τάχ’ τα χουράφια. (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Χρήστο Τραγαρέλλη, αρ.Α 36 (11/11/15))

Και... ύστερα αγοράσαμ’ και το μ’σό το μέρος και τ’ μάντρα και περάσαμ’ μεις καλά και κειν’ καλύτερα.

Είχεν και βοσκοτόπια, μυράδες, μαθέ όλ’ είχαν πρόβατα, κι όσα ζοβγάρια είχαν και πρόβατα είχαν και βοσκοτόπια, άμα δεν είχαν που να τάχ’ς. (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Ματθίλδη Παπαγιαννάκη, αρ.Α 40 (12/11/15))

Η λέξη μέρος (μυράς) ως βοσκοτόπι μιας ευρύτερης καλλιεργητικής μονάδας εντοπίζεται στα τσιφλίκια της Θεσσαλίας προ του 1881, όπως ο Βεργόπουλος και Γιαννούλας υποστηρίζουν¹⁷⁰. Είναι πρόδηλη η συνάφεια του τσιφλικιού, αναφορικά με την ονοματοδοσία, με το λημνιό ζευγάρι ή την καλλιεργητική μονάδα κατά τον Ασδραχά¹⁷¹:

¹⁶⁸ Κοτζαγεώργης Φωκίων, “Αγιορείτικη Παρουσία στο Βόρειο Αιγαίο: το τουρκικό αρχείο της Ι.Μ. Αγίου Παύλου για τη Λήμνο (15^{ος}- 16^{ος} αι.)”, στο *Μακεδονικά* 32 (1999- 2000), σ. 125-163.

¹⁶⁹ ΕΙΕ –Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, *Αθωνικά Σύμμεικτα* 5, Αρχείο της Ι.Μ.Παντοκράτορος, επιτομές εγγράφων, 1039-1801, μέρος Α’, Αντώνης Πάρδος, Αθήνα, 1998, σ. 49-53. Η Λαΐου Θωμαδάκη, ωστόσο, για την ίδια περίοδο, προβληματίζεται αν το ζευγάρι που απαντάται και στα χειρόγραφα της Μονής αναφέρεται στα βόδια που καλλιεργούν τη γη ή στην ίδια τη γη. Κάτι παρόμοιο δεν υφίσταται εν προκειμένω, καθώς οι ίδιοι οι ομιλητές ξεκαθαρίζουν ότι το ζευγάρι είναι το σύνολο της γης, όχι μόνο της αρόσιμης αλλά και αυτής που αποτελεί το βοσκοτόπι. Στην νότια Λήμνο, τα ζευγάρια αποτελούνταν μόνο από τέτοια κτήματα, κτήματα που κατεξοχήν λειτουργούσαν ως βοσκοτόπια εξαιτίας της ιδιομορφίας του εδάφους.

¹⁷⁰ Βεργόπουλος Κώστας, *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα – το πρόβλημα της κοινωνικής ενσωμάτωσης της γεωργίας*, Εξάντας, Αθήνα, 1975, σ. 41-53 αλλά και <<http://www.eleftheria.gr/%CE%B1%CF%80%CF%8C%CF%88%CE%B5%CE%B9%CF%82/item/6143-.html>> .

¹⁷¹ Ασδραχάς Ι. Σπύρος, *Ελληνική κοινωνία και οικονομία ιη’ και ιθ’ αιώνα*, Ερμής, Αθήνα, 1988, σ. 5-7.

Ζευγάρι, είναι μια έκταση γης ικανή να θρέψει μια οικογένεια κεχαγιά με το αφεντικό, με τις εγκαταστάσεις ας πούμε τη μάντρα. Τώρα το τσιφλίκι, ή το μετόχι, είναι μια άλλη διαβαθμιση ή είναι σύνολο ζευγαριών, περισσότερα ζευγάρια μαζί είναι περισσότερο από το ένα ζευγάρι, μπορεί να έχει μεγαλύτερες υποδομές και περισσότερα ζευγάρια, ας πούμε όπως το Μετόχι της Μητρόπολης μάλλον είχε δέκα ζευγάρια. Έτσι; Άρα είναι ένα συγκρότημα που εκεί μπορεί να έχει και εκκλησίες, μπορεί να έχει και νερά, κι άλλα παρεπόμενα, όπως κι άλλα μετόχια μοναστηριακά που υπήρχαν εδώ στη Λήμνο. Άρα κάτι αντίστοιχο θα πρέπει να είναι και το τσιφλίκι. Στο χωριό τσιφλίκι, ένα άλλο χαρακτηριστικό, σε παλιότερες εποχές οι καλλιεργητές που ήτανε, δεν ήταν μόνο μια οικογένεια αλλά πολλές οικογένειες ζούσαν σε αυτό το χώρο. Στο τσιφλίκι, ήταν και κατοικημένη περιοχή, ήταν και χωριό, και παραγωγική μονάδα, είχε τους κολίγους που θα λέγαμε σε άλλες περιοχές, ή τους παροίκους, μάλλον δουλοπάροικους σε άλλες παλιότερες εποχές Μεσαίωνα ή τουρκοκρατία. Ήτανε δηλαδή παραγωγή και κατοίκηση μαζί. Έτσι το καταλαβαίνω. (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Χρήστο Κακαρνιά, αρ.Α 48 (23/11/15))

-έ αυτοί' ήταν οι τσιφλικάδες, είχαν, τα βαστούσαν, δεν ήταν όπως εμείς πούμαστι φτουχοί. Είχαν... (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Χρήστο Τραγαρέλλη, αρ.Α 36 (11/11/15))

Το ζευγάρι, σύμφωνα με τον Inalcik¹⁷², αντίθετα, ανάγεται σε οικογενειακό κτήμα που μπορεί, με τις αποδόσεις του, να συντηρήσει μια οικογένεια και τα ζώα της, και καλλιεργείται εξολοκλήρου με την επιβάρυνση των ιδιοκτητών .

Τη δύσκολη κατάσταση του περισσότερου πληθυσμού της Λήμνου τόνισαν ιδιαίτερα μέσα από εκθέσεις τους ο Χονδρονίκης και ο Σέττας¹⁷³ ο πρώτος διοικεί τη Λήμνο για διάστημα τριών ετών (1946-1948)¹⁷³ ενώ ο δεύτερος έρχεται στο νησί το 1961 και γράφει μία έκθεση σχετικά με τα αγροτικά και κοινωνικά προβλήματά του.¹⁷⁴ Το 1948 οι ιδιοκτήτες μεγάλων εκτάσεων αποτελούν μόνο το 10% και η μέση έκταση της περιουσίας τους δεν ξεπερνά τα 100στρ. Δέκα περίπου χρόνια αργότερα η κατάσταση παρουσιάζεται ίδια: 1800 οικογένειες ακτημόνων, εκ των οποίων οι 500 είναι ακτήμονες και οι 1300 κατέχουν κτήματα που δεν ξεπερνούν τα 4-8 στρ. Οι σταυλικές εγκαταστάσεις ανήκουν, όπως τα βοσκοτόπια και τα ποτιστικά κτήματα, σε γαιοκτήμονες που είτε απασχολούνται ως ‘παντοπώλες’, είτε είναι επαγγελματίες είτε μετανάστες στο εξωτερικό. Και οι δυο τονίζουν την δυσαναλογία που υπάρχει στην άνιση κατανομή των κτημάτων, στην τεχνική γνώση επί της γεωργίας και της

¹⁷² Inalcik Halil- Quataert Donald(επιμ), *Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τόμος Α': 1300-1600, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2008, σ.159-171.

¹⁷³ Χονδρονίκης Κ.Γεώργιος, *Η επαρχία Λήμνου (νομού Λέσβου) 1946-1948*, σ. 13-14.

¹⁷⁴ Σέττας Χρ. Νικόλαος, *Τα αγροτικά και κοινωνικά προβλήματα της νήσου Λήμνου*, Αθήνα, 1961, σ. 6,8,13,17,19,21.

κτηνοτροφίας και στην ενοικίαση αυτών από μέρους των ακτημόνων, τους οποίους ο Χονδρονίκης ονομάζει ‘‘κατά το παλαιόν τοπικόν σύστημα ‘‘κεχαγιάδες’’.¹⁷⁵

Ως εδώ παρουσιάστηκε το ζευγάρι και ο τρόπος εκμετάλλευσής του: είναι το τμήμα γης που ο ιδιοκτήτης του παραχωρεί υπό μορφή συνεταιρισμού / συντροφιάς – λέξεις που χρησιμοποιήθηκαν από τα αφεντικά – σε κάποιον καλλιεργητή¹⁷⁶ με σκοπό την καλύτερη εκμετάλλευσή και την υψηλότερη απόδοσή του σε προϊόντα· ο νομέας δεν συνεπάγεται τον κύριο και φυσικό κάτοχό του ούτε έχει δικαιώματα επί της γης ή του εισοδήματος,¹⁷⁷ που εν τέλει διαμοιράζεται μετά την αποπληρωμή των φόρων και των εξόδων στο μισό. Εμπλέκονται δύο διαφορετικού είδους οικογενειακές εκμεταλλεύσεις,¹⁷⁸ ενώ συνυπάρχει η γεωργία με την κτηνοτροφία.

Ο όρος ‘‘οικογενειακή εκμετάλλευση’’ χρησιμοποιείται με κάποια σχετική ανεκτικότητα: η οικογένεια του κεχαγιά, όπως και η ευρύτερη του εργασιακή ομάδα, εκμεταλλεύεται την εργατική του δύναμη με σκοπό να εργαστεί στο ζευγάρι, και να εξασφαλίσει τα προς το ζην με σκοπό, σε ένα πρώτο επίπεδο, την επιβίωσή του¹⁷⁹. Από την άλλη το αφεντικό και η κερά προσπαθούν να εκμεταλλευτούν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο το ζευγάρι: η εκμετάλλευση σε οικονομικό επίπεδο (μέσω του μισιακού στα προϊόντα που παράγει το κτήμα), αλλά και σε πολιτισμικό (μέσα

¹⁷⁵ Όπ.π. υποσημ. 175, σ. 13.

¹⁷⁶ Τον όρο ‘‘συνεταιρισμό’’ για τις σχέσεις μεταξύ των κολίγων, όμως, χρησιμοποιεί και ο Βεργόπουλος. Ωστόσο, οι ίδιοι οι συνομιλητές κατονομάζουν τη σχέση αφεντικού και κεχαγιά ‘‘συντροφιά’’ ή ‘‘συνεταιρισμό’’, ή σε μία μόνο περίπτωση ‘‘κιαχαγιαλίκ’’’. Ως κολίγους τους παρουσιάζει ο Χονδρονίκης (βλ και Χονδρονίκης Γεώργιος, *Η επαρχία Δήμου,...*, σ. 13).

¹⁷⁷ Λιοδάκης Γιώργος, *Γαιοπρόσδοος, επιτόκια και αγροτικές τιμές, οικονομικές πλευρές του αγροτικού ζητήματος*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1944, σ. 22-23, Sutton Bucu Susan, *Contingent countryside, settlement, economy, and land use in the Southern Argolid since 1700*, Standford University Press, California, 2000, σ. 75.

¹⁷⁸ Σε κάθε περίπτωση, στόχος είναι η επιβίωση της οικογένειας, και η σχετική της αυτάρκεια τουλάχιστον στα είδη πρώτης ανάγκης από τη μεριά του κεχαγιά.. Για περεταίρω Βλ. κ. Πετμεζάς Δ. Σωκράτης, ‘‘Αγροτική οικονομία, η αγροτική μεταρρύθμιση του Μεσοπολέμου και η αναζήτηση ενός νέου μοντέλου αγροτικής ανάπτυξης’’, στο, Χατζηιωσήφ Χρήστος (επιμ), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα, όψεις πολιτικής και οικονομικής ιστορίας 1900-1940*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2009, σ. 341-343, αλλά και Kaser Karl, ‘‘Κτηνοτροφία, συγγένεια και οικολογία στον ορεινό χώρο της δυτικής Βαλκανικής (14^{ος} – αρχές 20ού αιώνα)’’, στο, Νιτσιάκος Βασίλης, Κασίμης Χρήστος(επιμ), *Ο ορεινός χώρος της Βαλκανικής*, Πλέθρον- Δήμος Κόνιτσας, Αθήνα, 2000, σ. 107-112.

¹⁷⁹ Για την οικογενειακή εκμετάλλευση και κατ’ επέκταση τον οικογενειακό τρόπο παραγωγής μέσα σε ένα προ – βιομηχανικό αλλά και καπιταλιστικό πλαίσιο βλ Αντώνης Μωυσίδης, *Η αγροτική κοινωνία στη σύγχρονη Ελλάδα, παραγωγική και κοινωνική διάρθρωση στην ελληνική γεωργία (1950-1980)*, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα, 1986, σ.35, αλλά και τις διακυμάνσεις των εκμεταλλεύσεων αυτών λόγω της μετανάστευσης (σ. 62). Για την περίοδο του Μεσοπολέμου βλ. Βεργόπουλος Κώστας, *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα –το πρόβλημα της κοινωνικής ενσωμάτωσης της γεωργίας*, Εξάντας, Αθήνα, 1975,σ. 166, 168.

από των διαφόρων μορφών εξάρτησης από τις σχέσεις που συνάπτουν με το εργασιακό υποκείμενο).¹⁸⁰

Σχετικά με το πώς αποκτήθηκε αυτή η περιουσία των μεγάλων ζευγαριών¹⁸¹ στα χωριά της Λήμνου,¹⁸² προβάλλω μια εμική, καταρχάς, εξήγηση από τους ίδιους τους ομιλητές.

-Βρήκαν, τα κάμαν, τα βρήκαν απ' τς Τούρκ τα βρήκαν που; Τα βρήκαν... τότε μερνούσαν οι Τούρκ' είδες που γράφτ'νε τα συμβόλια καμινιά φουρά τούρκ'κα στρέμματα; Ε αυτά τα στρέμματα απ' τς Τούρκ' τα βρήκαν μικροί... γιατί γράφτ' καμιά φουρά τουρκικά ας πούμε δέκα στρέμματα κατάλαβες; Γιατί δε γράφτ' ας πούμε τώρα που κάνομ' μεις συμβόλια και λέμε ένα δγιο πέντε στρέμματα, δε λέμε τουρκικά. Τα παλιά τα χρόνια ετς ήδαν τα βρήκαν τα χουράφια. Αλλ' απ' τς Γερμανοί τότε που πήραν τούτος ιδώ ου.... (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Χρήστο Τραγαρέλλη, αρ.Α 36 (11/11/15))

...περνάει ένας διαβάτης, η γιαγιά είχαν και το μύλο, έψηνε που είναι Τς Βιργινιώς το σπít' δεν είχε ένα φούρνο απέναντι; Δε τον θμάσαι εσύ. ... λοιπόν η γιαγιά έψηνε ψωμί εκεί περνάει ένας και λέει, καλή μου κυρία λέει, ο δρόμος αυτός τραβάει για το Ρεπανίδι; Ναι λέει διαβάτη μου, καλέ μου διαβάτη τραβά, αλλά θα σε βγάλ' στο Ρεπανίδ', αλλά μια στιγμή να βγάλω τη Ροδόπιτα, κάναν' ροδόπιτα κάναν' και το ψωμότυρο πρώτα το τρώγα'ν το ψωμί, και βάζαν μέσα τυρί, αλλά τη ροδόπιτα έπρεπε να την μοιράσουν, απ' τη μυρωδιά να μην περάσ' κανένας και μυρίσει για ψυχικό, λέει μια στιγμή, βγαιν' κι η ροδόπιτα και ροδόψωμο να σε κεράσομ', και τον έδωσε το ψωμί και λεεί πάμε να σε δείξω το δρόμο, δίνοντάς το ψωμί λέει να χωρέσεις τη μάνα του Ουλά, γυρίζ' αυτός τη βλέπει λέει τώρα αυτός ήταν Τούρκος αλλά είχαν 400 χρόνια οι Τούρκ' λέει τη μάνα του Ουλά κάνει αυτός; Λέει ναι εσύ λέει το Ουλά τι τον είχες; Λέει τίποτα, είναι αυτός που βίασε τον μπαμπά μου να αγοράσει το...τη μερίδα του, το μισό κτήμα στ Κοκκάλα, λέει άκου λέει εγώ ήμουν ο αδερφός του Ουλά θέλεις δε θέλεις (χτυπά με το χέρι το τραπέζι) θα αγοράσεις και το υπόλοιπο κτήμα, να δίνεις μια φέτα ψωμί για τη μάνα του Ουλά. Κι αγοράσαν και

¹⁸⁰ Βλ. Τσοποτός Δ.Κ. *Γη και Γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την τουρκοκρατίαν*, Θεσσαλία, Βόλος, 1912, σ. 122-126.

¹⁸¹ Αναδασμός γης δεν έγινε σε όλα τα χωριά του νησιού, ούτε σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Αν και από τη μελέτη πηγών για τις ανάγκες της παρούσας διπλωματικής προέκυψε ότι τα περισσότερα χωριά ήταν κτήματα τουλάχιστον μιας Μονής, οι ιδιοκτησίες φαίνεται να αναδιανεμήθηκαν. Για τον 20ό αιώνα, εκτός από τον Αλεξόπυργο, στην περιοχή των σημερινών Αγγαρυώνων, που απαλλοτριώθηκε για τους ντόπιους ακτήμονες και τους πρόσφυγες (ΛΗΜΝΟΣ, 3/8/1924, α.φ. 353, 23/10/1924, α.φ. 375, και 15/11/1924, α.φ. 379), τα σχέδια για αναδασμό ολοκληρώθηκαν το 1963 με την αναδιανομή στην κοινότητα της Πλάκας. Καθ' όλο το χρονικό διάστημα από το 1918 μέχρι το 1960 βρίσκουμε διάχυτο το αίτημα για διαμοίραση των κτημάτων στο νησί, κυρίως για την αποκατάσταση των ακτημόνων, οι οποίοι συσπειρώνονται στο Σύλλογο Ακτημόνων Λήμνου (ενδεικτικά βλ. ΛΗΜΝΟΣ, 3/10/1954 α.φ. 1884). Ενώ, από το 1949 απαντούμε αιτήματα για την άμεση διανομή των τίτλων ιδιοκτησίας. Γενικότερα, τα κτήματα αυτά κατά πάσα πιθανότητα αγοράστηκαν μεμονωμένα ή συνολικά, από φτωχότερους Λημνιούς ή εκχριστιανισμένους Οθωμανούς λίγο πριν την οριστική αποχώρησή του συνόλου των τελευταίων.

¹⁸² Για τη διατήρηση των μεγάλων ιδιοκτησιών στα νησιά μέχρι πρότινος και τη μη απαλλοτρίωσή τους πρβ. κ. Φραγκιάδης Αλέξης, *Ελληνική Οικονομία 19^{ος}- 20ός αιώνας, από τον αγώνα της ανεξαρτησίας στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση της Ευρώπης*, Νεφέλη, Αθήνα, 2007, σ. 26.

το υπόλοιπο, με δόσεις λέει θα με πληρώσ'τε. Τώρα, ήρθε ο παππούς με χρήματα σε λέω εκείνο τον καιρό δύο χιλιάδες χρυσές κατέβκε να αγοράσει το μισό φτερό της Λήμνου απ' το Κοντοπούλ κι απάνω, μέχρι τ' Πλάκα και κατ'βήκαν στο συμβολαιογραφείο. Όταν ο συμβολαιογράφος είδαν' τον Τούρκο και τον παππού όπου θα αγόραζεν' δεν τον βοηθήσαν' να αγοράσ' το κτήμα δεν τον βοηθήσαν. Θα σε πω πάλι τι κάναν' στον άλλο παππού. Δεν τον βοηθήσαν να πάρ' το κτήμα, και ο παππούς τι να κάν' τα χρήματα αγόρασε μετοχές στην Τράπεζα της Ελλάδος οι οποίες γλιτώσαν' από τους Γερμανούς και τς έφαγε τώρα ο... (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Κλεοπάτρα Χαλαμανδάρη., αρ.Α 37-39 (4/11/15))

Το πρώτο απόσπασμα του Χρήστου αποτυπώνει τη γενικότερη άποψη των Λημνίων για τη δημιουργία μεγάλων ιδιοκτησιών στην ενδοχώρα βασισμένη στην προφορική ιστορία. Ωστόσο η οθωμανική παρουσία στο νησί αποτελεί το μη χρονολογημένο παρελθόν των κοινοτήτων: σχεδόν καμία αφήγηση, στην καθημερινή ζωή, δεν αναφέρεται στην οθωμανική ή στη γερμανική κατάκτηση και οι μνήμες των μελών της κοινότητας εστιάζουν κυρίως στη μετανάστευση του '50 ως χρονικό ορόσημο .

Το δεύτερο απόσπασμα προέρχεται από συνομιλία με την Πάτρα, μια από τις τελευταίες κεράδες που κατοικούν στο Βάρος.¹⁸³ Το κοινό γνώρισμα όλων των συνομιλητών μου είναι ότι εργάστηκαν, ως κεχαγιάδες, στα κτήματά της, στο ζευγάρι του Μπουρνιά. Ο τελευταίος Βαρίτης που εργάστηκε ήταν πριν περίπου πέντε χρόνια, με το σύστημα του μισιακού, το ταγίνι και τις λοιπές αγγαρείες.¹⁸⁴ Η ιστορία που αναφέρει με τον Ουλά, εξαιρουμένων των λεπτομερειών, δεν είναι κάτι ξένο προς το λημνιό χωρικό.¹⁸⁵ Πρόσφατα διατρέχοντας τοπικές σελίδες στο facebook, παρατήρησα την ίδια ακριβώς αφήγηση με τον Ουλά, το φούρνο και μια κερά, που διαδραματίζονταν σε διπλανή κοινότητα.

Η συλλογική μνήμη των κεχαγιάδων έχει διατηρήσει στο φαντασιακό της ότι η δημιουργία μεγάλων ιδιοκτησιών σχετίζεται άμεσα με σημαντικά για την κοινότητα συμβάντα, με ρήξεις και ασυνέχειες στο χώρο και το χρόνο. η αφήγηση τόσο της

¹⁸³ Πιθανόν να παρουσιάζει μέσα από την προσφορά ψωμιού για τον νεκρό συγκαλυμμένο το φόβο για τον ίδιο το φούρνο που μετατρέπει το ωμό φαγητό σε ψημένο, το βέβηλο σε ιερό, εξάλλου η λαϊκή λογοτεχνία έχει δημιουργήσει πολλές αφηγήσεις γύρω του πρβ. κ. Δευτεραίος Ν. Άγγελος, *Το ψωμί στα έθιμα των Ελλήνων, η συμβολική και η μαγική χρήση από τους νεοέλληνες*, Legato, Αθήνα, 2000, σ. 133-134.

¹⁸⁴ Στη συνομιλία μας δεν θέλησε να αναφερθεί στο κεχαγιαλίκι του με την κερά, και αρνήθηκε την ταυτότητα του, είτε άμεσα- εγώ είχα δικά μου δεν ήμουν κιαχαγιάς- είτε έμμεσα, κρατώντας απόσταση από το σύστημα με τη χρήση γ' πληθυντικού ή γ' ενικού.

¹⁸⁵ Σχετικά με την κληρονομικότητα μεγάλων ιδιοκτησιών και των εισροών κεφαλαίων για την απόκτηση τους Βλ. κ. Καλαφάτης Θανάσης, "Μορφές κοινωνικής οργάνωσης και η αγροτική εξέλιξη (Αιγιαλεία τέλη του 19^{ου} αιώνα)", στο, Κομνηνού Μ. – Παπαταξιάρχης Ε. (επιμ), Κοινωνία και ιδεολογία, ο Κωνσταντίνος Καραβίδας και η προβληματικές των κοινωνικών επιστημών, Παπαζήσης, Αθήνα, 1990 , σ. 261-294.

Πάτρας όσο και του Χρίστου, στραμμένες η μία στο 1912 και η άλλη στο 1940, αποτυπώνουν με μοναδικό τρόπο τη διαδικασία συγκρότησης των ζευγαριών στο Βάρος. Η πρώτη, αναφερόμενη στους Γερμανούς, έντονα ιδεολογικοποιημένη, προβάλλει την ανηθικότητα της ομάδας των αφεντικών, που σε μία κρίσιμη, για τα ελληνικά τεκταινόμενα, κατάσταση, χρησιμοποιούν αθέμιτα μέσα και αγοράζουν / οικειοποιούνται τη γη: ό, τι αποκτάται με τρόπο που δε συμβαδίζει με τον αξιακό κώδικα της εργασιακής ομάδας αξιολογείται αρνητικά και επισείει την εκ των έσω της ομάδας απαξίωση. Τόσο η αφήγηση με τους Γερμανούς όσο και με τα στοιχεία της μάντρας, που θα ακολουθήσει παρακάτω, απαξιώνει την απόκτηση γης και άρα την ίδια τη γη για της οποίας μάλιστα την ευφορία δεν γίνεται λόγος.

Από την άλλη η Πάτρα επικαλείται θρησκευτικούς λόγους για την απόκτηση του ζευγαριού στο Κοκαλά και εμμένει στο ρόλο των γυναικών της οικογένειάς της για τη δημιουργία της ακίνητης περιουσίας τους. Παρά το ότι η αφήγηση με τον Ουλά εντοπίζεται και σε άλλες κοινότητες του νησιού, καταφέρει μέσω της κοινωνικής νόρμας του συγχώριου να περάσει υπόρρητα, αλλά κοινώς αποδεκτά, την ιδιοκτησία της. Ενώ στην πρώτη περίπτωση οι κεχαγιάδες ενοχοποιούν τα αφεντικά που αυξάνουν τον οικονομικό τους πλούτο, με άτιμο τρόπο – η έννοια της ατιμίας προκύπτει από το ύφος κατά τη στιγμή της performance στην αναφορά με τους Γερμανούς.

Η Πάτρα προβάλλει τα καθήκοντα συγγένειας βασισμένα στο ρόλο των φύλων και έτσι αθώνει, τρόπον τινά, την απόκτηση τουλάχιστον του μισού μέρους της έγγειας ιδιοκτησίας. Η απάντηση της, βασισμένη σε ιδεολογικοποιημένο λόγο, καθαγιάζει τη γη και άρα την ίδια την οικογένειά της, αφού τελεί όλες τις θρησκευτικές πρακτικές.

Σύμφωνα, ωστόσο, με τον Ποριάζη, και τις πληροφορίες που παραθέτει για τη γερμανική κατοχή στο νησί, ορισμένες μεγάλες ιδιοκτησίες δημιουργούνται εξαιτίας των νέων συνθηκών που προκύπτουν. Το άρθρο της ΛΗΜΝΟΣ συνεπικουρεί για να σχηματιστεί το γενικότερο κοινωνικό – οικονομικό πλαίσιο που επικράτησε τα τέσσερα χρόνια της γερμανικής παρουσίας στη Λήμνο, ενώ οι εκθέσεις της ίδιας εφημερίδας για τα πρώτα μετα- οθωμανικά χρόνια για τις ιδιοκτησίες που άφησαν οι Οθωμανοί με την αποχώρησή τους, φανερώνουν την τάση για οικονομική άνοδο

πολλών κατοίκων μέσω της συγκρότησης μεγάλης ακίνητης περιουσίας, βασισμένη κυρίως στα κτήματα.

Δεν είναι όμως μόνο αυτές οι δύο περιπτώσεις που η συλλογική μνήμη, τόσο των κεχαγιάδων όσο και της κοινότητας, έχει συγκρατήσει ως χρονικά όρια ορόσημα που έπαιξαν πρωτεύουσα σημασία στην μετέπειτα ύπαρξη των ενδοκοινοτικών ομάδων και τη συνοχή τους: το ξωκκλήσι του Αγίου Νικολάου στην περιοχή του Κότσινα – Μπουρνιά, που οριοθετεί και το ζευγάρι της Πάτρας στην βόρεια πλευρά του νησιού, χτίστηκε, σύμφωνα με την προφορική παράδοση, από τα ερείπια του γερμανικού φυλακίου που βρίσκονταν στην περιοχή, με τη βοήθεια όλων των χωριανών. Ενώ όμως, τόσο ο λόγος της Πάτρας όσο και η αφήγηση για το χτίσιμο του ξωκκλησιού εμπλέκουν άμεσα το θρησκευτικό στοιχείο με το γυναικείο φύλο, η αναφορά στους Γερμανούς από μέρους μόνο των κεχαγιάδων, σχετίζει περισσότερο την τοπική ιστορία της μεγάλης διάρκειας με τους αργούς ρυθμούς των υποκειμένων με τον ιστορικό χρόνο των μεγάλων γεγονότων που καθορίζουν τα ευρύτερα κρατικά συμφέροντα και εκ των έσω αμαυρώνουν την εικόνα των αφεντικών και της περιουσίας τους.

Εκτός από το κιαχαγιαδ'λίκι ίσχυε και μια πρακτική που είχε τα χαρακτηριστικά της αγγαρείας. Πρόκειται για την καλλιέργεια έκτασης γης –το παρασπόρι -5 – 10 στρεμμάτων –από τον κεχαγιά, τα προϊόντα της οποίας πηγαίνουν όλα στους ιδιοκτήτες.

Κι είχε και πέντε στρέμματα περίπου, άλλος πέντε άλλος δέκα, το παρασπόρ' που λένε, και του το δούλευε το βαζε ότι ήθελε το αφεντικό, μπαμπάκ', σιτάρ', τι το βάζε, μποςτάν', το δούλευε ό τη δουλειά ο σύντροφος και το εισόδημα το έπαιρνε όλο το αφεντικό εκείνο, χωρίς να δ'λέψ'. Και τς το πήγαινε και στο σπít'. (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Νίκο Κουτζούμη, αρ.Α 42 (22/11/15))

Αλλά του 'χι ου κόσμους. Δυο μιτζίτια κι δυο πνάκια κθάρ του χρόνου να φλάου πρόβατα. Είμαστι ιφτά αδέρφια κι τα χουράφια τ' αφιντικά απ' τα βάζαν' τα καλύτερα παρασπόρ, μεις τς σπέρναμ', μεις τς θερίζαμ, μεις τς αλουνίζαμ. Τότι λιπάσματα δεν είχι. Στου διάβολου, άλλου χριουμέν', χριουμέν'. Κι ύστρα σα πήγαμ στου Στρατή ξιχριουθήκαμ. Του χτήμα μιγάλου. Ε, πρόβατα είχαμ, αυτά ζώα, είχαμ. Κι φύλαγα πρόβατα τότι κι που κανέ πρόβατου ξένου φύλαγα. Πήγινα τα σχαρίκια που γένν'σιν η προυβατίνα τσινά κι ήρχουμνι κι τς ήλιγα πώς να η προυβατίνα γένν'σιν κι έκαμιν κουρτσούδ, έκαμιν ένα αγουρούδ, καληώρα, κι ήβγινις κι μ' έδινις ένα μιταλίκ'.¹⁸⁶

¹⁸⁶ Κοντονάτσιου Δέσποινα, Η διάλεκτος της Λήμνου. Εθνογλωσσική προσέγγιση, Διδακτορική Διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή ΑΠΘ, Τμήμα Φιλολογίας, Θεσσαλονίκη, 1988, σ. 249.

Το παρασπόρι είναι γνωστή πρακτική σε όλα τα Βαλκάνια, στην οποία ο ιδιοκτήτης παρέχει στον κεχαγιά τον σπόρο, ένα χωράφι του ζευγαριού που καλλιεργείται από το σύντροφο και η παραγωγή παραδίδεται εξ ολοκλήρου στο αφεντικό.¹⁸⁷ Το παρασπόρι δεν απαντάται σε όλες τις περιπτώσεις ως εκείνη η έκταση γης που προορίζεται για κατανάλωση μοναχά από το αφεντικό και η εργασία να καταβάλλεται μόνο από τον κεχαγιά. Υπάρχει περίπτωση το παρασπόρι να φυτεύεται από τον κεχαγιά αλλά την εργασία να την κάνει το αφεντικό.¹⁸⁸ Όπως συνέβη με την Ματθίλδη (με την καλλιέργεια καλοκαιρινών κήπων) ή ακόμη με την άρνηση της Πάτρας για αυτά, και την κοφτή απάντησή της ‘‘η μαμά είχε παραγιούς’’.¹⁸⁹

Από την άλλη, επιβιώνει το ταγίνι, ως το μέρος εκείνο της παραγωγής που σε εβδομαδιαία βάση παρέχεται στο αφεντικό και συνήθως είναι προϊόντα του κτήματος. Το ταγίνι, εν αντιθέσει προς το μισιακό, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί με τον όρο ‘‘μποναμάς’’, δεδομένου ότι σε αυτό βασίζεται κατά πολύ η εύνοια του εργοδότη.¹⁹⁰ Δεν δίνεται μόνο τη στιγμή της συγκομιδής, αλλά καθ’ όλο το χρόνο, και αποτελεί χαρακτηριστική πρακτική μόνο των κεχαγιαδών. Μέσα στην κοινότητα, παρότι τέτοιες προσφορές επισυμβαίνουν μέχρι σήμερα, γίνονται στο όνομα της αλληλοβοήθειας και του αισθήματος της κοινοτικότητας χωρίς να εμπλέκονται με εργασιακές σχέσεις και δομές εξάρτησης τουλάχιστον στο επίπεδο της επιβίωσης.¹⁹¹

¹⁸⁷ Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί το αμπέλι που ενδεχομένως να υπάρχει στο κτήμα, το εισόδημα και τα έξοδα του οποίου είτε μοιράζονται στα δύο είτε επιβαρύνουν μόνο τον ιδιοκτήτη. Ο κεχαγιάς καλλιεργεί όλο το χρόνο το αμπέλι και παραδίδει την παραγωγή στο ακέραιο, χωρίς αξιώσεις πάνω της. Είναι η κύρια τακτική που ακολούθησε η Πάτρα για το ζευγάρι στον Μπουρνιά, ενώ το ζευγάρι του Κοκκαλά δεν έχει αμπέλι.

Συνήθως, αν νοούνταν το παρασπόρι με τον παραπάνω όρο, ο κεχαγιάς φύτευε βιομηχανικά φυτά, όπως βαμβάκι (ίσως παλαιότερα και καπνά), την εργασία αναλάμβανε εξ ορισμού ίδιος και η οικογένειά του, και η έκταση τους ήταν οπωσδήποτε συγκεκριμένη. Τα εργαλεία παρείχε ο ιδιοκτήτης (ποτιστικές μηχανές), ενώ απασχολούνταν έμμισθες εργάτριες για τη συγκομιδή, τα έξοδα των οποίων αναλάμβανε η ίδια η οικογένεια (πρβ. κ. την τοπική παροιμία, ‘‘έχ’ς κουρίτσα; Βάλ’ μπαμπάκ’, έχ’ς αγόρια; Κάμε πρόβατα’’).

¹⁸⁸ Πρβ. κ. Τσοποτός Δ.Κ. *Γη και Γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την τουρκοκρατίαν*, Θεσσαλία, Βόλος, 1912, σ. 124-125, για το παρασπόρι στο σούμπαση.

¹⁸⁹ Βλ. παράρτημα συνεντεύξεων.

¹⁹⁰ Μπελίτσος Θεόδωρος, *Συλλογή γλωσσικού υλικού από τη Λήμνο, συμβολή στη μελέτη του λημνιακού γλωσσικού ιδιώματος*, Υπουργείο Αιγαίου – Ομοσπονδία Λημνιακών Συλλόγων, Αθήνα, 1999, σ. 169, καθώς και την ερμηνεία που δίνει για την Ίμβρο, μία δόση φαγητού. Στον Κάσπακα, το ταγίνι ονομάζεται ‘‘αφαγωσά’’, εν είδει κατάρας: το φαγητό που δεν σου ανήκει, που δεν κοπιάσες για να το φας, γι’ αυτό σου ‘‘εύχομαι’’ να μην το φας. Για μια πρώτη ερμηνεία πρβ. κ. Αυδίκος Ευάγγελος, *‘‘Που να σπέρης και να θερίζεις μέσα στην καρυόπιτα’’*, *Λαϊκή πίστη και κοινωνική οργάνωση*, Πεδίο, Αθήνα, 2013, σ. 196-200.

¹⁹¹ Στην Β. Α. Λήμνο, απαντάται η σχέση αυτής της αλληλοβοήθειας στη (τουρκικής προέλευσης υποθέτω) λέξη ‘‘γιαρντίμ’’, ως η χάρη που γίνεται σε κάποια οικογένεια και απαιτεί αντιχάρη. Για την

Αν και ο Ασδραχάς, υποστηρίζει ότι η αγγαρεία, η αγγαρευμένη εργατική δύναμη εξελίχθηκε σε φορολογία επί τουρκοκρατίας,¹⁹² οι αγγαρείες το μισιακού στη Λήμνο εξακολουθούν να υπάρχουν καθ' όλον τον 20ό αιώνα, και να ωφελεί τον ιδιοκτήτη της μεγάλης έκτασης¹⁹³:

Έλα να με σκάψες τν αυλή ας πούμε. Να με σκαλίσς τν αυλή. Ή θα έχω αύριο εργάτ να φκιάνομ' τ' σκέπα τα κεραμίδια, έλα να βοηθάς και σύ. Κάναν και τέτοια ναι.. χωρίς λεφτά χωρίς τίποτα. Και τι να κάν' ο άλλος; Για να μην τον διώξ' απ' τα χωράφια αναγκάζ'νταν και πήγαινε. Σε λέει αμα δεν παγω θα με διώξ'. Αλλά ύστερα κοπήκαν αυτά σιγά σιγά . (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Νίκο Κουτζούμη, αρ.Α 42 (22/11/15))

Ε, ύστια ιδώ που ήνταν ου Τζάνερους, είμαστι δώδικα κιαχαγιάδς ήνταν του πλάγ' ικείνου ούλου αμύγδαλου. Αυτός, λοιπόν, έβαλιν εργάτις κι τα κατέβασι τα μύγδαλα. Σα τώρα τα κατέβασιν τα μύγδαλα. Σα τώρα κι τα 'χιν χώρια τα σκληρά κι χώρια τ' αφράτα. Τα τσβάλια τα 'χαν δυο θυμουνιές. Ικεί του καλύβ. Πήγαμ δώδικα κιαχαγιάδς τα δυο κιφάλια φουρτώναν κι τα μύγδαλα...¹⁹⁴

Μέρος της αγγαρείας αποτελεί η παροχή υπηρεσιών, όχι μόνο από τον κεχαγιά, αλλά και από την οικογένειά του· η μητέρα της Παναγιώτας: “διάζονταν”· νήμα για ύφασμα κάθε καλοκαίρι στο σπίτι της οικογένειας που καλλιεργούσαν τα κτήματά της το 1945· οι γυναίκες των κεχαγιάδων της Πάτρας, επιπλέον έπλεναν στην κεντρική βρύση της κοινότητας τα ασπρόρουχα της μητέρας της¹⁹⁵.

Όσον αφορά τις καλλιέργειες μέσα στο ζευγάρι υπάρχει μεν η ποικιλία αλλά όχι και το μεγάλο πλεόνασμα, το οποίο αποτελεί την απαραίτητη προϋπόθεση για την

επιρροή της οικονομίας στους διάφορους τομείς της καθημερινής ζωής βλ. κ. Ρόκου Βασιλική, *Θεωρία Λαογραφίας*, Γιάννινα, 1991, σ. 109-115.

¹⁹² Ασδραχάς Ι.Σπύρος, *Οικονομία και νοοτροπίες*, Ερμής, Αθήνα, 1988, σ. 19.

¹⁹³ Κοψίδης Ράλλης, *Το τετράδιο του γυρισμού, με ζωγραφιές του ιδίου*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1987, σ. 48-49, επισημαίνω τον τίτλο που δίνει “Περί δουλοπαροίκων”.

¹⁹⁴ Κοντονάτσιου Δέσποινα, *Η διάλεκτος της Λήμνου*. Εθνογλωσσική προσέγγιση, Διδακτορική Διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή ΑΠΘ, Τμήμα Φιλολογίας, Θεσσαλονίκη, 1988, σ. 231.

¹⁹⁵ Για το εύρος των πρακτικών που συνδέουν τη ζωή του κεχαγιά και του αφεντικού, καθώς και των οικογενειών τους, με το συμβολικό κεφάλαιο, τους κοινωνικούς κανόνες που απορρέουν από αυτές και το άτυπο εθιμικό δίκαιο, εργασιακό εδώ, πρβ. και την ολικότητα του Mauss και την κοινωνία ως ένα σύστημα με διαρκείς ανισορροπίες:

<<https://koinwnikopanepistimio.wordpress.com/2015/12/08/2%CE%B7%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%AC%CE%B4%CE%BF%CF%83%CE%B7%CE%B3%CE%B5%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82%CE%B1%CE%BD%CE%B8%CF%81%CF%89%CF%80%CE%BF%CE%B%CE%BF%CE%B3%CE%AF%CE%B1%CF%82-%CE%B7-%CE%BA/>>,

αλλά και Ψάρρου Κ. Μάγδα, *Παγκοσμιοποίηση και αγροτική ανάπτυξη*, Τυπωθήτω, Αθήνα, 1999, σ. 121-140, σχετικά με το ρόλο των τρόπων παραγωγής και της ιδιοκτησίας στη διάρθρωση των κοινωνικών σχέσεων.

εξαγωγή. Η παραγωγή που μοιράζεται προορίζεται για την κατανάλωση από τους δύο συμβαλλομένους και είναι σε σχετικό βαθμό ικανοποιητική. Σε προγενέστερο, προπολεμικό, χρόνο, ο κεχαγιάς καλλιεργεί με σκοπό μόνο την επιβίωση, οπότε και οι καλλιέργειες είναι κυρίως ξερικές ή έστω ποτιστικές σε περιορισμένες εκτάσεις - εξάλλου, τα μέσα καλλιέργειας ανήκουν κατά βάση στο αφεντικό και απαιτούν δαπάνες για να αποκτηθούν.

Οι περισσότερες εκτάσεις σπέρνονται με σιτηρά, κατεξοχήν ξερικές καλλιέργειες, και την πρακτική της αμειψισποράς, επιτυγχάνεται η καλύτερη δυνατή απόδοσή τους.¹⁹⁶ Το μεγαλύτερο καλλιεργήσιμο έδαφος φιλοξενεί δημητριακά ή “αργασά” ώστε να αποφεύγεται η λίπανση ή περεταίρω φροντίδα.¹⁹⁷ Οι ζωοτροφές που ανήκουν στον ιδιοκτήτη πωλούνται σε τοπικούς μικρέμπορους με σκοπό το κέρδος, ενώ αυτές του κεχαγιά καταναλώνονται στον τόπο παραγωγής, δηλαδή στη μάντρα.

Το βαμβάκι καλλιεργείται συστηματικά μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα στη Λήμνο και γνωρίζει ιδιαίτερη αποδοχή. Τα βαμβακοχώραφα απασχολούν κυρίως γυναίκες εργάτριες, με εξέχον παράδειγμα το Μετόχι της Μητρόπολης στο κέντρο του νησιού. Στο νησί επιβιώνει μία τοπική ποικιλία, το *κοκκινοβάμβακο* με χαρακτηριστικό καφέ χρώμα. Ο κεχαγιάς συνηθίζει να βάζει ως παρασπóρια βαμβάκι και να πληρώνει εργάτριες για τη συγκομιδή. Ως φυτό είναι βιομηχανικό και εξαγωγίμο, οπότε και επωφελείται δια της πώλησης περισσότερο από ότι δια της κατανάλωσης. Το βαμβάκι συγκεντρώνεται στους ήδη ιδρυμένους κατά χωριά συνεταιρισμούς και μεταφέρεται στη Μύρινα για την εκκόκκισή του¹⁹⁸. Χαρακτηρίζεται από τις πιο προσοδοφόρες καλλιέργειες του νησιού που όμως ανέκυψαν λόγω της κρίσης της υπερπαραγωγής του.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Inalcik Halil- Quataert Donald (επιμ), *Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τόμος Β': 1600-1914, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2011, σ. 495-496.

¹⁹⁷ Το λίπασμα άργησε να χρησιμοποιηθεί από το γεωργό της Λήμνου, παρά το ότι η ΛΗΜΝΟΣ φιλοξενεί στις γεωργικές στήλες της κατά καιρούς τρόπους χρήσης των λιπασμάτων δεν γνωρίζει την αρμόζουσα υποδοχή : εφ. ΛΗΜΝΟΣ, 16/10/1924, α.φ. 369 έτος ΙΑ' , 1/2/1925, α.φ. 379, 12/2/1925, έτος ΙΒ', περίοδος β' (ενδεικτικά), ενώ για την αυξητική τάση χρήσης λιπασμάτων βλ κ Πετμεζάς Δ. Σωκράτης, *Προλεγόμενα στην ιστορία της ελληνικής αγροτικής οικονομίας του Μεσοπολέμου*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2012, σ. 253-255.

¹⁹⁸ Βλ. κ. Κρίκης Βασίλειος, *Βιομηχανική Αρχαιολογία και τεχνικά μνημεία στην Ελλάδα, αλλαγή χρήσης*, πτυχακή εργασία, ΑΤΕΙ Πειραιά, Πολιτικών και Δομικών Έργων, Αθήνα, 2013, σ.7.

¹⁹⁹ Ειδικά για τη Λήμνο, το εκκοκκιστήριο άρχισε να παρακμάζει οικονομικά ήδη από το 1955 όταν στη ΛΗΜΝΟ βρίσκουμε άρθρα με τίτλο “Το εκκοκκιστήριο εν κινδύνω” (25/12/1952/12/195, α.φ.

Αν και το μισιακό σχετίζεται, συνήθως, με το ποιός παρέχει το σπόρο, που συνήθως δίνεται εξ ημισείας, καμία συζήτηση δεν κινήθηκε γύρω από τη συνεχή παρουσία του αφεντικού στα κτήματα κατά τη διαδικασία της σποράς· αντίθετα, οι περισσότεροι από τους συνομιλητές μου τόνισαν την παρουσία του κατά τη συγκομιδή, την οποία απέδωσαν στο φόβο της άδικης μοιρασιάς.

Το γέννημα, αν πρόκειται για οπωροκηπευτικά, αφού τοποθετηθεί σε δύο σωρούς, παρουσία μισθωτή και εκμισθωτή, μετά την επιλογή του αφεντικού, φορτώνεται σε ζώα και μεταφέρεται στο σπίτι του αφεντικού. Το αφεντικό επιλέγει πρώτο το σωρό που θα κρατήσει. Αν πρόκειται για σιτηρά, ο κεχαγιάς κάθεται στη μέση του αλωνιού και μοιράζει τον καρπό στα δύο, αφότου αφαιρεθούν όλα τα έξοδα: η δεκάτη, η ρόγα και τέλος τυχόν δάνεια που πήρε από το αφεντικό. Το αφεντικό, είτε έρχεται για να ελέγξει είτε για να πάρει το μερίδιό του, πάνω σε ζώο που συνήθως οδηγεί ένα παιδί του κεχαγιά ή κάποιο μέλος της οικογένειάς του· τη μεταφορά του αναλαμβάνει ο ενοικιαστής.

Τρυγούσαμ' τα ποπόνια όλα όταν ωρ'μάζαν, δύο φορές ας πούμε, ωρ'μάζαν πρώτα, τα μαζεύαμ' τα κάναμ' δυο σωροί και φωνάζαμ' τ' αφεντικό, αύριο θα τρυγήσομ' έλα να διαλέξεις τα ποπόνια, κι τ' λέγαμ' ποιο σωρό θες να διαλέξεις και διάλεξε αυτό το σωρό. Τον βάζαμ' μέσ στα κοφίνια το βάζαμ' στα κοφίνια για να μην μες στα τσ'βάλια στριμωχτούν καρπούζα και σπασ'νε, με τα κοφίνια μνιά δυο διαδρομές τα π'γαίναμ' στο σπίτι, τ' αδειάζαμ' και ξανά πίσω. Και άμα καμιά φορά είχαμ δ'λειά άμα τρυγούσαμ' ή θερίζαμ' κι έπρεπε να έρθ' και τ' αφεντικό, μ' έστελνε ο μπαμπάζιμ μένα μικρό, με τς γαδάρ, με δυο γαδάρ να πάρω τ' αφεντικά να τα πάγω στ' μάντρα. Στο χωράφ' δηλαδή, στ' αλών', και τα βράδ να τς ξαναπάμε πάλι, μη πορπατήσ'νε, δε πορπατούνε. (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Νίκο Κουτζούμη, αρ.Α 42 (22/11/15))

Και ερχόταν όχι ερχόταν!έπρεπε να πάει ο κεχαγιάς ή να στείλει ξέρω γω με το γιο του, το γιό του με τα, ένα παιδί του με το γάδαρο να πάρει το αφεντικό ή την κυρά από το χωριό και να τον φέρει στη μάντρα, να κάν' τη βόλτα του, να συζητήσουν, να κάν' τις παρατηρήσεις του να πάρει απ' τα παραγόμενα προϊόντα ξέρω γω ότι.. ή γάλα,φασούλια, ότι υπήρχε ανάλογα με την εποχή και να τον γυρίσει μετά πάλι ένα μέλος της οικογένειας στο χωριό, όταν δεν πήγαινε ούτε στη μάντρα το ή η κερά, ο κεχαγιά ήταν υποχρεωμένος να στέλνει ταγίνι, στο σπίτι του αυτουνού, το ταγίνι ήταν προϊόντα ας πούμε του ξευγαριού απ' τα ζώα κι απ' τα κτήματα που.... Δούλευε ο κιαχαγιάς. Τυρί δηλαδή θα είχε, κάνα πετ'νό, τέτοια πράματα. (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Χρήστο Κακαρνιά, αρ.Α 48 (23/11/15))

1947), αλλά και μία ελπίδα για σωτηρία τα δύο επόμενα χρόνια, 1956-57, μέσα από άρθρα που κοινοποιούν πληροφορίες για αποδοτικότερες καλλιέργειες.

Το δίκτυο διακίνησης του προϊόντος θα μπορούσε να είναι σχηματικά: μικρός έμπορος στο χωριό- μεγάλος στην κωμόπολη- εξαγωγή. Σ' αυτό βέβαια θα πρέπει να συνυπολογιστεί η ανταλλακτική οικονομία που μέχρι το 1960 ίσχυε στις κοινότητες: οι αγρότες έδιναν βαμβάκι ή κριθάρι και αγόραζαν τα απαραίτητα για τη διατροφή, κυρίως λάδι και παστωμένα ψάρια. Το προϊόν τότε συγκεντρώνεται στον μπακάλη της κοινότητας που το πουλά σε μεγαλύτερους εμπόρους.²⁰⁰

Υπήρχαν οι έμποροι σε όλα τα χωριά. Σε πολλά χωριά υπήρχαν έμποροι που μάζευαν αυτά τα προϊόντα, τα αγόραζαν, στο Μούδρο, στο Κοντοπούλι, μάλιστα αυτοί οι έμποροι ήταν ευκατάστατοι άνθρωποι η είχαν αποθήκες μεγάλες, είχαν αποθήκες μεγάλες, κατάλοιπα των μεγάλων αυτών αποθηκών υπάρχουν και σήμερα, όπως στο Κοντοπούλι, Ερημάκηδες και τα λοιπά, και στο Μούδρο Σαλαμουσάς, για να αναφέρουμε κανά δύο ονόματα. Αυτά τα προϊόντα τα έβγαζαν εκτός Λήμνου, γιατί υπήρχε επάρκεια προϊόντων στο Λήμνο, πλεόνασμα προϊόντων και τα πλεονάζοντα έφευγαν εκτός Λήμνου μέσω αυτών των εμπόρων, οι οποίοι αυτοί ήταν δικτυωμένοι με εμπόρους άλλων περιοχών, Μυτιλήνη Θεσσαλονίκη, Καβάλα ξέρω γω. Σου στέρνω ένα καίκι φασούλια και στείλε μου λάδι ξέρω γω. Ανταλλαγή προϊόντων οι έμποροι ή χρήμα όταν άρχισε να κυκλοφορεί γιατί κάποιες εποχές το χρήμα ήταν λιγοστό και γινόταν περισσότερο ανταλλαγή προϊόντων, γιατί εδώ οΜπουρνιάς που είχε το λεγόμενο τελωνείο, γι αυτό το λόγο το είχε, ήταν σκάλα φεύγανε προϊόντα, κι όταν έφευγαν εκτός Ελλάδας, για Τουρκία έπρεπε να εκτελωνιστούν, ή όταν ερχότανε ας πούμε. Επίσης έμαθα είχαμε ένα είδος εμπορίου μας φέρνανε κάρβουνα, φρούτα και διάφορα άλλα πράγματα που είχαν Σαμαθρακίτες, ήτανε φαγώσιμα φασούλια, σάμια σιτάρι, το ίδιο και με τη Μυτιλήνη από ότι ξέρω γινότανε αυτό το εμπόριο. Οι μεγάλοι, να μην λέμε ονόματα, γίναν ιστορικοί, σαν το Ζαβαλάκη, και ανταλλάσσανε επιστολές με του εμπόρους άλλων περιοχών και λέγανε ας πούμε θα σου στείλω αυτό, φέτος έχουμε παραγωγή μεγάλη, πές μου πόσο θες. (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Χρήστο Κακαρνιά, αρ.Α 48 (23/11/15))

Ιδιαίτερη κατηγορία θα μπορούσε να θεωρηθεί ο κεχαγιάς που δεν έχει μισιακό το κοπάδι του και διακινεί μόνος του την παραγωγή: το τυρί διατίθεται πάλι στους ίδιους εμπόρους, μόνο που τα έσοδα προορίζονται κατά κύριο λόγο για τον παραγωγό. Το

²⁰⁰ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλούν τα δίκτυα συγγένειας όσο και διακίνησης προϊόντων από και προς το νησί. Ο Μπακάλης έχει ασχοληθεί με τα δίκτυα στη Λήμνο, περισσότερο τα κοινωνικά. Τα δίκτυα συγγένειας παίζουν σημαντικό ρόλο στην κοινότητα σήμερα, παλαιότερα όμως, εξασφάλιζαν μόνο μια ομαλή υποδοχή στον κύκλο των κεχαγιάδων: ο αγρότης μισθώνει με σκοπό την επιβίωση οπότε η συγγένεια τέμνεται έναντι του προσωπικού κέρδους, και ως ένα βαθμό θα μπορούσε αυτό να συσχετιστεί με το τσελιγκάτο. Το υπό μελέτη σύστημα πρόκειται για μία μικτή μορφή που συνδυάζει τη γεωργοκτηνοτροφική παραγωγή και τη συσπείρωση σε συλλογικότητες, οι πάνω με τους πάνω και οι κάτω με τους κάτω. Μπακάλης Β. Χρήστος, Λήμνος: οργάνωση του αστικού χώρου (19ος- 20ος αιώνας) κοινωνικός μετασχηματισμός, μεταναστευτικά δίκτυα και αστικοί 'αντικατοπτρισμοί', Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Μυτιλήνη, 2007, σ. 256-263, αλλά και Μπάδα Κωνσταντίνα, *Ο κόσμος της εργασίας οι ψαράδες της λιμνοθάλασσας Μεσολογγίου 18^{ος} – 20ός αιώνας*), Πλέθρον, Αθήνα, 2004, σ. 44, για τα δίκτυα διακίνησης των ψαριών.

προϊόν μεταφέρεται από τον κεχαγιά στα αντίστοιχα εμπορικά καταστήματα των κατά τόπους μεγάλων χωριών, συνήθως με ζώα, από τους νεαρούς της οικογένειας:

Παγαίναμ' στου Ρουπανιδ' στου Μπαλτζή, πούδαν ο αόματος, πώς το λέγαν το όνομα τ', το παγαίναμ στ' Αντών' το μπαμπά κι αυτός μάζευν' τεριά κάθε βδομάδα, πήγαινα πεντέξ δουχεία. Τάβαζεν 'πα στου άλογο ου σχορεμένος ο μπαμπάς ζιμ κι τα πήγαινα. (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Χρήστο Τραγαρέλλη, αρ.Α 36 (11/11/15))

Λοιπόν μι στείλαν απ' τα Λύχνα κι πήγα τυρί τουν αυτό, τέσσερς ντινικέδισ, ου πτέραζιμ του νουνό μ', απ' τα Λύχνα κι τα πήγα του Τσέλιου του τυρί. Τέσσερ ντινικέδισ. Τς φόρτουσαν τς τέσσερς ντινικέδισ, καβαλίκισα κι γω πα στ' φουράδα. Ρουτώντας τώρα πήγα στ' Τσέλιου του μαγαζί. Μόλις πήγα στου Τσέλιου του μαγαζί βγήκιν ου Τσέλιους, ξιφόρτουσι τς ντινικέδισ, τς πήριν μέσα, τς ζύγιασιν, τς έκαμιν. Ήρτιν κι ένας απ' του Κουντουπούλ' κι ήφιρι κι κειος τυρί. Ξπόλ'τους ήνταν, μια σιλούδα φουρούσι αξπόλ'τους. Αυτός γκάνταν κεινά, του πουδάρ τ 'να πα στ' άλλου. Κι τς δώκι κι από 'να τσιγάρου ου Τσέλιους κείνου τουν αυτόν κι έναν άλλουν κι κάτσαν. Μένα μι δώκι ένα λουκούμ'.²⁰¹

Τέλος, αναδύεται και μια άλλη ομάδα, αυτή των τσοπάνηδων: θα επιχειρηθεί ένας πρόχειρος ορισμός τους: είναι τα παιδιά εκείνα που στην προσπάθειά τους να ξεφύγουν από την οικογενειακή ανέχεια απασχολούνται για έναν χρόνο ως βοσκοί των προβάτων στα κτήματα αυτά.²⁰² Ο μισθός τους είναι σε είδος²⁰³ και αποτελείται συνήθως από ζώα και τρόφιμα. Ενώ πάντα συνοδεύεται από μια αλλαξιά ρούχα, κάτι που υποδηλώνει την εξάρτηση σε πολλαπλά επίπεδα της μιας ομάδας έναντι της άλλης.²⁰⁴ Το ρόλο του τσοπάνη αναλαμβάνει κάποιο μικρό παιδί, ή μεγάλος άντρας που δεν έχει οικογένεια: κοιμάται στη μάντρα και το αφεντικό, εν προκειμένω ο ίδιος ο κεχαγιάς, έχει την πλήρη κηδεμονία του.²⁰⁵ Το βαρύτερο επιχείρημά του, όταν ψέγεται για κακομεταχείριση, είναι ότι “τρώει και κοιμάται τζάμπα”.

²⁰¹ Κοντονάτσιου Δέσποινα, Η διάλεκτος της Λήμνου. Εθνογλωσσική προσέγγιση, Διδακτορική Διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή ΑΠΘ, Τμήμα Φιλολογίας, Θεσσαλονίκη, 1988, σ.230.

²⁰² Το ρήμα που χρησιμοποιούν οι ομιλητές μου, το “στ'χίζω” (στοιχίζω) δηλώνει μια μορφή υποδούλωσης, ο στοιχισμένος αντίστοιχα είναι ο παραγιός, ο “δούλος” όπως υποστηρίχθηκε στον Κάσπακα από κάποιον ηλικιωμένο παραγιό. Ενδιαφέρον αποτελεί το *σεμπρένω* ή *σεμπρόνω* που δηλώνει την αντίθετη ομάδα: δίνω το κτήμα σε αγρολήπτη, πρβ. κ. Σακελλαρόπουλος Σ.Κ., *Οι σέμπροι της Κέρκυρας, εκ του εικονογραφημένου επανησιακού ημερολογίου του έτους 1913*, Αθήναι, Ταρουσόπουλος, 1912, σ. 12. . Βλ και παράρτημα, Δ' Φωτογραφικό, έντυπο και ηλεκτρονικό υλικό από την καθημερινή εργασία των κεχαγιάδων, 1.

²⁰³ Ασδραχάς Ι.Σπύρος, *Ελληνική κοινωνία και οικονομία ιη' και ιθ' αι.* Ερμής, Αθήνα, 1988, σ.27-28.

²⁰⁴ Βλ και παράρτημα, Δ' Φωτογραφικό, έντυπο και ηλεκτρονικό υλικό από την καθημερινή εργασία των κεχαγιάδων, 8.

²⁰⁵ Πρβ. την ιστορία ζωής ενός τέτοιου παραγιού- τσοπάνη του νησιού όπως καταγράφηκε στο < <http://en-limno.blogspot.gr/2016/03/blog-post.htm> > και προκάλεσε αντιδράσεις στο facebook καθώς αρκετοί αρνήθηκαν την εγκυρότητα των πληροφοριών και τον τρόπο που τα παρουσίασε ο

Τα έξοδα πληρωμής, τη ρόγα,²⁰⁶ αναλαμβάνουν από κοινού κεχαγιάς και αφεντικό και, αφότου γίνουν οι αναγκαίες προσθαφαιρέσεις, μοιράζεται το εισόδημα:

Ναι να πας σε κάποιον που σε ήθελε να πας να βόσκεις τα πρόβατα όλο το χρόνο να τα βόσκεις και της Παναγιάς τελείωνε ο χρόνος εκεί έπρεπε να σου δώσει ό τι ήτανε να σου δώσει και ήθελες να κ... αν ήσουν καλός να ξαναμείνεις μπορείς να μείνεις ή αν δεν είναι καλό τ' αφεντικό μπορεί να πήγαινες σε άλλο αφεντικό..

Ο παραγιός που θα πήγαινε στο κιαχαγιά να φυλάει τα πρόβατα του λέγε ας πούμε ότι θα σου δώσω πεντακόσες δραχμές και θα σε δώσω και δυο αρνιά να πούμε ή χίλιες δραχμές για όλο το χρόνο αλλά ήταν υποχρεωμένος να σε ταγίζει.

Παιδιά ας πούμε που δεν είχαν πρόβατα πγαίναν κα φ'λάγαν πρόβατα σε μένα ας πουμε, που 'χα πρόβατα, στο κιαχαγιά, και κάθε 15 Αυγούστου, ο τσοπάνης είχε το δικαίωμα να μείνει η να φύγει, από τ' αφεντικό. Αλλά αυτή η μέρα όμως ήταν μέρα των τσομπαναράων, φύλαγε τα πρόβατα τ αφεντικό για να φύγ ο τσοπανος να πάει στο πανηγύρι, πραματευτές πουλουσανε γλιφιτζούρια καραμέλες, κακό τονα τ' άλλο. Κι αν ήθελε να μείνει πάλι στον κεχαγια έκανε το παζάρι, ξερς τόσα θα μου δώσεις για να μείνω. Έτρωγε φαή, και ύπνο. Στις μάντρες μένανε, τσι μάντρες μένανε εκείνα τα χρόνια, και το χειμώνα. (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Γιάννη Καϊδατζή, αρ.Α 44 (29/11/15))

Έχου ιστουριά. Ιφτά χρουνώ μι στείλαν στα πρόβατα. Ιπειδής είμαστι αδέρφια πουλλά, ιπειδής είμαστι αδέρφια πουλλά κι δυστυχούσαν, ου κόσμους πριν δυστυχούσαν πουλύ. Κι γώ ήμνα πιο μιγάλους κι μι στέρναν, πήγινα. Κι όπους μαντρίζουν τώρα τα πρόβατα κει από 'χουν τα κοπάδια κι λαλεί ου ένας απού μέσα κι αρμέγουν απού μέσα οι άλλ'. Ύστια σά μιγάλουσα ήβγαλα ένα ποίμα δικό μ'.²⁰⁷

-Ιγώ έκανα στου Λ'βαδουχώρ' τσοπάν'ς. Σ' όλα τα χουριά. Σ' όλα τα χουριά. Αγκαριώνις, Λ'βαδουχώρ', Σαρπί, έκανα τσουμπάν'ς. Κι κουπέλις μι προυτιμήσαν πουλλές κουπέλες αλλά...

Κι πουλλά κουρίτσα ήντα στα πρόβατα τότε. Ήνταν κι τούτους ου Ανιστάσης ου Κουρκούτς. Μαζί φλάγαμ πρόβατα. Μκρέλια κι κείνους ήνταν στου Βάρους στοιχ'μένους. Κι ήμνι κι γω στοιχ'μένους. Ιγώ ήμνι δυο μιτζίτια κι δυο πνάκια στάρ του χρόνου. Φύλαγα πρόβατα, καμιά τριγιανταριά πρόβατα. Κι τούτους ου Κουρκούτς ήνταν στοιχ'μένους απού δω απ' του Βάρους μι του Φράγκου, τούτου του μάρμπα τ κι μον για του ψουμί, μον για του ψουμί ήντανι τούτους ου Κουρκουτς. Γω, μ' έδινι δυο μιτζίτια του χρόνου κι δυο πνάκια κθάρ.²⁰⁸

ερασιτέχνης συγγραφέας-συντάκτης της ανάρτησης. Παρά την κηδεμονία από τον κεχαγιά το παιδί δεν θεωρείται ψυχοπαίδι, αλλά έμμισθος ανήλικος εργάτης.

²⁰⁶ Ο μισθός του τσομπάνη, ρόγα, δεν είναι ευρέως διαδεδομένος στο νησί, συνήθως αναφέρονται σ' αυτόν με το "πλερωμή", η ρόγα, που απαντάται στην Ήπειρο, με το τσομπάνο του χωριού στο κοινοτικό κοπάδι, άρχισε να γίνεται γνωστή στα τοπικά πλαίσια κυρίως μέσω εκδηλώσεων τοπικών συλλόγων και διαφόρων θεατρικών, ενδεικτικά πρβ. κ. <<https://www.youtube.com/watch?v=EdTmET3m3uo>>, Νιτσιάκος Βασίλης, *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*, Οδυσσέας, Αθήνα, 2004⁴, σ. 150-155.

²⁰⁷ Κοντονάτσιου Δέσποινα, Η διάλεκτος της Λήμνου. Εθνογλωσσική προσέγγιση, Διδακτορική Διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή ΑΠΘ, Τμήμα Φιλολογίας, Θεσσαλονίκη, 1988, σ.276.

²⁰⁸ Όπ.π., σ. 230.

Οι Αγροτικοί Συνεταιρισμοί γνωρίζουν ιδιαίτερη αποδοχή στον Ελλαδικό χώρο ήδη από το Μεσοπόλεμο και στοχεύουν, όπως τεκμαίρεται από τα ίδια τα αρχεία των τοπικών συνεταιρισμών, στην πλήρη πίστωση των συνεταίρων με σκοπό την αποπληρωμή των χρεών προς τρίτους. Καθ' όλον τον 20ό αιώνα αλλά και στο μεταίχμιο του 21^{ου} οι εγκαταστάσεις και ο τεχνικός τους εξοπλισμός αυξάνεται σε μια προσπάθεια κρατικού παρεμβατισμού προς όφελος των αγροτών.²⁰⁹

...Οι συνεταιρισμοί ιδρύθηκαν για να κάνουν το εμπόριο που μέχρι τότε το καναν οι ιδιώτες, πως ας πούμε θα συγκεντρώνουμε την παραγωγή; Θα συγκεντρώνουμε στον συνεταιρισμό, ο οποίος φρόντισε να κάνει αποθήκες, να βάλει τα στάργια τα κθάργια, τα μπαμπάκια, τόνα τάλλο να τα συγκεντρώνει ούτως ώστε συγκεντρώνοντάς τα τα προϊόντα όλα αυτά, να μπορεί να πετυχαίνει και καλύτερες τιμές, αφού θα είχε ποσότητα να διοχετεύσει έξω εκτός Λήμνου, οπότε ο ρόλος του πακάλικου μετατοπίστηκε στον συνεταιρισμό και το ρόλο του εμπόρου τον ανέλαβε η ένωση συνεταιρισμών η οποία διαπραγματευόταν αυτή τώρα το εμπόρευμα και ο καλλιεργητής, είτε ήταν κεχαγιάς ήταν είτε το αφεντικό ήταν μέλη του συνεταιρισμού εφόσον και οι δυο είχαν προϊόντα έδιδαν τα προϊόντα και οι δύο εισέπρατταν τα ανάλογα χρήματα. Ο οποίος συνεταιρισμός στη συνέχεια φρόντιζε να φέρνει λιπάσματα η μηχανήματα ελκυστήρες. Φάρμακα, μέσω συνεταιρισμών διακινούνταν από κάποια στιγμή και μετά με έμφαση μετά τον πόλεμο, μετά το 50 και με τη βοήθεια του σχεδίου μάρσαλ που ίσως κάποια μηχανήματα ήρθαν τρακτέρια ξέρω γω. Τα πρώτα τρακτέρια που ήρθαν ήρθαν μέσω συνεταιρισμών. Οι συνεταιρισμένοι έδιναν τη συνδρομή τους στο συνεταιρισμό για να είναι εγγραμμένοι, και με τα έσοδα που είχε ο συνεταιρισμός προφανώς κρατούσε κι ένα μερίδιο απ' τα πουλούμενα προϊόντα κι είχε έσοδα για να μπορεί να σταθεί και να βοηθήσει... (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Χρήστο Κακαρνιά, αρ.Α 48 (23/11/15))

Οι Συνεταιρισμοί της Λήμνου είναι ως επί το πλείστον γεωργικοί και πιστωτικοί και προσπαθούν να βοηθήσουν τον αγρότη – καλλιεργητή: το 1960 το γραφείο του συνεταιρισμού του Βάρους έχει στην κατοχή του ελκυστήρα, αποθήκες για τη συγκέντρωση γάλακτος αλλά και τελάρα για τη συγκομιδή των σταφυλιών και τη μεταφορά τους προς οινοποίηση στο Οινοποιείο 'Η Ένωση' στη Μύρινα.²¹⁰ Οι οργανώσεις αυτές δίνουν νέα ώθηση στην αγροτική παραγωγή: παρά το ότι το 1950 πολλοί μεταναστεύουν δημιουργούνται όλες εκείνες οι κατάλληλες προϋποθέσεις για τον εκγχρηματισμό του αγροτικού προϊόντος και την καλύτερη εκμετάλλευση των πόρων. Ο κεχαγιάς γράφεται στον αγροτικό συνεταιρισμό του χωριού του ενώ η κερά στο δικό της. Δηλώνουν μισιακά τα κτήματα με ένα τυπικό και επιφανειακό

²⁰⁹ Αβδελίδης Σ. Π., *Το αγροτικό συνεταιριστικό κίνημα στην Ελλάδα, ιστορική εξέλιξη και δράση, προβλήματα και προοπτικές ανάπτυξης*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1986⁴, σ.99.

²¹⁰ Λυμπέρης Νικόλαος, *Ιστορία της εκπαιδευτικής περιφέρειας Λήμνου*, Μύρινα, 1976 [χ.ε.], σ. 7.

ενοικιαστήριο και εκμεταλλεύονται την επιδότηση εν είδει μισθού.²¹¹ Το αφεντικό οφείλει να πράξει έτσι ειδικά ο κεχαγιάς θα αναζητήσει σύμβαση με δικούς του όρους σε άλλα ζευγάρια ενώ πλέον ο ίδιος εμφανίζεται και ως πωλητής (σε μία ευρύτερη αγορά από τη μέχρι τότε) του προϊόντος που του αντιστοιχεί και εισέρχεται στην καπιταλιστική οικονομία. Από το 1970 και έπειτα, ιδίως όμως από το 1980 ο κεχαγιάς μπορεί να είναι και κατά βάσιν καλλιεργητής μιας και πουλά με χρηματικό αντίτιμο πλέον το προϊόν του και αφετέρου επιδοτείται για τις εκτάσεις που καλλιεργεί. Οι χαμηλές τιμές του γάλακτος, των σταφυλιών, των δημητριακών και του κρέατος οδηγούν στην υποτίμηση των προϊόντων και σιγά σιγά στην αποδυνάμωση της ίδιας της Ένωσης Αγροτικών Συνεταιρισμών Λήμνου- πλέον ο ρόλος της περιορίστηκε στη συγκέντρωση των τοπικών οινοποιήσιμων σταφυλιών και στην εξαγωγή της τοπικής ποικιλίας κρασιών.

Κλείνοντας το θέμα γύρω από τις εργασιακές σχέσεις κεχαγιά και αφεντικού θα ήταν σκόπιμο να προχωρήσουμε σε μερικές επισημάνσεις που θα μας βοηθήσουν παρακάτω. Η γη αποτελεί το βασικό μέσω αγροτικής παραγωγής το οποίο δεν ανήκει στον κύριο καλλιεργητή της: ανήκει στο αφεντικό και τον συγκροτεί ως δυνατό. Ως οικονομικό σύστημα και οργάνωση της παραγωγής το τοποθετήσαμε (ονομαστικά) στο χανέ ζευγάρι (cift) με κύριο γνώρισμα την μονοεστιακή οικογένεια που βάσει των μελών της ρυθμίζει την εργασία της. Το αφεντικό απολαμβάνει την γαιοπρόσοδο και καρπώνεται την υπερεργασία μέσω των αγγαρειών και των δώρων σε τακτά χρονικά διαστήματα. Στόχος είναι η ζωάρκεια και το ζωτικό ελάχιστο που εξασφαλίζει ο μισθωτής με το μισιακό (μισά έξοδα - μισά έσοδα). Η καλλιέργεια, κυρίως, και όχι τόσο η κτηνοτροφία, οργανώνεται και ελέγχεται από άτομα που κατέχουν τον τίτλο ιδιοκτησίας αλλά όχι την νομή της γης. Το πλεόνασμα που προκύπτει από τη δεκάτη καρπώνεται ως ένα βαθμό η ίδια η κοινότητα μέσω του σούμπαση. Οι κεχαγιάδες, εν αντιθέσει προς τα αφεντικά, είναι εργατικό δυναμικό εν μέρει εδραίο.²¹²

²¹¹ Παρά το ότι στο ενοικιαστήριο αναγράφεται το ετήσιο μίσθωμα, αυτό είναι τυπικό και για λόγους κρατικών επιταγών, επί της ουσίας τα μισθώματα αντιστοιχούν στο ήμισυ της παραγωγής, και καταβάλλονται κάθε 15 Αυγούστου, βασισμένα στο εθιμικό δίκαιο.

²¹² Για τις παραγωγικές σχέσεις που απορρέουν από την αγρομίσθωση τέτοιων εκτάσεων, για το κοινωνικό προφίλ των ενοικιαστών, την εξέλιξη του μισιακού κατά τον 20ό αιώνα αλλά και τις πρακτικές ενοικίασης βλ. Αντώνης Μουσιδής, *Η αγροτική κοινωνία στη σύγχρονη Ελλάδα, παραγωγική και κοινωνική διάρθρωση στην ελληνική γεωργία (1950-1980)*, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα, 1986, σ. 116-117, ειδικότερα σ. 124, για την ενοίκιαση γης από μικροϊδιοκτήτες με σκοπό πρώτα την επιβίωση και εν συνεχεία την εμπορευματοποίηση της παραγωγής.

Η φύση των παραγωγικών σχέσεων αλλά και των ίδιων των πλουτοπαραγωγικών πόρων, η συστηματική τους εκμετάλλευση αλλά και στόχος της παραγωγής δημιουργούν τις προϋποθέσεις που θέτει η ομάδα εκμεταλλεζόμενη το περιβάλλον και μεταβάλλοντάς το από φυσικό σε πολιτισμικό.²¹³ Η συνεχής εκτατική αλλά και εντατική εκμετάλλευση των ζευγαριών είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τη ζωική και φυτική παραγωγή. Η παραπάνω θέση συνεπάγεται ότι σε κάθε ζευγάρι θα πρέπει να υπάρχει εγκατεστημένος κεχαγιάς κάθε χρόνο και ότι το ζευγάρι θα πρέπει να έχει ένα συγκεκριμένο αριθμό στρεμμάτων που κάθε δεύτερο χρόνο, τουλάχιστον, θα είναι σε αγρανάπαυση ή σε αμειψισπορά.

Η έντονη κινητικότητα των κεχαγιάδων από κοινότητα σε κοινότητα ακόμη και στο προπολεμικό επίπεδο, εντείνει περισσότερο το φόβο των κεχαγιάδων ότι το κοπάδι, και άρα η παραγωγή τους, θα βρεθεί σε αδιέξοδο, ώστε να αναλαμβάνουν με οποιοδήποτε κόστος τα ζευγάρια του χωριού τους ή των γειτονικών κοινοτήτων. Αν και η θέση των κεχαγιάδων είναι σαφώς υποδεέστερη από των αφεντικών, οι τελευταίοι φαίνονται και φέρονται ως απεγνωσμένοι με τα νέα δεδομένα που προκύπτουν από τη μετανάστευση του 1950, και δημοσιεύουν κάθε τόσο στον τοπικό τύπο αγγελίες προς ενοικίαση των ζευγαριών τους.

Δεν υπάρχουν ιδιαίτερες εξειδικεύσεις πάνω στην καλλιέργεια, ενώ ο ίδιος ο παραγωγός αναλαμβάνει και το ρόλο του διακινητή του προϊόντος με σκοπό τον εκχρηματισμό του. Οι καλλιέργειες χαρακτηρίζονται από ποικιλία και είναι ελάχιστα εμπορευματοποιήσιμες και πλεονασματικές. Αν και χαρακτηρίζεται από μια σχετική αυτάρκεια, το νησί διακινεί την παραγωγή συλλογικά, οπότε εντοπίζονται εκροές, αλλά και εισροές, σε ό, τι δεν παράγει. Ο τρόπος ενοικίασης της γης με ωθεί να μιλήσω για σχέσεις εκδούλευσης σε οικονομικό, κοινωνικό και πνευματικό επίπεδο: γενικώς θα μπορούσε να οριστεί ως επίμορτος αγροληψία, από τη στιγμή που ο κεχαγιάς έχει δικαιώματα επί της παραγωγής, ενώ η γαιοπρόσοδος που καταβάλλεται είναι ως έναν βαθμό πάγια: ½. Ο εκσυγχρονισμός των μηχανημάτων δεν είναι ζήτημα που απασχολεί τον κεχαγιά, καθότι δεν υπάρχουν οι προϋποθέσεις για την ομαλή ένταξή του στα συνεταιριστικά δεδομένα της εποχής (προκύπτει από τα αρχεία

²¹³ Μερακλής Γ. Μιχάλης, *Ελληνική Λαογραφία, κοινωνική συγκρότηση, ήθη κι έθιμα, λαϊκή τέχνη*, Καρδαμίτσα, Αθήνα, 2011, σ. 15.

του Συνεταιρισμού ότι οι περισσότεροι μέτοχοι ήταν ήδη χρεωμένοι στις αρχές του '50 ενώ μόλις την προηγούμενη διετία είχαν εγγραφεί.)²¹⁴.

Εν τέλει, παρουσιάστηκαν δύο διαφορετικές ομάδες: μια εκσυγχρονισμένη τεχνολογικά και πνευματικά ελίτ και μια ομάδα ανθρώπων που προκειμένου να επιβιώσει απασχολείται οικογενειακώς στον πρωτογενή τομέα. Η πρώτη διαθέτει το κεφάλαιο, τη γη και τις εγκαταστάσεις, ενώ η δεύτερη την εργατική δύναμη και τον κύριο πλουτοπαραγωγικό της πόρο –ένα ζευγάρι βοδιών. Η δεύτερη ομάδα συσπειρώνεται στην οικογενειακή της βάση και κινείται χωρικά, κοινωνικά και οικονομικά προκειμένου να συναντήσει την πρώτη, να συναινέσει με τους όρους της με σκοπό την επιβίωση, ιδρύοντας έναν συνεταιρισμό: να σαρκοδεθεί, εν τέλει, όπως συνήθιζαν να λένε οι κάτοικοι της Μύρινας μέχρι τη δεκαετία του 1970 τους κεχαγιάδες που κατέβαιναν από την ενδοχώρα στη Μύρινα για το εβδομαδιαίο ταγίνι.

²¹⁴ Γ.Π.Συν/μός Βάρους, *Βιβλίων Συνεταίρων Μετόχων*, με χρονολογία του πρώτου φύλλου το 1952.

III. Δομούμενες ταυτότητες και ετερότητες.

“Πριν τα τέσσερα χρόνια δεν μπορούσε να τον διώξ’ τ’ αφεντικό το κιαχαγιά πριν τα τέσσερα χρόνια, ο κιαχαγιάς μπόρjen να φύγ’ ας πούμε και στον ένα χρόνο και στα δύο. Άμα δεν τονάρεσε, μαλώναν, μπόρjen να φύγ’”.

Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Νίκο Κουτζούμη, αρ.Α 42 (22/11/15)

Απογυμνώνοντας το γεγονός της εργασιακής πράξης από την επένδυση της συλλογικής μνήμης απομένει μια ομάδα ανθρώπων που μέχρι τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες ενοικιάζει τη γη με το μισιακό και προσπαθεί να επιβιώσει με κάθε δυνατό πόρο που παρέχει η γη του νησιού. Είναι μια ομάδα χρονικά, χωρικά και κοινωνικά εντοπισμένη και δομημένη στη λημνιά πραγματικότητα.

Υπάρχει, ωστόσο, η ζώσα συλλογική μνήμη, που έχει πάρει διαφορετικές τροπές και κατευθύνσεις από την επίσημη και αυτή των αρχείων²¹⁵. Μνήμη, λήθη και σιωπή συνυπάρχουν²¹⁶ στα λόγια τόσο των οικογενειών των κεχαγιάδων όσο και της κυράς με απώτερο σκοπό να δομηθεί εν τέλει η ίδια η κεχαγιάδικη ταυτότητα και η κουλτούρα που αυτή είναι συνυφασμένη από τη μια, και από την άλλη αυτή του καλού και δίκαιου αφεντικού.²¹⁷

²¹⁵ Ορίζω επίσημη μνήμη τόσο τα πλουραλιστικά αφηγήματα των υπολοίπων λημνιών για τον κεχαγιά όσο και τις συλλογικές τους αναπαραστάσεις. Την επίσημη μνήμη συγκροτεί η πραγμάτευση των κεχαγιάδων από μέρους του νησιού, όχι ως δρώντα και ιστορικά υποκείμενα αλλά ως στατικά όντα που ασχολούνται μόνο με την πρωτογενή παραγωγή. Πρβ. κ. Climo J. Jacob, Cattel G. Maria, *Social Memory and History, anthropological perspectives*, Atlamira Press, Oxford, 2002, σ. 1-5, 13-14.

²¹⁶ Όπως φαίνεται και στη συνέχεια, η μνήμη των ανθρώπων είναι διχασμένη. Δυσκολεύονται να εκφραστούν και να παρουσιάσουν τη βιωμένη εμπειρία τους, αποσιωπούν γεγονότα. Ορισμένα γεγονότα ανασύρονται τη στιγμή της συνομιλίας από τη μνήμη τους με οδυνηρά αποτελέσματα (κλάμα, κλείσιμο μαγνητοφώνου, αμηχανία, χτυπήματα στο τραπέζι, κατάρες). Εν προκειμένω ο διαχωρισμός σε επίσημη / ανεπίσημη μνήμη ή η αναφορά στη μνήμη, τη λήθη και τη σιωπή είναι εν μέρει αυθαίρετος, αλλά αναγκαίος για την κατανόηση τόσο της performance όσο και των συνθηκών που ορίζουν τι πρέπει να διατηρηθεί και τι να μείνει στη λήθη.

²¹⁷ <<http://music-archive.aegean.gr/island.php?lng=Z3JlZWw=&isle=zpvOrs68zr3Ov8+C>> , Αρχείο Μουσικού Πολιτισμού Βορείου Αιγαίου, ερευνητικό πρόγραμμα του Πανεπιστημίου Αιγαίου, μετά το τέλος του οποίου έγινε έκδοση μουσικού λευκώματος με τα τραγούδια από το Βορειοανατολικό Αιγαίο, ενδεικτικά, Χτούρης Σωτήρης (επιμ), *Μουσικά Σταυροδρόμια στο Αιγαίο: Αίγιμος 19^{ος}-21^{ος} αιώνας*, Υπουργείο Πολιτισμού- Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Ίων, Αθήνα, 2009. Στην παρούσα αναφορά γίνεται για πρώτη φορά λόγος για την “κεχαγιάδικη κουλτούρα”, με την έννοια της νοοτροπίας, της κοσμοθεωρίας και του τρόπου σκέψης που “χαρακτηρίζει” τον λημνικό κεχαγιά.

Το ότι η μνήμη απογυμνώνει το χώρο από τον χρόνο και τον κρατά, τον οικειώνεται και τον βιώνει, ενίοτε τον συμβολοποιεί, είναι κάτι που έχουν υποστηρίξει πολλοί.²¹⁸ Ο χρόνος, για τα αφεντικά και τους κεχαγιάδες, εξοβελίζεται, εξαϋλώνεται ή και υπεισέρχεται στις αφηγήσεις ως το άμεσο και κοντινό παρελθόν, το οποίο προσπαθεί να υποδηλώσει την κοινή κατάσταση όλων των αγροτικών στρωμάτων της κοινότητας σε αντίστιξη προς εκείνη των ανώτερων κοινωνικά και οικονομικά. Πιο συγκεκριμένα, ο χρόνος είναι μια συμβατική κατηγορία, με σκοπό τη διευθέτηση της εμπειρίας και την έκθεσή της σε τρίτους.

Οι αφηγήσεις θα μπορούσαν να χωριστούν σε δύο κατηγορίες: αφενός της κυράς, και αφετέρου των ίδιων των κεχαγιάδων. Ο διαχωρισμός βοηθά στην κατανόηση του τρόπου που οικειώνεται και καρπώνεται η κάθε “ομάδα” το εισόδημα, αλλά και της εκμετάλλευσης της φύσης με σκοπό την αειφόρο της ανάπτυξη. Πώς μέσα από τον ίδιο το λόγο δομείται εκ νέου η ταυτότητα του κεχαγιά και της κεράς, πώς φυσικοποιούν τη δεδομένη κατάστασή τους ή ακόμη τη δυναμική τους για την ανατροπή²¹⁹ - είναι μερικά από τα ερευνητικά ερωτήματα που εν προκειμένω θα με απασχολήσουν.

Αυτό που φαίνεται να τους ενώνει περισσότερο, και, σε ένα πρώτο επίπεδο, να δομεί την ταυτότητά τους, είναι ότι αναγκάζονται λόγω των συνθηκών να εργάζονται σε ξένα κτήματα και να μοιράζονται εξ ημισείας το εισόδημα – ενchrήματο ή σε είδος - που προκύπτει.²²⁰ Υπάρχει κάποιος που ελέγχει την παραγωγή και τη διαδικασία της και κάποιος, ο οποίος οφείλει να συμμορφώνεται και να συναινεί, προκειμένου να εξασφαλίσει τα προς το ζην²²¹:

Κεχαγιάδες λέγαν αυτούς π'γαίναν και παίρναν τα χωράφια απ' τ' αφεντικό, τα συμφωνούσαν, να δουλεύουν τα χωράφια οι κεχαγιάδες και να παίρν'νε το εισόδημα από μ'σό με τ' αφεντικό, αλλά όλ' τη δ'λειά να τ' βγάλ' ο κιαχαγιάς. Και τ' αφεντικό να παίρνει το μ'σό εισόδημα, οτιδήποτε παράγαν. Φασούλια, καλαμπόκια, στάργια κ'θάργια, πρόβατα αρνιά. Όλα, το μισό το εισόδημα το έπαιρνε το αφεντικό χωρίς να

²¹⁸ Πρβ. Halbwachs Maurice, *Η συλλογική μνήμη*, Μαντόγλου Άννα (επιμ), Παπαζήσης, Αθήνα, 2013, σ. 113-152, ειδικά 125-127, για τον αφηρημένο χρόνο.

²¹⁹< http://www.historein.gr/2012/11/blog-post_3.html>, Χαντζαρούλα Ποθητή, Ανδρισμός, εργασιακές ταυτότητες και ιδιότητα του πολίτη στις αφηγήσεις των αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα, δημοσίευση στην ηλεκτρονική έκδοση του Ιστορείν.

²²⁰ Δεν είναι το μόνο κοινό που ενώνει τους κεχαγιάδες μεταξύ τους, αυτό ωστόσο υπερσχύει στη μνήμη τους. Εξάλλου κτήματα μισθώνουν ακόμη, αλλά το ενοίκιο παρέχεται με τη μορφή είτε χρήματος είτε συμβολικών δώρων.

²²¹ Πρβ. κ. Debouzy D., “In search of working-class memory: some questions and a tentative assessment, στο, Bourguet Merie –Noelle, Valensi Lucette, Wachted Nathan (eds), *Between memory and history*, Hardwood Academic Publishers, Switzerland, 1990, σ. 68-76.

δ'λέψ'. Κι είχε και πέντε στρέμματα περίπου, άλλος πέντε άλλος δέκα, το παρασπόρ' που λένε, και του το δούλευε το βαζε ότι ήθελε το αφεντικό, μπαμπάκ, σιτάρ, τι το βάζε, μποστάν', το δούλευε όλ' τη δουλειά ο σύντροφος και το εισόδημα το έπαιρνε όλο το αφεντικό εκείνο, χωρίς να δ'λέψ'. Και τς το πήγαινε και στο σπίτ'. (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Νίκο Κουτζούμη, αρ.Α 42 (22/11/15))

Από την αρχή της συνέντευξης ο Νίκος προσπαθεί να δικαιολογήσει την εχθρική στάση του κεχαγιά προς το αφεντικό. Τα έξοδα είναι από μισά, αν η παραγωγή δεν είναι αρκετή, τότε ο κεχαγιάς αφού βάζει τα μισά δεν χρεώνεται την οικονομική ζημία μόνος του, ωστόσο είναι υποχρεωμένος να μοιράσει και τα έσοδα, να φροντίσει για τη μεταφορά τους και την αποθήκευση στο σπίτι του ιδιοκτήτη. Η απραξία, το να κάθεται κάποιος χωρίς να εργάζεται και να μην έρχεται σε άμεση επαφή με τη φύση, είναι κάτι που σχολιάστηκε εκτενώς και αποδοκιμαστικά.²²²

-Πουρτουκαλής δεν έκαμιν καμιά δλειά. Είχι του έχουντα τ ου άθρουπους κι δεν είχι να καμ. Είχι ζουβγάρ στου Πουρτιανού. Κιαχαγιάδης είχι, παίρναν τα νοίκια.²²³

Η απουσία του αφεντικού τόσο από το χώρο της παραγωγής – τη μάντρα- όσο και από το χώρο της κοινότητας²²⁴ – στην περίπτωση των Καστερνών ζευγαριών - λειτουργεί ανασταλτικά για τη θετική αξιολόγηση της ταυτότητας του παραγωγού αναφορικά με τον μη παραγωγό, λέξεις με τις οποίες επ' ακριβώς- διαχειρίστηκαν την έλλειψη επαφής του αφεντικού με τη γη του. Στο δίπολο παραγωγός και μη παραγωγός²²⁵, ο πρώτος νοσηματοδοτείται με θετικό πρόσημο, ως εκείνος που σέβεται τη γη, ενώ ο μη παραγωγός ως εκείνος που προσπαθεί να την εκμεταλλευτεί χωρίς να ενδιαφέρεται για τις επιπτώσεις στον άνθρωπο και την ίδια τη φύση.

Ο έλεγχος που υφίσταται δεν αφήνει περιθώρια για τη δημιουργία αμοιβαίας πίστης αντίθετα την υπονομεύει. Ως δυνητικά παραβατικές συμπεριφορές θεωρούνται

²²² Στην ερώτηση προς τον κεχαγιά για τις δραστηριότητες του αφεντικού συνήθως απαντούσαν “με τίποτα” (δεν καταπιάνονται). Υποστήριζαν ότι η συμπεριφορά και τα ενδιαφέροντά τους προσιδίαζαν περισσότερο σε αστικές τάξεις της τότε υπαίθρου ενώ δεν υπήρχε λόγος να εργαστούν από τη στιγμή που είχαν αυτάρκεια προϊόντων στο σπίτι και ορισμένα χρήματα που είτε εισέπρατταν με την πώληση των καρπών είτε από κάποια εισοδήματα από το εξωτερικό ή ακόμη και από δανειοληψίες με τους συγχωριανούς τους.

²²³ Κοντονάσιου Δέσποινα, Η διάλεκτος της Λήμνου. Εθνογλωσσική προσέγγιση, Διδακτορική Διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή ΑΠΘ, Τμήμα Φιλολογίας, Θεσσαλονίκη, 1988, σ. 243.

²²⁴ Δεν προκύπτουν κοινές εμπειρίες μέσα από τον κοινοτικό χώρο ανάμεσα στις δύο ομάδες, υποθέτω ότι ο κεχαγιάς λόγω της ιδεολογικής αντιπαράθεσης προς το αφεντικό δεν επιδιώκει κοινά γεύματα πχ ή κοινές συζητήσεις- εξάλλου και ο λόγος της Πάτρας τοποθετείται κοινωνικά ανώτερα μέσα στην κοινότητα, και το αφεντικό εξαιτίας του εγωισμού. Πρβ. κ. Νιτσιάκος Βασίλης, *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*, Οδυσσέας, Αθήνα, 2004⁴, σ. 47-49.

²²⁵ Πρβ. και τις θέσεις του Αλτουσέρ, Ian Craib, *Σύγχρονη Κοινωνική Θεωρία, από τον Παρόν στον Χαμπέρμας*, Λέκκας Παντελής (προλ- επιμ), Τόπος, Αθήνα, 2011, σ.220-233.

η όψιμη σπορά, η βόσκηση των ζώων του κεχαγιά που δεν υπάγονται στο μισιακό μέσα σε σπαρμένα κτήματα, και η υπόνοια για κλοπή, σε γάλα ή καρπό. Προκειμένου να μειωθούν τέτοια φαινόμενα το αφεντικό πραγματοποιεί τακτικό έλεγχο στη μάντρα, απροειδοποίητο,²²⁶ σε αντίθεση με τις προγραμματισμένες του επισκέψεις και συνομιλίες με τον καλλιεργητή· στη δεύτερη περίπτωση το αφεντικό μεταφέρεται από τα παιδιά του κεχαγιά με δικά του ζώα και επιστρέφεται στο χωριό με την παρουσία της οικογένειας του κεχαγιά. Υποθέτω ότι τέτοιες επισκέψεις - απροειδοποίητες- πρέπει να συνέβαιναν καθ' όλη τη διάρκεια της γαλακτοπαραγωγικής περιόδου, ώστε να επαληθευτούν οι ποσότητες του παραγόμενου γάλακτος, καθώς και αντίστοιχα, στην διάρκεια της καλλιεργητικής περιόδου: μέσα από την επιτήρηση της εργασίας, του χώρου και της καθημερινότητας, το αφεντικό πετυχαίνει την καλύτερη δυνατή απόδοση, τον έλεγχο για κλοπές και, τέλος, το φόβο που μπορεί να προκληθεί στον ίδιο το συνέταιρο,²²⁷ μιας και ο δεύτερος οφείλει να υπακούει για να επιβιώσει και όχι να αποκτήσει τα κοινωνικά ή οικονομικά γόητρα.

Και άμα καμιά φορά είχαμ δ'λειά άμα τρυγούσαμ' ή θερίζαμ' κι έπρεπε να έρθ' και τ' αφεντικό, μ' έστελνε ο μπαμπάζιμ μένα μικρό, με τς γαδάρ, με δυο γαδάρ να πάρω τ' αφεντικά να τα πάγω στ' μάντρα. Στο χωράφ' δηλαδή, στ' αλών', και τα βράδ να τς ξαναπάμε πάλι, μη πορπατήσ'νε, δε πορπατούνε. Κάθομναι γω στο κώλο 'πά στο γάδαρο τ' αφεντικό ήταν ένας χοντρός άνθρωπος και γεμάτος και τον βάζαμ' 'πα στο γάδαρο και κάθομνα γω, τι ήμνα εγώ; Κάθομναι γω πίσω στο κώλο στο γάδαρο, αλλά δεν έβλεπα μπροστά να έσκυβα, ήταν χοντρός, σωματώδης, τ' αφεντικό και δεν έβλεπα μπροστά και λέγω τον μπαμπά μ' μια μέρα τι τον θέλο'μ τούτο, τι τον βάζις μπροστά στο σαμάρ' και δε βλέπω γω; Μη σε νοιάζ' λέγ ο μπαμπάζιμ άς τον! άμα βρούμε καμιά μέρα κάνα μεγάλο ρ'γιάκ' θα τον gδήσομ' μνια να πέσ' απ το γάδαρο να φύγ' και να μην μπορεί να βγει. Κι μια μέρα που παιρνούσαμ' 'πο να μεγάλο ρ'γιάκ' φωνάζω να να εδώ εχ' ένα μεγάλο ρ'γιάκ' μπαμπά να το ρίξω μία να φύγ, να πέσ' πο πάν 'π' το γάδαρο, (γελά).

Όποτε ήθελε είχε δικαίωμα να πάει. Είτε μέρα είτε νύχτα. Μεσ'μέρ', όποτε ήθελε πήγαινε. Μεις ξεκινούσαν απ'δω λέει τόλεγεν η μάνα μ,' πρωί, πριν ναρμέξ'νε, για να προλάβ'νε στο άρμεγμα να δούνε πόσο γάλα θα βγάλ'νε. Γιατί βγάζαν ας πούμε δύο... είκοσ' κιλά γάλα το καμναν τυρί, αλλά μπορεί να βάζαν και παραπάν και να

²²⁶Για τη γενικότερη αποδοκιμασία του αφεντικού εξαιτίας του ελέγχου πρβ. κ. Αβδελά Έφη, *Δια λόγους τιμής, βία, συναισθήματα και αξίες στη μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Νεφέλη, Αθήνα, 2002, σ. 212-224, καθώς κ. Χαντζαρούλα Ποθητή, *Σμιλεύοντας την υποταγή, οι έμμισθες οικιακές εργάτριες στην Ελλάδα το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2012, σ. 78-104.

²²⁷ Οι μεν κεχαγιάδες ονομάζουν την έκταση που καλλιεργούν 'ζευγάρι' γης, τη θεωρούν αζεδιάλυτη από τη μάντρα και τα ζώα, ενώ η κερά την ονομάζει 'κτήμα', όρος που δε χρησιμοποιούν ούτε σήμερα οι μόνιμοι κάτοικοι του χωριού μιλώντας για τη γη. Την ονομάζουν ως επί το πλείστον 'χωράφια' και την νοσηματοδοτούν περισσότερο αρνητικά. Ο όρος συνέταιρος, παρότι παραπλανητικός, δεν φαίνεται ότι αποδίδεται στο αφεντικό αλλά περισσότερο στους άλλους ομοίους, σε όσα μέλη συνιστούν την ομάδα που εργάζεται κάτω από αυτό το καθεστώς.

μην τ' φανερόν αν ξέρω γω είκοσ' κιλά δέκα τεριά, και π'γαίναν πρωί πρωί όταν αρμέγαν τς βλεπαν να κατ'βαίνε απ το δρόμο που φαίνταν, και δε 'τ αρμέγαν καλά τα πρόβατα τ' μέρα που πγαίναν αλλά βγάξαν ξέρω γω δυο τενεκέδες, δεν τ' αρμέγαν τ' αρμέγαν λίγο. Δεν πιάναν τα βζα τς κειες να δγιούνε άμα τάχνε αρμεμένα καλά. Αλλά πγαίναν και φλαγαν για. Ειδικά στ αλώνια π αλωνίζαν τότε γάδαν όλ μέρα και φλάγαν. Μην αλωνίς και πάρ ένα τσβάλ φασούλια ή σταρ και τα κρίψ. Ο σύντροφος. Γάδαν όλ μέρα στ αλών εκεί. Άμα είχε ίσκιο καλώς, άμα δεν είχε μες στον ήλιο. (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Νίκο Κουτζούμη, αρ.Α 42 (22/11/15))

Παρά το ότι το αφεντικό κατέχει τη γη και τη μάντρα η κερά συγκεντρώνει στο πρόσωπό της συμπυκνωμένα την ιδιότητα του ιδιοκτήτη, του εργοδότη και του ελεγκτή, όπως παρουσιάζονται στο συλλογικό φαντασιακό των κεχαγιάδων. Από ό,τι φαίνεται μέσα από τις συνεντεύξεις ακόμη, οι όροι εργοδότης και εργαζόμενος δεν αποδίδουν πλήρως τους όρους αφεντικό και κεχαγιάς, αλλά η εργασιακή σύμβαση του μισιακού θα μπορούσε να θεωρηθεί ως επίμορτος αγροληψία, ή ακόμη καλύτερα, ως εξαρτημένη.²²⁸ Μέχρι σήμερα το υπό μελέτη ζευγάρι έχει ταυτιστεί με την Πάτρα και τη μητέρα της, προβάλλοντας έντονο το στοιχείο της γυναικοκεντρικότητας.²²⁹

Η γυναίκα κατέχει κεντρική θέση στην ευρύτερη κοινωνική και οικονομική ζωή του νησιού,²³⁰ χωρίς αυτό παράλληλα να αποδίδεται στην ενασχόληση των αντρών με την ναυσιπλοΐα,²³¹ όπως λανθασμένα υποστηρίζεται. Δε θα μπορούσε να θεωρηθεί η συνομιλία με την Πάτρα ως μελέτη περίπτωσης, παρά ως ένα δείγμα από την γενικότερη κατάσταση και το εθνικό δίκαιο των λημνιών κοινοτήτων. Οι περισσότεροι, αναφερόμενοι στο ζευγάρι, εστιάζουν αποκλειστικά στην κυρά και

²²⁸ Προβληματίστηκα ως προς το αν θα ήταν σκόπιμη η αναφορά μου στην εξάρτηση από αυτή την πλευρά της εργασίας του κεχαγιά στα ζευγάρια. Πέρα από πνευματική και πολιτισμική εξάρτηση που οπωσδήποτε έχει η περιφέρεια προς την πρωτεύουσα του νησιού, ειδικά κατά τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια υπερισχύει και η εξαρτημένη εργασία για τον πρωτογενή τομέα. (νομολογία του Αρείου Πάγου όπως δημοσιεύτηκε από το Επαγγελματικό Επιμελητήριο Αθηνών(< <http://www.eea.gr/gr/el/articles/a-pagos-pote-einai-kai-pote-oxi-i-ergasia-eksartimeni>>)). Για την ηγεμονία παραπέμπω στην κλασική σκέψη του Αντόνιο Γκράμσι, *Οι διανοούμενοι*, Θ. Χ. Παπαδόπουλος (εισ.-μτφ-σχόλια), Αθήνα, Στοχαστής, τ. Α' [της σειράς των Απάντων], 1972.

²²⁹ Όροι δανεισμένοι από Νιτσιάκος Βασίλης, *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*, Οδυσσέας, Αθήνα, 2004⁴, σ. 150-155.

²³⁰ Έγινε ιδιαίτερα αντιληπτό μέσα από καθημερινές πρακτικές, την οικείωση χώρων που “παραδοσιακά” ανήκουν στον άντρα, από το λεξιλόγιο και τον τρόπο που μιλούν αναφερόμενες στους συζύγους τους.

²³¹ Κοντονάτσιου Δέσποινα, *Η διάλεκτος της Λήμνου*. Εθνογλωσσική προσέγγιση, Διδακτορική Διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή ΑΠΘ, Τμήμα Φιλολογίας, Θεσσαλονίκη, 1988, σ. 142.

εξοστρακίζουν το αφεντικό.²³² Η ίδια η Πάτρα μιλά περισσότερο για τη μητέρα της και λιγότερο για τον πατέρα και τον παππού της ή τουλάχιστον μιλά εκφράζοντας περισσότερα συναισθήματα στοργής προς αυτήν. Από την άλλη, ο Νίκος αναφερόμενος στην ημερήσια παροχή γάλακτος στα αφεντικά, μιλά για την ίδια κερά κατονομάζοντάς την “φίδι”:

Το ταγίνι, πηγαίναμε, μας έδινε μ’κρα που ήμαστε μεις ένα μπουκάλ’ γάλα και το φέρναμ’, στο πόρτα τε δ’κήμας το κρεμνούσαμ από όζω και είχαμ’ μια βελόνα και το κρεμνούσαμ’ εκεί το μπουκάλ’ το γάλα και ερχόταν ταφεντικό τόπαιρνε, άφ’νε το άδειο το μπουκάλ’ κι έπαιρνε το γεμάτο, και παίρναμ μεις, ξέραμ , το παίρναμ’ το άδειο μαζί για να φερόμ’ το βράδ’ το γεμάτο, κάθε μέρα. Όσο τν εποχή πούχε γάλα. Κάθε μέρα ένα μπουκάλ’, ένα κιλό γάλα. Το πίναν σαν τα φίδια τοπίναν, τς άρεζε πολύ. (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Νίκο Κουτζούμη, αρ.Α 42 (22/11/15))

Όταν πήγαμ’ στου ζουβγάρ μες τα Λύχνα, πήγαμ επί Τουρκίας, του ιννιά, πήγαμ. Του δέκα πήγα ταγίν’ γιώ τ’ αφεντικό στ’ Αντρών’, του Σιγιουλτζή. Πήγα λοιπόν ταγίν’ στου Αντρών’.²³³

Τέτοιες σχέσεις θα εκφράσει και η Παναγιώτα, όταν, γελώντας, θα πει για το διαπληκτισμό με τη δική της κερά, ένα συμβάν που διηγείται ξανά και ξανά στην κοινότητα. Και στην περίπτωση της Πέτρινας (κυράς της Παναγιώτας) παρά το ότι δεν πρόκειται για μισιακό σε ζευγάρι, αλλά σε καλλιέργειες, το πρόσωπο της γυναίκας ενσαρκώνει τον ελεγκτή και αυτόν που παίζει τον πρωταγωνιστικό ρόλο όσον αφορά τις μεταξύ τους σχέσεις.²³⁴ Δεν αποδίδω την αναφορά στην Πάτρα και στην Πέτρινα στο γεγονός ότι η μία είναι άγαμη ενώ η άλλη χήρα, αλλά στην ενεργό τους δράση μέσα στην κοινότητα. Εξάλλου με βάση το εθιμικό δίκαιο της περιοχής η γυναίκα κουβαλά την ακίνητή της περιουσία μετά το γάμο²³⁵, ως εκ τούτου το

²³² Βλ. κ. Σταματογιαννοπούλου Μαρία, “Μακράν κοίτης και τραπέζης, οι συζυγικές συγκρούσεις στη Λέσβο του 1900”, *Μνήμων* 16 (1994), σ. 107-129.

²³³ Κοντονάσιου Δέσποινα, *Η διάλεκτος της Λήμνου. Εθνογλωσσική προσέγγιση, Διδακτορική Διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή ΑΠΘ, Τμήμα Φιλολογίας, Θεσσαλονίκη, 1988*, σ. 229.

²³⁴ Βραχιονίδου Μαρία, “Ψυχοκόρη, παραδουλεύτρα, δούλα: γλωσσικές αποτυπώσεις της οικιακής υπηρετικής εργασίας των γυναικών μέσα από το αρχειακό υλικό λαϊκού προφορικού λόγου”, *Ο κόσμος της εργασίας* 2 (2015), σ. 11-19.

²³⁵ Βασίζω τον συλλογισμό μου και στο ότι μέσα στο φετινό καλοκαίρι παντρεύτηκαν στην υπό μελέτη κοινότητα τρεις άντρες και εγκαταστάθηκαν στο χωριό των γυναικών. Επίσης, ο αδερφός μιας γυναίκας από την κοινότητα, παρότι η αδερφή του είναι παντρεμένη και πλέον ηλικιωμένη, ανασκεύασε τη μάντρα της οικογένειας σε σπίτι, παρά το ότι μέχρι το 2014 ζούσε με τους γονείς του στο προικώο της μητέρας του. Το σπίτι αυτό θα δοθεί ως προίκα στα παιδιά της αδερφής του και ο ίδιος θα εγκατασταθεί στο νεόκτιστο. Βλ. κ. Σκουτέρη- Διδασκάλου Νόρα, *Ανθρωπολογικά για το γυναικείο ζήτημα*, Ο Πολίτης, Αθήνα, 1991², σ. 181-184, 195-198.

γυναικείο φύλο φαίνεται να κυριαρχεί στις ενδοκοινοτικές σχέσεις, και ήταν αυτό που κυρίως επλήγη από το β' μεταναστευτικό ρεύμα της Αυστραλίας.²³⁶

ήρτε η Πέτρινα τα Χριστούγεννα, και ποιος την είπε να πάς λέει, με φέρ'ς και μένα μπάμιες, μένα, από το χωράφ' πόχωμ'. Ποιο χωράφ' έχομ' μπάμιες λέγω κιγω. Το ένα το χωράφ' τούχαμ, που είχαν π'γάδ', τ' άλλο δεν είχαν τούχαμ ξερό. Και 'πο καμιά φορά βάζαμ' μάνικες και το ποτίζαμ'. Να λέγ', με πήκαν' πόχ' μπάμιες λέει και να πάς να μαζέψεις και να με φέρ'ς κι εμένα. Τ' λέγω κι εγώ δε πάς να τς μαζέψες να με φέρς κι εμένα; Για να με π'στέψες κιολα. Αφού σε λέγω ότι δεν έχ τέτοια εποχή, Αφού με πήκαν πόχ! Ε σύρε ! συρε και δγιέτο, σύρε και δγιέτο! Ναι καί γύρευεν γύρευεν ύστερα το ένα κειόνο πούχε το π'γάδ' που ήδαν τα 4 στρέμματα να το δώκωμ' τ' Φώτ' του μπαμπά, μεις τ' πγαίναμ ποπόνια τ' π'γαίναμ καρπούζα κι λέγ' πιο πολλά με φέρνεται σεις πόχ' τε πιο λίγα χωράφια παρά τ' Φώτ' το μπαμπά. Μεις τούτα έχομ' τούτα σε φέρνομ' από κει και πέρα τώρα ο άλλος τις σε φέρνει δε ξέρω. Θα πάρω λε'γ το χωράφ' να το δώκω τ' Φώτ' το μπαμπά να το σπείρ'. Μπρε!!!! Τ' λέγω κι εγώ! Πόσα χρόνια έβγαζα γω τν αγριγιά με τ' τσάπα, γιατί θα το δώκ'ς; Μεις δε ξέρομ' το σπείρομ'; Δεκεί σπείραμ' το στάρ' και μας κοροιδεύαν κι αγριγιμπρούμ'ς μας κορογίδευεν και μας έλεγεν τι κάμνετε ούλ' μέρα κάτ' δεκεί και θερίζ'τε και θερίζ'τε και δε τελειών' εμ δε τελειώνε. Προλάβαμ' και σπείραμ' το μ'σό, τα Χριστούγεννα τ' άλλο το μ'σο ήταν ζοβγαρ'σμένο. (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Παναγιώτα Μπρούμη, αρ.Α 41 (13/11/15))

Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που ο κεχαγιάς ψέγει το αφεντικό εξαιτίας των εξωτερικών χαρακτηριστικών του: είναι χοντρό και άσχημο. Επί παντοίους τρόπους προσπαθεί να μειώσει την κοινωνική του ανωτερότητα που προκύπτει από την οικονομική ευμάρεια με την αναφορά του σε σωματικά γνωρίσματα ή ακόμη σε μία ιδιοσυγκρασία που προσπαθεί να εκμεταλλευτεί και φέρεται με καχυποψία. Η συχνότητα της αφήγησης με το παιδί του κεχαγιά που προσπαθεί να πετάξει σε ρυάκι το αφεντικό με σκοπό να γλιτώσει η οικογένεια από τον δυνάστη της έγινε κοινός τόπος - τουλάχιστον τρία άτομα το ανέφεραν. Σε μία περίπτωση μάλιστα τα παιδιά ονόμασαν το γαϊδούρι τους Κόμνα – το όνομα του πατέρα της Πάτρας –θέλοντας να περιπαίζουν τον ίδιο και τη συνήθεια του να “σουλατσάρει” μέσα στα κτήματα, ενώ οι ίδιοι εργάζονταν.

Η Μαθίλδη, ξεκινά μια συζήτηση που δεν θα είχε άμεση σχέση με τον κεχαγιά και την εργασία του, εάν δεν κατέληγε στο ότι η κοπέλα που περιέγραφε ήταν κερά της. Αποδίδει την αγαμία στον δύστροπο χαρακτήρα της και την κακία με

²³⁶ Clogg Richard, *Η Ελληνική Διασπορά στον 20^ο αιώνα*, Ελληνικά Γράμματα, Μαρίνα Φράγκου (μτφ), σ.23- 59 κ. σ.119- 165.

την οποία αντιμετώπιζε τις άλλες γυναίκες της κοινότητας.²³⁷ Η αφήγησή της ξεκινά με ένα επεισόδιο στη βρύση της κοινότητας και προχωρά στο ξυλοκόπημα του χωροφύλακα του Βάρους από την ίδια όταν της απαγόρευσε να χορεύει. Διανθίζεται όμως από ένα στερεοτυπικό σκηνικό που συμβαίνει κάθε χρόνο όταν “χωρίζει” ο κεχαγιάς από το αφεντικό. Αλώνιζε με τον άντρα της και η κυρά πήρε τα εργαλεία, ώστε να τους αποτρέψει να ολοκληρώσουν τη διαδικασία. Η ίδια καταλήγει με τη φράση “δε ξέρω, θα τη σηκώνει και στον άλλο κόσμο;”.²³⁸

Είχαμ' μια φορά τα χωράφια τ' μπαμπά τς και τάχαμ' μεις τεμσαρ'κα κι αλωνίζαμ' σα δωνά παν απ' τ' Μπρούμ' το καλύβ' έχ' ένα αλών' κει πέρα κι αλωνίζαμ' θυμωνιά, και επειδή φύσαν' αγέρας, κι επειδή είχεν αέρα... θέλαμ' να τ' αφήκομ' τα χωράφια, θέλαμ' να πάμε αλλού αλλά έπρεπε να πάρομ' άχερο γιατί έπρεπε να βρεις και σερμαγιά εκεί που θα πάς ο καινούργιός ο κιαχαγιάς πρεπ' να βρει άχυρο, να παγ'. Κι είχεν αέρα και για να μην πάμε και λ'χνούμε και μας το παρ' το άχερο ο αγέρας και δε βρει ο καινούργιος ο κιαχαγιάς πήγε και φορτώθ'κε τ' δ'κάν' στην πλάτη τ' και πήρε και πήγε στο σπít'. Δε ξέρω θα τς σκών' και στον άλλον κόσμο; Τι να κάμωμ'. Δόξα το θεό, ήρθαν εδώ στα Τσμαντριγιάν'κα θεός σχωρέστεν' και περάσαμ' πολύ καλά και κοντά μας. Ύστερα βγήκαν τα ενοίκια, τα νοικιάζαμ', αλλά μέχρι τότε ήταν τα τεμσάρ'κα. (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Ματθίλδη Παπαγιαννάκη, αρ.Α 40 (12/11/15))

Εκτός του ότι, αυτό το απόσπασμα μαζί με της Παναγιώτας, σκιαγραφεί το περιεχόμενο των μεταξύ των δύο ομάδων σχέσεων, ανάμεσα σε άτομα του ίδιου φύλου²³⁹ συμπυκνώνει την οπτική του ενός για τον άλλον·δομεί την ταυτότητα: αυτή του βιοπαλαιστή που αποκτά με τη χειρωνακτική εργασία τα προς το ζην, και από την άλλη την ετερότητα, αυτή του ξένου, του εξοβελισταίου από τη γη –με τις συμβολικές του συνιστώσες, εφόσον ο τρόπος που αποκτά τα αγαθά δεν συμβιβάζεται με τον κώδικα αξιών της ίδιας της κοινότητας.²⁴⁰

²³⁷ Για τους κώδικες τιμής μεταξύ ανδρών και γυναικών πρβ. κ. Ευθύμιος Παπαταξιάρχης, “Από τη σκοπιά του φύλου, ανθρωπολογικές θεωρήσεις της σύγχρονης Ελλάδας”, στο, Παπαταξιάρχης Ε.-Παραδέλλης Θ. (επιμ), *Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα*, , Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006³, σ. 44-49.

²³⁸ Ειδικά για τη δυναμική των γυναικών στη Λήμνο μέχρι τα τέλη του 20ού αιώνα βλ. κ. Κοντονάτσιου Δέσποινα, Η διάλεκτος της Λήμνου. Εθνογλωσσική προσέγγιση, Διδακτορική Διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή ΑΠΘ , Τμήμα Φιλολογίας,Θεσσαλονίκη, 1988, σ. 119-120, 122-130, αλλά και Αυδίκος Ευάγγελος, “Που να σπέρης και να θερίζεις μέσα στην καρυόπιτα”, *Λαϊκή πίστη και κοινωνική οργάνωση*, Πεδίο, Αθήνα, 2013, σ. 172-173, 191, για τη σημασία που αποκτά ο εκφερόμενος τιμωρητικός λόγος από τη γυναίκα στον αιγαικό χώρο.

²³⁹ Παραπέμπω στις θέσεις της Rosaldo για τις γυναίκες και τους άνδρες όχι ως αποτέλεσμα βιολογικών κατηγοριοποιήσεων αλλά πρακτικών, όπως παρουσιάζονται στο, Sherry Ortner (επιμ), *Ανθρωπολογία, γυναίκες και φύλο*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1994, σ. 58-60.

²⁴⁰ Μπακαλάκη Αλεξάνδρα, “Για την ποιητική της ομοιότητας”, στο, Παπαταξιάρχης Ευθύμιος(επιμ), *Περιπέτειες της ετερότητας, η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006, σ. 400-403.

Κρίνω απαραίτητο να επισημάνω κάτι που ειπώθηκε σε μία από τις συζητήσεις χωρίς μαγνητόφωνο: όταν θάψανε μια κερά στο Βάρος μαζεύτηκαν οι κεχαγιάδες που απασχολήθηκαν στο ζευγάρι τους και φώναζαν στον νεκροθάφτη να “παραχώσει” τη γυναίκα βαθιά ώστε να μην “σηκωθεί και τυραννά κι άλλους κεχαγιάδες”. Ως εδώ, λοιπόν, έχουμε μια σαφή εικόνα για τον τρόπο που έβλεπαν και αντιμετώπιζαν το αφεντικό και την οικογένειά του· απαξιωτικό.

Ο κεχαγιάς και το αφεντικό δεν αξιολογούνται “από τα κάτω” με το πόσο αποδοτικός είναι ο καθένας στη δουλειά του· τουναντίον αξιολογούνται βάσει του πόσο καλός χαρακτήρας είναι ο καθένας, βάσει τις σχέσεών του με τα άλλα μέλη της κοινότητας, με τη στάση του έναντι στο χώρο και το χρήμα.²⁴¹ Αν ανατρέξουμε στις αφηγήσεις και τις συλλογικές τους αναπαραστάσεις, θα δούμε πως κρίνονται από την κοινότητα με βάση τον τρόπο συμπεριφοράς. Δεν θα ήταν ατόπημα, αν λέγαμε, ότι όσο καλός κι αν ήταν ο ιδιοκτήτης, σε καμία περίπτωση δεν εξισώνει ο αγρότης τον εαυτό του με αυτόν.

Παπούζιμ δεν ήξιρι γράμματα, αγράμματους ήνταν. Πήγι, λοιπόν, ου παπούζιμ, ανοίγ’τ’ πόρτα, μπαίν’ μέσα, πάει στ’ ντουλάπα ίσα. Παίρειν, λοιπόν, του βιβλίου. Η κερά πα στου κριβάτ’ μ’ έναν ουλόγυμην κι κείν’ κι κειός κι παίζαν πα στου κριβάτ’. Ου παπούζιμ δεν είπι τίπουτα, μον του βιβλίου πήρι κι έφγιν. Έφγιν, πήγι κάτ’ δικεί. Κάμαν τελουσπάντουν μια βδουμάδα να πάνι στου χουριό, λέγ’ κειν’ πως του παραγιό πό ‘χ’ς να τουν διώξεις, αλλιώς θα χουρίσομ’. Λέει, χουρίζομ’, αλλά του παραγιό δε του διώχνου.²⁴²

Η στάση τόσο των ανδρών όσο και των γυναικών είναι ιδιαίτερα παγερή και απρόσωπη προς τα πρώην αφεντικά έναντι των λοιπών μικροϊδιοκτητών: η συμπεριφορά τους προέρχεται και εδράζεται στην πόλωση μεταξύ δύο ομάδων με διαφορετικές αφετηρίες και διαφορετικούς σκοπούς. Σήμερα, ωστόσο, τείνουν να κυριαρχήσουν χωρικά και πολιτισμικά στο Βάρος οι αγρότες και η κερά προσπαθεί να συμμορφωθεί μέσω διαφόρων κοινωνικών πρακτικών με το κοινωνικό σύνολο.²⁴³

²⁴¹ Για την στάση των μελών της κοινότητας έναντι της κεράς, αλλά και τη συνολικότερη οπτική της σε καταστάσεις φαινομενικά άνισες και ανήθικες πρβ. κ. Σπαθάρη- Μπεγλίτη Ελένη, “Από τον Κ.Δ.Καραβίδα στο Στάθη Δαμιανάκο, η αναζήτηση του αγρότη στο χωρικό”, ανακοίνωση στο συνέδριο “Μνήμη του Στάθη Δαμιανάκου, αγροτική κοινωνία και λαϊκός πολιτισμός”, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών- Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Γαλλική Σχολή Αθηνών, Αθήνα, 25-27 Μαΐου 2005.

²⁴² Κοντονάτσιου Δέσποινα, Η διάλεκτος της Λήμνου. Εθνογλωσσική προσέγγιση, Διδακτορική Διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή ΑΠΘ, Τμήμα Φιλολογίας, Θεσσαλονίκη, 1988, σ.236.

²⁴³ Πρβ. κ. Παραδέλλης Θεόδωρος, “Ανθρωπολογία της μνήμης”, στο, Μπενβενίστε Ρίκα – Παραδέλλης Θεόδωρος (επιμ) - Πανεπιστήμιο Αιγαίου, *Διαδρομές και τόποι μνήμης, ιστορικές και*

Αυτό που ενδιαφέρει την υπό μελέτη ομάδα δεν είναι το μέγεθος της ιδιοκτησίας του αφεντικού ούτε τα χρήματα που τυχόν έχει αποταμιεύσει. Την απασχολούν περισσότερο ο τρόπος με τον οποίο τα απέκτησαν: ο τρόπος αυτός δεν είναι νόμιμος, δεν είναι ο σωστός, διότι δεν παρείχε την ίση ευκαιρία και στους ίδιους για να αποκτήσουν γη. Το ρήμα “βρίσκω”, τα βρήκαν τα χωράφια “δεν τα κάμαν”, δηλαδή δεν τα αγόρασαν ή δεν τα απέκτησαν με θεμιτά μέσα²⁴⁴, υποδηλώνει σε ένα δεύτερο επίπεδο τον ενδεχόμενο τυχοδιωκτισμό εκ μέρους των αφεντικών.²⁴⁵ Εξάλλου ένα μικρό απόσπασμα από τα λόγια του Νίκου σχετικά με ένα κτήμα στα νότια της κοινότητας, με τον Ζαβαλάκη και την “απληστία” του για παραγωγή, έρχεται να επικυρώσει ό, τι διέσωσε και επιλεκτικά συγκράτησε η μνήμη τους: δημιουργείται μια εξίσωση με όρους χρήματος: ιδιοκτησία του αφεντικού που περιήλθε στην κατοχή του με αθέμιτα μέσα vs αγαθά του κεχαγιά που αποκτά με τα χέρια του.

Ο Γιώργης, αν και ανήκει στα Κάτω Χωριά, παρομοιάζει το αφεντικό με “αντραγάτη” που “κάθεται κάτω από μια καρτσέλα και επιτηρεί τον κεχαγιά”, “μην κλέψει τίποτα και πλουτίσ’”, προσδίδοντάς του χαρακτηριστικά που παραδοσιακά ανήκουν σε όργανα της κοινωνικής συμμόρφωσης.²⁴⁶

Ναι, γαδαν οι αντραγάτες και φκιάναν καρτσέλα, και τς φ’λάγαν μην πάγ’ κανένας και κλέψ’ κανέναν σύκο και κανένα αγγούρ’, να με τούτα π’ είχαν και θέλαν να πλουτίσ’νε, δε πλουτίζαν. (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Γιώργη Μπάκα, αρ.Α 20 (10/09/14))

Η διαμονή στη μάντρα,²⁴⁷ κυρίως κατά τους θερινούς μήνες, είναι μια κατάσταση που άλλοι επεσήμαναν και άλλοι απλώς προσπέρασαν, ενώ η Πάτρα

ανθρωπολογικές προσεγγίσεις, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1999, σ. 37-40, για τον πραγματισμό της μνήμης και την επιλεκτική λήθη προς την οργάνωση του κοινωνικού συνόλου με βάση το παρόν.

²⁴⁴ Βλ. και παράρτημα, Β’ Απομαγνητοφωνημένη προφορική παράδοση, παραμύθι, αρ. Ε’.

²⁴⁵ Την ίδια αφήγηση για τον τρόπο απόκτησης των αγαθών δεν αναπαράγουν μόνο οι κεχαγιάδες και οι οικογένειες τους που μετείχαν σε συνεταιρισμό με την κερά, αλλά και μέλη της κοινότητας που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως μικροϊδιοκτήτες ή ελεύθεροι επαγγελματίες, άτομα που δεν εμπλέκονται με την οικογένεια του αφεντικού. Αυτές οι αφηγήσεις, που εν πολλοίς δεν αναφέρονται σε άλλα μέλη της κοινότητας σήμερα παρά μόνο στην κερά, με οδηγούν στο να φέρω στο προσκήνιο τόσο τη μνήμη των φαντασιακών κοινοτήτων όσο και τις κοινότητες μεταμνήμης όπως τις παρουσίασε η Μπενβενίστε. Πρβ. κ. Μπούσχοτεν Βαν Ρίκη, “Μνήμες, τραύματα και μετα-μνήμη: το “παιδομάζωμα” και η επεξεργασία του παρελθόντος, στο, Μπούσχοτεν Βαν Ρίκη, *Μνήμες και λήθη του ελληνικού εμφυλίου πολέμου*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2008, σ. 132-135.

²⁴⁶ Βλ. και τη μυθιστορηματική του βιογραφία από τοπικούς λογίους, παράρτημα, Η’ Ο κεχαγιάς στο παρόν, 34.

²⁴⁷ Βλ.κ. Σηφουνάκης Νίκος, *Μια άγνωστη αρχιτεκτονική, οι μάντρες στη Λήμνο και στα άλλα νησιά του βορειοανατολικού Αιγαίου*, Καστανιώτης, Αθήνα, 1993, αλλά ειδικότερα, στις σ. 121 κ. ε. όπως κ 123, για τη διαφορά του κιαχαγιαδόσπιτου με την κούλα, θερινή κατοικία, αλλά και Σηφουνάκης Νίκος,

τόνισε ιδιαίτερα. Το σπίτι στη μάντρα, γνωστό ευρύτερα στη Λήμνο ως *κιαχαγιαδόσπιτο*,²⁴⁸ χρησιμεύει για τη διαμονή του κτηνοτρόφου την περίοδο του χειμώνα, όταν γεννά το κοπάδι.²⁴⁹ Οι μάντρες των ζευγαριών σήμερα μετατράπηκαν σε ερείπια: ο ιδιοκτήτης, εκτοπισμένος και απομακρυσμένος από την κοινότητα και τον κοινοτικό χώρο δεν ενδιαφέρεται για την ανακαίνιση ή το “σουλούπωμά” τους, μεταβάλλοντας όχι μόνο το χώρο των καλλιεργειών αλλά παράλληλα δημιουργώντας ένα μνημονικό ίχνος της ομάδας από την οποία αυτός συμβολοποιήθηκε.²⁵⁰

Με βάση τη μάντρα, ως συμβολικό τόπο κατοίκησης μιας ομάδας ανθρώπων, που συγκροτεί και διαμορφώνει τη μνήμη τους, ξεκινά ο Χρήστος να μιλά για σχέσεις ισορροπίας και εύνοιας μεταξύ ενός κεχαγιά και του αφεντικού του, όταν στην περίοδο της Κατοχής έκρυψε στη μάντρα λίρες για να μην κατασχεθούν από τους Γερμανούς. Ο Δούκας ήταν “ψυχαρακ”,²⁵¹ αποδίδοντας την ταυτότητα του υπάκουου συντρόφου και του καλού αφεντικού που σέβεται τον εργαζόμενο:

φερόταν... και με καλό είχε και καμπόσα στραβόξ’λα. Τούτος εδώ ο Δούκας που ήταν εδώ στ’ Ραφτόπουλου κειά τα χρόνια είχε πουλλά χρόνια, κι ήρταν οι Γερμανοί

“Οι μάντρες της Λήμνου”, *Αρχαιολογία* τχ 50 (1994), σ. 75-78. Ο Σηφουνάκης διαχωρίζει με βάση την δύναμη του ζωικού κεφαλαίου τα κτίσματα σε διαφόρους τύπους. Επίσης, κτίσματα στοιχειώδους κατοικίας βρίσκουμε στη γειτονική Ίμβρο, με τη διαφορά όμως ότι ανήκουν στον μικροϊδιοκτήτη – κάτοχο της μάντρας και η κατοίκησή τους δεν είναι επιβεβλημένη από προκαθ –ορισμένες ομάδες. Το ντάμι, στην τοπική ονομασία, αποτελεί ξεχωριστό τμήμα της μάντρας και προορίζεται για κατοικία όταν οι καταστάσεις το επιβάλλουν. Η εσωτερική του διαρρύθμιση όσο και η εξωτερική του μορφή προσιδιάζει στο λημνιακό κεχαγιαδόσπιτο όπως απαντάται στη Β.Α. Λήμνο. Βλ. σχετικά και Ξεινός Κώστας, *Λαογραφικά Ίμβρου II*, [χ.ε.], Θεσσαλονίκη, 1988, σ. 84-88, αλλά και Πασαδαίος Αριστείδης, *Η Λαϊκή Αρχιτεκτονική της Ίμβρου*, Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, αρ. 12, Αθήναι, 1973, σ. 27-29. Για το ντάμι και την κούλα ως τόπο κατοίκησης των μικροϊδιοκτητών στη Λέσβο βλ. και Τραγέλης Ι.Χρήστος, *Τα γεωργικά της Λέσβου, Ο κάμπος της Καλλονής*, Δήμος Καλλονής Λέσβου, Αθήνα, 1999, σ. 25-30.

²⁴⁸ Βλ και παράρτημα, Δ’ Φωτογραφικό, έντυπο και ηλεκτρονικό υλικό από την καθημερινή ζωή των κεχαγιάδων, 6,8.

²⁴⁹ Πολλά κεχαγιαδόσπιτα μετατράπηκαν σε εξοχικά στην περιοχή των Τσιμανδριών, δεν διαφέρουν ως προς τη σύνθεση των χώρων από τα σπίτια της κοινότητας, ενώ παράλληλα σχηματίζουν μικρές γειτονιές, απαρτιζόμενες από τα συμπλέγματα των σταυλικών εγκαταστάσεων. Ακόμη, η ίδια η φύση του δομημένου χώρου που προορίζεται για μάντρα, συνιστά μια μορφή κοινοτικότητας: για μικρά “χωριά” όπως το Κουρούνι και η Κρηνίδα, με σχολείο, εκκλησία, βρύσες και πηγάδια. Ξεκομμένα από τα χωριά των κτηνοτρόφων αλλά παράλληλα συσπειρωμένα με τέτοιο τρόπο ώστε να επιτυγχάνεται μια υποτυπώδης συνένωση με σκοπό την καλύτερη διαβίωση, για όλο το χρόνο. Πρβ. για το Κουρούνι και το Κοντροβράκι καθώς και τον Άγιο Αλέξανδρο Κοντοπουλίου κ. Μπελίτσος Θεόδωρος, *Τα κοινοτικά σχολεία της Λήμνου 18^{ος}- 20^{ος} αιώνας*), Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα, 1997, σ.19. 183. Ενώ για τη συμβολική θρησκευτική κοινότητα για την περιοχή Κοντροβράκι στη Δάφνη, πρβ. κ. Μουστάκας Σπύρος, *Λαογραφικοί Θησαυροί της Λήμνου μας, θρησκευτικός τόμος 5, Αντίγραφον, χ.χ.*, σ. 88- 95.

²⁵⁰ Για τα μνημονικά ίχνη, τη σχέση χώρου και χρόνου στη συλλογική μνήμη πρβ. κ. Σταυρίδης Σταύρος, “Η σχέση χώρου και χρόνου στη συλλογική μνήμη”, στο, Σταυρίδης Σταύρος (επιμ), *Μνήμη και εμπειρία του χώρου*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006, σ. 15-36.

²⁵¹ Herzfeld Michael, *Η ποιητική του ανδρισμού, ανταγωνισμός και ταυτότητα σε ένα ορεινό χωριό της Κρήτης*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2012, σ. 45-55, 68-79, για την ποιητική του εαυτού, της πείνας και την ταυτότητα.

κι είχαν ένα ντενεκέ λίρες και τς τον έδωσε ο Ραφτόπολος το Δούκα να τον κρύψ ‘να μη στ’ν πάρ’νε οι Γερμανοί τς λίρες, ένα ντενεκέ. Και στ’ν έκρυψε ο Δούκας κι όταν φύγαν οι Γερμανοί πήγεν και σην έδωκεν. Οδούκας ήταν ψυχάρák’ δεν ήταν πονηρός. Κι ακόμη το λέγ’ ο Ραφτόπολος ο Γιώργος, δώκαμ του Δούκα ένα ντενεκέ λίρες και μας τς έκρυψε. Κι όταν τηλίωσε οι Γερμανοί και φύγαν τς έδωκεν. (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Χρήστο Τραγαρέλλη, αρ.Α 36 (11/11/15))

Η μάντρα, λόγω του μεγέθους της- και ότι ήταν βασικό γνώρισμα του ζευγαριού, αποτελεί δείγμα πλούτου που κατέχει ο ανώτερος της κοινότητας και που στερείται ο κατώτερός της- ως εκ τούτου είναι επόμενο να προκαλέσει φθόνο και να διεγείρει το συλλογικό φαντασιακό,²⁵² με τέτοιο τρόπο ώστε να εμπλουτίζει τις αφηγήσεις της κοινότητας γύρω και για το κτίσμα, με υπερφυσικά και υπεράνθρωπα, κάποτε παράλογα, στοιχειά.²⁵³ στην περιοχή του Βάρους η μεγαλύτερη σε μέγεθος μάντρα είναι αυτή της Πάτρας. Η μνήμη της κοινότητας την έχει αποτυπώσει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο στον αφηγηματικό της χάρτη²⁵⁴ Η μάντρα είναι στοιχειωμένη στην αρχή ήταν ένα μικρό καλύβι, όταν προχώρησε ο ιδιοκτήτης στην ανακατασκευή της εμφανίστηκε ένα φάντασμα που αντάλλαξε την ψυχή του αφεντικού με χρήμα. Η μάντρα από τότε ‘‘στοιχειώνει’’, όπως και το λαγκάδι που είναι χτισμένη: η Παναγιώτα, πηγαίνοντας στη θάλασσα για ψάρεμα με τον άντρα της έπεσαν θύματα του στοιχειού και προσευχήθηκαν για να σωθούν οι κεχαγιάδες ‘‘δε στέργιωναν’’, επειδή το στοιχειό εμφανίζονταν μπροστά τους. Η ίδια η ιδιοκτήτρια, με το θάνατο του αδερφού της το 2002 έκτισε στην είσοδο της μάντρας ένα εκκλησάκι με σκοπό ο αδερφός της να θεάται τη μάντρα του. Οι αφηγήσεις για το στοιχείωμα είναι μέρος της καθημερινότητας των Βαριτών. Δεν θα ήταν υπερβολή να υποστηρίξουμε ότι η

²⁵² Δε θα μπορούσε να μην διεγείρει το συλλογικό φαντασιακό: το αφεντικό ενδιαφέρεται περισσότερο για τη συστηματική του εκμετάλλευση, ο κεχαγιάς για συνύπαρξη με τη φύση: οφείλει ο δεύτερος να αποδώσει την ευμάρεια στην εύνοια τη φύσης. Παρότι υπάρχει και πηγάδι στο όριο του ζευγαριού αλλά και το εκκλησάκι της Αγίας Κυριακής στα νότιά του, ο χώρος αντί να καθαγιάζεται, αντιθέτως συμπυκνώνει ένα πλούσιο ρεπερτόριο αφηγήσεων για στοιχειώματα. Επιπλέον, ο χώρος φέρει το όνομα ‘‘Χαλαμαντάραινας μάντρα’’ και όχι Αγία Κυριακή ως είθισται στις περιπτώσεις με ξωκλήσια. Στην περιοχή μεγάλη ιδιοκτησία είναι μόνο αυτό το ζευγάρι, ο δεύτερος μεγαλύτερος κάμπος της κοινότητας, μετά τον κάμπο που απαλλοτρίωσε το κράτος για τη δημιουργία του Αεροδρομίου το 1943.βλ και παράρτημα, Θ’ Οι χάρτες, 40. Για περισσότερα πρβ. κ. Νιτσιάκος Γ. Βασίλης, *Λαογραφικά Ετερόκλητα*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1997, σ. 45-75, αλλά και Παπαδόπουλος Στέλιος, ‘‘Ο χώρος ως τόπος άγιος. Μια ανθρωπολογική προσέγγιση’’, *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* ΚΓ (2002),σ. 199- 204. Τέλος, για το ίδιο το ζευγάρι βλ και παράρτημα, Δ’ Φωτογραφικό, έντυπο και ηλεκτρονικό υλικό από την καθημερινή ζωή των κεχαγιάδων, 10, 11.

²⁵³ Για το διαχωρισμό των οικισμών με βάση την πρόσβαση στον οικονομικό και κοινωνικό πλούτο, τις συλλογικές αναπαραστάσεις των υπάλληλων ομάδων και τα στοιχειώματα βλ. Τυρίκος Εργάς Γιώργος, Τα ‘‘γουλιασμένα’’ της Καλύμνου: αφηγήσεις, αναπαραστάσεις και κοινωνικές στρατηγικές, Διδακτορική Διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή Ιωαννίνων, Τμήμα Ιστορίας Αρχαιολογίας, Ιωάννινα, 2016, σ. 210-212.

²⁵⁴ Όρος δανεισμένος από την Παπαχριστοφόρου: Παπαχριστοφόρου Μαριλένα, *Μύθος λατρεία και ταυτότητες ‘‘ στο νησί της Καλυψώς’’*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2013, σ. 254-257.

παράδοση του στοιχείου της μάντρας έρχεται ως τιμωρία για τον άδικο τρόπο απόκτησης της μεγάλης ιδιοκτησίας.

Η αφήγηση της Πάτρας εκφράζει περισσότερο, στα τοπικά πλαίσια, την εικόνα που παραθέτει ο Halbwachs για τους γαιοκτήμονες:²⁵⁵ εργάτες που καλλιεργούν εκτάσεις γης με σκοπό την ευφορία –συμβολική και κυριολεκτική –του καλλιεργητή, γη που περιήλθε στην κατοχή της μέσα από μια σειρά αίματος, και που αποκτήθηκε μέσα από επίπονες διαδικασίες και αγώνες ζωής. Εν τέλει, η περιουσία της Πάτρας εξακολουθεί να είναι μια επένδυση ζωής καθ’ ότι οι γονείς της και η ίδια με την αδερφή της δεν αναγκάστηκαν να εργαστούν αλλά εξασφάλισαν μια καλή ζωή μέσα από τα κτήματά. Η ομάδα που αντιπροσωπεύει η Πάτρα αξιολογεί αφενός με βάση το χαρακτήρα του άλλου, ο οποίος είναι μακρινός τόσο χωρικά όσο και πολιτισμικά, αλλά και με βάση την αποδοτικότητα του: εργατικοί, τίμιοι, αλλά παράλληλα λίγο κλέφτες²⁵⁶ αφού εκ των έσω καταργείται το μισιακό· ο κεχαγιάς έρχεται σε άμεση επαφή με την παραγωγή και απουσία του ιδιοκτήτη, μπορεί να κρίψει ό, τι τυχόν εικαιριακά του χρειάζεται.

Από την άλλη, υπάρχει ο λόγος της Πάτρας επί του ζευγαριού, και επί της ομάδας που απασχολείται στην πρωτογενή παραγωγή. Ο λόγος αφορά την ίδια την ομάδα και την αποδοτικότητά της· σε αντίστιξη με του κεχαγιά, ο λόγος κινείται στην απόδοση προϊόντων και όχι στην πρόσληψη του άλλου βασισμένη στους αξιακούς κώδικες. Η ίδια επισημαίνει τον τρόπο απόκτησης του ζευγαριού- μέσω πρακτικής που ακολουθεί ολόκληρη η κοινότητα- και την αγοραπωλησία που επικυρώνει την κατοχή. Από κει και πέρα δομεί την δική της ταυτότητα, μιλά για τη συλλογικότητα που ανήκει. Λόγω της μετανάστευσής της στην Αφρική και της απουσίας λόγων άλλων κεράδων ή αφεντικών από το χωριό που μισθώνουν με το μισιακό είναι παράτολμο να γενικεύσουμε.²⁵⁷ Θα μπορούσε, ωστόσο, να αποτελέσει μια μελέτη

²⁵⁵ Halbwachs Maurice, *Τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης*, Ζώη Ελευθερία(μτφ), Μπενβενίστε Ρίκα(προλ), Namer Gerard(επίμετρο), Νεφέλη, Αθήνα, 2013, , σ. 255-265, ειδικότερα σε αντιπαραβολή με τη συνέντευξη της Πάτρας για το σημείο που η γιαγιά της έπρεπε να σκάψει το αμπέλι και αρνείται.

²⁵⁶ Μάλιστα ο κεχαγιάς δεν “παίρνει” από την παραγωγή ό, τι θέλει, αλλά “κ’βανεί όλ’ τη νύχτα” στον πάτο της αχυρώνας και το κρύβει. Ακριβώς το όλο εγχείρημα δεν συμβαίνει την ημέρα αλλά το βράδυ, δίνοντας άλλο νόημα στην πράξη. Η ίδια υποστηρίζει ότι γνώριζε τέτοιου είδους κλοπές εκμεταλλευόμενες την απουσία του αφεντικού αλλά όφειλαν να συμμορφωθούν εξαιτίας του εθμικού δικαίου να παίρνει κάτι περισσότερο ο κεχαγιάς,

²⁵⁷ Είναι παρακινδυνευμένο να γενικεύσουμε τη συμπεριφορά της δεδομένου ότι για να αποκτηθεί το κεφάλαιό της μετανάστευσε. Η απουσία από τη γη και την κοινότητα οπωσδήποτε επηρεάζουν την

περίπτωσης, αν λάβουμε υπόψη μας ότι όλοι οι συνομιλητές μου εργάστηκαν στο κτήμα της. Η ίδια ζητά να μου μιλήσει για το σύστημα με τους κεχαγιάδες και τη γη της, σημειώνοντας μάλιστα ότι η οικογένειά της προσέφερε πολλά στο χωριό, όταν υπήρχε ανάγκη, ενώ ο κόσμος –η κοινότητα - δεν ανταπέδωσε, ως είθισται και ως όφειλε, προβάλλοντας μια ποιητική της φιλανθρωπίας.²⁵⁸

η μαμά είχε παραγιό, όταν κράτησε αυτό είχε τον Άγγελο τον αυτό που τον βοήθησε και έφ'γε και στην Αυστραλία, κι έβγαλε και το ρολόγι τς η μαμά από το χέρι της, λέγ' πήγαινε στο καλό. Τον έκανε και τα ναύλα του κι όταν ήταν να πάει στρατιώτ'ς θα τον παίρναν, πήγε και μέχρι τν Αθήνα και τον κατευώδωσε.
(Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Κλεοπάτρα Χαλαμανδάρη., αρ.Α 37-39 (4/11/15))

Η αφήγηση της οργανώνεται πάνω στην έννοια του χρόνου: στο παρόν- με τους κεχαγιάδες και την άρνηση τους να κατοικούν τη μάντρα, στο πρόσφατο παρελθόν- με τους κεχαγιάδες που πέρασαν από τα κτήματα και τη ζωή τους, και εν τέλει το απώτερο παρελθόν- με τους δικούς της προγόνους.²⁵⁹ Δομεί μια μητροτοπική οικογένεια που έλκει την αξίωσή της από το γηραιότερο θηλυκό μέλος της οικογένειάς της: τη γιαγιά, και αξιολογείται, παράλληλα, από τη λογική του αποτελέσματος:

Η γιαγιά μ' ήταν η Σαξαλήδαινα, όταν πήρε τον παππού είχε 70 στρέμματα, ήταν μια περιουσία για εκείνα τα χρόνια γιατί ο προπάππος είχε ανεμόμυλο, κι ο ανεμόμυλος εκείνα τα χρόνια ισοδυναμούσε με ένα κτήμα. Με ένα ζευγάρ', γιατί όλ' τρώγαν', έπρεπε ν' αλέσουν το ψωμί τους, κι εκείνος κρατούσε αυτό που του αναλογούσε κι ο μυλωνάς ήταν αυτός που είχε το... οι άλλ' το είχανε μια φορά το χρόνο, ο μυλωνάς το είχε κάθε φορά που γύριζε ο ανεμόμυλος. Και ζούσε καλά. (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Κλεοπάτρα Χαλαμανδάρη., αρ.Α 37-39 (4/11/15))

Από τους κεχαγιάδες, εστιάζει στον Κιρκινλή, και μιλά με ιδιαίτερα λόγια. Υποθέτω ότι υποκρύπτεται κάποιος ερωτισμός στα λόγια της αν σκεφτώ τη συζήτηση που ακολούθησε με το κλείσιμο του μαγνητοφώνου, και τον τρόπο που αξιολόγησε όχι τις εργασιακές του ικανότητες αλλά τα σωματικά του χαρακτηριστικά, καθώς επίσης και την αναφορά της στους περιπάτους που έκαναν μέσα στο κτήμα. Ο

ψυχοσύνθεση και τη συμπεριφορά της, όπως και οι κατηγορίες από τα λοιπά μέλη του Βάρους είναι επακόλουθο να δημιουργήσουν ένα αρνητικό κλίμα θέασης τους από την Πάτρα.

²⁵⁸ Για το ρόλο των γυναικών έναντι των φτωχών παιδιών της κοινότητας και την εγκαθίδρυση της οικονομικά ανώτερης τάξης που αντιπροσωπεύει η μητέρα της πληροφωρητίας προς τους φτωχούς του χωριού βλ και Κορασίδου Μαρία, *Οι άθλιοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους, φτώχεια και φιλανθρωπία στην ελληνική πρωτεύουσα τον 19^ο αιώνα*, ΙΑΕΝ – ΓΤΝΝ, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών – Ε.Ι.Ε., Αθήνα, 1995, σ. 173-177.

²⁵⁹ Η αφήγησή της περιπλέκει τόσο την πολιτική ιστορία (μέση διάρκεια κατά Μπρωντέλ) όσο και την κοινωνική ιστορία της Λήμνου, σε σχέση με αυτή των κεχαγιάδων που είναι λόγος καθαρά μεγάλης διάρκειας. Για τους διαχωρισμούς του χρόνου κατά τους Annales πρβ. κ. Ρόκου Βασιλική, *Η παραδοσιακή κοινωνία, από τη μεγάλη συνέχεια στη μεγάλη διάρκεια*, Αθήνα, 2005, σ. 79.

αξιακός κώδικας βασίζεται στην τιμιότητα και το σεβασμό που ο ίδιος δείχνει στο πρόσωπο της κυράς και επικυρώνεται μέσω αυτής. Τον ξεχωρίζει για τη γενναιοδωρία του και τον τρόπο που την αντιμετώπιζε. Από τις γυναίκες διαλέγει τη Ζωγράφα, την κόρη του πρώτου κεχαγιά που θυμάται στα κτήματά τους. Της αποδίδει χαρακτηριστικά αντρικά, με δυνάμεις που την κάνουν να απορεί για το φύλο και την ηλικία της,²⁶⁰ και μιλά με θετικά λόγια γι' αυτήν εν αντιθέσει προς τις αφηγήσεις για άλλες γυναίκες του χωριού που θεωρεί “φτωχές” και μικροπρεπείς. Τόσο οι κεχαγιάδες όσο και η Πάτρα πλάθουν μια φανταστική γυναίκα –κυρά και αγρότισσα.²⁶¹ Επικρατεί μια συναίνεση στα όρια της προσήλωσης σε ορισμένα δίπολα, τα οποία τα ανάγουν σε μοτίβα: η σκληρή κερά, ο υπάκουος εργάτης, η δυνατή γυναίκα που με κάθε τρόπο προσπαθεί να συμβιβάσει δύο ταυτότητες: την εργαζόμενη και την μητέρα.

Το Βλαστάρη είχαμε με δύο αγόρια και δύο κορίτσια...ήταν ο Χρήστος, τι το λέγαν τον άλλον... οι δύο κόρες, η Τασούλα κι η Ζωγράφα, η Ζωγράφα λεβεντοκοπέλα! Άρπαξε το σιτάρι, είναι βαρύ, τα σακιά ήταν ύφαντα σακιά φαίναν', ήταν τα περιποιημένα τα φαντά, έχομ' εμείς, είχα για μουσείο, αλλά τι γίναν'. Το τσουβάλι έπαιρνε πέντε πνάκια, το πινάκι έπαιρνε δώδεκα οκάδες, λογάριασε πόσες οκάδες ήταν, θα 'ταν 65 70 κιλά ο καρπός, λεβεντοκοπέλα η Ζωγράφα έπαιρνε τα πέντε, σήκωνε, φράαπ, απάνω στο σαμάρ', το σκοινί κατάλληλο να πάρ' από δω πέρα σαν, έτς καμωμένο να το πάρ' να το βάλ' γύρω από αυτό. Τόφερνε ποκάτ από δω και μετά το περνούσε από μέσα και γινόταν μια θηλιά στην αρχή του σαμαριού. Από την πίσω μεριά κρεμόταν το σκοινί με το παλούκι [...] σε λέω το πετούσε. Όταν ερχόταν η Ζωγράφα στα πανηγύρια και χόρευε... η Ζωγράφα! Χορεύ' μπροστά.. (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Κλεοπάτρα Χαλαμανδάρη., αρ.Α 37-39 (4/11/15))

Όσον αφορά τις διάφορες εθιμικές πρακτικές που συγκροτούν και εν μέρει επικυρώνουν τη σχέση εξάρτησης και δέσμευσης του κεχαγιά προς το αφεντικό το επεισόδιο με το πανηγύρι και το κεφάλι του ζώου που σφάζεται αποτελεί ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα:

Είχαν πανηγύρ' και να λεμε στ' μαμα μας καλέσαν να πάμε γιατί τα παιδιά τώρα θα π'γαίναν και στον εσπερινό εμείς είπαν να πάμε απόβραδīs. Χαρά εμείς που θα πάμε να κοιμηθούμε στου ... Ραμαντάν' του σπít'. Ο Ραμαντάν'ς δεν είχε κρεβάτια (γελά), μεις κοιμούμαστε σε κρεβάτ' (γελά), μας έστρωσε ένα πάπλωμα κάτω. Χαρά!!! Κυλιόμαστε πάνω στο πάπλωμα κει πέρα, για να 'ρθει το αφεντικό στο πανηγύρ'. Και είχαν σφάζ' σφάζανε για το πανηγύρ', ετοιμαζόταν' και το κεφάλ' έπρεπε στο

²⁶⁰ Βλ. κ. Dubish Jill, *Το θρησκευτικό προσκόνημα στη σύγχρονη Ελλάδα, μια εθνογραφική προσέγγιση*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2000, σ. 256-258.

²⁶¹ Πρβ. κ Πασσερίνι Λουίζα, *Σπαράγματα του 20ού αιώνα, η ιστορία ως βιωμένη εμπειρία*, Νεφέλη, Αθήνα, 1999 σ. 43-45.

τραπέζ' π' καθόταν' τ' αφεντικό να πάει το κεφάλ'. Ε... ψημένο να το φάει το αφεντικό. Εκτίμηση κατάλαβες, απ' το κεφάλ' τι θα βγαζε, τη γλώσσα το μυαλό και να κάθεται να παιδεύεται. Αλλά κατάλαβες; Δε γινότανε, μπορεί να βγαίνει το συκώτι μέσα να φάνε όλοι οι άλλοι, αλλά το κεφάλ' πήγαινε στ' αφεντικό. Τέλος πάντων, χαρά εκεί πέρα. (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Κλεοπάτρα Χαλαμανδάρη., αρ.Α 37-39 (4/11/15))

Ο Πούχγερ υποστηρίζει, ότι δεσμεύοντας το κεφάλι ενός τέτοιου ζώου, τελετουργικά σφαγμένου για έναν τελετουργικό σκοπό (εν προκειμένω το συμποσιασμό σε θρησκευτική κοινοτική γιορτή) δεσμεύεται ολόκληρο το σώμα του σφάγιου.²⁶² Πίσω από το λόγο της εκτίμησης βρίσκεται κρυμμένος ένας λόγος που εξουσιάζει ομάδες και φυσικοποιεί τις καταστάσεις. Το ότι “έχουν έτσι τα πράγματα”, “έτσι τα όρισε η μοίρα” και εμείς πρέπει να υπακούσουμε εκφράζει η Μαθίλδη, όταν αποδέχεται το ρόλο της μέσα στην κοινότητα και τη διαχωρίζει σε δύο μεγάλες ομάδες: πλούσιους και φτωχούς. Το φαγητό επανέρχεται στο λόγο της Πάτρας, όταν μιλά για τις επισκέψεις στη μάντρα και το κριθαρένιο ψωμί που τρώει από τη γυναίκα του κεχαγιά τους. Νοηματοδοτεί το ψωμί από κριθάρι με έναν αντίθετο τρόπο από την νοηματοδότηση του Γιάννη: το ψωμί της είναι μοσχομυριστό και ζεστό· το αξιολογεί με αστικούς κώδικες, ενώ για τον άλλον πληροφορητή το συγκεκριμένο ψωμί είναι το τραύμα των παιδικών του χρόνων²⁶³:

ε! λοιπόν κι όπως είπα η μητέρα μου η συχωρεμένη έκανε τα ψωμιά μια φορά το τόσο κάτι καρβέλια τόσο (δείχνει) και τα βάζα- το βαζε σ' ένα ξύλο και μεις στις άκριες το δέναμ' με σύρμα για να μην μπορεί ο ποντικός να κατέβει να φάει το ψωμί

²⁶² Πούχγερ Βάλτερ, *Θεωρητική Λαογραφία, έννοιες- μέθοδοι- θεματικές*, Αρμός, Αθήνα, 2009, σ. 376-380.

²⁶³ Με τον Γιάννη υπήρξαν δύο διαφορετικές συνομιλίες, η μία το 2015 και η άλλη το 2013, και στις δύο περιπτώσεις αναφέρεται στο μουχλιασμένο ψωμί και τα τεχνάσματα της μητέρας του για να το φάει. Συνιστά μία τραυματισμένη μνήμη από τη στιγμή που έρχεται μέσα στο λόγο του και επιτελεστικά προσπαθεί να μεταφέρει την κατάσταση που επικρατεί στην οικογένεια. Αν και αρνείται την ταυτότητα του κεχαγιά μόνο στις επίσημες καταγραφές των συνομιλιών μας δεν αρνείται την εργασία του ως τσοπανέρ' στην παιδική του ηλικία. Ο τρόπος που χειρίζεται το ζήτημα του φαγητού, με ωθεί να τον αντιπαραβάλω με την Πάτρα και τις απόψεις της περί της διατροφής. Για το καλό γούστο από τη μία και από την άλλη για τον κορεσμό της πείνας.(πρβ. κ. Du Boulay, “Ψωμί και πρόβατα: συγκριτική μελέτη των ιερών νοημάτων τους στους Αμπελιώτες και στους Σαρακατσάνους”, στο, Mazower Mark (επιμ), *Δίκτυα εξουσίας στη νεότερη Ελλάδα, δοκίμια προς τιμήν του John Campbell*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2014, σ. 303-332). Σχηματίζω ένα δίπολο. Στην ομάδα του Γιάννη ανήκουν οι κεχαγιάδες που δίνουν τη μεγαλύτερη βαρύτητα στο ψωμί, ως σύμβολο της επιβίωσης. Στο προσκήνιο εισάγεται ο προβληματισμός για τη διπλή μνήμη των δύο συλλογικοτήτων που δομούν και αποτελούν. Πρβ. κ. Καμπορέζι Πιέρο, *Ηδονικές γεύσεις, νεωτερισμός και εξωτισμός στον αιώνα των Φώτων*, Τσίτσοβιτς Τόνια(μτφ), Λιβιεράτος Κώστας (επιμ), Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2003, σ. 70- 78. Ειδικά σε σχέση με όσα λέει ο Νίκος για το κρέας και η Πάτρα για την προσφορά του χριστουγεννιάτικου χοίρου από τον κεχαγιά. Πρβ. επίσης Αλεξίου Θανάσης, *Κοινωνικές τάξεις, κοινωνικές ανισότητες και συνθήκες ζωής*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2009, σ. 351-380, αλλά και Braudel Fernard, *Υλικός Πολιτισμός, οικονομία και καπιταλισμός (15^{ος}-18^{ος} αιώνα)*, τομ. Α', *Οι δομές της καθημερινής ζωής: το δυνατό και το αδύνατο*, Ασδραχά Αικατερίνη(μτφ), Μ.Ι.Α.Τ., Αθήνα, 1995, σ.136-140.

αλλά τα ψωμιά όμως μουχλιάζανε τα ‘πιανε μούχλια ξέρ’ς τι είναι η μούχλα ε; και τώρα έπρεπε να το φας δεν έχ’ σημασία που μούχλιασε θα το φας να πούμε και θυμάμαι μούλεγε η σ’χωρεμέν’ η μάνα μ’; φάε μούχλιο ψωμί φάε, φάε παιδί μου γιατί όποιος τρώει μούχλιο ψωμί βρίσκ’ παρά- βρίσκ’ λεφτά! (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Γιάννη Καϊδατζή, αρ.Α 44 (29/11/15))

Οι δύο λόγοι, της Πάτρας και του Γιάννη, θέτουν, επιπρόσθετα, την προβληματική της γυναίκας και της μητέρας: από τη μία η γυναίκα του Κιρκηνλή που υπακούει και συνεχώς προσφέρει στα αφεντικά και από την άλλη η μητέρα που προσπαθεί να μεγαλώσει το παιδί της όπως μπορεί –σε άλλο σημείο ο Γιάννης αναφέρει πως βουτούσανε το ψωμί σε λάκκους με νερό για να μαλακώσει και να μπορεί να φαγωθεί. Και οι δύο αφηγήσεις μετατοπίζονται στο χώρο της μάντρας και αφορούν τη γυναίκα του κεχαγιά που κρίνεται στη βάση της ‘‘νοικοκυροσύνης’’, της καλής οικοδέσποινας, αλλά και της μητέρας που, απουσία άλλων μέσων, επινοεί μυθεύματα για τα παιδιά.²⁶⁴ Αυτό θα μπορούσε μεν να γίνει αντιληπτό από την παραπάνω αφήγηση, αλλά κυρίως από το ‘‘ποτηράκι του Χριστού’’ που ήπιε γάλα η Πάτρα με την αδερφή της στο σπίτι ενός κεχαγιά το ποτηράκι: είναι φτιαγμένο από κολοκύθα που συνήθως χρησίμευε ως δοχείο μετάγγισης κρασιού και ποτήρι για τα χαμηλότερα στρώματα.

Μια άλλη ομάδα, νέων οι οποίοι εμπλέκονται με το συγκεκριμένο τρόπο παραγωγής είναι αυτή των τσομπάνηδων και των παραγίων, που αντιπροσωπεύονται, ωστόσο, από το λόγο των ίδιων των κεχαγιάδων και της κεράς. Οι μόνοι τσοπάνηδες που μίλησαν ήταν ο Γιώργης, ο οποίος αναφέρει και το προσωπικό του τραύμα,²⁶⁵ και ο Στρατής, ο άντρας της Ματθίλδης. Θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως τα αόρατα

²⁶⁴ Για το ρόλο της γυναίκας μητέρας –και γυναίκας εργαζόμενης, τον τρόπο συμπεριφοράς και τον ιδιωτικό και δημόσιο χώρο που εμπλέκει το σπίτι και τη μάντρα, εδώ η μάντρα είναι χώρος παραγωγής και ιδιωτικός χώρος, Βλ. κ. Τζανάκη Δήμητρα, *Δούλα και κυρά, όψεις εθνικισμού: ρόλοι και συμπεριφορές στην Ελλάδα των ρομαντικών χρόνων 1836-1897*, Σαββάλας, Αθήνα, 2007, σ. 219-234, προκειμένου να αποδοθεί στο πλαίσιο του ίδιου του νησιού, δηλαδή οι αλληλοσυμπληρούμενες ταυτότητές της: η υψηλή θέση που φαίνεται ότι κατέχει η γυναίκα στην τοπική κοινωνία, με όποια υποχρέωση και δικαίωμα απορρέει.

²⁶⁵ Το παράθεμα που ακολούθησε είναι τα λόγια του Γιώργη. Ξεκινώντας τη συζήτηση για τους κεχαγιάδες απομονώνει την περίπτωση της εκμετάλλευσης του τσοπάνη από τον κεχαγιά και αναφέρεται εξ αρχής γι’ αυτό με πικρία. Είναι ιδιαίτερα αγαπητός στην κοινότητα του. Ζει μόνιμα στη μάντρα. Υπήρξε παραγίος σε κεχαγιάδες και έχει αποτελέσει αντικείμενο συζήτησης τα τελευταία χρόνια στο νησί εξαιτίας της ζωής του. Πλέον μιλά για το ίδιο το τραύμα, αλλά αποξενώνεται την ταυτότητα του παραγίου και, έμμεσα, αρνείται να μιλήσει για την προσωπική του ζωή. Είναι κοινό μυστικό ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζονταν από τα αφεντικά του και η στάση έναντι του μισιακού. Είναι η μόνη περίπτωση που μιλά για τον κεχαγιά ως απατεώνα, και κλέφτη, τοποθετώντας τον, όμως, σε μία θέση καλύτερη από του τσοπάνη. Για το τραύμα και τη σχέση του με το υποκείμενο πρβ. κ. Λιάκος Αντώνης, *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*, Πόλις, Αθήνα, 2007, σ. 219-229, αλλά και <<https://kars1918.wordpress.com/2013/07/04/1908-1923-2/>> σχετικά με τη μνήμη εκδίκηση και τη μνήμη κατανόηση, του Αγκίδη Βλάση.

ιστορικά υποκείμενα, των οποίων την εργασία καθορίζει η οικογένειά τους.²⁶⁶ Αποκομμένοι, περισσότερο και από τον κεχαγιά, ζουν μόνιμα στην μάντρα και “ξεστ’χούνε” μόνο τον δεκαπενταύγουστο με το πανηγύρι της Παναγίας οπότε και αναζητούν νέο αφεντικό.

...Ο κεχαγιάς έπαιρνε παραγιοό όταν δεν είχε γιο! Γιατί, για να .. για πολλές δουλειές όπως να φυλάει τα πρόβατα, γιατί δεν μπορούσε να τα κάνει όλα ο κεχαγιάς, ο κεχαγιάς έπρεπε να καλλιεργήσει τα χωράφια, να τα οργώσει, να τα σπείρει, τα κάνει διάφορες δουλειές, τα πρόβατα ήθελαν από το πρωί μέχρι το βράδυ έναν άνθρωπο, έναν τσοπάν’, έναν παραγιοό οπότε πηγαίνουν παιδιά που ήταν άλλα φτωχά, άλλα ήταν ορφανά, άλλα ήταν από μεγάλες οικογένειες και στήριζαν σε ένα κιαχαγιά. Αναλάμβαναν τα πρόβατα, να τα φυλάζουν, να βοηθήσουν το κεχαγιά στο άρμεγμα, στο κούρεμα, σε όλη τη διαδικασία του αυτουνού. Ο πατεράς μου είχε παραγιούς, έπαιρνε παραγιούς, γιατί είπαμ’ στα νιάτα του τα παιδιά του ήταν μικρά δεν είχε χέρια να τον βοηθούν και μου λέγαν στη συνέχεια πολλοί άνθρωποι ότι εγώ έκανα παραγιός στο μπαμπά σ’ ειδικά σ’ αυτό το ζευγάρ’ που ήταν μεγάλο. Του Μπουρνιά...

(Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Χρήστο Κακαρνιά, αρ.Α 48 (23/11/15))

Τη δύσκολη θέση τους, τονίζει περισσότερο ο Μέγας,²⁶⁷ όταν γράφει ότι ο κάθε κεχαγιάς είχε την απόλυτη κηδεμονία του παιδιού για το χρόνο που αυτό εργαζόταν στη μάντρα²⁶⁸. Ο λόγος των άλλων είναι μια απουσία για την ίδια την ύπαρξη αυτής της ομάδας, των ανήλικων – κυρίως- παιδιών που επιβιώνουν βόσκοντας το κοπάδι. Είναι το παράλληλο του παραγιού που επισημαίνει η Πάτρα για τα παρασπόρια- το παιδί για τα θελήματα.

Να κιαχαγιάδες ήταν και φλάγαν πρόβατα και γουρούνια και τέτοια. Κάμναν συμφωνία και λέγαν Παναγια με Παναγιά , τον Δεκαπενταύγουστο. Αν είχαν κανέ δυο μαρτύρ’ και συμφωνούσαν καλώς, δεν συμφωνούσαν κανέ δυο μαρτύρ’ θαν ήταν ο κιαχαγιάς απατεώνας ο κιαχαγιάς τα ‘τρωγεν τα λεφτά ,τον είχαν και δούλευεν ούλο το χρόνο ο άνθρωπος και δεν τον έδινεν δεκάρα κι έφεγ’ενεν. Το τσομπάν’! Δεν τον έδινε δεκάρα. (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Γιώργη Μπάκα., αρ.Α 20 (10/09/14))

²⁶⁶ Ρηγιός Μιχάλης, *Μορφές παιδικής εργασίας στη βιομηχανία και τη βιοτεχνία (1870-1940)*, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα, 1995, σ. 41-66.

²⁶⁷ Μέγας Α. Γεώργιος, “Η Λαϊκή Οικοδομία της Λήμνου”, *Λαογραφία Β* (1940), σ.4.

²⁶⁸ Βλ και Παπαθανασίου Μαρία, *Μεγαλώνοντας στον ορεινό χώρο, παιδιά και παιδική ηλικία στο Κροκύλειο Δωρίδας τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα*, ΙΑΕΝ – ΓΓΝΝ, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., Αθήνα, 2003, σ. 104-106.

Η σκηνή με το παιδί²⁶⁹ που μετράει τις μέρες για να αλλάξει αφεντικό, το πετροβόλημα της πόρτας στη μάντρα και το σκηνικό που θυμάται ο Γιάννης για το πανηγύρι στη Δάφνη με το παντελονάκι, θα πρέπει να θέσουν την προβληματική της παιδικής ηλικίας στην αγροτική ύπαιθρο εκ νέου για το νησί, δεδομένου ότι κανείς δε μελέτησε μέχρι τώρα τον τρόπο που αυτή βιώθηκε από τα παιδιά της προπολεμικής Λήμνου.²⁷⁰ Αν κάνουμε, μάλιστα, λόγο για τα ρούχα, οφείλουμε να ανατρέξουμε στους ενδυματολογικούς κώδικες της παιδικής ηλικίας και τα κοινωνικά τους ισοδύναμα.²⁷¹ Το αφεντικό, δίνει μια αλλαξιά ρούχα στον τσοπάνη για ένα χρόνο. Τον ντύνει, του παρέχει τροφή, στέγη, ενδύματα και υποδήματα.²⁷²

²⁶⁹ Είμαι κατηγορηματικός ως προς την ηλικία των παιδιών που απασχολούνταν ως τσοπάνηδες. Στην έρευνα αρχείου η ηλικία των ποιμένων ήταν ανάμεσα στα επτά και δεκαοχτώ έτη. Έπειτα παρουσιάζεται ως αγρότης, αυτοκαλλιεργητής, γεωργός κλπ. Ενδεικτικά πρβ. κ. *Βιβλίο Θανάτων Τσιμανδρίων*, τόμ Α', 1932-1941, σ. 4,7. *Βιβλίο Θανάτων*, τόμ. Α', 1932-1944, για έτος 1933, *Βιβλίο Θανάτων Καταλάκκου*, 1932-1948, για έτος 1932.

²⁷⁰ Καταγραφή βιωμένης εμπειρίας για τη μετανάστευση με σκοπό την εργασία κυρίως στην Αίγυπτο, ως οικιακές εργάτριες πρβ. κ. <<http://lemnosheritage.net/node/349>> (για εργασία αγοριών), <<http://lemnosheritage.net/node/242>> (για τη γυναικεία).

²⁷¹ Πρβ. κ. Μπάδα Κωνσταντίνα, «Παιδικοί –νεανικοί ενδυματολογικοί κώδικες και το κοινωνικό-ιστορικό τους ισοδύναμο στην Ήπειρο», στο, *Ανάτυπο από τα Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, Ιστορικότητα της παιδικής ηλικίας και της νεότητας*, Αθήνα, 1986, σ. 177-191, αλλά και Μπάδα Κωνσταντίνα, *Ενδυματολογικοί κώδικες της παιδικής- νεανικής ηλικίας, το κοινωνικό- ιστορικό τους ισοδύναμο*, Δωδώνη: Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Παράρτημα 48, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 1993, σ. 40-55.

²⁷² Επαναλαμβάνω τη φράση ενός παραγιού από τα χωριά της Μύρινας για το στοίχισμα: «δούλ' ήνταν αυτάνα τα παιδιά», αν και είναι καταφανές από την τακτική προσφοράς ρούχων και παπουτσιών. Αναφέρομαι κυρίως σε παιδιά πολυμελών αγροτικών οικογενειών, μικροκαλλιεργητών, που προσπαθούν να επιβιώσουν μη κατέχοντας τα ζώα για καλλιέργεια της γης.(πρβ. κ. Βαρίκα Ελένη, *Οι απόβλητοι του κόσμου, Μορφές του παρία*, Πιθέρον, Αθήνα, 2013, σ.39-41, 11-117, κυρίως για τα λόγια της Πάτρας αναφερόμενη στον παραγιό και τη συμμετοχή στο ΕΑΜ). Κρίνω αναγκαίο, ωστόσο, να παραθέσω και μια λεπτομέρεια που προκύπτει από την έρευνα αρχείου: σε ένα από τα Κάτω Χωριά το 1936 δόθηκε από κάποιον γεωργοκτηνοτρόφο προς υιοθεσία το παιδί του σε κάποιον γαιοκτήμονα της κοινότητας. Το έγγραφο που επικυρώνει την υιοθεσία, γίνεται στο σπίτι του αγρότη. Για τις συλλογικότητες που προκύπτουν από το ρούχο βλ. κ. Peter Stallybrass, «Worn Worlds:clothes. Mourning, and the life of things, στο, Ben Amos Dan, Weisseberg Liliane, *Cultural memory and the construction of identity*, Wayne State University Press, Detroit, 1999, σ. 27-44.

IV. Δύσκολες κατηγοριοποιήσεις: η ταυτότητα και η ετερότητα.

“Μον’ γάδαν τ’ αφεντικό και μετρούσε. Είχε
ένα ξύλο και τόκαμνε ‘πο πάν’ για να πάγ’ ίσο,
μη μείν’ καμιά χούφτα παραπάνω ή πιο λίγο, το
γέμ’ζεν ο σύντροφος παράπαν’ κούκο κούκο και
τ’ αφεντικό με το ξύλο το τραβούσεν για να είναι
να μην μπάγ’ παραπάν’ μία χούφτα. “

Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Νίκο Κουτζούμη, αρ.Α 42 (22/11/15)

Από τα πολιτισμικά στοιχεία που αναφέρονται στην ομάδα, η επικύρωση της ταυτότητάς του κεχαγιά μέσω της κοινότητας επιτελείται την παραμονή των Φώτων, με το τραγούδι των καλάντων για το κάθε μέλος της οικογένειας ξεχωριστά. Παρά το ότι, εκτός από τον κεχαγιά, οι υπόλοιποι παντρεμένοι άντρες της κοινότητας δεν έχουν κάποιο ιδιαίτερο δίστιχο με παινέματα, ο κεχαγιάς απολαμβάνει και τις δύο του ταυτότητες: του γεωργού και του κτηνοτρόφου.

Βρε κιαχαγια βρε κιαχαγιά βρε πρώτο ζευγαλάτη/ σπυρί σπυρί το έσπειρες το χίλιο
ένα πνάκι/ μα κείνο το τινάξανε περδίκια και λαγούδια/ παίρνεις το τουφεκάκι σου να
πας να τα σκοτώσεις/ ούτε λαγούδια σκότωσες ούτε περδίκια πιάσες,/ μον θέρισες κι
αλώνισες κάτω στα πετραλόνια/ και κει που το δερμόνιζες να κι ο Χριστός κει πέρα/
το βλόγησε με το ζερβί με το δεξί του χέρι/ με του ζερβί με του δεξί με του
μαλαματένιου/ κι κει που στάθη ο Χριστός ένα κυπαρισσάκι/ και κει που
παραπάτησε άλλο χρυσό δεντράκι/ παίρνεις και το αντίστερο κάτω στο περιγιάλι/ και
κεινο στο τινάξανε περδίκια και λαγούδια/ παίρνεις το τουφεκάκι σου να πάς να τα
σκοτώσεις/ ούτε λαγούδια σκότωσες, ούτε περδίκια πιάσες,/ μον θέρισες κι αλώνισες
ούλα τ απεφαγίδια/ και κει που τα δερμόνιζες να κι ο Χριστός κει πέρα,/ τ αλώνισε με
το ζερβί, με το δεξί του χέρι/ με το ζερβί με το δεξί με το μαλαματένιο/ κι α πείκαμ
για τον κεχαγιά θεός να τον φυλάγει, θεός να τον πουλχρονό και να τον στριγιώνει.
(Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Γιώργη Μπάκα, αρ.Α 20 (10/09/14))

Η κοινότητα δίνει μεγάλη βαρύτητα, ώστε να τραγουδήσει τα δίστιχα του κεχαγιά στο σπίτι του. Επικρατεί, ωστόσο, η επίσημή του –διαφοροποιημένη– ταυτότητα: ο κεχαγιάς είναι ο μεγαλοκτηνοτρόφος που μισθώνει πλέον μόνο τη γη, σε χρήμα ή είδος για να εξασφαλίσει τη ζωοτροφή. Κριτήριο δεν αποτελεί η ύπαρξη ζευγαριού ή η μεγάλη ακίνητη ιδιοκτησία για την ταξινόμησή του. Σε χειρόγραφο από αρχοντικό της κοινότητας, που καταγράφονται κάλαντα των Φώτων του 1948, ο καταγράφων έχει κυκλώσει ένα δίστιχο που αναφέρεται στον αφέντη και με βελάκι δείχνει τα δίστιχα του κεχαγιά:

“Σένα σου πρέπει αφέντη μου σκλάβο να ξαγοράσεις,/ κι όχι το σκλάβο μοναχό, μόν’ και τη σκλαβοπούλα τ’”²⁷³

Τα λόγια αποκτούν πλέον πολιτική σημασία και τη δυναμική της πολεμικής του κεχαγιά προς το αφεντικό, αν συσχετιστούν με την άποψη πολλών συνομιλητών μου και ατόμων που έχουν απασχοληθεί ως τσοπάνηδες, ότι οι κεχαγιάδες ήταν οι “δούλοι” των αφεντικών, αφού εκτελούσαν αγγαρείες πολύ πιο “βαριές” από ότι οι αγροτικές εργασίες στα κτήματα και τη μάντρα.²⁷⁴

Το γεγονός, όμως, ότι μια ομάδα, επιβίωσε στο κοινωνικό πεδίο προβάλλοντας και διεκδικώντας μια ταυτότητα, και συλλογικά τουλάχιστον με τέτοια νοηματοδότηση, μέσα στις τοπικές κοινότητες του νησιού, υποδηλώνει δύο προκείμενες: αφενός την ύπαρξη της συλλογικότητάς τους κοινωνικά και αφετέρου ότι, τόσο τα μέλη των χαμηλών στρωμάτων των χωριών όσο και τα ανώτερα, αποδέχονται την ύπαρξη αυτή και την επικυρώνουν δια της συναίνεσης.²⁷⁵

Αν και τα μέλη της κοινότητας, την παραμονή των Φώτων, προβάλλουν τον κεχαγιά ως ένα από τα λημνιακά σύμβολα, στην καθημερινότητά τους δυσκολεύονται να τους εντάξουν στις συντροφίες και τις παρέες τους. Δεν θα ήταν ατόπημα, αν, λαμβάνοντας ως ενιαία συλλογικότητα την κοινότητα του Βάρους, ονομάζαμε τους κεχαγιάδες ως τους Άλλους, την ετερότητα εντός της κοινότητας, που επιβιώνουν σε ένα δικό τους πλαίσιο, σε μια κοσμοθεωρία που υπακούει σε άλλες νόρμες και ιδανικά. Στηρίζω το συλλογισμό σε πολλές λέξεις- κλειδιά που ακούστηκαν σε συζητήσεις με άτομα του δευτερογενούς και τριτογενούς τομέα αλλά και σε πολλά παρατσούκλια που διαδίδονται στην κοινότητα:²⁷⁶ ντεντές (αυτός που έχει άλογο και

²⁷³ Βλ παράρτημα, Β’ Απομαγνητοφωνημένη προφορική παράδοση, κάλαντα ζ’, αριθ. Ζ.

²⁷⁴ Ορισμένες κοινότητες ονομάζονται από πολλούς λημνιούς “ τσοπανοχώρια”, εξαιτίας του γεωφυσικού τους αναγλύφου, όπως του Κάσπακα και του Καταλάκκου. Αυτές τροφοδοτούσαν μέχρι το 1970 τις πεδινές κοινότητες με μικρούς τσομπάνηδες. Έναντι αυτού επικράτησαν άλλα χωριά ως κιαχαγιοχώρια όπως το Θάνος, ο Κοντιάς, τα Τσιμάνδρια, τα Καμίνια.

²⁷⁵ Πιστεύω ότι πρόκειται για ενδοκοινοτική εκμάθηση κοινωνικών ρόλων. Οι ρόλοι έχουν εσωτερικευθεί και αναπαράγονται, διδάσκονται: η κατωτερότητα αυτής της ομάδας δεν είναι επιβεβλημένη άνωθεν, από τα αφεντικά, αλλά και μέσα στην ομάδα/τάξη των κεχαγιάδων διαχέεται. Αυτό το κάτω επικοινωνεί με το πάνω/αφεντικό. Έχουμε μία διαλεκτική υποτακτικού και αφέντη. Για να είναι κάποιος υποτακτικός δεν αρκεί μόνο να υπάρχει αφέντης αλλά και να αποδέχεται τον εαυτό του ως δούλο και να το δηλώνει. Μόνο έτσι στερεώνεται η αυθεντία του αφέντη: μέσω της δήλωσης υποταγής. Αυτή ωστόσο η δήλωση δεν θα πηγάσει από τον κατώτερο αυθόρμητα. Οι ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους, και εν προκειμένω όλο το τοπικό σύστημα στο οποίο μέσα ζει ο κεχαγιάς και συνειδητά αλλά και ασυνείδητα υπακούει διαδικασία είναι διπλά αμφίδρομη. Το όλον παράγεται μέσω καθημερινών πρακτικών. Πρβ.. και T. Edensor, *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*, Oxford, Berg, 2002.

²⁷⁶ Πρβ. κ. Παπαχριστοφόρου Μαριλένα, *Μύθος, λατρεία και ταυτότητες “στο νησί της Καλυψώς”*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2013, σ. 213-218. Το ίδιο το παρατσούκλι πηγάζει από το χαμηλού κύρους,

κινείται με αυτό, λαμβάνει την ονομασία του από την ιδιότητά του), προβατοσπρώχτης (ακολουθεί τα πρόβατα και ζει μόνο από την εκμετάλλευσή τους), κατσ'κάς (το άτομο που εκτρέφει γίδια), και εν κατακλείδι ο κιαχάδαρος ως συνώνυμο του αγροίκου.²⁷⁷ Το άτομο και η οικογένειά του στιγματίζεται εξαιτίας της ταυτότητάς του και εν τέλει παραγκωνίζεται ή απλώς δεν λαμβάνεται καθόλου υπόψη από τα μέλη της κοινότητας.

Τα παρατσούκλια προέρχονται από την εξωτερική εμφάνιση των κεχαγιάδων στην καθημερινότητά τους, η βρωμιά και η καθαριότητα που υπαινίσσεται ο όρος «κιαχάδαρος» συλλήβδην, εκφράζουν το κοινωνικό ισοδύναμο της νοικοκυροσύνης και το θετικό πρόσημο που αξιολογείται. Η κοινότητα θυμάται τις συζύγους των κεχαγιάδων της Πάτρας να πλένουν στη βρύση της κεντρικής πλατείας τα ασπρόρουχα της κεράς με σταχτόνερο και την επίβλεψη τους από τη μεγαλύτερη κόρη της οικογένειας, την Αθηνά.

Απαξίωση, ωστόσο, δεν επικρατεί στον κύκλο των κεχαγιάδων· διαφορετικά ορίζεται ως σύντροφος ο διπλανός κεχαγιάς, με τον οποίο συνάπτονται σχέσεις²⁷⁸ που οδηγούν πολλές φορές σε επιγαμίες, πράγμα το οποίο τεκμηριώνεται και από τις γαμήλιες πρακτικές που προσπαθεί να πετύχει ο Χρήστος όσο και από τα ληξιαρχεία των Κάτω Χωριών. Η ένταξη σε ορισμένες ομάδες θα μπορούσε να στηριχθεί στον κύκλο που κάποιος ανέφερε και τόνισε τον επικείμενο μου αποκλεισμό. Σημείο εκκίνησης και ένταξης στον κύκλο, τη συντροφιά, δεν αποτελεί μόνο ένα άθροισμα γης και ζώων, όπως ούτε ένα σύνολο καλλιεργητικών μηχανών, αυτό που παλιότερα ονομάζονταν σερμαγιά. Περισσότερο αφήνεται να εννοηθεί η κοινή συμμετοχή σε διάφορες κινητοποιήσεις έναντι των κρατικών μηχανισμών, η μη αποδοχή του

ειδίκευσης και μισθού, σύστημα καλλιέργειας και παραγωγής, γι' αυτό παραπέμπω στο: Ξυπολητάς Νίκος, *Εσωτερική οικιακή εργασία, η συμβολή της οικογένειας και των σχέσεων αλληλεγγύης στην αναπαραγωγή της εργασίας*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2013, σ. 29-39, αφενός μεν για την ίδια την εκτίμηση των κεχαγιάδων από τα λοιπά μέλη της κοινότητας όσο και για την ανάγκη να εργαστούν οικογενειακά στα μεγάλα αγροκτήματα.

²⁷⁷ Για το ρούχο και τα νοήματά του στις διαπροσωπικές σχέσεις πρβ. κ. Κων/ να Μπάδα, «Η «γλώσσα» του ρούχου και της ατομικής εμφάνισης στην παραδοσιακή κοινωνία», *ανάτυπο, Δωδώνη ΚΑ* (1992), Επιστημονική Επετηρίδα Ιστορικού Αρχαιολογικού, Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 1995.

²⁷⁸ Για τη στάση των κεχαγιάδων μέσα στις ομάδες τους, το θαυμασμό και την απαξίωσή τους, για τους μερακλήδες κεχαγιάδες, για τους άπειρους κλπ. Βλ. κ. Λαμπροπούλου Δήμητρα, *Οικοδόμοι, οι άνθρωποι που έχτισαν την Αθήνα 1950-1967*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2009, σ. 351-365, για την περηφάνια και τα βάσανα που οδηγούν στην καταξίωση.

κράτους ως συνεκτικού φορέα, και κυρίως ο σεβασμός των προγόνων που κατάφεραν και άλλαξαν το ρου της δικής τους κοινωνικής ιστορίας.²⁷⁹

τώρα φερ' ειπείν ισί ήθελες να γιν'ς γιωργός ήπερνες δγιο βόδια πεντεξ' πρόβατα κι γίνεσ'νε κιαχαγιάς κεια τα χρόνια, ξικινούσες ζουβγάρ' κι έμπαινες μες στου κύκλου.

-στον κύκλο;

Ναι στον κύκλο.....φερ' ειπείν τώρα μπήκεις σι τώρα κιαχαγιάς, ένας αγόρασεν τώρα πρόβατα κι γίν'κην κιαχαγιάς, αλλα δεν είναι πετσωμένος 'πως είμαστε μεις... (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Χρήστο Τραγαρέλλη, αρ.Α 36 (11/11/15))

Σχετικά με τον κύκλο, διαπιστώθηκε ότι μόνο μεταξύ των κεχαγιάδων υπάρχει ο αυτοσεβασμός και η κατανόηση για προβλήματα κυρίως οικονομικής φύσης. Αν μπορούσε να γίνει λόγος για μία ιδιαίτερου τύπου performance, τότε αυτή θα ήταν απαραίτητο να διαχωριστεί σε αυτή μεταξύ των κεχαγιάδων και αυτή μεταξύ των κεχαγιάδων και των αφεντικών τους, και μία τρίτη με προσκήνιο το χώρο των συνεντεύξεων και παρόντες το μελετητή και τον συνομιλούντα.²⁸⁰ Η ταυτότητα του κεχαγιά είναι μια ταυτότητα, όπως υποστηρίζει ο Jenkins, εν τω γίνεσθαι. Διαρκώς ανασηματοδοτείται και παίρνει καινούργια νοήματα ανάλογα με την περίσταση και το διϋποκειμενικό πλαίσιο. Την ταυτότητά τους τη διαπραγματεύονται διαρκώς και την επενδύουν με διαφορετικά νοήματα και συναισθήματα.²⁸¹

Οι κεχαγιάδες δίνουν μεγάλη σημασία στα τοπικά κοινωνικά δίκτυα που απορρέουν από τον κύκλο τους: μέσα από τους κεχαγιάδες άλλων κοινοτήτων πληροφορούνται για το προφίλ μελλοντικών ενοικιαστών, για τις συνθήκες εργασίας κ.α. ενώ σχηματίζουν άποψη για τις παραγωγικές δυνατότητες των κτημάτων που βρίσκονται στις περιοχές αυτές. Μέσω της στρατηγικής της προβολής της χειρωνακτικής εργασίας – κάναμε τα πάντα με τα χέρια – επενδύουν την ίδια την εργασιακή τους πράξη με συμβολικά και κοινωνικά νοήματα.²⁸²

Στον κύκλο των κεχαγιάδων, όπως έχει επικρατήσει σήμερα, γεωγραφικά και συλλογικά δεν κατάφεραν να ενταχθούν οι πρόσφυγες της Μ.Ασίας, που κοινωνικά

²⁷⁹ Βλ. κ. Hertzfeld Michael, *Η ποιητική του ανδρισμού, ανταγωνισμός και ταυτότητα σε ένα ορεινό χωριό της Κρήτης*, Καστανάρα Ν. Άννα(μφτ), Κιοσέογλου Νερία (επιμ), Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2012, σ. 55-65.

²⁸⁰ Βλ. κ. Πανεπιστήμιο Αιγαίου, *Διαδρομές και τόποι μνήμης, ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1999, σ.25-33, αλλά και Πασσερίνι Λουίζα, “Τρόποι γραφής”, *Ίστωρ*, 14 (2005), σ. 211-223.

²⁸¹ Jenkins Richard, *Κοινωνική ταυτότητα*, Λυριντζής Χρήστος(εισαγ), Σαββάλας, Αθήνα, 2007, σ. 180.

²⁸² Σπυριδάκης Μάνος, *Εργασία και κοινωνική αναπαραγωγή στην ναυπηγοεπισκευαστική βιομηχανία του Πειραιά*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2010, σ. 216.

απομονώθηκαν στα δυο προσφυγικά χωριά του νησιού: τη Νέα Κούταλη με κατοίκους από την Κούταλη της Προποντίδας, Ίμβριους και Τενέδιους πρόσφυγες, και τον Άγιο Δημήτριο, με πρόσφυγες από το Ρέις Ντερέ της Μ.Ασίας. Πολλοί εγκαταστάθηκαν και σε άλλες κοινότητες της Λήμνου, ωστόσο αφομοιώθηκαν και συλλογικά έπαψαν να υφίστανται τόσο την πίεση όσο και τη μεταχείριση του πρόσφυγα. Ακολούθησαν τα τοπικά νησιωτικά επαγγέλματα και δεν οργανώθηκαν σε συλλόγους ή παρεμφερείς ομάδες με σκοπό τη διεκδίκηση συμφερόντων.²⁸³ Τα δύο παραπάνω χωριά συστάθηκαν με την έλευση των ανθρώπων αυτών και δεν διεκδίκησαν την ενότητά τους στο χώρο και το χρόνο της Λήμνου. Δημιούργησαν δύο κοινότητες φαντασιακές και πραγματικές που αναπόλησαν και διέδωσαν μια διαφορετικής φύσεως κουλτούρα από αυτή των ντόπιων. Επακόλουθο αυτής της συσπείρωσης ήταν ο αποκλεισμός των δύο κοινοτήτων από τη συλλογικότητα των κεχαγιάδων. Η περιήγηση στον τόπο των κοινοτήτων αρκεί για να διαπιστώσει κανείς τον τρόπο με τον οποίο δομήθηκε η περιοχή και νοηματοδοτήθηκε ο χώρος. Τα προγονικά επαγγέλματα δεν έπαψαν να ασκούνται από την δεύτερη και τρίτη γενιά προσφύγων,²⁸⁴ τα χωριά αυτά είναι ακόμη μοιρασμένα σε ναυτικούς και γεωργικούς κλήρους με διαφορετικό λεξιλόγιο, αλλά κυρίως αποτελούν διαφορετικούς *τόπους*.²⁸⁵

Γενικότερα, και παρά το ότι ο περισσότερος διαδεδομένος χορός του νησιού είναι ο κεχαγιάδικος, δεν αποτελεί το κοινό σημείο αναφοράς των κεχαγιάδων.²⁸⁶ Κοινό σύμβολο επίσης δεν αποτελεί ούτε η φορεσιά τους, που έπαψε να φοριέται τη δεκαετία του '90. Περισσότερο προσιδιάζει ως κοινό σύμβολο η γκατζόνα (γκλίτσα)

²⁸³ Ενδεικτικά αναφέρω ότι και οι δύο προσφυγικές κοινότητες έχουν συσπειρωθεί σε τοπικούς πολιτιστικούς συλλόγους, ο ένας ονοματοδοτήθηκε ως “Νόστος” και χρηματοδότησε συγγραφέα τον περασμένο Ιούλη για να εκδώσει βιβλίο με τίτλο “Τα παιχνίδια της παλιάς Κούταλης” και με προφανή τον νοσταλγικό χαρακτήρα για τις πατρικές εστίες. Επιπλέον, μπορούμε να κάνουμε λόγο για εκδηλώσεις που συνιστούν εκρήξεις της μνήμης μιας και την περίοδο που παρουσιάζονταν το βιβλίο στην Ν. Κούταλη, στον Άγιο Δημήτριο τελούνταν επιμνημόσυνη δέηση προς τιμήν των νεκρών της Μικρασίας και μια σειρά εκδηλώσεων με τίτλο “Είς μνήμην προσφύγων”. Επιπλέον το τοπικό ραδιόφωνο κατακλύζεται από διαφημίσεις εστιατορίων που προβάλλουν ότι μαγειρεύουν είτε την κουζίνα της παλαιάς Κούταλης είτε του Ρέις Ντερέ.

²⁸⁴ Σε αντίστιξη τοποθετώ την είσοδο των προσφύγων και την αφομοίωσή τους από το μόνιμο πληθυσμό στη Β. Ελλάδα όπως παρουσιάζεται από την Κοντογιώργη, Kontogiorgi Elisabeth, *Population exchange in Greek Macedonia: the Rural Settlement of Refugees 1922-1930*, Oxford University Press, Oxford, 2006, σ. 115.

²⁸⁵ Παραπέμπω στην ιστοσελίδα του συλλόγου στο facebook, <<https://www.facebook.com/%CE%A0%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CE%8%CE%A3%CF%8D%CE%BB%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CF%82%CE%9D%CE%AD%CE%B1%CF%82%CE%9A%CE%BF%CF%8D%CF%84%CE%B1%CE%BB%CE%B7%CF%82%CE%9D%CF%8C%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%82-329612003745799/>>.

²⁸⁶ Για το κοινό σύμβολο της συλλογικότητας πρβ. κ. Jenkins Richard, *Κοινωνική ταυτότητα*, Λυριντζής Χρήστος (εισαγ), Σαββάλας, Αθήνα, 2007, σ. 174.

και τα τσερβούλια (γουρουνοτσάρουχα). Και τα δύο, μάλιστα, τονίστηκαν από το Χρήστο. Η γκλίτσα από τη μία, απαραίτητη για τον κάθε βοσκό, αλλά με ιδιαίτερη χρήση από τον κεχαγιά (οι μικρότεροι βοσκοί κρατούν το ραβδί) και τα παπούτσια από γουρουνόδερμα από την άλλη πλευρά. Τα τελευταία, παρότι φοριούνται από όλα σχεδόν τα χαμηλά οικονομικά στρώματα των χωριών ταυτίστηκαν στον απόλυτο βαθμό με τον κεχαγιά καθότι ήταν σε χρήση μέχρι τα πρώτα χρόνια του 21^{ου} αιώνα και υποδήλωναν ως ένα βαθμό την οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική κατωτερότητα του ατόμου που τα φορούσε. Τσερβούλια φορά ένας από τους συνομιλητές μου ο Γιώργης. Σε δύο ορεινές κοινότητες του νησιού τις Σαρδές και το Κατάλακκο, έχουν επιβιώσει ευτράπελες διηγήσεις με θέμα τα τσερβούλια των κεχαγιάδων και τα επίσημα υποδήματα των μεταναστών όταν επέστρεφαν για παραθερισμό στο νησί. Αφενός υποδηλώνουν τη σημασία του υποδήματος από την ίδια την ομάδα, και τον τρόπο που αντιμετώπιζαν κάθε τι το ξένο προς αυτή, αλλά και τη δυναμική της λέξης που εξελίχθηκε στα νεότερα χρόνια: οποιοδήποτε φαγητό κρυώσει ενώ τρώγεται ζεστό, και προκαλεί προβλήματα στο μάσημα, ονομάζεται “τσερβούλ”.

Κοινή υλική, ωστόσο, έκφραση και σύμβολο αποτελεί το καλαθάκι που τυροκομούν οι κεχαγιάδες ώστε να παρασκευάσουν το “καλαθάκι Λήμνου”. Το τυροβόλι, είναι άμεσα συνδεδεμένο με τον λημνιό κεχαγιά. Πλέκεται κατά τη θερινή περίοδο και χωρίζεται σε δύο είδη: στο τυριβόλι που πρόκειται να τυροκομήσει το καλαθάκι κάνοντας τη “σαλαμούρα”, και σε εκείνο που θα βάλει το τυρί για μελίπαστο (είδος ξερού σκληρού τυριού). Το πρώτο καλαθάκι είναι στενό και ψηλό, και το δεύτερο πλατύ και κοντό για να στεγνώνει ευκολότερα και γρηγορότερα με την έκθεσή του στον ήλιο. Το μέτρο του τυρεβάνα (καλαθοπλέκτη) είναι η παλάμη του σε μήκος και ο αντίχειράς του σε ύψος. Το κάθε χωριό έχει τη δική του τεχνική στο πλέξιμο, η τεχνική έχει να κάνει με το βούρλο: το έδαφος επηρεάζει την υγρασία του χόρτου και από κοινού με τις φάσεις της σελήνης κατά την κοπή του χόρτου εγγυώνται επιτυχία ή αποτυχία στην κατασκευή.

Πλέκοντας, για σχεδόν όλο το νησί όμως, ο ίδιος, παρατήρησα ότι τα τυροβόλια χωρίζονται με βάση τη διάμετρό τους, τις σειρές του πάτου, σε τρεις κατηγορίες: ημκρά, τσομπάνκα, κιαχαγιάδκα. Πλέκοντας επί είκοσι χρόνια κατανόησα τι ακριβώς εννοούν οι Λημνιοί κτηνοτρόφοι με αυτή τους την κατηγοριοποίηση. Το καλαθάκι αναπαράγει ένα *habitus*, μια συνήθεια, ένα έθος, ορίζει από μόνο του, και εν έτει 2017, ποιος είναι μέσα στην κοινότητα ο κιαχαγιάς, ο

τσομπάνης και ποιος ο ημκρός. Δημιουργεί και αναπαράγει κοινοτικές ανισότητες στον κύκλο των κτηνοτρόφων: όταν ζητά ο ημκρός, αυτός που έχει λίγα κτήματα, τυριβόλια, ή αντίστοιχα ο τσομπάνης, λέει το μέγεθος που τα θέλει, ο κιαχαγιάς δεν λέει κάτι, λέει απλώς θέλω τυριβόλια για τυριά.

Είναι χαρακτηριστικός ο τρόπος που η ομάδα έχει εσωτερικεύσει αυτό το ρόλο που τους αποδίδει ο κύκλος τους για τη θέση τους μέσα σε αυτόν. Δεν παίζει ρόλο η ποσότητα του γάλακτος, καθώς επίσης και ο αριθμός των ζώων, δε ζητάνε καλαθάκια με βάση τις ανάγκες τους, αλλά το ρόλο που τους δόθηκε. Ενώ, ο κιαχαγιάς απαξιώνει τα δύο προηγούμενα μεγέθη, ο ημκρός, μεγαλοποιεί τα κιαχαγιάδκα, και τα αποκαλεί "καλάθια". Γνωρίζει το ρόλο του, συναινεί σε αυτή του την, εξωτερική, ταξινόμηση, και την αναπαράγει ακόμη και σήμερα. Πολλοί σχολιάζουν το μέγεθος των τυροβολιών μου: αυτό ήταν που με προβλημάτισε, και θυμήθηκα τον κυρ Φάνιο από τα Τσιμάνδρια, που όταν ενώσαμε τις τεχνικές μας, με ρωτά πριν τελειώσει τον πάτο "Τι λές; να το φέρομ ένα τσύκλου ακόμα;" και εγώ, μέσα στην εφηβική μου αφέλεια, του απάντησα "καλό είναι θεϊό, δεν είμαστε δα και κιαχαγιάδες".

Το τυροβόλι αποτελείται από τον πάτο και τον όρτο, τα στημόνια, και το υφάδι, και τέλος τα "χείλια", το τελείωμα, που πάνω του, κατά τους κοντιατινούς ενώνονται δύο τεχνικές: η τσακιστή, και η μπλεχτελίτσα. Ο πάτος, κατά τους σαρδιανούς, πρέπει να έχει το "ανάποδο πλεξί", ένα στεφάνι, που πλέκεται στο εσωτερικό του πάτου και κοσμεί το τυρί. Το κιαχαγιάδκο, έχει 12-13 σειρές πάτο, το τσομπάνκο 11-10, και το ημκρό, 10-8 σειρές.²⁸⁷

Το ίδιο το ζευγάρι των βοδιών, πέρα από τα παϊνέματα στα κάλαντα του χωριού Αγία Σοφία που παραθέτει ο Μέγας, έχει τον δικό του προστάτη –Άγιο, που λειτουργεί εξίσου ως σύμβολο, παρά το ότι δεν αναφέρθηκαν οι κεχαγιάδες σε αυτόν.²⁸⁸ Ενώ, οι επίσημοι φορείς των εκκλησιών του νησιού τιμούν τον Άγιο Μάμα ως τον προστάτη Άγιο των κοπαδιών, με παράδειγμα τον πανηγυρισμό του ναΐσκου στο Μετόχι της Μητρόπολης στο Καρπάσι, οι κεχαγιάδες και οι μικροκαλλιεργητές ευλαβούνται τον Άγιο Μόδεστο, που πανηγυρίζουν σε κάθε κοινότητα στις 16 Δεκεμβρίου. Η εικόνα του κατέχει κεντρική θέση μέσα στο στάβλο των ζώων και θεωρείται από τις υπόλοιπες ομάδες του νησιού ως ο προστάτης Άγιος των

²⁸⁷ Για περισσότερα βλ Παράρτημα, Δ' Φωτογραφικό, έντυπο και ηλεκτρονικό υλικό από την καθημερινή εργασία των κεχαγιάδων, 15,16,17.

²⁸⁸ Μέγας Α.Γεώργιος, "Ο Άη Βασίλης ζευγολάτης", *Λαογραφία ΚΖ'* (1971), σ. 290-294.

κεχαγιάδων. Ο εορτασμός του συνοδεύεται από προσφορά κολύβων και άρτου. Τα κολύβα εν συνεχεία ταΐζονται στα βόδια και τα υπόλοιπα ζώα του ζευγαριού ως ενθύμηση θαύματος που έλαβε χώρα στην κοινότητα τα προγενέστερα χρόνια, ένα θαύμα που σιωπηλά διαμοιράζεται όλο το νησί.²⁸⁹ Εκτός από τους προστάτες αγίους που συνδέονται άμεσα με την ίδια την υπόσταση του κεχαγιά,²⁹⁰ έχει επικρατήσει εξίσου η θρησκευτική πρακτική της προσφοράς γεννημάτων, τυριού και ζώων κυρίως, προς τον άγιο του οποίου τιμά η κοινότητα τη χάρη του, γνωστή στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο με το όνομα “γκουλμπάνι” ή “γκουρμπάνι”,²⁹¹ που κατέχει στη συλλογική τους μνήμη σημαίνοντα ρόλο. Η προσφορά αυτή συνεχίζεται μέχρι σήμερα, σε ορισμένα μάλιστα χωριά με την είσοδο των δεμένων ζώων στον ναό για περισσότερη ευλογία.²⁹²

Θέλω να επισημάνω ότι λόγω του μισιακού συστήματος το ίδιο το νησί υπήρξε άυταρκες μέχρι πρότινος, σε κρεατικά και γαλακτοκομικά προϊόντα και γεωργικά γεννήματα. Πολλές καλλιέργειες γνώρισαν ιδιαίτερη άνθηση, κυρίως μέχρι και τη δεκαετία του ’60²⁹³, οπότε και επισκιάστηκαν σχεδόν όλες οι παραγωγικές

²⁸⁹ Το θαύμα έχει ως εξής: Σε αόριστο κοινοτικό παρελθοντικό χρόνο ζούσε στην κοινότητα ένας κεχαγιάς ονόματι Μόδεστος και είχε μάντρα στην περιοχή “Πηγαδέλια”. Παραμονή της γιορτής, αφού όργωσε πήγε τα ζώα στο στάβλο και ξεκίνησε για το σπίτι. Πριν κλείσει τις πόρτες της μάντρας του άκουσε τα βόδια του να μιλούν και να λένε ότι στο νησί θα πέσει μεγάλη καταστροφή. Κατεβαίνοντας στην πλατεία διηγείται το περιστατικό και όλα τα μέλη της κοινότητας προφυλάσσονται για δύο μέρες σε σπηλιές που βρίσκονται βόρεια του χωριού στη θέση “Μύλοι”. Από τότε τιμούν τον Άγιο Μόδεστο ως προστάτη Αγίο τους οι Λημνιοί και αφού τελέσουν επιμνημόσυνη δέηση για τον προγονικό Μόδεστο, ταΐζουν με το κόλλυβο τα ζώα τους με σκοπό την μακροζωία και τη ρώμη.

²⁹⁰ Για την οικείωση Αγίων στη θρησκευτική τους μνήμη πρβ και την αφήγηση της Ματθίλδης με αναφορά στον Άγιο Φίλιππο: Ο Άγιο Φίλιππος ήταν κιαχαγιάς φτουχός. Ήρταν καιροί και δεν είχαν οι Βαρίτες να φάνε.. Είχεν, το λοιπό, δγιό βόδγια, το ζουβγάρ’. Τί να κάμ’; Χουρκά πιδγιά πιθαίναν’. Έπιασεν κι τόσφαξεν το ένα βόδ’, κι αφήκεν το ζουβγάρε τ’ ιμσό. Το μοίρασεν στου χουριό και φάγαν κι ζήσαν’ ου κόσμους. Τν επάβρεγιο πήγεν να ταγίσ’ στο στάβλο, δγιό ήταν τα βόδια πάλε στο παχνί. Τστο κάμεν ολόκληρο το ζουβγάρ’ ου Θός. (...) Από τότες ούλ’ μας τον σχωρνούμε τουν Άγιο για το καλό πόκαμεν’, χάλασεν του ζουβγάρε τ’ κι τάγενεν ένα χουργιό. (καταγραφή καθ’ υπογαρόρευση 11/2016)

²⁹¹ Για το κουρμπάνι παραθέτω, Αικατερινίδης Ν. Γεώργιος, Νεοελληνικές αιματηρές θυσίες, λειτουργία- μορφολογία- τυπολογία, Διδακτορική Διατριβή, Αθήναι, 1979, Λαογραφία, Δελτίον της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας, παράρτημα αρ. 8, σ. 133-134, 162-164. Λόγω εποχιακής μετανάστευσης των Λημνίων στη Θράκη και τη Μακεδονία με σκοπό την απασχόλησή τους ως θεριστές, υποστηρίζω τις οικονομικές κοινωνικές και πολιτισμικές επιρροές των δύο αυτών περιοχών προς το νησί, γεγονός που μας ωθεί να στραφούμε προς τη Θράκη για τέτοιες πρακτικές, εντοπισμένες στο νησί: Μέγας Α. Γεώργιος, “Θυσία ταύρων και κριών εν τη ΒΑ Θράκη”, *Λαογραφία*, Γ’, (1911-12), σ. 148-155.

²⁹² Το 2013 στα Τσιμάνδρια, παιδιά κεχαγιάδων πέρασαν κάτω από τον Επιτάφιο της ενορίας τους αρσενικά αρνιά που προόριζαν για επιβήτορες. Βλ και παράρτημα, Δ’ Φωτογραφικό, έντυπο και ηλεκτρονικό υλικό από την καθημερινή εργασία των κεχαγιάδων, 14.

²⁹³ Για τη βελτίωση της γεωργικής παραγωγής το 1954 η Ένωση Αγροτικών Συνεταιρισμών Λήμνου εκδίδει και μοιράζει στα χωριά εγχειρίδιο με θέμα την προστασία του επικλινούς εδάφους από τις νεροποντές, Οικονομίδης Ευάγγελος, *Προστάτεψε τα χωράφια σου απ’ τη διάβρωση- απ’ την*

δραστηριότητες από τη μετανάστευση. Καλλιέργειες όπως το ρόβι, η σίκαλη και το καλαμπόκι εξαλείφθηκαν, ενώ άλλες, με σκοπό τη βιομηχανική απορρόφηση έπαυσαν έως ότου χάθηκαν κυρίως ο καπνός και το βαμβάκι.²⁹⁴ Η βαρύτητα πλέον δόθηκε σε άλλα σανόφυτα, όπως το τριφύλλι και ο βίκος, αλλά η εξαγωγή περιορίστηκε στο κρασί και κυρίως στις δύο ποικιλίες που η τοπική συλλογική μνήμη συγκράτησε ότι έγινε εισαγωγή τους από την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου.²⁹⁵ Αυτό το τελευταίο φέρνει στο προσκήνιο το ρόλο των μεταναστών της Μύρινας στην υποτυπώδη μηχανοποίηση που προσπάθησαν να εισάγουν στον πρωτογενή τομέα του νησιού και στην οποία η ομάδα των κεχαγιάδων όφειλε, ως ένα βαθμό, την μετέπειτα εξελικτική της πορεία.

Σχετικά με τη σχέση που πλέον διατηρεί ο κεχαγιάς με το πρώην αφεντικό δεν θα μπορούσε να ειπωθεί ότι είναι σχέση βασισμένη στο σεβασμό και την κατανόηση. Ο λόγος της Πάτρας είναι χαρακτηριστικός: δομεί σχέσεις, ιεραρχίες και πρότυπα συμπεριφοράς αποδεκτά από την ανώτερη οικονομικά τάξη.²⁹⁶

Το Βλαστάρι είχαμε με δύο αγόρια και δύο κορίτσια...ήταν ο Χρήστος, τι το λέγαν τον άλλον [προσπαθεί να θυμηθεί] οι δύο κόρες, η Τασούλα κι η Ζωγράφα, η Ζωγράφα λεβεντοκοπέλα! Αρπαζε το σιτάρι, είναι βαρύ, τα σακιά ήταν ύφαντα σακιά φαίναν', ήταν τα περιποιημένα τα φαντά, έχομ' εμείς, είχα για μουσείο να δώσω το Λιάσκα αλλά τι γίναν'. Το τσουβάλι έπαιρνε πέντε πνάκια, το πινάκι έπαιρνε δώδεκα οκάδες, λογάρισε πόσες οκάδες ήταν [λογαριάζει] εξήντα οκάδες ήταν 1280 η οκά και χίλια το κιλό, από ενάμ'ς κιλό, εξήντα οκάδες, θα 'ταν 65 70 κιλά ο καρπός, λεβεντοκοπέλα η Ζωγράφα έπαιρνε τα πέντε, σήκωνε, φράαπ, απάνω στο σαμάρ', το σκoinί κατάλληλο να πάρ' από δω πέρα σαν, έτς καμωμένο να το πάρ' να το βάλ' γύρω από αυτό. Τόφερνε ποκάτ από δω και μετά το περνούσε από μέσα και γινόταν μια θηλιά στην αρχή του σαμαριού. Από την πίσω μεριά κρεμόταν το σκoinί με το παλούκι [...] σε λέω το πετούσε. Όταν ερχόταν η Ζωγράφα στα

καταστροφή, Τύποις Απόστολου Παπαδόπουλου, Κάστρον- Λήμνου, 1954. (σ. 15, γραμμένο στο ιδίωμα).

²⁹⁴ Η πληροφορία προκύπτει τόσο από την έρευνα στα αρχεία του Αγροτικού Συνεταιρισμού Βάρους για τις συγκεκριμένες δεκαετίες, όσο και από τα φύλλα της *Λήμνου*, ενδεικτικά παραπέμπω για την εφημερίδα στα εκδομένα τχ στις 23/9/1918, α.φ. 147, έτος Γ', *Καπνά Λήμνου*, 22/8/1937, α.φ. 1159, έτος ΙΕ', περίοδος Β', *Η βαμβακοπαραγωγή μας*.

²⁹⁵ Παραθέτω την παρακάτω περιγραφή, σύμφωνα με την εκδοχή αυτή τις ποικιλίες έφεραν από την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου οι μετανάστες του Κάστρου. <http://winesurveyor.weebly.com/pop_limnos.html> αλλά και Καζόλης Α. Χρήστος, *Ανθρώπων έργα*, Terra Lemnia, Λήμνος, 2006, σ. 156-159, για την αφήγηση πληροφορητήριας σχετικά με την σηροτροφία και την εισαγωγή γεννητόρων από την Αλεξάνδρεια στην πρώτη φάση της μετανάστευσης.

²⁹⁶ Στο λόγο των ομιλητών, οι έμφυλες, ταξικές και κοινωνικές σχέσεις εξουσίας είναι πρόδηλες. Σε θεωρητικό επίπεδο, το σώμα τοποθετείται στο κέντρο του λόγου αλλά και στον δημόσιο χώρο, συγκροτώντας την 'σωματική επίφαση'. Βλ. ενδεικτικά Erving Goffman, «Οι σχέσεις δημοσίως. Επανορθωτικές ανταλλαγές. Σωματική επίφαση» στο, Μακρυνιώτη Δήμητρα(επιμ), *Τα όρια του σώματος*, Αθανασίου Κώστας, Καψαμπέλη Κική, Κονδύλη Μαριάννα, Παρασκευόπουλος Θεόδωρος(μτφ), Νήσος, Αθήνα, 2004, σ. 91-101.

πανηγύρια και χόρευε... η Ζωγράφα! Χορεύ' μπροστά! (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Κλεοπάτρα Χαλαμανδάρη., αρ.Α 37-39 (4/11/15))

Ο σεβασμός στο εθιμικό δίκαιο, δεν έπαψε να υφίσταται ούτε στις μέρες μας,²⁹⁷ ενώ η οπτική της κυράς εξακολουθεί να απωθεί τις φιλικές σχέσεις με παλαιότερους συντρόφους. Ο κεχαγιάς δεν στέργει την κυρά και τα αφεντικά, αντιθέτως, την ορίζει ως ετερότητα, ως το μη παραγωγό και κατεξοχήν καταναλωτή, σε σχέση με τον ίδιο και τον προσωπικό του μόχθο. Η αρνητική τους στάση έναντι των αφεντικών μπορεί να παρατηρηθεί και στην κηδεία της αδερφής της Πάτρας τον περασμένο Ιούνιο,²⁹⁸ όπου δεν παρευρέθηκαν κεχαγιάδες στην τελετή, εκτός από δύο, που εξακολουθούν να στηρίζουν ψυχολογικά την Πάτρα, και ανελίχθηκαν επαγγελματικά.

Οι Άλλοι από τους κεχαγιάδες δεν περιορίζονται μόνο στα πρόσωπα των αφεντικών, αλλά και των μικροκαλλιεργητών και των ελάχιστων κατ' αποκλειστικότητα γεωργών του χωριού. Οι σημερινοί κεχαγιάδες θεωρούν τη δική τους ομάδα σαφώς ανώτερη από αυτή των λοιπών μικροκτηνοτρόφων όσον αφορά το μέγεθος του έγγειου και ζωικού κεφαλαίου. Υποστηρίζουν ως κατεξοχήν παραγωγό του νησιού τον εαυτό τους, ενώ οι υπόλοιποι ασχολούμενοι με τον πρωτογενή τομέα είναι οι ημκροί, οι άλλοι που δεν μπορούν ελλείψει της γνώσης των τεχνικών να εκμεταλλευτούν σωστά τη γη και να επιβιώσουν από αυτή²⁹⁹. Όπου η κτηνοτροφία και η γεωργία δεν αποτελεί κατεξοχήν πλουτοπαραγωγική πηγή αλλά επιπλέον

²⁹⁷ Στηρίζω το συλλογισμό μου για το σεβασμό στο εθιμικό δίκαιο και στο εξής: στην έρευνα των αρχείων του Συνεταιρισμού βρέθηκαν και ορισμένα ενοικιαστήρια κτημάτων από τους μετανάστες προς τους αγρότες του χωριού. Τα ενοικιαστήρια διατηρούσαν ισχύ κάποιων χρόνων, αλλά ξεκινούσαν και έληγαν στον Δεκαπενταύγουστο, διατηρώντας την τοπική συνήθεια 'Παναγιά με Παναγιά' όπως το κεχαγιαδίκι. Βλ και παράρτημα, Ε' Αρχαιακές πηγές, 18.

²⁹⁸ Στην κηδεία της μητέρας της Πάτρας οι κεχαγιάδες που είχαν απασχοληθεί στα κτήματά της, την ώρα του ενταφιασμού μαζεύτηκαν πάνω από τον τάφο και παρακαλούσαν, εν είδει απαξίωσης, τους νεκροθάφτες να παραχώσουν το σώμα βαθιά για να μην αναστηθεί και ασκήσει βία σε άλλους κεχαγιάδες. Για τις κατάρες που αίτια εκφοράς έχουν την υπαλληλία των κοινωνικών δομών βλ. κ. Αυδίκος Ευάγγελος, 'Που να σπέρης και να θερίζεις μέσα στην καρνόπιτα', *Λαϊκή πίστη και κοινωνική οργάνωση*, Πεδίο, Αθήνα, 2013, σ. 186. Για τη θεία δικαιοσύνη ως κατάρα και επίκληση στις καθημερινές σχέσεις βλ και: Avdikos Gr. Evangelos, 'May the Devil take your head and Brain': The curses of Karpathos, Greece, Social Counterstructures, and the Management of Social Relations, στο, *Journal of American Folklore*, 124, number 492 (2011), σ. 88-117.

²⁹⁹ Επιμένω στο διαχωρισμό τους έναντι των μικρογεωργοκτηνοτρόφων του νησιού. Οι ίδιοι τους νοούν ως Άλλους, κοινωνικά και οικονομικά, αλλά κυρίως πολιτισμικά. Τους περιορίζουν εδαφικά στις μικρές ιδιοκτησίες και στις μικροψυχίες μέσα στην καθημερινότητα. Περισσότερο τους ταυτίζουν με κάποια μορφή στυγνού και ψυχρού καπιταλισμού έναντι της δικής τους απλοχεριάς και αισιοδοξίας. Προβάλλουν εαυτούς τους ως εκείνους που η τύχη ευνοεί εξαιτίας του ρίσκου που πολλές φορές παίρνουν καθημερινά (πχ στη σπορά κτημάτων που η σοδειά θα είναι πενιχρή εξαιτίας των κουνελιών που λυμαίνονται το νησί, ή τη βοήθεια έπιτοκων ζώων σε δύσκολο τοκετό, πράγμα που όπως υποστηρίζουν ένας 'ημκρός' δε θα τολμούσε ποτέ γιατί λιποψυχεί).

εισοδηματική πηγή βασισμένη σε έναν εξορθολογισμό του “δίνω πολλά, παίρνω περισσότερα”, αποτελεί ψεγάδι. Όπου το κοπάδι δεν ζει δίπλα στο βοσκό, μετατρέπεται σε δείκτη ανικανότητας για τον ιδιοκτήτη και περίγελου από τους κεχαγιάδες, από τη συλλογικότητά τους που δεν περιορίζεται σε μία κοινότητα χωρικά πεπερασμένη, αλλά περικλείει ολόκληρη τη Λήμνο.³⁰⁰

Αυτή η ομάδα, που υποστασιοποιούν και ως ένα βαθμό προβάλλουν ως φυσικοποιημένη οι ίδιοι για τον εαυτό τους και τους προγόνους τους, θα μπορούσε ονομαστικώς να συμπυκνωθεί στη λέξη γεωργοκτηνοτρόφοι ή αγρότες του νησιού, ταυτότητα που προέβαλλαν τον περασμένο Δεκέμβριο στις κινητοποιήσεις των αγροτών από τα χωριά προς τη Μύρινα με αίτημα την απόσυρση μη ευνοϊκών μέτρων προς τα συμφέροντά τους (στις επίσημες διεκδικήσεις τους αποκαλούνται αγροτοκτηνοτρόφοι ή γεωργοκτηνοτρόφοι).³⁰¹ Η κατηγοριοποίηση είναι περισσότερο κατατοπιστική για εμάς και όσο το δυνατόν πιο μετριοπαθής και ασφαλής για την ίδια την ομάδα, εφόσον κάτω από αυτή συστεγάζονται και οι γεωργοί και οι κτηνοτρόφοι που απασχολούνται επαγγελματικά με τον πρωτογενή τομέα, ενώ παράλληλα ορίζουν και την ίδια τη συλλογικότητα με ό, τι αυτό συνεπάγεται.³⁰² Τα δίκτυα από τα κάτω, οι συμπεριφορές, τα ιδανικά, οι ελπίδες και τα όνειρα για επέκταση του κεφαλαίου, των επιγαμιών και οτιδήποτε σχετίζεται με την επιβίωση και την ανάπτυξη της ομάδας ορίζονται σε αυτή την κατηγοριοποίηση. Πλέον το κοινό συνεκτικό στοιχείο δεν είναι το μισιακό, το αφεντικό ή η κυρά αλλά η ίδια η παραγωγή. Όταν κανείς ασχολείται με αυτά τα δύο, όσο μακρινή και χρονική απόσταση λάβει δεν αποτελεί ξένο ή άλλο, αλλά οικείο πρόσωπο, διαθέσιμο για κάθε λογής συναλλαγές, πολλές φορές βασισμένες στην τιμή και την ντροπή και ελάχιστες στο κέρδος ή την εκμετάλλευση.

Αν οι συλλογικότητες στις κατά τόπους κοινότητες ορίζονται με αυτό τον τρόπο, τότε την ευρύτερη ετερότητα σε κοινωνικό / πνευματικό επίπεδο αποτελούν οι

³⁰⁰ Βλ. κ. Μπακαλάκη Αλεξάνδρα, “Για την ποιητική της ομοιότητας”, στο, Παπαταξιάρχης Ευθύμιος (επιμ), *Οι περιπέτειες της ετερότητας, η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006, σ. 388-393, αλλά και Jenkins Richard, *Κοινωνική ταυτότητα*, Λυριντζής Χρήστος(εισαγ), Σαββάλας, Αθήνα, 2007, σ. 132-141.

³⁰¹ Βλ. και παράρτημα, Ε’ Αρχειακές πηγές, 20.

³⁰² Τσιομίδου Ελένη, “Από το χωρικό στον Αγρότη: τα σταθερά μιας ταυτότητας”, ανακοίνωση στο συνέδριο “Μνήμη του Στάθη Δαμιανάκου, αγροτική κοινωνία και λαϊκός πολιτισμός”, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών- Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Γαλλική Σχολή Αθηνών, Αθήνα, 25-27 Μαΐου 2005.

κάτοικοι της Μύρινας και όσοι σε κάθε κοινότητα στρέφονται εναντίον τους και εναντίον της φύσης, τον τόπο που νοηματοδοτούν και επενδύουν με τα πλείστα νοήματα στην καθημερινότητα τους. Ο μετανάστης στην Αθήνα ή ο Μυριναίος είναι ο “φλωμαράς”, ο “βουτυράς”, το πρόσωπο εκείνο που σήμερα τείνει να αντικαταστήσει την ομάδα των αφεντικών και προσπαθεί με κάθε τρόπο να απομυζήσει οφέλη από τον κεχαγιά, είτε με τη μορφή ενοικίων είτε μέσω της συμπεριφοράς. Μια άλλη, εν ολίγοις, ομάδα, που κατοικεί μεν στο χώρο, αλλά δεν κατοικεί το χώρο, θέλει επί παντοίους τρόπους να προβληθεί και να μειώσει τους μορφωτικά και εμφανισιακά “υποδεέστερους”, τους “γλιτζάρηδες”, όπως επικράτησε η φράση να λέγεται για τον κεχαγιά, που στις συλλογικές τους αναπαραστάσεις ταυτίζεται με το βρώμικο και το πολιτισμικά έτερον. Από την άλλη, στις αναπαραστάσεις των κεχαγιάδων αυτός ο “ξένος” παρουσιάζεται ως ο μαλθακός, αυτός που, αν και προέρχεται από τη λημνιά επαρχία, δεν αποδέχεται την καταγωγή του και αποζητά το κακώς νοηματοδοτούμενο, οικονομικής φύσεως.

V. Ο τραυματικά βιωμένος εργασιακός έλεγχος.

“Τέλος πάντων μια πού παμε και για τον
παππού πολλοί πρόγονοι κιαχαγιάδες σε διάφορα
ζοβγάρια ξεκίνησε ο παππούς προφανώς κι ο
προπάππους από μια τοποθεσία που λέγεται
Κακαρίν’ στην περιοχή των Σαρδών, πήγα
πρόσφατα και είδα το χώρο, και από κει πήραμε
και το επίθετο Κακαρνιάς, το Χρυσάφης έγινε
Κακαρνιάς.”³⁰³

Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Χρήστο Κακαρνιά, αρ.Α 48 (23/11/15)

Στη συλλογική τους μνήμη οι κεχαγιάδες αναπαριστούν με αρνητικό πρόσημο το αφεντικό και την οικογένειά του. Υποστηρίζουν ότι παρά το δεδομένο σύστημα του μισιακού δεν επικράτησε ποτέ ένας σεβαστός διαχωρισμός όσον αφορά τις εργασίες και κυρίως τον προσωπικό κόπο, τέτοιος που να μην προσβάλλει την ύπαρξή τους και τις αξίες που ενστερνίζονταν.³⁰⁴ Ο άλλος –αφεντικό –οικογένεια αφεντικού προσπαθεί με κάθε τρόπο να εκμεταλλευτεί τον κεχαγιά και να εισπράξει όχι μόνο το κέρδος αλλά και το υπερπροϊόν. Αυτή η οπτική τού μη παραγωγού, ο οποίος καρπώνεται το εισόδημα θα μπορούσε να αποτελέσει σε μια πρώτη μορφή την τραυματισμένη τους μνήμη³⁰⁵. Αφήνουν, ωστόσο, να διαφανεί ότι τραύμα (ή τραυματικά βιωμένη εμπειρία) δεν αποτελεί μόνο αυτή η τακτική, αλλά, πολύ περισσότερο, η κίνηση τους στο χώρο, στο κτήμα και στην κοινότητα.³⁰⁶ Κίνηση κυριολεκτική και μεταφορική,

³⁰³ Βλ και παράρτημα, Δ’ Φωτογραφικό, έντυπο και ηλεκτρονικό υλικό από την καθημερινή εργασία των κεχαγιάδων, 13.

³⁰⁴ Η βιωμένη εμπειρία επενδύεται με συναισθήματα που επιτυγχάνουν τη θυματοποίηση της ίδιας της ομάδας τους από τους μισθωτές της γης. Μέσα από τα συναισθήματα που εκφράζουν δομούν τη δική τους ταυτότητα και συλλογικότητά. Παραπέμπω σχετικά για το θέμα των συναισθημάτων και της ταυτότητας που δομεί βασισμένη στο νόημα του παρελθόντος στη δημοσίευση του Λιάκου για τους πολέμους της ιστορίας, <<https://antonisliakos.files.wordpress.com/2011/04/cebfc9cf80cf8ccebcbceb5cebcbfc9cf84ceb7cf82-ceb9cf83cf84cebfcf81ceafceb1cf821.pdf>> (διαθέσιμο και σε pdf).

³⁰⁵ Πιστεύω ότι και η τραυματικά βιωμένη εμπειρία δομεί την ταυτότητά του κεχαγιά, ότι υπακούει και λογοδοτεί σε κάποιον και ότι αυτός είναι απών. Σχετικά με το τραύμα παραπέμπω: Μπούσχοτεν Βαν Ρίκη, ‘Μνήμες, τραύματα και μετα-μνήμη: το “παιδομάζωμα” και η επεξεργασία του παρελθόντος, στο, Μπούσχοτεν Βαν Ρίκη (επιμ), *Μνήμες και λήθη του ελληνικού εμφυλίου πολέμου*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2008, σ. 131-147.

³⁰⁶ Κίνηση και όχι κατοίκηση στο χώρο της κοινότητας, οι επαφές των κεχαγιάδων με τις κοινότητες των αφεντικών αλλά και τις δικές τους είναι περιορισμένες και συμβαίνουν σε καθορισμένα χρονικά πλαίσια, υποθέτω και για συγκεκριμένες χρονικές στιγμές που οι εργασίες στα κτήματα και τα ζώα είναι ελάχιστες και εκτελούνται από την υπόλοιπη οικογένεια.

αμφίδρομη.³⁰⁷ Το τι πιστεύουν και διαφυλάσσουν ως τραυματική εμπειρία θα μπορούσε να συμπυκνωθεί σε μία λέξη: έλεγχος.³⁰⁸

Ο έλεγχος, κατά Τριανταφυλλίδη,³⁰⁹ ενέχει, μεταξύ των άλλων, το στοιχείο του περιορισμού και της κατεύθυνσης. Τα δυο αυτά συστατικά του λεξήματος, παρότι αναφέρονται σε καταστάσεις και πράγματα (ελέγχω την πορεία του αυτοκινήτου, ελέγχω την πυρκαγιά), βρίσκουν άμεση αναλογία και αντιστοιχία στην ομάδα των κεχαγιάδων ως στοιχεία που συμπυκνώνουν τη στάση του αφεντικού απέναντί τους. Ο ίδιος ο κεχαγιάς και η οικογένειά του ελέγχονται, συμβολικά και κυριολεκτικά, ώστε αναπαριστούν ένα φανταστικό, καταδυναστευτικό και απόκοσμο ον, το οποίο εξεικονίζεται στο πρόσωπο του αφεντικού, ή αφέντη, και της κεράς.³¹⁰

Η αφήγηση του περιστατικού με το γαϊδούρι, το γιο του κεχαγιά και το αφεντικό είναι χαρακτηριστική.³¹¹ Το αφεντικό έρχεται να ελέγξει τα σχετικά με τη μάντρα και το κτήμα, αλλά ο κεχαγιάς αναλαμβάνει τη μετακίνησή του. Το ότι το αφεντικό συνήθως παρουσιάζεται πλαδαρό, μαλθακό και χοντρό έρχεται ως ο δεύτερος όρος σύγκρισης ανάμεσα στις δύο ομάδες και τους εκπροσώπους τους. Το σωματικό πάχος, νοηματοδοτείται, εν προκειμένω, αρνητικά,³¹² αφού δηλώνει την

³⁰⁷ Για τη θέση του αγροκτήματος σε σχέση με την κοινότητα, βλ και παράρτημα, Θ' Οι χάρτες, 39.

³⁰⁸ Οι ομιλητές δικαιολογούν τους εαυτούς τους για τον άδικο έλεγχο που υποβάλλονται. Πιστεύω, ότι, έτσι ορισμένη η έννοια του ελέγχου αποδίδει όσο το δυνατόν καλύτερα τη βιωμένη εμπειρία των κεχαγιάδων στα κτήματα και την μάντρα. Ο περιορισμός τους στο χώρο της παραγωγής είναι κάτι που τονίζουν εξ αρχής μόνοι τους, ενώ η στάση των αφεντικών δεν συνάδει με τον δικό τους αξιακό κώδικα. Οι τακτικές επισκέψεις στη μάντρα και η παρουσία τους κατά τη διάρκεια της συγκομιδής, που προβάλλεται ως στυγνότητα και ωφελιμισμός, μετρώνται αρνητικά και ψέγονται. (πρβ.κ. Γιαλούρη Ελεάνα, "Υλικός πολιτισμός, οι περιπέτειες των πραγμάτων στην ανθρωπολογία", στο, Γιαλούρη Ελεάνα(επιμ), *Υλικός πολιτισμός, η ανθρωπολογία στη χώρα των πραγμάτων*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2012, σ. 42-48). Παρατηρώντας τις καθημερινές τους συζητήσεις γύρω από το πρόσωπο της Πάτρας κατέληξα στο ότι τραύμα τους αποτελεί η κίνηση του ενός και ο περιορισμός του άλλου. Οι οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες των μικρών λημνικών κοινοτήτων, που ως ένα βαθμό εξακολουθούν να αναπαράγονται, αποτέλεσαν πρόσφορο έδαφος για τη φυσικοποίηση του ελέγχου από μέρους των ανωτέρων. Ενδεικτική είναι η αφήγηση της Ματθίλδης που τονίζει ότι η φύση των πραγμάτων ήταν τέτοια ώστε ο κεχαγιάς να αναγνωρίζει τη θέση του στο έξω της κοινότητας ενώ το αφεντικό στο μέσα της.

³⁰⁹ <http://www.greeklanguage.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/search.html?lq=%CE%B5%CE%B3%CE%B5%CE%B3%CF%87%CE%BF%CF%82&sin=all>.

³¹⁰ Βλ. κ. Μπάδα Κωνσταντίνα, *Οι ψαράδες της λιμνοθάλασσας του Μεσολογίου (18^{ος}- 20^{ός} αιώνας)*, Πλέθρον, Αθήνα, 2004, σ.49-56, για ανάλογες θεωρήσεις των ενοικιαστών των ιβαρίων.

³¹¹ Παρά το ότι στο παράρτημα βρίσκεται καταγεγραμμένη μία τέτοια αφήγηση που φαινομενικά αποτελεί γεγονός της πραγματικότητας, στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (facebook) προβλήθηκαν κι άλλες πανομοιότυπες αφηγήσεις σε θέμα κι μοτίβα, διέφεραν μόνο στα πρόσωπα και την περιοχή. Υποθέτω ότι αποτελεί κάποιο είδος ανεκδότου.

³¹² Για την αρρενωπότητα και το πάχος ως στοιχείο πλαδαρότητας παραπέμπω αφενός στις fat studies (το ζήτημα αρχίζει να γίνεται περίπλοκο από τη στιγμή που οι αφηγήσεις επανέρχονται), <<http://nyupress.org/books/9780814776315/>>, αλλά και στο σχήμα που παραθέτει ο Bourdieu, Pierre Bourdieu, *Η ανδρική κυριαρχία*, Πατάκης, Αθήνα, 2007, σ. 46-50, για το συμβολισμό της μεγάλης

έλλειψη σωματικής κούρασης και φθοράς, έλλειψη επαφής με τη φύση και τον εξωτερικό χώρο, ενώ, τέλος, αποτελεί υπόρρητη αναφορά στην πείνα που ωθεί μια οικογένεια να εργαστεί και να μοιραστεί τα γεννήματα.

Τρυγούσαμ' τα ποπόνια όλα όταν ωρ'μάζαν, δύο φορές ας πούμε, ωρ'μάζαν πρώτα, τα μαζεύαμ' τα κάναμ' δυο σωροί και φωνάζαμ' τ' αφεντικό, αύριο θα τρυγήσομ' έλα να διαλέξεις τα ποπόνια, κι τ' λέγαμ' ποιο σωρό θες να διαλέξεις και διάλεξε αυτό το σωρό. Τον βάζαμ' μέσ στα κοφίνια το βάζαμ' στα κοφίνια για να μην μες στα τσ'βάλια στριμωχτούν καρπούζα και σπάζ'νε, με τα κοφίνια μνιά δυο διαδρομές τα π'γαίναμ' στο σπίτ', τ' αδειάζαμ' και ξανά πίσω. Και άμα καμιά φορά είχαμ' δ'λειά άμα τρυγούσαμ' ή θερίζαμ' κι έπρεπε να έρθ' και τ' αφεντικό, μ' έστελνε ο μπαμπάζιμ' μένα μικρό, με τς γαδάρ, με δυο γαδάρ' να πάρω τ' αφεντικά να τα πάγω στ' μάντρα. Στο χωράφ' δηλαδή, στ' αλών', και τα βράδ να τς ξαναπάμε πάλι, μη πορπατήσ'νε, δε πορπατούνε. Κάθομναι γω στο κώλο 'πά στο γάδαρο τ' αφεντικό ήταν ένας χοντρός άνθρωπος και γεμάτος και τον βάζαμ' 'πα στο γάδαρο και κάθομνα γω, τι ήμνα εγώ; Κάθομναι γω πίσω στο κώλο στο γάδαρο, αλλά δεν έβλεπα μπροστά να έσκυβα, ήταν χοντρός, σωματώδης, τ' αφεντικό και δεν έβλεπα μπροστά και λέγω τον μπαμπά μ' μια μέρα τι τον θέλο'μ τούτο, τι τον βάζζς μπροστά στο σαμάρ' και δε βλέπω γω; Μη σε νοιάζ' λέγ ο μπαμπάζιμ' άς τον! άμα βρούμε καμιά μέρα κάνα μεγάλο ρ'γιάκ' θα τον γδήσομ' μνιά να πές' απ το γάδαρο να φύγ' και να μην μπορεί να βγεί. Κι μια μέρα που παινούσαμ' 'πο να μεγάλο ρ'γιάκ' φωνάζω να να εδώ εχ' ένα μεγάλο ρ'γιάκ' μπαμπά να το ρίξω μία να φύγ, να πές' πο πάν 'π' το γάδαρο, (γελά).

Όποτε ήθελε είχε δικαίωμα να πάει. Είτε μέρα είτε νύχτα. Μεσ'μέρ', όποτε ήθελε πήγαινε. Μεις ξεκινούσαν απ'δω λέει τόλεγεν η μάνα μ', πρωί, πριν ναρμέξ'νε, για να προλάβ'νε στο άρμεγμα να δούνε πόσο γάλα θα βγάλ'νε. Γιατί βγάζαν ας πούμε δύο... είκοσ' κιλά γάλα το καμναν τυρί, αλλά μπορεί να βάζαν και παραπάν και να μην τ' φανερώναν ξέρω γω είκοσ' κιλά δέκα τεριά, και π'γαίναν πρωί πρωί όταν αρμέγαν τς βλεπαν να κατ'βαίνε απ το δρόμο που φαίνταν, και δε 'τ αρμέγαν καλά τα πρόβατα τ' μέρα που πγαίναν αλλά βγάζαν ξέρω γω δυο τενεκέδες, δεν τ' αρμέγαν τ' αρμέγαν λίγο. Δεν πιάναν τα βζα τς κειες να δγιούνε άμα τάχνε αρμεμένα καλά. Αλλά πγαίναν και φλαγαν για. Ειδικά στ αλώνια π αλωνίζαν τότε γάδαν όλ μέρα και φλάγαν. Μην αλωνίς και πάρ ένα τσβάλ φασούλια ή σταρ και τα κρύψ. Ο σύντροφος. Γάδαν όλ μέρα στ αλών εκεί. Άμα είχε ίσκιο καλώς, άμα δεν είχε μες στον ήλιο. (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Νίκο Κουτζούμη, αρ.Α 42 (22/11/15))

Η ταυτότητα που αποδόθηκε από έναν κεχαγιά, της νότιας Λήμνου, στο αφεντικό είναι αυτή του αγροφύλακα, του αντραγάτη, πράγμα που εμπλέκει και προσβάλλει την τιμή και τον αξιακό κώδικα μιας ομάδας και αποδοκιμάζεται. Ο αντραγάτης αποτελεί την υποστασιοποίηση της έννομης τάξης στο συλλογικό φαντασιακό μίας

(φουσκωμένης) κοιλιάς. Βλ. επίσης και Wetherell Margaret(επιμ), *Ταυτότητες, ομάδες και κοινωνικά ζητήματα*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2004, σ. 446-451, για τον τρόπο που η εργατική τάξη προσεγγίζει την ανδρική ταυτότητα μέσα από τις καθημερινές εργασιακές πρακτικές και πως δομεί τον εαυτό της όντας σε επαφή με τη φύση έναντι των εργαζομένων ανδρών σε εσωτερικό χώρο κατόπιν ραντεβού κλπ. Με έμφαση στον αφηγηματικό τρόπο που οι ίδιοι οι κεχαγιάδες αποδίδουν τα χαρακτηριστικά του μη παραγωγού στο αφεντικό.

ομάδας που βασίζεται και δρα με τους κανόνες της προφορικότητας.³¹³ Δεν έχει βρεθεί κανένα γραπτό κείμενο, επίσημο ή μη, το οποίο να αποδεικνύει τη γραπτή συμφωνία μεταξύ του κεχαγιά και του αφεντικού, παρότι ένας πληροφορητής υποστήριξε ότι το αφεντικό του κατέγραφε τα γεωργικά εργαλεία και τα ζώα που παρέδιδε στον κεχαγιά. Η χρήση της εν λόγω λέξης από έναν παραγιο, ο οποίος βρίσκεται στο κοινωνικό και οικονομικό περιθώριο της κοινότητάς του και των δορυφορικών προς αυτή χωριών, εμπλέκει και στοιχεία ενός πολιτισμικού συστήματος που έρχεται σε αντίθεση με τον νόμο και το επίσημο κράτος, που εδώ αντιπροσωπεύει το αφεντικό.

...Πήγαινε για να ελέγξ'. Γιατί δε τόκαμες καλό, γιατί δεν τόσπειρες καλά, δεν έκαμες αυλακιά να φέγεν' το νερό και σταμάτ'σεν το νερό και πνίγ'κεν, το στάρ. Ε αφεντικά για!..

...Όπως το έργο τ' Κατράκ' άμα το είδες. Με το κάρο που τς χτυπά ο άλλος με το μαστίγιο, δεν το νοιάζ' αφεντικό! Δεν πιάν' να τραβήξ' το κάρο εκείνος! ...
(Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Νίκο Κουτζούμη, αρ.Α 42 (22/11/15))

Ο Νίκος μιλά απαξιωτικά για το δεύτερο αφεντικό του πατέρα του, εξαιτίας μιας μήνυσης που έγινε στην οικογένειά του πριν μεταναστεύσουν στην Αυστραλία. Το αφεντικό τους μέτρησε σε τσουβάλια το άχυρο που έπρεπε να αφήσουν στην μάντρα, πριν διαλύσουν τη συνεργασία (σερμαγιά), και αποφάνθηκε ότι έλειπε ένα σακί· δεν δέχτηκε την επιστροφή του άχυρου από τον κεχαγιά και κινήθηκε νομικά. Συσπειρώνονται, εν τέλει, οι δύο ομάδες, σε δύο διαφορετικά πολιτισμικά γήπεδα – στον πολιτισμό του κοινωνικού περιθωρίου και στον πολιτισμό της μιζοαστικής επαρχιώτικης ελίτ.³¹⁴ Η μία ομάδα δεν μπορεί, δεν δύναται, αλλά και δεν προσπαθεί να κατανοήσει την άλλη, από την οποία ζει και οφείλει την αναπαραγωγή της.

Ο έλεγχος, η κίνηση του ενός και του άλλου στο χώρο εντός και εκτός της κοινότητας, στις οποίας τα όρια βρίσκονται ο χώρος της κατοικίας και ο χώρος της

³¹³ Πρβ. κ. Herzfeld Michael, *Η ποιητική του ανδρισμού, ανταγωνισμός και ταυτότητα σε ένα ορεινό χωριό της Κρήτης*, Καστανάρα Ν. Άννα(μφτ), Κιοσόγλου Νερία (επιμ), Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2012, σ. 55-65, για τη στάση των βοσκών που μελετά ο Hertzfeld έναντι της κρατικής εξουσίας, αλλά και παραπάνω όταν κάνει λόγο για το επιχείρημα της πείνας και την νομιμοποίηση της ζωοκλοπής, μιας κι ο ίδιος ο ομιλητής μου εκφράζει αυτό το αίσθημα της πείνας αναγόμενο στη δική του περίπτωση, όπως αφήνει να εννοήσω μέσα από τι κινήσεις του σώματός του, σ. 45-55.

³¹⁴ Μέσα από τις συζητήσεις τόσο με τους κεχαγιάδες όσο και με τα αφεντικά, κατέληξα στο παραπάνω συμπέρασμα, ενώ αβίαστα μου έρχεται στο μυαλό η σκέψη του Δαμιανάκου για την κοινωνική ληστεία στην ηπειρωτική Ελλάδα του νεοσύστατου κράτους, απ' όπου και υιοθέτησα την οπτική, για περισσότερα Βλ. κ. Δαμιανάκος Στάθης, *Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός*, Πλέθρον, Αθήνα, 2003³, σ. 65-95, και ειδικότερα, σ. 79-87 για τις πολιτισμικές πρακτικές και τον ηθικό τους κόσμο.

παραγωγής, δεσπόζει στις αφηγήσεις.³¹⁵ Ο κεχαγιάς *κινείται*, αναζητά το αφεντικό τόσο μέσα στην ίδια την κοινότητα όσο και έξω από αυτή· υπάρχουν περιπτώσεις που τα κτήματα του αφεντικού βρίσκονται στην ενδοχώρα του νησιού, ενώ ο ίδιος διαμένει μόνιμα στη Μύρινα.³¹⁶ Από την άλλη πλευρά, ωστόσο, κινείται και το ίδιο το αφεντικό: κινείται στο χώρο της κατοικημένης κοινότητας, από την οποία απουσιάζει ο κεχαγιάς και η οικογένειά του για πρακτικούς κυρίως λόγους, αλλά και στο χώρο της καλλιεργήσιμης έκτασής της: στα κτήματα και τη μάντρα.³¹⁷ Κινείται επίσης στον παραθαλάσσιο χώρο της: επισκέπτεται και καταναλώνει το τοπίο, ανακουφίζεται και ξεκουράζεται μέσα σε αυτό, συγκροτεί τη μνήμη του πάνω στην αρχή του ελέγχου, της ψυχαγωγίας και της διασκέδασης.

Το πήγαινε έλα από και προς το χωριό και τη μάντρα, ο διαρκής περιορισμός της μίας ομάδας στο να ζει μέσα στις σταυλικές εγκαταστάσεις,³¹⁸ σε ένα διαμορφωμένο μικρό διαμέρισμα με τα στοιχειώδη και πρωτόγονα μέσα, ενώ η οικογένεια του αφεντικού συνήθως σε κάποιο διώροφο σπίτι εντός των κύριων δρόμων του χωριού αποτελεί το νευραλγικό σημείο της τραυματισμένης τους μνήμης³¹⁹ αφενός η έντονη ανισότητα που απορρέει από τον τόπο και αφετέρου η χωρική και πολιτισμική απόσταση μεταξύ των δύο ομάδων.

³¹⁵ Πρβ. κ. Γιαννακόπουλος Κώστας (επιμ.), Γιαννιτσιώτης Γιάννης, *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη, χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*, Αλεξάνδρεια- Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Αθήνα, 2010, σ. 20-22, αλλά και Δρουμπούκη Άννα-Μαρία, *Μνημεία της λήθης, ίχνη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην Ελλάδα και την Ευρώπη*, Φλάισερ Χάγκεν (προλ.), Πόλις, Αθήνα, 2014, σ. 168, για τους περιορισμούς που δημιουργεί ο δομημένος χώρος.

³¹⁶ Για την κίνηση στο χώρο του νησιού και τις μετακινήσεις τους στα αρχοντικά της Μύρινας ενδιαφέρον είναι ο τρόπος που σχολιάζονται από το Ράλλη Κοψίδη, Κοψίδης Ράλλης, *Το τετράδιο του γυρισμού, με ζωγραφιές του ιδίου*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1987, σ. 48-49. Η ανάλυσή του είναι αριστερή.

³¹⁷ Παραπέμπω στο Σταυρίδη, αν και γενικότερα με την ίδια του την οπτική μπορούμε να αναγνώσουμε τη σχέση ανάμεσα στον κεχαγιά και το αφεντικό, στο Σταυρίδη Σταύρος, *Μετέωροι χώροι της ετερότητας*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2010, σ. 197-252, και ιδιαίτερα σ. 198-207. Ο χώρος επί προκειμένω όμως, δεν διαχωρίζεται με βάση το κοινωνικό φύλο, αλλά κυρίως τον κοινωνικά και οικονομικά ανώτερο, που εξαιτίας της πλεονεκτικής του θέσης, προκαθορίζει τα όρια μέσα στα οποία θα κινηθεί μια εργατική ομάδα. Για περισσότερα πρβ. κ. Λαδά Σάσα, “Φύλο και χώρος, αρχικές προσεγγίσεις και νέα ερωτήματα· ή μεταξύ ορατών και αοράτων”. Εισήγηση στο συνέδριο: “Το φύλο, τόπος συνάντησης των επιστημών: Ένας πρώτος ελληνικός απολογισμός”, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών “Γυναίκες και φύλα: Ανθρωπολογικές και ιστορικές προσεγγίσεις”, 11 & 12 Οκτωβρίου 2003, Μυτιλήνη.

³¹⁸ Πρβ. κ. Ηλιοπούλου Ειρήνη, “Ο κοινωνικός χώρος της σύγκρουσης. Ορατά και αόρατα τείχη στο παράδειγμα της παλιάς πόλης της Λευκωσίας”, στο, Μπούσχοτεν Βαν Ρίκη, Βερβενιώτη Τασούλα, Λαμπροπούλου Δήμητρα (επιμ.), *Η μνήμη αφηγείται την πόλη, προφορική ιστορία και μνήμη του αστικού χώρου*, Πλέθρον, Αθήνα, 2016, σ.89-106, ιδιαίτερα σ. 91, 100 σχετικά με τους περιορισμούς που δημιουργεί η διαίρεση του χώρου, τους διαχωρισμούς του και τα νοήματα που απορρέουν από αυτήν την κατάσταση.

³¹⁹ Για το θέμα των λημιών σπιτιών βλ. κ. Βαξεβανέρης Χάρης, “Σημείωμα για το λημινακό παραδοσιακό σπίτι”, *Αρχαιολογία* τχ 50 (1994), σ. 92-94.

Το ότι η ομάδα τους, ωστόσο, δεν αποδέχεται αμαχητί την ισοπέδωσή της από το αφεντικό φαίνεται κυρίως μέσα από τις διάφορες κοινωνικές και συμβολικές πρακτικές αντίδρασης. Αναλαμβάνοντας ενεργό ρόλο ως δρώντα υποκείμενα της εργασιακής σύμβασης με τους ιδιοκτήτες της γης καταφεύγουν σε ένα σύνολο πρακτικών με σκοπό να αποδείξουν τη μη συμμόρφωσή τους με τις επιβεβλημένες αξίες και ρήτρες. Η ονοματοδοσία του γαιδάρου από τον πατέρα της Πάτρας, το ανολοκλήρωτο άρμεγμα και το πετροβόλημα της μάντρας επικυρώνουν το συλλογισμό.

Η επίμονη άρνηση των κεχαγιάδων να παραβρεθούν στην κηδεία της Αθηνάς, συνιδιοκτήτριας του ζευγαριού στον Κοκαλά και τον Κότσινα, δεν διαταράσσει την κοινοτική ισορροπία δεδομένου ότι θεωρείται ανάλογο της κοινωνικής συμπεριφοράς των αφεντικών. Ενώ οι αφηγήσεις για υπερφυσικές τιμωρίες των αφεντικών, της περιοχής του Φακού, συνδηλώνουν την αναγκαστική ελπίδα για τιμωρία του θύτη/εργοδότη. Αν ο έλεγχος στον οποίο υπόκειται ο κεχαγιάς και η οικογένειά του είναι αθέμιτος και απαξιωτικός, τότε η τύχη επιφυλάσσει αντίστοιχο έλεγχο για τον ίδιο τον εργοδότη από ανώτερα / υπερφυσικά όντα.³²⁰

Οι αναφορές στα βάσανα της καθημερινότητάς, στις κακουχίες και τις βανανυσότητες που υπέβαλλαν το σώμα τους με σκοπό να ανταπεξέλθουν στις ανάγκες της παραγωγικής διαδικασίας με σκοπό την αύξηση του εισοδήματος με οδηγούν στο να κάνω λόγο αφενός για μια ποιητική του ίδιου τους του εαυτού αλλά και του πόνου. Το σώμα εγγράφει μέσα του όλες εκείνες τις εμπειρίες που ως ομάδα βιώνουν, είτε σε κυριολεκτικό / δηλωτικό επίπεδο (διάφορες πληγές από ζώα ή γεωργικά εργαλεία (ορισμένοι έχασαν δάκτυλα των χεριών κατά τις αγροτικές εργασίες)) όσο και συμβολικό / μεταφορικό (το σώμα καταπονείται και πρέπει να “φυλάξεις νιάτα για να έχεις γεράματα “ (γηρατειά ανώδυνα)). Ο πόνος του σώματος τους είναι μη επαληθεύσιμος και προβάλλεται ως το κριτήριο που δεν έπρεπε να λησμονήσει το αφεντικό και ως εκ τούτου να σταματήσει τους ελέγχους (“όλα με τα χέρια, όλα!”).

³²⁰ Αυδίκος Ευάγγελος, *“Που να σπέρης και να θερίζεις μέσα στην καρυόπιτα”*, *Λαϊκή πίστη και κοινωνική οργάνωση*, Πεδίο, Αθήνα, 2013, σ. 198- 210.

Ο έλεγχος δεν περιορίζεται σε μία προγραμματισμένη ή μη επίσκεψη στα κτήματα, αλλά εξαπλώνεται στη διατροφή, στην ένδυση και την υπόδηση, στο πρόγραμμα των ασχολιών του κεχαγιά, στην καλλιέργεια και την κτηνοτροφία.³²¹

Ήταν παρόν το αφεντικό, ή παρούσα η κυρά, γιατί... επειδή ήμουν κι εγώ παρών κι έβλεπα τη μοιρασιά. Ήταν τα καρπούζια και τα πεπόνια μαζεμένα, τα είχε τρυγήσ' ο κιαχαγιάς τα είχε βάλ' μες στα κοφίνια τα πήγαινε στη μάντρα, ερχόταν η κερά, εγώ την κερά πρόλαβα πιο πολύ, και πολύ λιγότερο το αφεντικό γιατί πέθανε και έλεγε από δω της κεράς από δω τα δικά μας, τα πιο καλά, τα πιο μεγάλα, στην κερά, τα πιο μικρά, τα πιο άχρηστα στον κεχαγιά γιατί έχ γουρτζελούδγια να ταγίς. Τα γουρτζελούδγια ήταν και τα παιδιγιά τ' μαζί. Και όταν χωρίζαν τα δύο τα μερτκά φορτώναμ' τα κοφίνια, στα κοφίνια το μερίδιο της κεράς και το πηγαίναμε στο χωριό. (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Χρήστο Κακαρνιά, αρ.Α 48 (23/11/15))

Εδώ σ' είπα η μεγάλ' η αχυρώνα... Πελώρια, μετά προχωρείς, το δωμάτιο που έμενε εμείς το πατώσαμ' με πέτρα, δεν ήταν πατωμένο αλλά μόνον οι ίδιοι περπατούσαν, δεν τρωγόταν κίολας, και χωμάτινο νάταν.... Και το τζάκι απέναντι δω πέρα, ετούτο δω μ' ένα ύψωμα με σανίδια αυτό, βάλαν απάν' τα στρωμάτσα τους να κοιμηθούνε, μετά στις δώσαμ' και κρεβάτια. Αλλά.... Όταν είπαμ' να δώσωμ' τον Ψυρούκ' να δώσωμ' στν πίσω τ' μάντρα κρεβάτ και στρώμα λέγ γιατί είχε τώρα το αυτοκίνητο, ποιος θα κ'μάται κει πέρα λέω οι Κουκουέδες, ο Κουκουές καμία φορά είχε τέσσερα πέντε πρόβατα να γεννήσ'νε έμενε το βράδ' εκεί για να τα δεί. Ο Ψυρούκ'ς δεν.... Ποτέ δεν το μεταχειρίστ'κε. Τέλος πάντων. (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Κλεοπάτρα Χαλαμανδάρη., αρ.Α 37-39 (4/11/15))

Με την αφήγηση για τη μάντρα και τα συστατικά της μέρη επιχειρώ να αναδείξω το ότι ο χώρος νοηματοδοτείται μέσα από την εμπλοκή και τη δράση τόσο των ιδίων των ομάδων όσο και των μνημονικών κοινοτήτων και των ατόμων που τις συναπαρτίζουν. Αν η μάντρα αποτελεί σύμβολο εξουσίας και οικονομικής περηφάνιας για το αφεντικό, τότε για τον κεχαγιά, που συνεχώς επισημαίνει και τονίζει την κατοίκηση του αχυρώνα και του κιαχαγιαδόσπιτου, αποτελεί ένα σύμβολο κοινωνικού αποκλεισμού και περιορισμού στο έξω, στο επέκεινα της κοινότητας, είναι απομονωμένη από τα κοινωνικά και πολιτικά ερεθίσματα. Αυτά τα τελευταία, η επαφή με τα πολιτικά τεκταινόμενα δηλαδή, είναι καταστάσεις απευκταίες για το αφεντικό, όπως συμπλήρωσε η Πάτρα.

³²¹ Παραπέμπω κυρίως στην εισαγωγή της Μακρυνιώτη, Μακρυνιώτη Δήμητρα(επιμ), *Τα όρια του σώματος*, Αθανασίου Κώστας, Καψαμπέλη Κική, Κονδύλη Μαριάννα, Παρασκευόπουλος Θεόδωρος(μτφ), Νήσος, Αθήνα, 2004, σ. 54-62, όσον αφορά την performance καθ' όλη τη διάρκεια της συνομιλίας μας παραπέμπω στο Κρασσανάκης Στέλιος, "Το μακρύ ταξίδι της γλώσσας μέσα στο σώμα", στο, Μπούσχοτεν Βαν Ρ., Βερβενιώτη Τ., Μπάδα Κ., Νάκου Ε., Πανταζής Π., Χαντζαρούλα Π. (επιμ), *Γεφυρώνοντας τις γενιές: διεπιστημονικότητα και αφηγήσεις ζωής στον 21^ο αιώνα, προφορική ιστορία και άλλες βιοϊστορίες, πρακτικά διεθνούς συνεδρίου*, Ένωση Προφορικής Ιστορίας, Βόλος, 2013, σ. 467-473.

Τέλος πάντων αυτός έκανε τσομπάν'ς και με το ΕΑΜ τότε με τς κομμουνισταί που θα μοιράζαν' και τα χωράφια στους αγρότες στους, εγώ θα πάρω του Κοκαλά το ζευγάρι και το σπίτι του Παρισίδη. Κείνο τον καιρό ήταν του Παρισίδη το σπίτι καινούργιο @@@μέσα στο νοσοκομείο. Αριστερά . εγω λέει με το ΕΑΜ τώρα που θα απελευθερωθούμε και θα τα αποκτήσουμε θα πάρω το σπίτι του Παρισίδη και τ' Κοκκαλά αλλά τ' Κοκκαλά, η γη της επαγγελίας. Τα πάντα, τα πάντα. (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Κλεοπάτρα Χαλαμανδάρη., αρ.Α 37-39 (4/11/15))

Ο χώρος αποτελεί την έμπρακτη φύση της ταυτότητας του κεχαγιά, που ζει και δημιουργεί σε έναν ημιδομημένο τόπο. Στη συλλογική μνήμη των λημνιών ο κεχαγιάς αποτυπώθηκε ως το άτομο που ζει “πίσ’ απ’ τα β’νά” ή “πίσ’ απ’ του Θό’”. Μέσα από καθημερινές επιτελεστικές πρακτικές, τις επισκέψεις του αφεντικού και την κατοίκηση του χώρου από τον κεχαγιά, ο χώρος βιώνεται, άρα μετατρέπεται σε τόπο. Ο κεχαγιάς φαίνεται να γνωρίζει τη θέση του τόσο μέσα στην κοινότητα όσο και μέσα στις αγροτικές εκτάσεις. Αποδίδει με εύγλωττο τρόπο την κατάστασή του στο γνωμικό “σπίτι όσο να χωρείς και τόπο όσο να θωρείς”. Προσπαθεί να αποδώσει στη θεία βούληση τη συγκυρία της ζωής του (“έτσ’ τα όρ’σεν ο Θιός”) ή έστω να αποδεχτεί τη θέση του μέσα στην κοινότητα (“ξέραμ’ τι έπρεπε να κάμωμ’, που να σταθούμε, ‘μείς στα ζα, ‘κείν’ στο χωριό και στο Κάστρο”). Ενώ, τέλος, ο ίδιος ο τόπος σήμερα προβάλλει τη δική του αφήγηση για την κεχαγιάδικη παρουσία.

Επιπλέον, θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε ένα πλήθος συμβολικών και κοινωνικών πρακτικών αντίστασης από μέρους του κεχαγιά προς το αφεντικό, πρακτικές που ως ένα βαθμό συγκροτούν και την εργασιακή τους ταυτότητα και μνήμη: το κρύψιμο της τροφής και του καρπού στο εσωτερικό της μάντρας, η άρνηση των κεχαγιάδων που εργάστηκαν στο κτήμα της Πάτρας να πάνε στην κηδεία της αδερφής της, η φρασεολογία και οι σωματικές τους κινήσεις κατά τη διάρκεια της συνομιλίας μας. Η προφορική ιστορία και παράδοση τους, που όπως φάνηκε και θα φανεί εν συνεχεία, μέσα από τα παινέματα στα κάλαντα και της αφηγήσεις για τις τιμωρίες των στοιχειών προς τα αφεντικά, υποσκάπτουν την οικονομική και κοινωνική εδραίωση των τελευταίων επινοώντας εξωφυσικούς τρόπους αντίδρασης και αντίστασης. Κύριο, ωστόσο, προβαλλόμενο χαρακτηριστικό που καταφανώς διεκδικούν είναι η ταυτότητα του νοικοκύρη γονιού που εμφανίζεται να μοχθεί, και άρα τίμια να επιβιώνει, και να προικοδοτεί τα παιδιά με την περιουσία του, και γι’ αυτό το λόγο εξωθείται στην υπερπόντια μετανάστευση.

VI. Η μεγάλη έξοδος.

“ Ιφτά χ’λιάρ’κα γυρεύαν δαν’κά για να φύγ’νε τα παιδιά
τς στν Αυστράλια, στν Αμερική στ’ Γερμανία ύστερα
δουλεύαν ου μπαμπάς τς και τς τα δίναν που τς
χρωστούσαν’“.

Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Χρήστο Τραγαρέλλη, αρ.Α 36 (11/11/15)

Η μετανάστευση των Λημνίων, η οποία ξεκίνησε το 19^ο αιώνα και σχηματικά ολοκληρώθηκε μέχρι την έκτη δεκαετία του 20ού, αφορούσε κυρίως εκροές προς υπερατλαντικές χώρες.³²² Οι πρώτοι μετανάστες δεν μπορούν να ενταχθούν στο μεγάλο κύμα μετανάστευσης του ‘60, με βάση ότι δεν προσανατολίστηκαν σε συγκεκριμένες περιοχές νέας κατοίκησης. Σκοπός του ταξιδιού από το 1840 κι έπειτα ήταν η αύξηση των χρηματικών κεφαλαίων και ακινήτων στην πατρώα γη και η ενίσχυση του κοινωνικού τους status απέναντι στα μέλη της κοινότητας, με χαρακτηριστικότερο το παράδειγμα των αιγυπτιώτικων στο Ρωμέικο Γυαλό.³²³

Ο 20^{ός} αιώνας παρουσιάζει, ωστόσο, μια ιδιομορφία για το νησί, εφόσον αφορά τα χαμηλομεσαία κοινωνικά στρώματα και πλήττει κυρίως την ενδοχώρα. Το κίνητρο και η αφορμή ταυτίζονται: ο πολυκερματισμένος οικογενειακός κλήρος δεν επαρκεί για την κάλυψη των βιοτικών αναγκών, και οι φυσικοί πόροι του νησιού δεν φτάνουν να θρέψουν τις πολυπληθείς αγροτικές οικογένειες που απασχολούνται στον πρωτογενή τομέα.³²⁴ Η έμμισθη εργασία είναι πενιχρή και τα ημερομίσθια πληρώνονται κυρίως με είδη διατροφής. Σε αυτά θα πρέπει να συνιπολογιστεί και το εθιμικό δίκαιο της περιοχής που ορίζει τη προικοδότηση μόνο των κοριτσιών.

Από τις αρχές του 1900 ξεκινά η συντονισμένη έξοδος των χωρικών προς την Αμερική, ενώ κάνουν την πρώτη τους εμφάνιση οι ‘οδηγοί του μετανάστου’, εκδομένοι το 1907 στην Νέα Υόρκη.³²⁵ Το κύμα φτάνει στην αποκορύφωσή του τις

³²² Μπακάλης Β. Χρήστος, Λήμνος: οργάνωση του αστικού χώρου (19ος- 20ος αιώνας) κοινωνικός μετασχηματισμός, μεταναστευτικά δίκτυα και αστικοί ‘αντικατοπτρισμοί’, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Μυτιλήνη, 2007, σ.394-399, αλλά και, Γερωντούδης Ν. Λεωνίδα, *Η νήσος Λήμνος, ιστορία- διάλεκτος- λαογραφία*, Αθήνα, 1971, σ. 50-57.

³²³ Κασιδέλλης Τάσος, *Η Λήμνος στον αγώνα του 1821*, Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, Αθήνα, 1986, σ. 262-267, όπως επίσης κ. Φραγκέλλης Λ. Πάνος, *Λήμνος η Φίλτατη, τόμος Δ’ Τουρκοκρατία*, Ελεύθερη Σκέψη, Αθήνα, 2000, σ.240-242, 246-248.

³²⁴ Όπ.π. Κασιδέλλης, ..., σ. 246.

³²⁵ Πετμεζάς Δ. Σωκράτης, *Προλεγόμενα στην ιστορία της ελληνικής αγροτικής οικονομίας του Μεσοπολέμου*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2012, σ. 54-63.

μεταπολεμικές δεκαετίες και θεωρείται ότι ολοκληρώνεται το 1961. Το μεγαλύτερο μέρος του συσσωρευμένου κεφαλαίου επιστρέφει στο νησί με τη μορφή εμβασμάτων για την ολοκλήρωση του χτισίματος προικίων σπιτιών και την αγορά γης.³²⁶ Μέχρι τότε το έμβασμα περιορίζεται στην αποστολή τροφίμων μακράς διάρκειας και ενδυμάτων, εντός ξύλινων μεγάλων κιβωτίων που επαναχρησιμοποιούνται από τους χωρικούς ως χώροι αποθήκευσης δημητριακών και προστασίας τους από τα τρωκτικά. Σε πολλές περιπτώσεις τα κιβώτια αυτά λειτούργησαν ως μνημονικά ίχνη κατά τις συνομιλίες μας.³²⁷

Μέσα από τη δεύτερη μαζική μετανάστευση βρήκαν τη δική τους έξοδο οι συνομιλητές μας, και κατ' επέκτασιν η υπό μελέτη ομάδα: αλλάζουν τη δεδομένη κατάσταση και δημιουργούν τη ρήξη στο χώρο και το χρόνο, την τομή με το παρόν του 1950: το 85% των νέων συνεταίρων στον Αγροτικό Συνεταιρισμό του Βάρους διαγράφεται με σκοπό την αλλαγή του τόπου κατοικίας του,³²⁸ ενώ οι εκροές αυτές θα συνεχιστούν και για την επόμενη δεκαετία. Η ομάδα των κεχαγιάδων και των μικροϊδιοκτητών αποτέλεσε μία πλούσια δεξαμενή φτωχού ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού που, θέλοντας να αναλάβει δράση, μεταναστεύει με κάθε κοινωνικό και ψυχολογικό κόστος σε οποιαδήποτε περιοχή.³²⁹ Ο στόχος είναι κοινός: η εξεύρεση εργασίας και η οικονομική πρόοδος.³³⁰ Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι μέχρι την πολυτάραχη δεκαετία του '50 δεν είχε σημειωθεί καμία τόσο ευρεία μετακίνηση πληθυσμών, σε τέτοιο ποσοστό ώστε να μπορούσαμε να την ονομάσουμε “μαζική”.³³¹

Ο Μωυσίδης υποστηρίζει ότι από το 1950 και εξής οι προτεραιότητες του ελληνικού κράτους δίνονται στη βάση της βιομηχανίας και η γεωργία τίθεται σε

³²⁶ Βελιαρούτης Δ. Λεωνίδα, *Η Καλλιθέα (Σαρπί) της Λήμνου και η Παλαιολογική Σχολή της, Λήμνιοι Λογοτέχνες (Ρ. Σεγκοπούλου- Ν. Βίγλας- Μ. Λαμπαδαρίδου)*, Πολιτιστικός Σύλλογος Καλλιθιωτών Λήμνου “Ο Άγιος Γεώργιος”, Αθήνα, 2007, σ.32-33.

³²⁷ Σταυρίδης Σταύρος (επιμ), *Μνήμη και εμπειρία του χώρου*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006, σ. 27.

³²⁸ Γ.Π. *Συν/μός Βάρους, Βιβλίων Συνεταίρων Μετόχων*, για τα έτη 1952-1979, κάτω από κάθε διαγεγραμμένο μέλος αιτιολόγηση: “Διεγγραφή λόγω μεταναστεύσεως”.

³²⁹ Μαχαιρά Άννα, “Μετανάστευση και οικονομική ανάπτυξη στη μεταπολεμική Ελλάδα”, *Μνήμων* 25 (2003), σ. 79-110.

³³⁰ Παρά το ότι οι κεχαγιάδες υποστηρίζουν σθεναρά τη θυματοποίησή τους από τα τοπικά πράγματα και τον παραγκωνισμό τους από τη μιζοαστική τάξη του νησιού, υπάρχει και η αντίθετη άποψη, ότι οι κεχαγιάδες επί κατοχής πλούτισαν και απέκτησαν ό, τι δεν κατάφεραν το υπόλοιπο χρονικό διάστημα. Βλ. κ. άρθρο που δημοσιεύτηκε στη *Λήμνο*, με τίτλο “Αφεντικά και κεχαγιάδες”, εφ. Λήμνος, 21/7/1945, έτος ΚΓ’, (χωρίς άλλα στοιχεία). Βλ και παράρτημα, Γ’ Τοπικός τύπος.

³³¹ <<http://silogosatsikioton.blogspot.gr/2010/04/3.html>> , ομιλία του προέδρου του Συλλόγου Αττικιωτών Αθηνών και Πειραιά, Σταύρου Τραγάρα, στις 14/5/2008, με αφορμή τα αποκαλυπτήρια αγάλματος στην πλατεία Αττικής της Λήμνου, με θέμα το Λημνιό μετανάστη.

δεύτερη μοίρα. Το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των αγροτών σε συνδυασμό με την άρνησή τους για την (πολυδάπανη) εκμηχάνιση της παραγωγής και τον κατακερματισμένο οικογενειακό κλήρο – απότοκο του δίκαιου περί προικοδότησης – οδηγούν στην μεγάλη μεταναστευτική έξοδο. Η νοοτροπία της παραγωγής με σκοπό την αυτάρκεια – αυτοκατανάλωση εμπόδισε την πλήρη είσοδο του πρωτογενούς τομέα στην οικονομία της αγοράς, με αποτέλεσμα την οικονομική εξουθένωση, και την αναζήτηση νέων οικονομικών πόρων.³³² Η μετανάστευση παρουσιάζεται ως ο μοναδικός τρόπος εισαγωγής στην καπιταλιστική οικονομία και στους τρόπους παραγωγής της.

Στις ηχογραφημένες συζητήσεις οι ίδιοι οι ομιλητές καταφεύγουν σε μία κυκλική εξιστόρηση της ζωής τους: ξεκινώντας από τα παιδικά χρόνια και τις αναφορές σε προγόνους κεχαγιάδες, κλείνουν την αφήγηση τονίζοντας το ρόλο που διαδραμάτισαν ως ομάδα δρώντων υποκειμένων για την αλλαγή που επήλθε στο νησί. Μεταναστεύοντας, το εργατικό δυναμικό που αποτελεί τον πυρήνα της απασχόλησης στη γεωργία και στην κτηνοτροφία του νησιού, φθίνει, μειώνεται σε τέτοιο σημείο, ώστε ανατρέπεται η κοινοτική τάξη· το αφεντικό αναζητεί το ίδιο το εργατικό δυναμικό και χαλαρώνει τους ελέγχους και την εποπτεία. Επιπλέον, το έμβασμα χρησιμοποιείται και με διαφορετικό τρόπο: με τα χρήματα αυτά μισθώνονται τα αγροκτήματα και μεταβάλλεται η μορφή του εισοδήματος³³³ - η οικονομία εκχρηματίζεται πλήρως.³³⁴

Τι να κάμνε αγόρε μ; ιδώ; Ιδώ ήταν φτώχεια. Για δγιε φύγαν κι έρντεν κι λένε πώς ζείτε εδώ; Ρε κοπρόσκ'λα σεις εδώ....ακόμα τα τσερβούλια σας κρέμ'ντεν πίζ στ' μάντρα... έρθεν ο σχωρεμένος ο μπάρμπας ζιμ ου Χαράλαμπος ακόμα αμα πας εδώ στ' μάντρα τ' Λάμπρο πόναι η βρύς' πέρα δωνα στ Στέλλιας τ' μάντρα πέρα δεκεί ένααι ακόμα τα τσερβούλια τ' κι λέγ πώς ζεις ρε αν'ψέ;

Ιφτα χλιάρκα γυρεύαν δαν'κά για να φύγ'νε τα παιδιά τς στν Αυστράλια, στν Αμερική στ' Γερμανία ύστερα δουλεύαν ου μπαμπάς τς και τς τα δίναν που τς χρωστούσαν. (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Χρήστο Τραγαρέλλη, αρ.Α 36 (11/11/15))

³³² Αντώνης Μωυσίδης, *Η αγροτική κοινωνία στη σύγχρονη Ελλάδα, παραγωγική και κοινωνική διάρθρωση στην ελληνική γεωργία (1950-1980)*, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα, 1986, σ. 278.

³³³ Μπελίτσος Θεόδωρος, *Τα Καμίνια της Λήμνου, ιστορία- τοπογραφία- έθιμα- οικογένειες*, Σύλλογος Καμινιωτών Λήμνου “Η Πολιόχνη”, Αθήνα, 2004, σ. 240-248, Μπελίτσος Θεόδωρος, “Η υπερπόντια μετανάστευση”, στο, Κωνσταντέλλης Γιώργος(επιμ), *Λήμνος, ιστορική και πολιτιστική κληρονομιά*, Αθήνα, 2010, τομ. Β’ , σ.409-437.

³³⁴ Σκιαδά Βιργινία, “Όταν ο “κόσμος άνοιξε” τα “πράγματα” άλλαξαν: μετανάστευση και υλικός πολιτισμός (χώρος) στην Κάρπαθο κατά τον 20° αιώνα”, στο, *Δωδεκανησιακά Χρονικά*, ΚΔ’, (2010), σ. 202-232.

Και μας ηλεγε τότε η Πέτρινα, λέγω τώρα τα παρατούμε π' μας λες να τα παρατήσομ' και θα φύγομ' στν Αυστράλια τ' λέγω κι εγώ. Μη πάτε στν Αυστράλια δεν είναι καλά, ετσενάς αλλιώς, λέγω είναι δεν είναι μεις θα πάμε. Κι όμως δε π'γαίναμ' τι θα κάμναν; (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Παναγιώτα Μπρούμη, αρ.Α 41 (13/11/15))

Ύστερα που πιάσαν' και φέγ'ναν αλλάξαν τα χρόνια. Γίν'ταν πιο καλά για τον κιαχαγιά, και λίγο πιο δύσκολα, λίγο πιο δύσκολα; Να τ' αφεντικά πάλε αφεντικά ήταν αλλά χανάν μερικά προνόμια που είχαν, ας πούμε το παρασπόρ' το χάσαν', δεν τς έκαμνεν ο κιαχαγιάς παρασπόρ' μετά, άμα θέλ'ς λέει τεμσάρ'κα, αλλιώς ούτε παρασπόρια ούτε τίποτα αμπέλια, θα σε κάμνω τ' αμπέλια θα πληρών'ς, αλλιώς δεν τα παίρνω τα χωράφια σ'. πρεπ', κι όσοι ξέραν ότι ο σύντροφος καλός και δ'λεύ' τα χωράφια και θα βγάζ' παραγωγή τον κρατούσαν, ας είναι κι έτς. Ναι, άμα ήταν κανάς και δεν ήταν καλός τον διώχναν, καταργούνταν ένα ένα τα προνόμια, το αμπέλι ξέρω γω, κάτι άλλες αγγαρείες άμα είχε τς καταργούσαν σιγά σιγά.

Παλιά ήταν για τον σύντροφο δύσκολα. Τον είχαν σαν παραγιό, δεν τον υπολογίζαν. Παλιά. Πριν το 60, το 50. Να για αυτό ο κόσμος φύγαν, τα λένε καμιά φορά. Λένε δ'λεύαμ' και δε χορταίναμ' ψωμί, π'νούσαμ'. Να φάμε δεν είχαμ', όχ' να πάμε να ψ'νίσουμ'. (Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Νίκο Κουτζούμη, αρ.Α 42 (22/11/15))

Θερίζαμ, τυραγνιέμαστι, τα δέναμ, τα κβανούσαμ. Να ταρίζεις να τ' αλουνίγ'ς μι τα ζώα, πόσην τυραγνίδα κι βάσανου. Να του μαζώξεις, να του τλίσεις, να καθαρίσεις του άχερου του βάλ'ς για τα ζώα, να καθαρίσεις τουν καρπό να τουν έχ'ς για τα πιδιά. Κι του γράφαμ' τόσο δέκατου θα φερς, τόσο τ' αφιντικό τόσο δικό σ'. ήνταν απελπισία, αλλά τώρα σύχασιν ου κόσμους. Τώρα μόν η κουμπίνα...³³⁵

Σύμφωνα με τον Vansina η προφορική παράδοση εγγράφει την ιστορία³³⁶ ως εκ τούτου παραπέμπω στα κάλαντα των Φώτων, τα οποία τραγουδιούνται στις κοινότητες του νησιού, και σε ορισμένες από τις καταγεγραμμένες τους παραλλαγές υποστηρίζω ότι ενέχουν το στοιχείο της δράσης της ομάδας των κεχαγιάδων. Στο Βάρος το 1948 βρίσκουμε τα εξής δίστιχα για τον αφέντη και τον κεχαγιά:

Σένα σε πρέπ' αφέντη μου καρέκλα καρυδένια/ για ν' ακουμπά η μέση σου η μαργαριταρένια/ σένα σε πρέπ' αφέντη μου καρέκλα ν' ακουμπίζης/ τόνα το χέρι να μετράς και τ' άλλο να δανείζης./ σένα σε πρέπ' αφέντη μου σκαμνί και μαξιλάρι/ να κοσκινίζης το φλουρί να πέφτη τ' αλογάρι./ κι από τα κοσκινίσματα σκλάβο να ξαγοράσης/ όχ' μόνε σκλάβο μοναχό τ' αλλά και σκλαβοπούλα/ πήκαμε τον αφέντη μας ο Θός να τον φυλάη/ ο Θός να τον πολυχρονά και να τον στερεώνη.

Βρε κιαχαγιά βρε κιαχαγιά βρε πρωτοζευγολάτη,/ σπυρί σπυρί τον έσπειρες το σπόρο σ' χίλια π'νάκια/, κη κει που τον δερμόνιζες φυτρώνει κη βλαστίζει/ περδίκια τον τσαλαπατούν λαγούδια τον ξετνάζουν/ παίρνεις το τουφεκάκι σου να πας να τα σκοτώσης/ μήτε λαγούδια σκότωσες μήτε περδίκια πιάσες,/ μόν' θέρισες κι αλώνισες όλα τ' αποφαγούδια/ κη κάτσε κη τα μέτρησες κη μετρημό δεν είχαν/ πόχεις τα άστρα πρόβατα κη το φεγγάρι μάντρα/ το

³³⁵ Κοντονάτσιου Δέσποινα, Η διάλεκτος της Λήμνου. Εθνογλωσσική προσέγγιση, Διδακτορική Διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή ΑΠΘ, Τμήμα Φιλολογίας, Θεσσαλονίκη, 1988, σ. 250.

³³⁶ Vansina Jan, *Oral tradition as history*, University of Wisconsin Press, London, 1985, σ. 102-105, 129-133.

άστρο τον Αυγερινό τσομπάν' που τα φυλάει. / τον Ιορδάνη ποταμό νερό που τα ποτίζει/ το σύννεφο του ουρανού σταλό κη τα σταλίζεις.

Να πούμε τον αφέντη μας ένα καλό τραγούδι, αφέντη μου πεντάφεντε πέντε φορές αφέντη μ' / σένα σου πρέπ αφέντη μου καρέγλα καρυδένια/για να κουμπά η μέση σου τρις μαργαριταρένια/ σένα σου πρέπ αφέντη μου σκαμνί και μαξιλάρι,/ να κοσκινίζεις το φλουρί να πέφτ' μαργαριτάρι/ κι απ του πουλύ κοσκίνισμα σκλαβούδγια να αγοράζεις/ όχι το σκλάβο μοναχό μα και τη σκλαβοπούλα/ αν έχεις λίρες δό μας τες, φλουριά μην τα λυπάσαι, /κι αν είναι και μονόγροσσα κι αυτά τα παίρνομάστε/ σας πήκαμ τον αφέντη σας ένα καλό τραγούδι Θεός τον έχ πολύχρονο και να τον στiriγιώνει.

Βρε κιαχαγια βρε κιαχαγιά βρε πρώτο ζευγαλάτη/ σπυρί σπυρί το έσπειρες το χίλιο ένα πνάκι/ μα κείνο το τινάξανε περδίκια και λαγούδια/ παίρνεις το τουφεκάκι σου να πας να τα σκοτώσεις/ ούτε λαγούδια σκότωσες ούτε περδίκια πιάσες,/ μον θέρισες κι αλώνισες κάτω στα πετραλώνια/ και κει που το δερμόνιζες να κι ο Χριστός κει πέρα/ το βλόγησε με το ζερβί με το δεξί του χέρι/ με του ζερβί με του δεξί με του μαλαματένιου/ κι κει πού στάθη ο Χριστός ένα κυπαρισσάκι/ και κει που παραπάτησε άλλο χρυσό δεντράκι/ παίρνεις και το αντίστερο κάτω στο περιγιάλι/ και κεινο στο τινάξανε περδίκια και λαγούδια/ παίρνεις το τουφεκάκι σου να πάς να τα σκοτώσεις/ ούτε λαγούδια σκότωσες, ούτε περδίκια πιάσες,/ μον θέρισες κι αλώνισες ούλα τ απεφαγίδια/ και κει που τα δερμόνιζες να κι ο Χριστός κει πέρα,/ τ αλώνισε με το ζερβί, με το δεξί του χέρι/ με το ζερβί με το δεξί με το μαλαματένιο/ κι α πείκαμ για τον κεχαγιά θεός να τον φυλάγει, θεός να τον πουλυχρονό και να τον στiriγιώνει.

(Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Γιώργη Μπάκα, αρ.Α 20 (10/09/14))

Οι παραλλαγές των καλάντων είναι όσες και οι κοινότητες που τραγουδιούνται. Εκτός από το προφανές, ότι αποτελούν αποτύπωση της ιστορικότητας της ίδιας της κοινωνίας μέσα στην οποία γεννήθηκαν, και αναπαράγουν αξίες και συμπεριφορές κοινωνικά προκατασκευασμένες και αποδεκτές, αν ειπωθούν από την οπτική που προτείνει ο Λιάκος, σχετικά με την πολιτική χρήση της μνήμης από τις ομάδες,³³⁷ συνιστούν ένα κείμενο εσχατολογικό, αλλά και προφητικό: η μετανάστευση του '50, με τις αγοραπωλησίες της Κατοχής, εδραιώνουν τη μεταβολή, την αλλαγή και τη ρήξη ανάμεσα στον νομέα και τον κάτοχο της γης, ανάμεσα στον κεχαγιά και το αφεντικό. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η πρώτη καταγεγραμμένη παραλλαγή, όπως και αυτή του Γ. Α. Μέγα,³³⁸ προοικονομούν την κοινωνική μεταβολή των λημνιακών πραγμάτων που ακολουθούν τη μετανάστευση. Η εσχάτη των ημερών της ομάδας

³³⁷ Λιάκος Αντώνης, *Αποκάλυψη, Ουτοπία και Ιστορία, οι μεταμορφώσεις της ιστορικής συνείδησης*, Πόλις, Αθήνα, 2012², σ. 30-32,36, 39, 52, 59-70, ειδικά το κεφάλαιο 5, σ. 98-101 για την ποιητική της οδύνης, αλλά και 368-369 για τη μνήμη και τις ομάδες που εγκιβωτίζεται και, τέλος, τον τρόπο που διαχειρίζονται τη μνήμη αυτή.

³³⁸ Μέγας Α.Γεώργιος, "Ο Άη Βασίλης ζευγολάτης", *Λαογραφία ΚΖ'* (1971), σ. 290-294.

των κεχαγιάδων σκιαγραφείται με τον καλύτερο τρόπο και επικυρώνεται μέσα από τη θεία επιφάνεια στις επί μέρους κοινότητες παραλλαγής.³³⁹

Εμβαθύνοντας περισσότερο στη σχέση της λαϊκής λογοτεχνίας με την έξοδο των κεχαγιάδων στο εξωτερικό, επισημαίνω ένα παραμύθι από το Κοντοπούλι,³⁴⁰ το οποίο περιληπτικά έχει ως εξής:

Ένα βασιλικό ζευγάρι ζει στο βασίλειό του με τους δούλους. Η βασίλισσα αποκτά μια κόρη και μετά από τη γέννηση του παιδιού έρχονται οι μοίρες. Ο βασιλιάς κρυφακούει τις ευχές: η πρώτη υπόσχεται ομορφιά, η δεύτερη πλούτο και η τρίτη ένα συμβάν στα δεκαοχτώ χρόνια που θα αλλάξει τη ζωή της. Μόλις έφτασε στα δεκαεπτά, ο βασιλιάς χτίζει έναν πύργο στη μέση της θάλασσας και κλείνει τη βασιλοπούλα με την υπηρέτριά της για τρία χρόνια. Στον τρίτο χρόνο ναυαγεί ένα καράβι έξω από τον πύργο και, παρά τις αντιρρήσεις της υπηρέτριας, η κόρη προστάζει να βοηθήσουν τον ναυαγό. Κοιμάται μαζί της και την αφήνει έγκυο, ενώ την επόμενη μέρα φεύγει. Η βασιλοπούλα γεννάει και το παιδί μεγαλώνει κανονικά· φοβάται όμως τον πατέρα της και προστάζει την υπηρέτρια να το πνίξει στη θάλασσα. Η τελευταία ανησυχεί μήπως βγει στη στεριά και το ανακαλύψει ο πατέρας της, οπότε και αποφασίζει να το σκοτώσει και να το φάνε. Η βασιλοπούλα τρώει τα εντόσθια, ενώ η δούλα το σώμα. Όταν η κοπέλα έγινε εικοσιπέντε ετών, ο βασιλιάς την παίρνει στο παλάτι και την παντρεύει με ένα βασιλόπουλο. Την πρώτη νύχτα του γάμου, η βασιλοπούλα προστάζει τη δούλα να κοιμηθεί με το βασιλιά, επειδή δεν είναι παρθένα, πράγμα που κάνει. Μετά από καιρό ζητά από τον πατέρα της να σκοτώσει την υπηρέτρια, διότι γνωρίζει τα πάντα γι' αυτή. Εκείνος λυπάται, αλλά υπακούει. Παρά τις αντιρρήσεις της κόρης, η δούλα οδηγείται στο μπαλκόνι του παλατιού και εκφράζει τρεις επιθυμίες της: λέει ένα τριπλό αίνιγμα που αποτελεί κωδικοποίηση των ανομιών της βασιλοπούλας. Στο πλήθος που παρακολουθεί βρίσκεται ένας γέρος σοφός που το αποκωδικοποιεί. Στο τέλος, ο βασιλιάς σκοτώνει φρικτά την κόρη του και δίνει στο βασιλόπουλο τη δούλα.³⁴¹

³³⁹ Πρβ. τις σκέψεις της Βαρίκα, στο Βαρίκα Ελένη, *Οι απόβλητοι του κόσμου, μορφές του παρία*, Πλέθρον, Αθήνα, 2007, σ. 176-185, για την ομάδα των κεχαγιάδων, της συλλογικής μνήμης και την ελπίδα για σωτήρια από την εξάρτηση.

³⁴⁰ Απομαγνητοφωνημένο, βλ και παράρτημα, Β' Απομαγνητοφωνημένη προφορική παράδοση, παραμύθι, αριθ. Δ'.

³⁴¹ Για την ανάλυση του συγκεκριμένου παραμυθιού: Katrinaki Emmanouela, *Le cannibalisme dans le conte merveilleux grec. Questions d'interprétation et de typologie*, Suomalainen Tiedekatemia, Academia Scientiarum Fennica, Helsinki, 2008, [Folklore Fellows Communications, 295], σελ. 289,

Αν αυτή η επιτέλεση του παραμυθιού ενταχθεί στα νησιωτικά πλαίσια, αφενός είναι δυνατόν να ερμηνευθεί ως απεικόνιση της ίδιας της λημνιακής κοινωνίας του 1950 και αφετέρου, μέσα από την αφήγηση, γίνεται αντιληπτό ότι περνούν οι συμπεριφορές και τα ιδανικά της αγροτικής υπαίθρου³⁴² - αν όχι των κεχαγιάδων, τότε οπωσδήποτε των χαμηλών κοινωνικών και οικονομικών στρωμάτων.³⁴³ Ιδιαίτερα, το λεξιλόγιο που χρησιμοποιεί η αφηγήτρια ταυτίζεται με τα κοινωνικο – οικονομικά δίπολα κεχαγιάς-αφεντικό, κερά-παραδουλεύτρα. Αναλογιζόμενοι επιπλέον ότι στις περισσότερες σκηνές αναφέρεται το λέξιμα “κερά”, αλλά και ο ρόλος της μέσα στην ίδια την οικονομία του παραμυθιού, ακόμη το μίσος με το οποίο αφηγείται τις πράξεις της βασιλοπούλας έναντι της δούλας η ίδια η αφηγήτρια, είναι δυνατόν, λειτουργώντας επαγωγικά, να ειπωθεί από αυτή την οπτική γωνία.

Εμφανέστερα συνδέονται ο κεχαγιάς με τον ιδιοκτήτη της μάντρας σε ένα ηχογραφημένο παραμύθι από την περιοχή του Φακού· η ίδια η αφήγηση λειτουργεί ως *αίτιον* αφενός των μεγάλων ζευγαριών του Κοντιά και αφετέρου της σχέσης του κεχαγιά με τον αλαφροϊσκιωτο: Ο παππούς του αφηγητή είναι κεχαγιάς στα κτήματα του Φακού. Με την έλευση τους οι Τούρκοι σφάζουν τους παλιούς ιδιοκτήτες της γης πάνω στις πόρτες της μάντρας και λυμαίνονται την ξένη ιδιοκτησία. Το αίμα των ιδιοκτητών ξυπνά, μεταμορφώνεται σε “αράπη” και τρομοκρατεί τους Τούρκους καπηλευτές. Σε μία από τις μάντρες κατοικεί ο παππούς του αφηγητή με την οικογένεια του· το στοιχείο αγαπά τον ηλικιωμένο και του συνομιλεί. Ο αφηγητής κλείνει το παραμύθι υποστηρίζοντας ότι τα στοιχεία υπήρξαν κάποτε και λόγω του βίαιου θανάτου τους επέστρεψαν για να τιμωρήσουν όσους φέρθηκαν με άσχημο τρόπο στις οικογένειές τους και καταπάτησαν την ιδιοκτησία τους· ο ίδιος, μάλιστα, καταλήγει στο ότι το γεγονός και οι αφηγήσεις αυτές είναι νωπές.

υποσημείωση 144. Για την οπτική μου τόσο στη συγκεκριμένη αφήγηση όσο και στην επόμενη παραπέμπω στο Λαμπρέλλη Λίλη, *Λόγος εύθραυστος κι αθάνατος, προσέγγιση στην τέχνη της αφήγησης και στην αθέατη πλευρά των μαγικών παραμυθιών*, Πατάκης, Αθήνα, 2010, σ. 39-70.

³⁴² Νιτσιάκος Βασίλης, *Λαογραφικά ετερόκλητα*, Οδυσσεάς, Αθήνα, 1997, σ. 131-142.

³⁴³ Για περαιτέρω σχετική ανάλυση πρβ. κ. Καπλάνογλου Μαριάνθη, *Παραμύθι και αφήγηση στην Ελλάδα: μια παλιά τέχνη σε μια νέα εποχή, το παράδειγμα των αφηγητών από τα νησιά του Αιγαίου και από τις προσφυγικές κοινότητες των Μικρασιατών Ελλήνων*, Πατάκης, 2012, σ. 123-126, 163-168.

Ακόμη, Τυρίκος Εργάς Γιώργος, Τα “γουλιασμένα” της Καλύμνου: αφηγήσεις, αναπαραστάσεις και κοινωνικές στρατηγικές, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας – Αρχαιολογίας, Ιωάννινα, 2016, σ.104-107, για την ηγεμονία του χώρου και τον έλεγχο της συλλογικής μνήμης. Επίσης, για τις σχέσεις και τις δομημένες ταυτότητες μεταξύ των δύο εμπλεκόμενων ομάδων, Παπαχριστοφόρου Μαριλένα, “Το παραμύθι και η διαμόρφωση της κοινωνικής ταυτότητας κατά φύλα”, *Εθνολογία*, τχ. 6-7, Αθήνα, 2000, σ. 345-358.

Μέσα από την παράθεση των δυο ιστοριών γίνεται μια πρώτη προσπάθεια διπλής ερμηνείας: αφενός προβάλλεται η επερχόμενη θέση της ομάδας μέσα στην κοινότητα, αλλά και η επαφή που υποστηρίζουν ότι έχουν ανάμεσα στο εδώ και τώρα της ομάδας των αφεντικών, τα οποία επιστρέφουν κάθε καλοκαίρι από τον τόπο μετανάστευσης για να ελέγξουν τη γη που εκμισθώνουν, και το χώρο που οι ίδιοι κατοικούν και παράγουν, αλλά και ο τρόπος που τον οικειώνονται και καταναλώνουν και τον νοσηματοδοτούν.³⁴⁴ Οι ευτράπελες ιστορίες, τα ανέκδοτα και οι νουβέλες αφετέρου, που ως μνημονική κοινότητα οι κεχαγιάδες μεταδίδουν και αναπαράγουν στις νέες γενιές,³⁴⁵ υποδηλώνουν τη σχέση αυτή, την επαφή και τη συνομιλία με το φυσικό κόσμο, και τη θέση της μέσα σε αυτή.

Το ότι τα ίδια τα μέλη της ομάδας δομούν την ιστορικότητά τους με γραμμικό – και άχρονο – τρόπο και σε επίπεδο ρητορικής κυκλικά, ξεκινώντας από τους προγόνους και καταλήγοντας σε μία σύγκριση με το παρόν,³⁴⁶ που εμφανίζεται κατά πολύ καλύτερο μέσα από τις υπερπόντιες μεταναστεύσεις, εκφράζει μια μνήμη της ‘‘λύτρωσης’’³⁴⁷ - αν μπορεί να χαρακτηριστεί έτσι. Οι νέοι γεωργοκτηνοτρόφοι έφεραν αναταραχές στη συνεργασία με τα αφεντικά και πέτυχαν όχι μόνο μεταβολές στις εργασιακές σχέσεις του υπό μελέτη καθεστώτος της λημνιακής κοινωνίας του 1950, αλλά και τον κοινωνικό περιορισμό των αφεντικών μέσα στις κοινότητες,³⁴⁸ τόσο στις κοινότητες μνήμης όσο και στις κοινότητες που συνιστούν τα χωριά.

³⁴⁴ Βλ. κ. Νιτσιάκος Βασίλης, *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*, Οδυσσέας, Αθήνα, 2003, σ. 114.

Νιτσιάκος Βασίλης, *Πεκλάρι, κοινωνική οικονομία μικρής κλίμακας*, Ισνάφι, Ιωάννινα, 2015, σ. 81-86, Καραμανές Ευάγγελος, *Οργάνωση του χώρου, τεχνικές και τοπική ταυτότητα στα Κοπατσαροχώρια*, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα, 2011, Κυριακίδου Νέστορος Άλκη, *Λαογραφικά Μελετήματα Ι*, ΕΛΙΑ, Αθήνα, 1989, σ. 15-55, περιοδικό Εθνολογία, τομ. 15, 2011-12, Αθήνα, 2013, Οικονόμου Ανδρομάχη *Τόπος, τοπίο, τοπωνύμιο, Θεωρητική σχόλια με αφορμή τα εθνογραφικά παραδείγματα*, σ. 91-107.

³⁴⁵ Βλ. κ. Μπούσχοτεν Βαν Ρίκη, ‘‘Μνήμες, τραύματα και μετα-μνήμη: το ‘‘παιδομάζωμα’’ και η επεξεργασία του παρελθόντος, στο, Μπούσχοτεν Βαν Ρίκη (επιμ), *Μνήμες και λήθη του ελληνικού εμφυλίου πολέμου*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2008, σ. 132-135, για τις κοινότητες μνήμης και μεταμνήμης.

³⁴⁶ Μαντόγλου Άννα, *Μνήμες, ατομικές- κοινωνικές- ιστορικές*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2012, σ.214-215, για την οικογενειακή μνήμη.

³⁴⁷ Είναι αρκετά δύσκολο, να ταυτιστούν οι απόψεις των ομιλητών με τη μνημη- κατανόηση όπως την παρουσιάζει ο Αγτζίδης, < <https://kars1918.wordpress.com/2013/07/04/1908-1923-2/> > , αλλά και τη συζήτηση γύρω από το τραύμα, και όχι για το τραύμα, όπως την υποστηρίζει ο Λιάκος, Λιάκος Αντώνης, *Πώς το παρελθόν γίνεται Ιστορία*; Πόλις, Αθήνα, 2007, σ. 227. Ο μόνος που φαίνεται να κρατά μια απόσταση από το μισιακό σύστημα είναι ο Χρήστος Κ. (παρ. Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Χρήστο Κακαρινιά., αρ.Α 48 (23/11/15)).

³⁴⁸ Χαρακτηριστικός είναι ο τρόπος που αποτυπώνεται η μεταβολή στο συγκεκριμένο απόσπασμα της ΕΡΤ για τους παλιούς και νέου κτηνοτρόφους του νησιού, με βιντεοσκόπηση το 1980, <https://www.youtube.com/watch?v=Om_l5z5BrD4> (11:00- 11:54)

VII. Από την ιστορία στο μύθο.

“-Από πού είσαι; -Από Λήμνο. – Έλα ρε! Δε σου φαίνεται! – Δεν το ήξερα να κυκλοφορώ χορεύοντας τον κεχαγιάδικο....”

Χιουμοριστικό σημείωμα του facebook.

Ως συλλογικότητα οι κεχαγιάδες επιλέγουν όχι μόνο τι θα θυμούνται και πώς θα το θυμούνται, αλλά ακόμη τι θα σιωπήσουν και τι θα ξεχάσουν. Η λήθη, τόσο των ίδιων όσο και των αφεντικών, είναι καταστατικής σημασίας, ώστε να επιτευχθεί η φαινομενική κοινοτική αρμονία και ησυχία – η συναίνεση. Τα μέλη και των δύο ομάδων ξεχνούν όσα θεωρούν ατοπήματα του παρελθόντος και μη αντιπροσωπευτικές συμπεριφορές προς τις σημερινές κοινωνικές επιταγές. Ό,τι αποτελεί, ωστόσο, λήθη για τον έναν, μπορεί να αποτελέσει μνήμη για τον άλλον και τανάπαλιν. Κατέληξα, ωστόσο, στο συμπέρασμα ότι αυτές οι μνήμες διατηρούνται και αναπαράγονται σε ομάδες ηλικιακά ωριμότερες. Η νέα γενιά των Λημνίων δεν φαίνεται να έχει κατά νου ό,τι ανέφερα παραπάνω· αντιθέτως, χωρίζεται σε δύο μεγάλες ομάδες ανάλογα με τη σχέση που έχει με τον πρωτογενή τομέα, αλλά και τα ερεθίσματά από τον κοινωνικό της περίγυρο.³⁴⁹

Επί του παρόντος, θα χρησιμοποιηθεί έναν όρο της Μπούσχοτεν –τις κοινότητες μεταμνήμης, τόσο τις φαντασιακές όσο και τις εμπειρικές. Θα ονομάσω ως εμπειρικές κοινότητες μνήμης τους φορείς μνήμης πρώτου βαθμού ή πρώτης γενιάς, κατά την Κυριακίδου, και κοινότητες μεταμνήμης εκείνες τις ομάδες που, αν και δεν συνδέονται άμεσα με το βιωμένο ιστορικό παρελθόν των κεχαγιάδων, προβάλλουν τη δική τους εκδοχή για το προκείμενο θέμα ως την ορθότερη. Αν, λοιπόν, στην πρώτη κατηγορία εντάξουμε τις οικογένειες των κεχαγιάδων και τους απογόνους τους, τότε στη δεύτερη θα συμπεριλάβουμε μια ευρύτερη ομάδα λημνίων που συζητούν και εκφέρουν λόγο επί του θέματος.

Ο παραπάνω διαχωρισμός προέκυψε μέσα από συμμετοχική παρατήρηση στα τοπικά μέσα κοινωνικής δικτύωσης και συγκεκριμένα όταν έγινε λόγος για ένα επίθετο που είθισται να συνοδεύει το ουσιαστικό κεχαγιάς: σαρκοδεμένος. Τα σχόλια

³⁴⁹ Fisher Thomas, “What memory? Whose memory?“, στο, Bastea Eleni, *Memory and architecture*, University of New Mexico Press, Albuquerque, 2004, σ. 283-291.

και οι ανταπαντήσεις που δόθηκαν, η διαδικτυακή φραστική διαμάχη και η συσπείρωση σε δύο στρατόπεδα για το τι τελικά μπορεί να σηματοδοτεί η λέξη κεχαγιάς φανέρωνε δυο διαφορετικές ομάδες με διαφορετικές μνήμες και σχετίζεται με αυτό που ο Λιάκος ονομάζει αποξένωση.

Αν η αποξένωση από το παρελθόν, όπως υποστηρίζει ο Λιάκος, αποτελεί την βασική προϋπόθεση για το ιστορικό,³⁵⁰ τότε μπορούμε να πούμε ότι οι κεχαγιάδες και το σύστημά τους πέρασαν στη σφαίρα της επίσημης τοπικής μνήμης, καταγράφηκαν στην τοπική ιστοριογραφία και μνημειοποιήθηκαν μέσα από τον επίσημο λόγο και τις δημόσιες τελετουργίες, όταν μια πολιτισμικά ηγεμονεύουσα τάξη/ομάδα θέλησε να προβάλει τη δική της οπτική/μνήμη ως αντικειμενικότερη και να την ιστορικοποιήσει. Ο Μπακάλης αν και δεν κατονομάζει αυτή την ομάδα, την περι-ορίζει γεωγραφικά στην πρωτεύουσα του νησιού, τη Μύρινα,³⁵¹ όπου απαντώνται και οι περισσότερες οικονομικής φύσεως δραστηριότητες, αλλά και πιο ανεπτυγμένος ο τριτογενής τομέας. Στη Μύρινα εντοπίζει και μια “εύρωστη” αστική τάξη, η οποία στον 20ό αιώνα αποτελείται κυρίως από εμπόρους, καταστηματάρχες και δημόσιους υπαλλήλους και που ο τρόπος ζωής της αποτέλεσε το πρότυπο για το λημνικό χωρικό.

Αυτή η ιδιόμορφη αστική ομάδα στο κατώφλι της δεκαετίας του ‘70 συσπειρώνεται και, υποβοηθούμενη από τους συλλόγους Λημνίων της Αθήνας, προωθεί το νησί με τουριστικές καμπάνιες και εμπορικές διαφημίσεις με σκοπό την ανάπτυξη του τριτογενούς τομέα και των παρεπόμενων του, σε μία πρώτη φάση, στη Μύρινα. Το 1969 σύσσωμη η προοδευτική αστική τάξη της πρωτεύουσας του νησιού με εκπροσώπους της στα δύο μεγάλα αστικά κέντρα της ευρύτερης Ελλάδας τυπώνει και διανέμει τουριστικά φυλλάδια³⁵² με φωτογραφίες από το ενετικό κάστρο και τους κεχαγιάδες σε καθημερινές σκηνές.

Πρόκειται για την πρώτη απόπειρα προβολής των κεχαγιάδων από την αστική τάξη του νησιού του ‘70 με σκοπό την τουριστική ανάπτυξη. Η παράσταση απεικονίζει δύο κεχαγιάδες με την “παραδοσιακή φορεσιά” να ατενίζουν το

³⁵⁰ Λιάκος Αντώνης, *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*, Πόλις, Αθήνα, 2007, σ. 211,216.

³⁵¹ Μπακάλης Β. Χρήστος, Λήμνος: οργάνωση του αστικού χώρου (19ος- 20ος αιώνας) κοινωνικός μετασχηματισμός, μεταναστευτικά δίκτυα και αστικοί ‘αντικατοπτρισμοί’, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Μυτιλήνη, 2007, σ.40-44, 303-307.

³⁵² Γεροντούδης Ν. Λεωνίδας, *Η νήσος Λήμνος, ιστορία- διάλεκτος- λαογραφία*, Αθήνα, 1971, σ. 194-195.

λημνιακό ορεινό τοπίο, ενώ ο υπέρτιλος προσκαλεί με κεφαλαία γράμματα “ΕΠΙΣΚΕΦΤΕΙΤΕ ΤΗ ΛΗΜΝΟ ΤΟ ΝΗΣΙ ΤΩΝ ΘΡΥΛΩΝ”. Το ενετικό κάστρο του νησιού, το οποίο έδωσε και το όνομά του στη Μύρινα, μαζί με την ομάδα που μελετάμε, μετατρέπονται σε ένα σύμβολο, ένα σύμβολο του νησιού που προορίζεται για μαζική κατανάλωση· λειτουργεί ως το δέλεαρ με σκοπό την τουριστική προσέλκυση.³⁵³ Δεδομένου ότι το νησί κατά τη διάρκεια της δικτατορίας χρησιμοποιήθηκε ως τόπος εξορίας³⁵⁴, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τις συλλογικές μνήμες, ότι δεν υπήρχαν μέχρι τότε οι κατάλληλες υποδομές φιλοξενίας επισκεπτών, αλλά και της γεωγραφικής του απομόνωσης, προβάλλεται η αυθεντική πολιτισμική παράδοση του τόπου που συγκρατήθηκε και διατηρήθηκε ζωντανή μέσω των λευκοφόρων κεχαγιάδων, των γνωστών τότε στις κοινότητες ως “σελάδων”.³⁵⁵

Ο Θεόφιλος, ο οποίος το 1933 θα δημιουργήσει με βάση το συλλογικό φαντασιακό τον πίνακα του κεχαγιά,³⁵⁶ ο Γερωντούδης που μέσα στο βιβλίο του το 1971, παραθέτει τουλάχιστον τρεις φωτογραφίες με υπότιτλο “κεχαγιάδες, ο χαρακτηριστικότερος τύπος του λημνιακού βοσκού”, ο μητροπολίτης Κάστρου Διονύσιος, ο οποίος εντάσσει στο συγγραφικό του έργο και ένα μυθιστόρημα με

³⁵³ Για την πολιτική του τουρισμού, εννοούμενη ως κίνηση που δημιουργεί και αναπαράγει σχέσεις μεταξύ ομάδων και τόπων, παραπέμπω αφενός στον Αγγελο Βλάχο, Βλάχος Άγγελος, *Τουρισμός και δημόσιες πολιτικές στη σύγχρονη Ελλάδα 1914-1950, η ανάδυση ενός νεοτερικού φαινομένου*, Κέρκυρα, Αθήνα, 2016, αλλά και < <http://fragilemag.gr/tourismos-aggelos-vlaxos/>> (ο τουρισμός ως ιστορία και ως πολιτική).

³⁵⁴ Για τις συνθήκες ζωής και τον τρόπο που ο τόπος βιώνεται από τους εξόριστους, για τη συλλογική τους μνήμη και την εικόνα που παρουσίαζαν στον έξω –λημνιακό κόσμο οι ίδιοι οι εξόριστοι παραπέμπω στο: Καζάκος Γιώργης, *Η Στράτης, η μάχη της πείνας των πολιτικών εξορίστων, χειμώνας 1941-1942*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2013, σ. 13-26.

³⁵⁵ Ενώ κανείς θα περίμενε να δοθεί ώθηση στον αγροτουρισμό εξαιτίας του ποσοστού των λημνίων που απασχολούνται στον πρωτογενή τομέα, η βαρύτητα δίνεται στα ευρήματα των αρχαίων χρόνων και απευθύνεται κυρίως σε ένα κοινό αρχαιογνωστικό. Ο τρόπος που το νησί της Λήμνου πραγματεύεται τον μυθικό Ήφαιστο είναι υποδειγματικός. το αεροδρόμιο του νησιού φέρει το όνομά του, πολλά καταστήματα, ποιητικές συλλογές που εκδίδονται περιστασιακά αλλά και ετικέτες κρασιών ποπ (Ήφαιστου γνώση, Ήφαιστειάς). Σέλα ονομάζεται περιπαικτικά η βράκα του κεχαγιά εξαιτίας του μεγέθους της. Οι σελάδες ως χαρακτηρισμός του κεχαγιά αποδίδεται κυρίως από το Γιώργη, για περισσότερα βλ. κ. < http://kokkinovraxos.blogspot.gr/2011/03/blog-post_4962.html >, αλλά και Τσιμπρικήδης Θεόδωρος, *Η Λήμνος με την τοπική και παραδοσιακή φορεσιάς των κατοίκων της*, Γραφικές Τέχνες – Μέλισσα, Θεσσαλονίκη, 2008/09. Βλ και παράρτημα, Η’ Ο κεχαγιάς στο παρόν, 25, 26, 31.

³⁵⁶ Υποστηρίζω ότι ο Θεόφιλος ζωγραφίζει με βάση το συλλογικό φαντασιακό διότι η παράσταση που απεικονίζει τον κεχαγιά έχει ένα απόηχο: το ζωνάρι της φορεσιάς του είναι πολύχρωμο, ενώ η υπόλοιπη ενδυμασία αποδίδει ακριβώς την ενδυμασία που έχει καταγραφεί για τη συγκεκριμένη περίοδο, το ζωνάρι δεν έχει το συνηθισμένο σκούρο χρώμα (βλ και παράρτημα, Η’ Ο κεχαγιάς στο παρόν, 30), για την ίδια τη φορεσιά και την αλλαγή της κατόπιν λημνιακής επιταγής παραπέμπω στη συνέντευξη της Κοντονάτσιου από υπερήλικα της Λήμνου, το 1988, Κοντονάτσιου Δέσποινα, Η διάλεκτος της Λήμνου. Εθνογλωσσική προσέγγιση, Διδακτορική Διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή ΑΠΘ, Τμήμα Φιλολογίας, Θεσσαλονίκη, 1988, σ. 174-176. Για τις επιρροές του ίδιου από την καθημερινότητα και τις αφηγήσεις των γύρω του παραπέμπω στο: Κοντής Δ.Ιωάννης, *Λεσβιακό Πολύπτυχο, από την ιστορία, την τέχνη και τη λογοτεχνία*, Αιολίδα, Λέσβος, 2011², σ. 247-255.

τίτλο *Κοντά στο αγροτόπαιδο* το 1950³⁵⁷ και σκιαγραφεί το παιδί του λημνιού χωρικού, καθώς και οι αστοί της Μύρινας, που προβάλλουν προς τον τόπο, καθιστούν πλέον και επίσημα τον κεχαγιά ως την επιτομή της λημνιακότητας στα εξωνησιωτικά πλαίσια, ως το κατεξοχην σύμβολο της Λήμνου.

Στις δεκαετίες που επακολουθούν παρατηρεί κανείς μια έξαρση του αισθήματος της τοπικότητας, η οποία εκφράζεται μέσα από την ίδρυση πολιτιστικών και εκπολιτιστικών συλλόγων ανά χωριό με σκοπό τη διάσωση των χορών και της τοπικής κουλτούρας. Οι καρτ ποστάλ που τυπώνονται και διακινούνται στην Ελλάδα και το εξωτερικό προβάλλουν απόψεις του ενετικού κάστρου και των ασχολιών των κεχαγιάδων· τα υφασμάτινα κουκλάκια-ομοιώματα που πωλούνται στα καταστήματα με τουριστικά είδη της Μύρινας απεικονίζουν το λημνιό κεχαγιά με το χαρακτηριστικό άσπρο ρούχο.³⁵⁸

Όπως εν τέλει προέκυψε, δεν υπήρξε ασυνέχεια από το 1970 κ.ε. στην προβολή του κεχαγιά ως λημνιού συμβόλου·³⁵⁹ αποκορύφωμα θεωρώ το 2015, όταν στο ετήσιο καρναβάλι η κοινότητα του Κάσπακα, χωριό που τροφοδοτούσε με τσομπάνηδες τους κεχαγιάδες, μοίρασε στο κοινό πάνινες κούκλες κεχαγιά,³⁶⁰ αλλά και το 2016, όταν στην είσοδο υποκαταστήματος μεγάλης αλυσίδας super market στη Μύρινα απεικονίστηκε σκηνή του κεχαγιά που αλέθει σε ανεμόμυλο.³⁶¹

³⁵⁷ Διονύσιος, Μητροπολίτης Λήμνου, *Κοντά στο αγροτόπαιδο*, Αθήναι, 1955.

³⁵⁸ Ο λαϊκός πολιτισμός ως σκηνοθεσία, Βάλτερ Πούχνερ, *Θεωρητική Λαογραφία, έννοιες- μέθοδοι- θεματικές*, Αρμός, Αθήνα, 2009, σ. 523-563.

³⁵⁹ Από το 1977 και εξής ξεκινά η συστηματική ίδρυση τοπικών πολιτιστικών συλλόγων στα χωριά του νησιού με σκοπό την καταγραφή λαογραφικού υλικού, με εξέχον το παράδειγμα των Καμινίων και τον Θεόδωρο Μπελίτσο που εκδίδει τη μονογραφία για το χωριό της γυναίκας του (Μπελίτσος Θεόδωρος, *Τα Καμίνια της Λήμνου, ιστορία- τοπογραφία- έθιμα- οικογένειες*, Σύλλογος Καμινιωτών Λήμνου “Η Πολιόχνη”, Αθήνα, 2004), και τη διάσωση των τοπικών χορών. Επιπλέον, στους τουριστικούς οδηγούς από το 1998 κ.ε. υπάρχει πάντοτε ένα μικρό κομμάτι αναφερόμενο στον κεχαγιά και τις ασχολίες του, στον τρόπο ενοικίασης της γης και τις ιστορικές του απαρχές. Τον περασμένο Αύγουστο, ο Δήμος Λήμνου, στην προσπάθειά του να προωθήσει και να ενημερώσει τον πεζό της Μύρινας τοποθετεί ειδικές πινακίδες ανά τη Μύρινα αναφερόμενες σε ιστορικά γεγονότα που αφορούν τη συγκεκριμένη περιοχή. Μία τέτοια πινακίδα τοποθετήθηκε πρόσφατα στον παραλιακό δρόμο του Ρωμείου Γιαλού, με τη διαφορά όμως ότι σχολιάζει τη μετανάστευση των Μυριναίων στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου τον 19^ο αιώνα και παραθέτει το τοπωνύμιο “Αιγυπτιώτικα”, που βασίζεται στη συλλογική μνήμη των χωρικών, καθώς και τον αντίκτυπο που προκαλεί τόσο η ιδιαίτερη αρχιτεκτονική τους όσο και οι ανισότητες που απορρέουν, σε σχέση με τη “φτωχογειτονιά” της Μύρινας, τον “τούρκικο γυαλό”.

³⁶⁰ Βλ και παράρτημα, Η’ Ο κεχαγιάς στο παρόν, 26.

³⁶¹ Όπ. π., Η’ Ο κεχαγιάς στο παρόν, 24.

Θα μπορούσε να γίνει χρήση της σημειολογικής προσέγγισης του Μπάρτ, και να αναγνωστεί ως κείμενα και σημασιολογική ενότητα.³⁶² Με κάποια σχετική χαλαρότητα μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι τρεις διαφορετικές κοινωνικές, αλλά και οικονομικές ομάδες δύνανται να διαβάσουν τόσο την παράσταση όσο και το ομοίωμα με τρεις ξεχωριστούς/διαφορετικούς τρόπους. Αν οι μεν πρώτοι πιθανοί αναγνώστες τους είναι οι ίδιοι οι κεχαγιάδες, σε αυτές τις μορφές θα εντοπίσουν τους εαυτούς τους, τον κεχαγιά ως σύμβολο, τον κεχαγιά ως έννοια, προσκολλημένοι σε ένα σημείο/έννοια κενό νοήματος ` ο κεχαγιάς που βλέπουν θα αποτελέσει ένα σύμβολο, τον κεχαγιά που ζει πλάι στη φύση και μάχεται για αυτή` επίσης θα νιώσουν την ηθική ικανοποίηση ότι αναγνωρίστηκαν από την ηγεμονεύουσα ομάδα, ότι αναγνωρίστηκε η συλλογική τους μνήμη και επι-κυριάρχησαν μέσα στα νησιωτικά πράγματα.³⁶³

Στη δεύτερη περίπτωση ο αναγνώστης συγκεντρώνει την προσοχή του σε ένα σημαίνον πλήρες, τόσο σε μορφή όσο και σε νόημα, και καταλαβαίνει την παραμόρφωση του νοήματος από τη μορφή. Αυτό ο Μπάρτ το ορίζει ως την εξάρθρωση του μύθου, με το αποτέλεσμα να εκλαμβάνεται ως απάτη. Από αυτή την οπτική ο μύθος λειτουργεί ως το άλλοθι τις αστικής τάξης ` εν προκειμένω, τα ομοιώματα επικυρώνουν την παρουσία μιας ομάδας που θέλει να εκμεταλλευτεί οικονομικά τους κεχαγιάδες, που διαστρεβλώνει την ιστορική τους πορεία, την ακμή, την παρακμή και το τέλος και προβάλλει φυσικοποιημένη την κοινωνική ανισότητα. Αυτός είναι και ο ρόλος του μυθολόγου επί του παρόντος: να παραμορφώσει το νόημα, να το διαστρεβλώσει και να το εκθέσει μπροστά στο κοινό του, άχρονο και αποπολιτικοποιημένο: ο κεχαγιάς ως κουκλάκι, ως παράσταση στο κατάστημα, ως μινιατούρα σε στυλό δεν υποδηλώνει τίποτα περισσότερο από την παρουσία της ίδιας της ομάδας για την οποία κάνω λόγο, μέσα στο νησί: είναι το άλλοθι της αστικής τάξης (με κάποια ανοχή θα λέγαμε το άλλοθι της ομάδας των αφεντικών) που μέχρι

³⁶² Βλ. Barthes R., *Η μυθολογία σήμερα*, Εικόνα-Μουσική-Κείμενο, ΣπανόςΓ. (μτφ), Βέλτσος(πρόλ.), Αθήνα, Πλέθρον, 2007, σ. 161-165). Μπάρτ, Ρολάν *Μυθολογίες, μάθημα*, Χατζηδημού Καίτη- Ράλλη Ιουλιέτα(μτφ), Κρητικός Γιάννης(επιμ), Κέδρος, Αθήνα, 1979, σ. 225-230, 244-248.

³⁶³ Για την οπτική των τριών αναγνώσεων που προτείνει παραπέμπω στο κατατοπιστικό κείμενο του Storey για τις μυθολογίες του Μπάρτ, Storey John, *Πολιτισμική Θεωρία και λαϊκή κουλτούρα, εισαγωγή*, Ντζούννης Βασίλης(μτφ), Ρινόπουλος Λουκάς(επιμ), Πλέθρον, Αθήνα, 2015, σ. 180-188.

και το 1980 συνεχίζουν το κιαχαγιαδ'λίκι ως τακτική και ως οπτική των πραγμάτων και των διαπροσωπικών σχέσεων.³⁶⁴

Στην τρίτη κατηγορία αναγνωστών θα μπορούσε να ενταχθεί η ομάδα των νέων του νησιού που μετέχει σε συλλογικότητες (πολιτιστικούς συλλόγους, χορευτικές και καλλιτεχνικές ομάδες), αλλά και οι επισκέπτες του τόπου, οι οποίοι επικεντρώνονται στο σημαίνον, με τη διαφορά όμως τώρα ότι δεν ξεχωρίζουν το νόημα από τη μορφή· γίνονται ο αναγνώστης και καταναλωτής του μύθου – αυτή είναι η περίπτωση που ο αναγνώστης βιώνει το μύθο ως ιστορία πραγματική και εξωπραγματική ταυτόχρονα. Στην κατηγορία αυτή βρίσκουν τη θέση τους διάφορες φωτογραφίες από το facebook με ένα φανταστικό διάλογο ανάμεσα σε δύο νεαρούς: όταν ο ένας απαντά στην ερώτηση για τον τόπο καταγωγής “Λημνιός”, ο συνομιλητής αποφαινεται έκπληκτος ότι “δεν σου φαίνεται”· το σκίτσάκι ολοκληρώνεται με τον λημνιό να ανταπαντά “δεν το ήξερα να χορεύω τον κεχαγιά”³⁶⁵ στην ίδια μάλιστα κατηγορία εντάσσονται ακόμη οι διάφορες αφηγήσεις που προέρχονται από τουρίστες και σχετίζονται με τους κεχαγιαδες και προέκυψαν κυρίως μέσα από συμμετοχική παρατήρηση.³⁶⁶

Ο κεχαγιάς, σύμφωνα με την τρίτη ανάγνωση που προτείνει ο Μπάρτ σχετικά με τον σύγχρονο μύθο, εντοπίζεται σε ιστορικά μυθιστορήματα, ποιήματα, αλλά και δίστιχα από το 1960 και καθ'όλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα. Ως σύμβολο εντοπίζεται εν γένει στην τοπική λογοτεχνία,³⁶⁷ και πιστεύω πως πρέπει να συσχετιστεί με τις φωνές που θεωρούν συμβατική τομή για το νησί το έτος 1961

³⁶⁴ Η άποψη επικυρώνεται από το αρχείο EPT, όταν το 1980 προβάλλει σειρά ντοκιμαντέρ με τίτλο “Η EPT ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΟ ΕΛΛΑΔΑ”, με τίτλο “ΟΙ ΚΕΧΑΓΙΑΔΕΣ”, στο οποίο μεταξύ των άλλων αντιπροσωπεύονται και οι δύο συλλογικότητες με τις διαφορετικές οπτικές τους.

³⁶⁵ Εντυπωσιακός ήταν ο αριθμός των διαδικτυακών φίλων που κοινοποίησαν τη συγκεκριμένη εικόνα αλλά και το πλήθος των παραλλαγών της. Τη φωτογραφία μάλιστα κοινοποίησαν και πολλοί λημνιοί της διασποράς, τόσο του εσωτερικού όσο και του εξωτερικού. Βλ και παράρτημα, Η' Ο κεχαγιάς στο παρόν, 36, 37.

³⁶⁶ Βασίζομαι περισσότερο σε παρατηρήσεις από τουρίστες προς συγγενικό μου πρόσωπο. Ερχόμενοι το 2014 να αγοράσουν ψάθινα τυροβόλια από το σπίτι του ζητούσαν με επιμονή “τα χρησιμοποιημένα κεχαγιαδικά”· τονίζοντας ότι έτσι θα έκλειναν στο δικό τους διαμέρισμα το άρωμα και τη φυσιολογία του τόπου. Όσον αφορά την ωτακουστία, τις περισσότερες φορές, αφορά συζητήσεις τρίτων σε δημόσιες εκδηλώσεις που παρουσιάζονταν δρώμενα από ηθοποιούς με την τοπική ενδυμασία, λογομαχίες για τους ιδιοκτήτες των σπιτιών στο Ρωμείο, καθώς και διάφορες σημειώσεις ξένων, όσον αφορά το χώρο του νησιού, πάνω στο επίμαχο ζήτημα της έγχειας ιδιοκτησίας στο νησί.

³⁶⁷ Γερντούδης Λεωνίδας, *Λήμνος, ιστορία-διάλεκτος-λαογραφία*, Αθήναι, 1971, σ. 357-440, Κοψίδης Ράλλης, *Κάστρο ηλιοκάστρο*, Αθήνα, 1980, σ. 63-64, του ίδιου, *Το τετράδιο του γυρισμού, με ζωγραφίες του ιδίου*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1987, σ. 48-49. Σουπιός Αντώνης, *Λημνιακά Ποιήματα*, Αθήνα, 1980, και του ίδιου, *Λημνιακά Πουλιά*, Αθήνα, 1981, σ. 20-21, 87-89 και 99-100 αντίστοιχα, Βενετόπουλος Αλέξανδρος, *Φωνές και αντίλαλοι*, Σοκολης-Κουλεδάκης, Αθήνα, 2009, σ. 55-62.

αναφορικά με τις οικονομικές δομές.³⁶⁸ Τέτοιου είδους γραμματεία παράγεται από άτομα που είτε κατοικούν στη Λήμνο είτε στα μεγάλα αστικά κέντρα και ως εκ τούτου έχουν αστικοποιηθεί, ακόμη και νόθα, και δεν αναμειγνύονται με τον πρωτογενή τομέα - κυρίως τη γεωργία και την κτηνοτροφία.³⁶⁹

Το κατεξοχήν πεδίο όπου ο κεχαγιάς εμφανίζεται, και το οποίο δεν ανήκει στη σφαίρα του λαϊκού συλλογικού φαντασιακού, είναι κυρίως η επώνυμη πεζή αφήγηση, τα έργα που εκδίδονται και αφορούν σκηνές της καθημερινότητας. Δύο τέτοια παραδείγματα αποτελούν “Ο αρραβών του κεχαγιά εν Λήμνω”, εκδομένο το 1950 στο Κάστρο από τον ιερωμένο Άγγελο Μιχελή,³⁷⁰ και “Το παραμύθι του Γάμου”, γραμμένο από τη Βαρβάρα Βαγιάκου το 2013 κατά παραγγελία του ΛτΕ του νησιού. Το μεν πρώτο αναφέρεται στον αρραβώνα ενός κεχαγιά από τον Κάσπακα τη δεκαετία του 1910 και διασώζει όλο το γλωσσικό πλούτο της εποχής εκείνης ενώ το δεύτερο είναι μια εγκιβωτισμένη αφήγηση μιας ηλικιωμένης που το 2013 αφηγείται στην εγγονή της το εθιμοτυπικό του γάμου της, ο οποίος έγινε στην κοινότητα του Κοντιά το 1933, και στόχο έχει την έκθεση τόσο του τελετουργικού όσο και την “πιστή” απεικόνιση των ενδυμάτων και των χαρακτήρων που ενσαρκώνονται.³⁷¹

Δεν είναι τυχαίο ότι και τα δύο θεατρικά έργα παραστάθηκαν: το πρώτο παίχτηκε το 2014 από τον πολιτιστικό σύλλογο της κοινότητας που έζησε ο

³⁶⁸ Αναφέρομαι στην πρόταση του Φραγκέλλη που ορίζει το 1961 ως το σημείο τομής για την ανάπτυξη της τοπικής οικονομίας μέσω του εμβάσματος των λημιών μεταναστών του 1950: Φραγκέλλης Λ. Πάνος, *Λήμνος η Φύλτατη, τόμος Δ' Τουρκοκρατία*, Ελεύθερη Σκέψη, Αθήνα, 2000, σ. 246-248.

³⁶⁹ Εξαίρεση αποτελεί ένα μοιρολόι που το 1938 καταγράφει ο Γεώργιος Μέγας και δημοσιεύεται από τον Νικόλαο Π. Ανδριώτη το 1979 στη Λαογραφία με τίτλο *Ο τζομπάνης κι' ο Χάρος*, Ανδριώτης Π. Νικόλαος, “Δημοτικά τραγούδια της Λήμνου”, *Λαογραφία* ΛΒ (1979-1981), σ. 174-175. Ο Ανδριώτης εξ αρχής επισημαίνει ότι τα δημοσιευμένα τραγούδια της Λήμνου αποτελούν μέρος από τη συλλογή του Μέγα στο νησί το 1938. Αποτελεί πρόβλημα ότι παρά τη μαρτυρία του Μέγα ότι στο νησί το 1938 υπήρχαν επαγγελματίες μοιρολογίστρες (Οικονομίδης Β. Δημήτριος, “Ο θρήνος του νεκρού εν Ελλάδι. (Το μοιρολόγι και η εθιμοτυπία του)”, *Λαογραφία* ΙΗ-ΙΘ, (1965-1966) σ. 18), καταγράφηκαν μόνο δύο μοιρολόγια, ένα για τον τσοπάνη (υποθέτω για τον κεχαγιά) κι ένα για την γυναίκα που κακοπάθησε από την πεθερά της με τίτλο *Η Αυγερή*. Το μοιρολόι του τσομπάνη τελειώνει με το σκύλο του να ρωτά πως θα επιστρέψει στο σπίτι του χωρίς τον *παραφέντη*. Βασισμένοι στον όρο μπορούμε να υποθέσουμε ότι πρόκειται για τον κεχαγιά ή τον τσομπάνη όπως νοείται στις συνεντεύξεις, τον παραγιά (παραφέντης, ο, θηλ. αφέντρα Δ' ο αντικαταστάτης του αφέντη || ο προσωρινός αφέντης, αυτός που μισθώνει με ημερήσια αμοιβή και για λίγο καιρό τις υπηρεσίες ενός άλλου. Τσιούνης Σπύρος, *Μεγάλο Επίτομο Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας, Δημοτικής, Καθαρεύουσας, Μεσαιωνικής, Αρχαίας Αττικής Διαλέκτου*, Φάρος, Αθήνα, 1986, λ. παραφέντης, πρβ. και την έννοια του παραγιάου στη Λέσβο, ειδικότερα: Τραγέλης Ι.Χρήστος, *Τα γεωργικά της Λέβου, Ο κάμπος της Καλλονής*, Δήμος Καλλονής Λέσβου, Αθήνα, 1999, σ.38, υποσημείωση 1.

³⁷⁰ Μιχελής Άγγελος, *Λημνιακή Λαογραφία*, Κάστρο, 1959, επανέκδοση το 1998.

³⁷¹ Βαγιάκου- Βλαχοπούλου Βαρβάρα, *Το παραμύθι του γάμου*, Λήμνος, 2015, [χ.ε.].

Μιχελής³⁷² (τον Κάσπακα), και το δεύτερο πέρυσι το καλοκαίρι από το ΛτΕ στο Μετόχι της Παλιάς Μητρόπολης στο Καρπάσι.³⁷³ Και τα δύο διαφημίστηκαν στα τοπικά μέσα μαζικής επικοινωνίας υπέρ το δέον: τυπώθηκαν αφίσες και προσκλήσεις, ο ίδιος ο σύλλογος και το ΛτΕ κάλεσαν τους τουρίστες διαλαλώντας ανά τις κοινότητες την παράσταση, ενώ ακόμη μέλη του συλλόγου από τον Κάσπακα ντυμένοι κεχαγιάδες κυκλοφορούσαν στη Μύρινα εκείνη την περίοδο ανοικειώνοντας τους επισκέπτες που κατέφθασαν στην εκδήλωση μαζικά και με σκοπό να γνωρίσουν το αυθεντικό παλιό λημνιό γλέντι των αρραβώνων κατά την υπόσχεση των διοργανωτών.

Όσον αφορά το δεύτερο θεατρικό, γράφηκε κατά παραγγελία και διασκευάστηκε ώστε να γίνει πιο προσιτό στους ηθοποιούς. Βασίστηκε σε συνεντεύξεις από ‘παλιές λημνιές’, όπως υποστήριξε η ίδια η συγγραφέας, και ανέβηκε με σκοπό την επιδότηση κάποιου προγράμματος Leader ώστε με τα χρήματα να εμπλουτισθεί η ιματιοθήκη του λυκείου. Και τα δύο έργα αναρτήθηκαν αμέσως στο youtube και απέσπασαν τις καλύτερες κριτικές.

³⁷² <<https://www.youtube.com/watch?v=umhzmun7UaM>>.

³⁷³ <<https://www.youtube.com/watch?v=GKH4Zo79bzg>>.

Επίλογος

Το καλλιεργητικό σύστημα του μισιακού, και κατά συνέπεια το κιαχαγιαδ'λίκι, δεν μπόρεσε ποτέ να εισέλθει στην καπιταλιστική αγορά με την έννοια της πλήρους βιομηχανοποίησης τόσο των μέσων παραγωγής όσο και του παραγόμενου προϊόντος· ενός προϊόντος που θα απευθύνονταν κατευθείαν στην εγχώρια ή μη αγορά. Η γεωργοκτηνοτροφία τόσο των αρχών του 20ού αιώνα όσο και αυτή που συνεχίζει να εξασκείται στο νησί δίνει πρώτα τη βάση στην αυτάρκεια σε είδη διατροφικής ανάγκης για την αγροτική οικογένεια και εν συνεχεία σε ένα μικρό ποσοστό επί της παραγωγής διατιθέμενο στην τοπική αγορά προς πώληση (είτε πρόκειται για κρέας ή ζώα είτε για σιτηρά και σταφύλια).

Παρότι η μεγάλη έγγεια ιδιοκτησία στο νησί διατηρείται στα χρόνια της οθωμανικής κατάκτησης και δίνει, εν συνεχεία, τη θέση του στις αστικές και εμπορικές, χριστιανικές πλέον, οικογένειες του νησιού που επενδύουν τα κεφάλαια τους στην αγορά γης ο λημνιός κεχαγιάς δεν διαρρηγνύει τα πλαίσια της κάλυψης των βιοτικών αναγκών και εξακολουθεί να συνάπτει μισιακές συμφωνίες με αυτοσκοπό την επιβίωση.

Παρά τις όποιες αναδιαρθρωτικές προσπάθειες με την ίδρυση των Αγροτικών Συνεταιρισμών, ανά κοινότητα, και τον πλήρη εγχρηματισμό της οικονομίας η κατάστασή τους δυσχεραίνει και τους εξωθεί στη μετανάστευση. Τις τελευταίες, μόλις, δεκαετίες του 20ού αιώνα η θέση τους ανακύπτει, σε αυτό συνεπικουρεί και το σύστημα του μισιακού που καταρρέει από τη βάση του: ελάχιστοι από τους απόγονους των αφεντικών ενδιαφέρονται για εκμίσθωση γης με μισιακό ενώ καταργούνται εν πολλοίς οι αγγαρείες και οι υποχρεώσεις του κεχαγιά προς την οικογένειά τους.

Η μετανάστευση πολλών μικροϊδιοκτητών από το νησί και η παραχώρηση της νομής των κτημάτων και των μικρών τους σταυλικών εγκαταστάσεων προς κτηνοτρόφους και καλλιεργητές σε συνδυασμό με τις επιδοτήσεις από μέρους της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του ελληνικού κράτους, συνέβαλαν καθοριστικά στην ανάπτυξη μιας μικρομεσαίας ομάδας κτηνοτρόφων και γεωργών που στη βάση της εμφανίζεται ως αγρομισθωτική και όχι ως ιδιόκτητη, κατάσταση που αναπαράγεται και μέχρι σήμερα.

Τα μισιακά ζώα έχουν εκλείψει ως πρακτική από το νησί ενώ μόνο ένα κτήμα στην κοινότητα του Κοντιά καλλιεργείται ως κατεξοχήν τεμσάρκο. Από τις καλλιέργειες δημητριακών εξαίρεση αποτελεί η συμβολαιακή γεωργία για την παραγωγή τοπικής ποικιλίας σιτηρών που προορίζεται για μεγάλες βιομηχανίες (Agrino, Barilla) και η αμπελοκαλλιέργεια που γνωρίζει ιδιαίτερη άνθηση πλέον εξαιτίας της αυξημένης ζήτησης από την εγχώρια αγορά και της άμεσης απορρόφησης των προϊόντων. Ωστόσο και τα δύο είδη καλλιέργειας εντάσσονται στα πλαίσια της πολυδραστηριότητας του μικρομεσαίου αγροτικού πληθυσμού του νησιού και δεν εξασκούνται κατ' αποκλειστικότητα, δεν εντάσσονται στο μισιακό (ακόμη και αν στο ζευγάρι υπήρχε αμπέλι αυτό ήταν παρασπόρι), ούτε στην προοπτική της οικονομίας της αγοράς, με ό, τι συνεπάγεται προς την παραγωγή και την επιχειρηματική συμπεριφορά.

Μέσα από την παράθεση αποσπασμάτων συνεντεύξεων με κεχαγιάδες της Λήμνου και την απόπειρα ερμηνείας της βιωμένης εργασιακής τους εμπειρίας θέλησα να εξετάσω τον τρόπο που βασισμένοι στη συλλογική τους μνήμη διεκδικούν τη δική τους πολιτισμική ταυτότητα στα τοπικά τεκταινόμενα. Η αρχική υπόθεση εργασίας, ότι ως μνημονική και εργασιακή ομάδα διαφυλάσσει τις δικές της αφηγήσεις, δημιουργεί τα μυθεύματά της μέσω της συνέχειας στον εργασιακό χωροχρόνο και της ενσώματης επιτελεστικής επικοινωνίας, διεκδικεί την ταυτότητά της και δημιουργεί την κεχαγιάδικη κουλτούρα, επαληθεύτηκε.

Μετά το πέρας, όμως, της έρευνας και των διαφόρων σταδίων μέχρι την ολοκλήρωση του παρόντος και παρακολουθώντας τις διάφορες πολιτιστικές εκδηλώσεις των επίσημων κρατικών φορέων που συνέβησαν τον τελευταίο χρόνο στο νησί, κατέληξα ότι ο τρόπος που πραγματεύονται τον κεχαγιά μακράν απέχει από τη δική τους διεκδίκηση και μνήμη. Η εξιδανίκευση του λημνιού γεωργοκτηνοτρόφου, που εργάζεται με μισιακό, ή σήμερα καταβάλει σε είδος το μίσθιο, επέρχεται επί της ουσίας όταν η Λήμνος καλείται να γίνει εξωστρεφής, να προσελκύσει τον επισκέπτη, προσβλέποντας έτσι στην εξεύρεση οικονομικών πόρων για επιβίωση.

Από την παραπάνω θέση προκύπτουν δύο διαφορετικές ομάδες, εξίσου κοινωνικές και οικονομικές, που πραγματεύονται και αρθρώνουν λόγο επί της ίδιας εργασιακής ταυτότητας. Οι κεχαγιάδες, μέσω της ενδυμασίας (που κράτησε ορισμένα από τα χαρακτηριστικά της 'κ'ιαχαγιάδικης φορεσιάς' ή 'σέλας', όπως το

μπαστούνι, το ζωνάρι και τα παπούτσια,) και της μνήμης τους διεκδικούν τη δική τους ταυτότητα και θέση στο παρόν του νησιού, ενώ η τοπική κοινωνία προβάλλει τον κεχαγιά ως τον ‘αγνό’ λημνιό που επιβιώνει στα βουνά.

Κλείνοντας την παρούσα εργασία θα ήταν αναγκαίο να προχωρήσουμε σε κάποια συμπεράσματα:

- μέσα από τη μελέτη των κεχαγιάδων επιχειρήθηκε και η ολιστική προσέγγιση της λημνιάς κοινότητας του 20ού αιώνα.
- οι κεχαγιάδες διαφυλάσσουν τη δική τους συλλογική μνήμη διαφορετική από την επίσημη, βασισμένη σε κοινούς μνημονικούς τόπους, με δικά τους αφηγήματα, εξηγήσεις, ροές και συνέχειες στο χώρο.
- κατέχουν και παράλληλα διεκδικούν μια θέση στα λημνιά πολιτισμικά πράγματα μέσω των συλλογικών αναπαραστάσεων και τη συμμετοχή τους σε δημόσιες τελετές που προβάλλουν το παρελθόν του νησιού.
- η εργασιακή τους ταυτότητα επέδρασε και εξακολουθεί να χαρακτηρίζει τους ίδιους και τις οικογένειές τους: προσδιορίζονται ως κεχαγιάδες ή απόγονοι κεχαγιάδικων οικογενειών, κατάσταση που επιδρά άλλοτε θετικά (όταν πρόκειται για σχέσεις στο εσωτερικό της ομάδας) και άλλοτε αρνητικά (όταν πρόκειται για επαφές με τον Άλλο). Η ταυτότητά τους, αποδίδει την κεχαγιάδικη κουλτούρα, διαφορετική ως προς εκείνη των προσφύγων που κατοικούν στο νησί από το 1922.
- ο ρόλος των ιδιοκτησιακών καθεστώτων του νησιού σε όλο τον περασμένο αιώνα δημιουργεί περιορισμούς και κοινωνικούς αποκλεισμούς στις διάφορες ομάδες. Οι οικονομικές και κοινωνικές δομές στη Λήμνο μέχρι και τον 20ό αιώνα καθορίζονται από την ιδιοκτησιακή σχέση με τη γη και μεταβάλλονται με την εισροή των μεταναστευτικών εμβασμάτων από το 1960 και εξής.
- η μνήμη τους συγκρατεί και μυθοποιεί εξίσου τον εκμισθωτή της γης και των μέσων παραγωγής και τον εργασιακό χώρο. Μέσα από τις συλλογικές τους αναπαραστάσεις προβάλλουν ως θύματα της τοπικής οικονομικής και κοινωνικής ελίτ, της οποίας την τιμωρία επιμελούνται υπερφυσικά όντα, τουλάχιστον σε ένα προπολεμικό, χρονολογικά, επίπεδο, ενώ η κατάστασή τους αλλάζει με τη μετανάστευση και αυτό αποτυπώνεται στη λαϊκή λογοτεχνία.

- ως ομάδα διατηρεί μια ιεραρχημένη ταξινόμηση βασισμένη στην σωρευμένη εμπειρία της εργασίας και της ηλικίας. Σχηματικά, ο σεβαστός πρόγονος αποτελεί πρότυπο σοφίας και εμπειρίας, τον οποίο ο υπόλοιπος κύκλος εκτιμά ασυζητητί, ενώ οι υπόλοιποι κεχαγιάδες ακολουθούν την πεπατημένη με σκοπό την επιβίωση και συμβουλευόνται τους γηραιότερους τόσο σε θέματα που αφορούν τις συμβάσεις τους με τα αφεντικά όσο και τις πρακτικές για την καλλιέργεια και την κτηνοτροφία.
- κατοικούν και καταναλώνουν το χώρο παραγωγής διαφορετικά από τις υπόλοιπες ομάδες του νησιού. Ο κεχαγιάς και η οικογένειά του ζουν και στοιχειοθετούν τη μάντρα ως απτό και συμβολικό τόπο κατοίκησης. Στο μεταίχμιο της κοινότητας, στο μεταξύ του έσω και του έξω ορίου, η παρουσία του ως εργασιακό υποκείμενο αφήνει το αποτύπωμά της στον παραγωγικό της χώρο, ο οποίος με τη σειρά του εμπλέκεται στη διαδικασία συγκρότησης της μνήμης της ομάδας των κεχαγιάδων.

Ο κεχαγιάς, άμεσα συνδεδεμένος με τα κοινωνικά και οικονομικά τεκταινόμενα του νησιού, διαδραμάτισε πρωτεύοντα ρόλο στην αλλαγή της τοπικής ιστορίας. Μέσα από τη βιωμένη εμπειρία της εργασιακής του σχέσης με το αφεντικό, την εγκατάστασή του στο ζευγάρι και του διαρκούς αγώνα για επιβίωση, αναλαμβάνει δράση με σκοπό την αλλαγή του ρου της ομάδας του. Διαφυλάσσοντας τη δική του μνήμη και προφορική παράδοση δομεί και διεκδικεί μία ταυτότητα και μία θέση στο πολιτισμικό τοπίο του νησιού, προβάλλοντας την κεχαγιάδικη κουλτούρα, με την έννοια της κοσμοαντίληψης.

Βιβλιογραφία

Αυτοτελείς εκδόσεις

[χ.σ], *Η ακριτική Σαμοθράκη, Λαογραφική Μελέτη*, Πανσαμοθρακική Εστία Αθηνών, Αθήνα, 1979

Barthes R., *Η μυθολογία σήμερα*, Εικόνα-Μουσική-Κείμενο, ΣπανόςΓ. (μτφ), Βέλτσος(πρόλ.), Αθήνα, Πλέθρον, 2007

Braudel Fernard, *Υλικός Πολιτισμός, οικονομία και καπιταλισμός (15^{ος}-18^{ος} αιώνα)*, том. Α', *Οι δομές της καθημερινής ζωής: το δυνατό και το αδύνατο*, Ασδραχά Αικατερίνη(μτφ), Μ.Ι.Α.Τ., Αθήνα, 1995

Bourdieu Pierre, *Η ανδρική κυριαρχία*, Πατάκης, Αθήνα, 2007

Clogg Richard, *Η Ελληνική Διασπορά στον 20^ο αιώνα*, Σφυρόερα Ν. Σοφία (επιμ), Μαρίνα Φράγκου (μτφ), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2010

Dubish Jill, *Το θρησκευτικό προσκύνημα στη σύγχρονη Ελλάδα, μια εθνογραφική προσέγγιση*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2000

Halbwachs Maurice, *Τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης*, Ζώη Ελευθερία(μτφ), Μπενβενίστε Ρίκα(πρόλ.), Namer Gerard(επίμετρο), Νεφέλη, Αθήνα, 2013

Halbwachs Maurice, *Η συλλογική μνήμη*, Μαντόγλου Άννα (πρόλ – επιμ), Πλυτά Τίνα (μτφ), Παπαζήσης, Αθήνα, 2013

Haythornthwaite J. Philip, *Η μάχη της Καλλίπολης, κατά μέτωπον επίθεση στην Τουρκία*, Γκοβόστη, Αθήνα, 2012

Herzfeld Michael, *Η ποιητική του ανδρισμού, ανταγωνισμός και ταυτότητα σε ένα ορεινό χωριό της Κρήτης*, Καστανάρα Ν. Άννα(μφτ), Κιοσέογλου Νερία (επιμ), Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2012

Ian Craib, *Σύγχρονη Κοινωνική Θεωρία, από τον Παρσόνς στον Χαμπέρμας*, Λέκκας Παντελής (προλ- επιμ), Τόπος, Αθήνα, 2011

Inalcik Halil- Quataert Donald(επιμ), *Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τόμος Α': 1300-1600, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2008

Inalcik Halil- Quataert Donald(επιμ), *Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τόμος Β': 1600-1914, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2011

Jenkins Richard, *Κοινωνική ταυτότητα*, Λυριντζής Χρήστος(εισαγ), Σαββάλας, Αθήνα, 2007

Sherry Ortner (επιμ), *Ανθρωπολογία, γυναίκες και φύλο*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1994

Storey John, *Πολιτισμική Θεωρία και λαϊκή κουλτούρα, εισαγωγή*, Ντζούνης Βασίλης(μτφ), Ρινόπουλος Λουκάς(επιμ), Πλέθρον, Αθήνα, 2015

Thompson Paul, *Φωνές από το παρελθόν, προφορική ιστορία*, Ποταμιάνος Ν. – Μπούσχοτεν P.B. (μτφ), Μπάδα Κ. – Μπούσχοτεν (επιμ), Πλέθρον, Αθήνα, 2002

Vernier Bernard, *Το πρόσωπο και το όνομα. Συμβολή στη μελέτη των συστημάτων συγγένειας*, Τσελέντη Ευγ. (μτφ), Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2012

Wetherell Margaret(επιμ), *Ταυτότητες, ομάδες και κοινωνικά ζητήματα*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2004

Αβδελά Έφη, *Δια λόγους τιμής, βία, συναισθήματα και αξίες στη μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Νεφέλη, Αθήνα, 2002

Αβδελίδης Σ. Π., *Το αγροτικό συνεταιριστικό κίνημα στην Ελλάδα, ιστορική εξέλιξη και δράση, προβλήματα και προοπτικές ανάπτυξης*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1986⁴

Αλεξίου Θανάσης, *Κοινωνικές τάξεις, κοινωνικές ανισότητες και συνθήκες ζωής*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2009

Άμαντος Κ. *Συμβολή εις το Χιακόν Γλωσσάριον*, Τυπογραφείον Ελλάς, Αθήναις, 1926

Ασδραχάς Ι. Σπύρος, *Ελληνική κοινωνία και οικονομία ιη' και ιθ' αιώνα*, Ερμής, Αθήνα, 1988

Ασδραχάς Ι. Σπύρος, με τη συνεργασία των Καραπιδάκη Ν.Ε., Hering- Κατσιδιάρη Όλγα, Λιάτα Δ. Ευτυχία, Ματθαίου Άννα, Stoianovich Traian, Sivignon Michel, *Ελληνική Οικονομική Ιστορία, ΙΕ'- ΙΘ' αιώνας*, τομ. Α', Π.Ι.Ο.Π., Αθήνα, 2003

Ασδραχάς Ι.Σπύρος, *Οικονομία και νοοτροπίες*,Ερμής, Αθήνα, 1988

Άτεσις Βασίλειος, *Η Ιερά Μητρόπολις Λήμνου*, Αθήναι, 1957

Αυδίκος Ευάγγελος, '*Που να σπέρης και να θερίζεις μέσα στην καρυτόπιτα*', *Λαϊκή πίστη και κοινωνική οργάνωση*, Πεδίο, Αθήνα, 2013

Βαγιάκου- Βλαχοπούλου Βαρβάρα, *Το παραμύθι του γάμου*, Λήμνος, 2015, [χ.ε.]

Βάλτερ Πούχγερ, *Θεωρητική Λαογραφία, έννοιες- μέθοδοι- θεματικές*, Αρμός, Αθήνα, 2009

Βαρίκα Ελένη, *Οι απόβλητοι του κόσμου, μορφές του παρία*, Πλέθρον, Αθήνα, 2007

Βελιαρούτης Δ. Λεωνίδας, *Η Καλλιθέα (Σαρπί) της Λήμνου και η Παλαιολογική Σχολή της, Λήμνιοι Λογοτέχνες (Ρ. Σεγκοπούλου- Ν. Βίγλας- Μ. Λαμπαδαρίδου)*, Πολιτιστικός Σύλλογος Καλλιθιωτών Λήμνου “Ο Άγιος Γεώργιος”, Αθήνα, 2007

Βενετόπουλος Αλέξανδρος, *Φωνές και αντίλαλοι*, Σοκολης- Κουλεδάκης, Αθήνα, 2009

Βεργόπουλος Κώστας, *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα –το πρόβλημα της κοινωνικής ενσωμάτωσης της γεωργίας*, Εξάντας, Αθήνα, 1975

Βλάχος Άγγελος, *Τουρισμός και δημόσιες πολιτικές στη σύγχρονη Ελλάδα 1914-1950, η ανάδυση ενός νεότερικού φαινομένου*, Κέρκυρα, Αθήνα, 2016

Βογιατζής Αντώνιος(επιμ), *Έναν αιώνα πριν, η Λέσβος το 1912, λεπτομερής αποτύπωση της εικόνας του νησιού από την πρώτη ελληνική διοίκηση*, Μαρκεζίνης Βασίλειος(προλ), Αιολίδα, Λέσβος, 2011²

Γεροντούδης Λεωνίδα, *Η νήσος Λήμνος, ιστορία –διάλεκτος –λαογραφία*, Αθήνα, 1971

Γιαννακόπουλος Κώστας (επιμ), Γιαννιτσιώτης Γιάννης, *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη, χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*, Αλεξάνδρεια- Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Αθήνα, 2010

Γιαννέλης Γιώργος Ραφαήλ, *Οι Βαρίτισσες μετανάστριες του '50 στην Αυστραλία*, μεταπτυχιακή εργασία στα πλαίσια του σεμιναρίου “Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα” (διδ. Κ. Μπάδα, εαρινό εξάμ. 2013), Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας, Τομέας Λαογραφίας, Π.Μ.Σ. Λαογραφίας, 2013

Γκράμσι Αντόνιο, *Οι διανοούμενοι*, Θ. Χ. Παπαδόπουλος (εισ.-μτφ-σχόλια), Αθήνα, Στοχαστής, τ. Α΄ [της σειράς των Απάντων]

Δαμιανάκος Στάθης, *Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός*, Πλέθρον, Αθήνα, 2003³

Δευτεραίος Ν. Άγγελος, *Το ψωμί στα έθιμα των Ελλήνων, η συμβολική και η μαγική χρήση από τους νεοέλληνες*, Legato, Αθήνα, 2000

Διακουμής Αντώνης, *Ο τόπος που πληρώσαμε, η Λήμνος μέσα από την ιστορία ενός χωριού τη*, Α.Γ., Αθήνα, 1997

Διονύσιος, Μητροπολίτης Λήμνου, *Κοντά στο αγροτόπαιδο*, Αθήναι, 1955

Δρουμπούκη Άννα-Μαρία, *Μνημεία της λήθης, ίχνη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην Ελλάδα και την Ευρώπη*, Φλάισερ Χάγκεν (προλ), Πόλις, Αθήνα, 2014

Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών- Ινστιτούτο Βυζαντινών Σπουδών, *Αθωνικά Σύμμεικτα 5, Αρχείο της Ι.Μ. Παντοκράτορος, επιτομές εγγράφων, 1039- 1801*, μέρος Α', Αντώνης Πάρδος, Αθήνα, 1998

Καζάκος Γιώργης, *Άη Στράτης, η μάχη της πείνας των πολιτικών εξορίστων, χειμώνας 1941-1942*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2013

Καζόλης Α. Χρήστος, *Ανθρώπων έργα*, Terra Lemnia, Λήμνος, 2006

Κακαμπούρα Ρέα, *Αφηγήσεις ζωής, η βιογραφική προσέγγιση στη σύγχρονη λαογραφική έρευνα*, Διάδραση, Αθήνα, 2011

Καμπορέζι Πιέρο, *Ηδονικές γεύσεις, νεωτερισμός και εξωτισμός στον αιώνα των Φώτων*, Τσίτσοβιτς Τόνια(μτφ), Λιβιεράτος Κώστας (επιμ), Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2003

Καπλάνογλου Μαριάνθη, *Παραμύθι και αφήγηση στην Ελλάδα: μια παλιά τέχνη σε μια νέα εποχή, το παράδειγμα των αφηγητών από τα νησιά του Αιγαίου και από τις προσφυγικές κοινότητες των Μικρασιατών Ελλήνων*, Πατάκης, 2012

Καραβίδα Δ. Κ., *Αγροτικά, Μελέτη συγκριτική*, (προλ)Πεσμαζόγλου Ιωάννα, (εισ.)Μουζέλης Νίκος, Παπαζήσης, Αθήνα, 1999

Καραμανές Ευάγγελος, *Οργάνωση του χώρου, τεχνικές και τοπική ταυτότητα στα Κοπατσαροχώρια*, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα, 2011

Κασιδέλλης Τάσος, *Η Λήμνος στον αγώνα του 1821*, Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, Αθήνα, 1986

Κολαξιζέλης Π. Στρατής, *Θρύλος και ιστορία της Νήσου Λέσβου*, Φιλοπρόοδος Σύλλογος Αγιασωτών, Αθήνα, 1997

Κολλερός Χρήστος, *Ένα πανί μας λείπ' για να σαλπάρωμ', Λαογραφικά της Λήμνου: Θρύλοι παραμύθια, διηγήσεις, ιστορίες, μύθοι, τραγούδια*, Στεφανίδη, Αθήνα, 2010

Κοντέλλης Χ. Κωνσταντίνος, *Τα κάστρα της Λήμνου, το Κάστρο της Μύρινας Λήμνου και τα άλλα Φρούρια του Νησιού*, (ιδ.εκδ.), Αθήνα, 2004

Κοντής Δ.Ιωάννης, *Λεσβιακό Πολύπτυχο, από την ιστορία, την τέχνη και τη λογοτεχνία*, Αιολίδα, Λέσβος, 2011²

Κορασίδου Μαρία, *Οι άθλιοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους, φτώχεια και φιλανθρωπία στην ελληνική πρωτεύουσα τον 19^ο αιώνα*, ΙΑΕΝ – ΓΓΝΝ, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών – Ε.Ι.Ε., Αθήνα, 1995

Κοψίδης Ράλλης, *Κάστρο ηλιόκαστρο*, Αθήνα, 1980

Κοψίδης Ράλλης, *Το τετράδιο του γυρισμού, με ζωγραφιές του ιδίου*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1987

Κρίκης Βασίλειος, *Βιομηχανική Αρχαιολογία και τεχνικά μνημεία στην Ελλάδα, αλλαγή χρήσης*, πτυχιακή εργασία, ΑΤΕΙ Πειραιά, Πολιτικών και Δομικών Έργων, Αθήνα, 2013

Κυριακίδου Νέστορος Άλκη, *Λαογραφικά Μελετήματα Ι*, ΕΛΙΑ, Αθήνα, 1989

Κωνσταντέλλης Γιώργος(επιμ), *Λήμνος, ιστορική και πολιτιστική κληρονομιά*, Αθήνα, 2010, τομ.Α', Β'

Λαγόπουλος Φ. Αλέξανδρος, *Ο ουρανός πάνω στη Γη, τελετουργίες καθαγίασης του ελληνικού παραδοσιακού οικισμού και προέλευσή τους*, Οδυσσέας, Αθήνα, 2003

Λαϊου Θωμάκη Αγγελική, *Η αγροτική κοινωνία στην ύστερη βυζαντινή εποχή*, Κάσδαγλη Αγλαΐα(μτφ), MIET, Αθήνα, 1987

Λάμπος Κώστας, *Συνεταιρισμοί και Ανάπτυξη*, Τυπωθήτω- Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα, 1999

Λαμπρέλλη Λίλη, *Λόγος εύθραυστος κι αθάνατος, προσέγγιση στην τέχνη της αφήγησης και στην αθέατη πλευρά των μαγικών παραμυθιών*, Πατάκης, Αθήνα, 2010

Λαμπροπούλου Δήμητρα, *Οικοδόμοι, οι άνθρωποι που έχτισαν την Αθήνα 1950-1967*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2009

Λαμψίδης Γιώργος, *Οι πρόσφυγες του 1922*, η προσφορά τους στην ανάπτυξη της χώρας. Αφοί Κυριακίδη, Θεσ/νίκη, 1989

Λε Γκοφ Ζακ, *Ιστορία και μνήμη*, Γαζή Έφη (επιμ), Κουμπουρλής Γιάννης (μτφ), Νεφέλη, Αθήνα, 1998

Λιάκος Αντώνης, *Αποκάλυψη, Ουτοπία και Ιστορία, οι μεταμορφώσεις της ιστορικής συνείδησης*, Πόλις, Αθήνα, 2012²

Λιάκος Αντώνης, *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*., Πόλις, Αθήνα, 2007

Λιοδάκης Γιώργος, *Γαιοπρόσδοος, επιτόκια και αγροτικές τιμές, οικονομικές πλευρές του αγροτικού ζητήματος*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1994

Λυδάκη Άννα, *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*, Καστανιώτης, Αθήνα, 2004⁴

Λυμπέρης Νικόλαος, *Ιστορία της εκπαιδευτικής περιφέρειας Αθήνων*, Μύρινα, 1976 [χ.ε]

Μαλατάκης Β., *Αθήνος*, Μαυράκης (εκδ.), Κάστρον (τ.ε.), 1939

Μαντόγλου Άννα, *Μνήμες ατομικές – κοινωνικές – ιστορικές*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2012

Μερακλής Γ. Μιχάλης, *Ελληνική Λαογραφία, κοινωνική συγκρότηση, ήθη κι έθιμα, λαϊκή τέχνη*, Καρδαμίτσα, Αθήνα, 2011

Μιχελής Άγγελος, *Λημνιακή Λαογραφία*, Κάστρο, 1959

Μοσχίδης Αργύριος, *Η Λήμνος, ήτοι ιστορικόν δοκίμιον της νήσου ταύτης μέχρι των καθ' ημάς, εις δύο τέχνη, από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1770, Βιβλίον δεύτερον, Μεσαιωνικοί και Νεώτεροι Χρόνοι*, Ταχυδρόμος, Αλεξάνδρεια, 1907

Μουστακάς Σπύρος, *Λαογραφικοί Θησαυροί της Λήμνου μας, θρησκευτικός τόμος 5, Αντίγραφον, χ.χ.*,

Μουταφτσιέβα Βέρα, *Αγροτικές σχέσεις στην οθωμανική αυτοκρατορία (15^{ος}-16^{ος} αι.)*, (μτφ) Αστρινάκη Ουρανία - Μπαλτά Ευαγγελία, Μπαλτά Ευαγγελία(προλ), Πορεία, Αθήνα, 1990

Μουταφτσιέβα Βέρα, *Αγροτικές Σχέσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, 15^{ος}-16^{ος} αιώνας*, (μτφ) Αστρινάκη Ουρανία - Μπαλτά Ευαγγελία, Μπαλτά Ευαγγελία(προλ), Πορεία, 1990

Μπάδα Κωνσταντίνα, *Ενδυματολογικοί κώδικες της παιδικής- νεανικής ηλικίας, το κοινωνικό- ιστορικό τους ισοδύναμο*, Δωδώνη: Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Παράρτημα 48, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 1993

Μπάδα Κωνσταντίνα, *Ο κόσμος της εργασίας οι ψαράδες της λιμνοθάλασσας Μεσολογίου 18^{ος} – 20^{ός} αιώνας*), Πλέθρον, Αθήνα, 2004

Μπελίτσος Θεόδωρος, *Συλλογή γλωσσικού υλικού από τη Λήμνο, συμβολή στη μελέτη του λημνιακού γλωσσικού ιδιώματος*, Υπουργείο Αιγαίου – Ομοσπονδία Λημνιακών Συλλόγων, Αθήνα, 1999

Μπελίτσος Θεόδωρος, *Τα Καμίνια της Λήμνου, ιστορία- τοπογραφία- έθιμα- οικογένειες*, Σύλλογος Καμινιωτών Λήμνου ‘Η Πολιόχνη’, Αθήνα, 2004

Μπελίτσος Θεόδωρος, *Τα κοινοτικά σχολεία της Λήμνου 18^{ος}- 20^{ος} αιώνας*), Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα, 1997

Μουσιδης Αντώνης, *Η αγροτική κοινωνία στη σύγχρονη Ελλάδα, παραγωγική και κοινωνική διάρθρωση στην ελληνική γεωργία (1950-1980)*, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα, 1986

Νιτσιάκος Βασίλης, *Λαογραφικά Ετερόκλητα*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1997

Νιτσιάκος Βασίλης, *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*, Οδυσσέας, Αθήνα, 2004⁴

Νιτσιάκος Βασίλης, *Πεκλάρι, κοινωνική οικονομία μικρής κλίμακας*, Ισνάφι, Ιωάννινα, 2015

Νιτσιάκος Βασίλης, *Προσανατολισμοί, μια κριτική εισαγωγή στη Λαογραφία*, Κριτική, Αθήνα, 2014²

Νιτσιάκος Βασίλης, *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*, Οδυσσέας, 2003

Ξανθουδίδης Στ., *Γλωσσικαί Εκλογαί*, Λεξικογραφικό Αρχείο 3, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήναις, 1918

Ξεινός Κώστας, *Λαογραφικά Ίμβρου II*, [χ.ε.], Θεσσαλονίκη, 1988

Ξεινός Κώστας, *Λαογραφικά της Ίμβρου*, Θεσσαλονίκη, 1987

Ξυπολητάς Νίκος, *Εσωτερική οικιακή εργασία, η συμβολή της οικογένειας και των σχέσεων αλληλεγγύης στην αναπαραγωγή της εργασίας*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2013

Οικονομίδης Ευάγγελος, *Προστάτεψε τα χωράφια σου απ' τη διάβρωση- απ' την καταστροφή*, Τύποις Απόστολου Παπαδόπουλου, Κάστρον- Λήμνου, 1954

Παντελίδης Γεώργιος, *Η νήσος Λήμνος*, 1894, [χ.ε.]

Παπαθανάσης Μουσιόπουλος Καλ., *Λαογραφικά Θράκης*, τ.Β', Αθήνα, 1980

Παπαθανασίου Μαρία, *Μεγαλώνοντας στον ορεινό χώρο, παιδιά και παιδική ηλικία στο Κροκύλειο Δωρίδας τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα*, ΙΑΕΝ – ΓΓΝΝ, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., Αθήνα, 2003

Παπαχριστοφόρου Μαριλένα, *Μύθος λατρεία και ταυτότητες 'στο νησί της Καλυψώς'*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2013

Πασαδαίος Αριστείδης, *Η Λαϊκή Αρχιτεκτονική της Ίμβρου*, Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφία, αρ. 12, Αθήναι, 1973

Πασσερίνι Λουίζα, *Σπαράγματα του 20ού αιώνα, η ιστορία ως βιωμένη εμπειρία*, Νεφέλη, Αθήνα, 1999

Πετμεζάς Δ. Σωκράτης, *Προλεγόμενα στην ιστορία της ελληνικής αγροτικής οικονομίας του Μεσοπολέμου*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2012

Ποριάζης Χαράλαμπος, *Η γερμανική κατοχή στη Λήμνο 1941-1944*, Αθήνα, 2013

Πούχγερ Βάλτερ, *Θεωρητική Λαογραφία, έννοιες- μέθοδοι- θεματικές*, Αρμός, Αθήνα, 2009

Ρηγινός Μιχάλης, *Μορφές παιδικής εργασίας στη βιομηχανία και τη βιοτεχνία (1870-1940)*, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα, 1995

Ρόκου Βασιλική, *Η παραδοσιακή κοινωνία, από τη μεγάλη συνέχεια στη μεγάλη διάρκεια*, Αθήνα, 2005

Ρόκου Βασιλική, *Θεωρία Λαογραφίας*, Γιάννινα, 1991

Ρολάν Μπάρτ, *Μυθολογίες, μάθημα*, Χατζηδήμου Καίτη- Ράλλη Ιουλιέτα(μτφ), Κρητικός Γιάννης(επιμ), Κέδρος, Αθήνα, 1979

Σακελλαρόπουλος Σ.Κ., *Οι σέμπροι της Κέρκυρας, εκ του εικονογραφημένου επτανησιακού ημερολογίου του έτους 1913*, Αθήναι, Ταρουσόπουλος, 1912

Σερεμετάκη Νάντια, *Η παλιννόστηση των αισθήσεων, αντίληψη και μνήμη ως υλική κουλτούρα στη Σύγχρονη εποχή*, Λιβάνης, Αθήνα, 2008³

Σέττας Χρ. Νικόλαος, *Τα αγροτικά και κοινωνικά προβλήματα της νήσου Λήμνου*, Αθήναι, 1961

Σηφουνάκης Νίκος, *Μια άγνωστη αρχιτεκτονική, οι μάντρες στη Λήμνο και στα άλλα νησιά του βορειοανατολικού Αιγαίου*, Καστανιώτης, Αθήνα, 1993

Σίμος Κομνηνός, *Μύρινα Λήμνου (ιστορία, λαογραφία, αρχαιολογία κλπ)*, χ.χ.

Σκουτέρη- Διδασκάλου Νόρα, *Ανθρωπολογικά για το γυναικείο ζήτημα*, Ο Πολίτης, Αθήνα, 1991²

Σουπιός Αντώνης, *Λημνικά Ποιήματα*, Αθήνα, 1980

Σουπιός Αντώνης, *Λημνικά Πουλιά*, Αθήνα, 1981

Σπυριδάκης Μάνος, *Εργασία και κοινωνική αναπαραγωγή στην ναυπηγοεπισκευαστική βιομηχανία του Πειραιά*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2010

Σταυρίδης Σταύρος, *Μετέωροι χώροι της ετερότητας*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2010

Thompson P., *Φωνές από το παρελθόν*, Μπάδα Κων/να (επιμ), Μπούσχοτεν Βαν Ρίκη (μτφ), Πλέθρον, Αθήνα, 2009

Τζανάκη Δήμητρα, *Δούλα και κυρά, όψεις εθνικισμού: ρόλοι και συμπεριφορές στην Ελλάδα των ρομαντικών χρόνων 1836-1897*, Σαββάλας, Αθήνα, 2007

Τουρπτσόγλου- Στεφανίδου Βασιλική, *Ταξιδιωτικά και Γεωγραφικά κείμενα για τη νήσο Λήμνο (15^{ος}- 20^{ος} αιώνας)*, ΑΠΘ, Επιστημονική Επετηρίδα της Πολυτεχνικής Σχολής, παράρτημα αριθμ. 33, του Θ' τόμου, Θεσσαλονίκη, 1986

Τραγέλης Ι.Χρήστος, *Τα γεωργικά της Λέσβου, Ο κάμπος της Καλλονής*, Δήμος Καλλονής Λέσβου, Αθήνα, 1999

Τσιμπρικήδης Θεόδωρος, *Η Λήμνος με την τοπική και παραδοσιακή φορεσιάς των κατοίκων της*, Γραφικές Τέχνες – Μέλισσα, Θεσσαλονίκη, 2008/09

Τσοποτός Δ.Κ. *Γη και Γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την τουρκοκρατίαν*, Θεσσαλία, Βόλος, 1912

Τσοτρούδης Ι. Αριστείδης, *Η Μεγάλη συμφορά της Λήμνου, (9/9/1939 ώρα 9 μ.μ.), ιστορική μνήμη των τραγικών γεγονότων της πυρκαγιάς*, Λήμνος, 2008

Τσοτρούδης Ι. Αριστείδης, *Η εκστρατεία της Καλλίπολης, Λήμνος και ANZAC*, Αθήνα, 2015

Φραγκέλλης Λ. Πάνος, *Λήμνος η Φίλτατη, τόμος Δ' Τουρκοκρατία*, Ελεύθερη Σκέψη, Αθήνα, 2000

Φραγκιάδης Αλέξης, *Ελληνική Οικονομία 19^{ος}- 20ός αιώνας, από τον αγώνα της ανεξαρτησίας στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση της Ευρώπης*, Νεφέλη, Αθήνα, 2007

Χαντζαρούλα Ποθητή, *Σμιλεύοντας την υποταγή, οι έμμισθες οικιακές εργάτριες στην Ελλάδα το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2012

Χονδρονίκης Κ. Γεώργιος, *Η επαρχία Λήμνου, (νομού Λέσβου) 1946-1948*, Μυτιλήνη, 1956

Χτούρης Σωτήρης (επιμ), *Μουσικά Σταυροδρόμια στο Αιγαίο: Λήμνος 19^{ος}-21^{ος} αιώνας*, Υπουργείο Πολιτισμού- Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Ίων, Αθήνα, 2009

Ψάρρου Κ. Μάγδα, *Παγκοσμιοποίηση και αγροτική ανάπτυξη*, Τυπωθήτω, Αθήνα, 1999

Ψυχγιός Κ. Δημήτρης, *Προίκες, φόροι, σταφίδα και ψωμί: οικονομία και οικογένεια στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα, [με προσθήκη του: συμβολή στη μελέτη των δημογραφικών φαινομένων του 19^{ου} αιώνα]*, ΕΚΚΕ, Αθήνα, 1995

Άρθρα σε συλλογικούς τόμους

Du Boulay, “Ψωμί και πρόβατα: συγκριτική μελέτη των ιερών νοημάτων τους στους Αμπελιώτες και στους Σαρακατσάνους”, στο, Mazower Mark (επιμ), *Δίκτυα εξουσίας στη νεότερη Ελλάδα, δοκίμια προς τιμήν του John Campbell*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2014, σ. 303-333.

Erving Goffman, «Οι σχέσεις δημοσίως. Επανορθωτικές ανταλλαγές. Σωματική επίφαση» στο, Μακρυνιώτη Δήμητρα(επιμ), *Τα όρια του σώματος*, Αθανασίου Κώστα, Καψαμπέλη Κική, Κονδύλη Μαριάννα, Παρασκευόπουλος Θεόδωρος(μτφ), Νήσος, Αθήνα, 2004, σ. 91-101.

Hirschon – Φιλιππάκη Renee, “Μνήμη και ταυτότητα. Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες της Κοκκινιάς”, στο, Παπαταξιάρχης Ε. – Παραδέλλης Θ. (επιμ), *Ανθρωπολογία και παρελθόν, συμβολές στην κοινωνική ιστορία της Νεότερης Ελλάδας*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1993, σ.327-356.

Kaser Karl, “Κτηνοτροφία, συγγένεια και οικολογία στον ορεινό χώρο της δυτικής Βαλκανικής (14^{ος} – αρχές 20ού αιώνα)”, στο, Νιτσιάκος Βασίλης, Κασίμης

Χρήστος(επιμ), *Ο ορεινός χώρος της Βαλκανικής*, Πλέθρον- Δήμος Κόνιτσας, Αθήνα, 2000, σ. 97-112.

Laslet Peter, “Οικογένεια και νοικοκυριό, ιστορικές προσεγγίσεις”, στο, Καντατζόγλου Ρωξάνη(επιμ – εισαγ. – μτφ), *Οικογένειες του παρελθόντος μορφές οικιακής οργάνωσης στην Ευρώπη και τα Βαλκάνια*, , Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1996, σ. 35-61.

Watson Diane, “Άτομα και θεσμοί: η περίπτωση της εργασίας και της απασχόλης”, στο, Watherell Margaret (επιμ), *Ταυτότητες, ομάδες και κοινωνικά ζητήματα*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2004, σ. 343-351.

Γιαλούρη Ελεάνα, “Υλικός πολιτισμός, οι περιπέτειες των πραγμάτων στην ανθρωπολογία”, στο, Γιαλούρη Ελεάνα(επιμ), *Υλικός πολιτισμός, η ανθρωπολογία στη χώρα των πραγμάτων*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2012, σ. 11-74.

Εξερτζόγλου Χάρης, “Μνήμη και εθνική ταυτότητα: το Ζωγράφειο Διαγώνισμα των “Ζωναντανών Μνμείων” και η διαχείριση της μνήμης”, στο, Μπενβένιστε Ρίκα – Παραδέλλης Θεόδωρος (επιμ), *Διαδρομές και τόποι μνήμης, ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1999,σ. 105-113.

Ηλιοπούλου Ειρήνη, “Ο κοινωνικός χώρος της σύγκρουσης. Ορατά και αόρατα τείχη στο παράδειγμα της παλιάς πόλης της Λευκωσίας”, στο, Μπούσχοτεν Βαν Ρίκη, Βερβενιώτη Τασούλα, Λαμπροπούλου Δήμητρα (επιμ), *Η μνήμη αφηγείται την πόλη, προφορική ιστορία και μνήμη του αστικού χώρου*, Πλέθρον, Αθηνά, 2016, σ. 89-106.

Ιωάννου Χριστιάνα – Νάσαινας Σπύρος, “Παιγνιώδης διατάξεις της μνήμης, διαλύοντας τους χώρους που θεματοποιούν τη συλλογική μνήμη”, στο, Σταυρίδης Σταύρος (επιμ),*Μνήμη και εμπειρία του χώρου*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006, σ. 235-260.

Καλαφάτης Θανάσης, “Μορφές κοινωνικής οργάνωσης και η αγροτική εξέλιξη (Αιγιάλεια τέλη του 19^{ου} αιώνα)”, στο, Κομνηνού Μ. – Παπαταξιάρχης Ε.

(επιμ), Κοινωνία και ιδεολογία, ο Κωνσταντίνος Καραβίδας και η προβληματικές των κοινωνικών επιστημών, Παπαζήσης, Αθήνα, 1990 , σ. 261-294.

Καρούζου Έφη, “Θεσμικό πλαίσιο και αγροτική οικονομία”, στο, Κωστής Κώστας-Πετμεζάς Σωκράτης(επιμ), *Η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας κατά τον 19^ο αιώνα, (1830-1914)*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006, σ.175-218.

Κρασανάκης Στέλιος, “Το μακρύ ταξίδι της γλώσσας μέσα στο σώμα”, στο, Μπούσχοτεν Βαν Ρ., Βερβενιώτη Τ., Μπάδα Κ., Νάκου Ε., Πανταζής Π., Χαντζαρούλα Π. (επιμ), *Γεφυρώνοντας τις γενιές: διεπιστημονικότητα και αφηγήσεις ζωής στον 21^ο αιώνα, προφορική ιστορία και άλλες βιοϊστορίες, πρακτικά διεθνούς συνεδρίου*, Ένωση Προφορικής Ιστορίας, Βόλος, 2013 , σ. 467-473.

Μπακαλάκη Αλεξάνδρα, “Για την ποιητική της ομοιότητας”, στο, Παπαταξιάρχης Ευθύμιος (επιμ), *Οι περιπέτειες της ετερότητας, η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006, σ. 388-406.

Μπελίτσος Γρ. Θεόδωρος, “Οι κοινωνικές συνθήκες και η καθημερινότητα της Παλαιάς Λήμνου”, στο, Κωνσταντέλλης Γιώργος(επιμ), *Λήμνος, ιστορική και πολιτιστική κληρονομιά*, Αθήνα, 2010, τομ. Β’ , σ. 132-165.

Μπελίτσος Θεόδωρος, “Τα χωριά της Λήμνου –ιστορία και παράδοση”, Κωνσταντέλλης Γιώργος(επιμ), *Λήμνος, ιστορική και πολιτιστική κληρονομιά*, Αθήνα, 2010, τομ. Β’ , σ. 168-361.

Μπελίτσος Θεόδωρος, “Λήμνος, Αφετηρία για την υπερπόντια μετανάστευση”, στο, Κωνσταντέλλης Γιώργος(επιμ), *Λήμνος, ιστορική και πολιτιστική κληρονομιά*, Αθήνα, 2010, σ. 383-407.

Μπενβενίστε Ρίκα, “ Μνήμη και ιστοριογραφία”, στο, Μπενβενίστε Ρίκα – Παραδέλλης Θεόδωρος (επιμ), *Διαδρομές και τόποι μνήμης, ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1999, σ. 11-26.

Μπούσχοτεν Βαν Ρίκη, “Μνήμες, τραύματα και μετα-μνήμη: το “παιδομάζωμα” και η επεξεργασία του παρελθόντος, στο, Μπούσχοτεν Βαν Ρίκη (επιμ), *Μνήμες και λήθη του ελληνικού εμφυλίου πολέμου*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2008, σ. 131-147.

Παπαταξιάρχης Ευθύμιος, “Ο κόσμος του καφενείου, ταυτότητα και ανταλλαγή στον ανδρικό συμποσιασμό”, στο, Παπαταξιάρχης Ευθύμιος – Παραδέλλης Θεόδωρος (επιμ), *Καστανιώτης – Πανεπιστήμιο Αιγαίου*, Αθήνα, 1992, σ. 209-250.

Παπαταξιάρχης, Ευθύμιος “Από τη σκοπιά του φύλου, ανθρωπολογικές θεωρήσεις της σύγχρονης Ελλάδας”, στο, Παπαταξιάρχης Ε.-Παραδέλλης Θ. (επιμ), *Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα*, , Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006³ , σ.11-98.

Παραδέλλης Θεόδωρος, “Ανθρωπολογία της μνήμης”, στο, Μπενβένιστε Ρίκα – Παραδέλλης Θεόδωρος (επιμ) - Πανεπιστήμιο Αιγαίου, *Διαδρομές και τόποι μνήμης, ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1999, σ. 27-58.

Πετμεζάς Δ. Σωκράτης, “Αγροτική οικονομία, η αγροτική μεταρρύθμιση του Μεσοπολέμου και η αναζήτηση ενός νέου μοντέλου αγροτικής ανάπτυξης”, στο, Χατζηιωσήφ Χρήστος (επιμ), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα, όψεις πολιτικής και οικονομικής ιστορίας 1900-1940*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2009, σ. 337-391.

Πετροπούλου Χριστίνα, “Η εμπειρία της επιτόπιας έρευνας σ’ ένα ελληνόφωνο χωριό της Καλαβρίας (Γκαλιτσιανό)”, στο, Χατζητάκη – Καψωμένου Χρυσούλα (επιμ), *Ελληνικός παραδοσιακός πολιτισμός, Λαογραφία και Ιστορία, συνέδριο στη μνήμη της Άλκης Κυριακίδου – Κυριακίδου Νέστορος*, Παρατηρητής, Αθήνα, 2001, σ.245-261.

Πρόνεντυ Ζακ, “Πολιτισμική ταυτότητα, μεταξύ μύθου και πραγματικότητας”, στο, Κωνσταντοπούλου Χρ. –Μαράτου – Αλιμπράντη Λ. –Γερμανός Δ. – Οικονόμου Θ. (επιμ), “*Εμείς” και οι “άλλοι”*, αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα, ΕΚΚΕ – Τυπωθήτω Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα, 1999, σ. 49-60.

Σοφιλίου Κ., ‘‘Η δυναμική του κοινωνικού αποκλεισμού των μικρών γεωργών και ιδίως των γυναικών’’, στο, Παπαδόπουλος Κ. (επιμ), *Η ανάπτυξη σε μια πολυλειτουργική Ύπαιθρο*, Gutenberg, Αθήνα, 2004, σ. 85-111.

Σταυρίδης Σταύρος, ‘‘Η σχέση χώρου και χρόνου στη συλλογική μνήμη’’, στο, Σταυρίδης Σταύρος (επιμ), *Μνήμη και εμπειρία του χώρου*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006, σ. 13-41.

Τσιμουρήs Γιώργος, ‘‘Τραγούδια μνήμης, διαμαρτυρίας και κοινωνικής ταυτότητας: η περίπτωση των Ρεϊσντερινών μικρασιατών προσφύγων’’, στο, Μπενβενίστε Ρ. – Παραδέλλης Θ. (επιμ), Πανεπιστήμιο Αιγαίου, *Διαδρομές και τόποι μνήμης, ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1999 , σ. 211-238.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Vansina Jan, *Oral tradition as history*, University of Wisconsin Press, London, 1985

T. Edensor, *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*, Oxford, Berg, 2002.

Sutton Bucu Susan, *Contingent countryside, settlement, economy, and land use in the Southern Argolid since 1700*, Standford University Press, California, 2000

Sandro Portelli, "What makes oral history different?", στο, Perks R. and Thompson A. (eds.), *The Oral History Reader*, Routledge, London, 1998

Peter Stallybrass, ‘‘Worn Worlds: clothes. Mourning, and the life of things, στο, Ben Amos Dan, Weisseberg Liliane, *Cultural memory and the construction of identity*, Wayne State University Press, Detroit, 1999, σ. 27-44.

Lowry W. Heath, *Fifteenth century Ottoman realities, Christian peasant life on the Aegean Island of Limnos*, Eren, Istanbul, 2002

Lazaridis Gabriella, *Women's work and lives in rural Greece*, Routledge, London and New York, Routledge, 2009

Kontogiorgi Elisabeth, *Population exchange in Greek Macedonia: the Rural Settlement of Refugees 1922-1930*, Oxford University Press, Oxford, 2006

Katrinaki Emmanouela, *Le cannibalisme dans le conte merveilleux grec. Questions d'interprétation et de typologie*, Suomalainen Tiedekatemia, Academia Scientiarum Fennica, Helsinki, 2008, [Folklore Fellows Communications, 295]

Fisher Thomas, "What memory? Whose memory?," στο, Bastea Eleni, *Memory and architecture*, University of New Mexico Press, Albuquerque, 2004, σ. 283-291.

Debouzy D., "In search of working-class memory: some questions and a tentative assessment, στο, Bourguet Merie –Noelle, Valensi Lucette, Wachted Nathan (eds), *Between memory and history*, Hardwood Academic Publishers, Switcherland, 1990, σ. 68-76.

Climo J. Jacob, Cattel G. Maria, *Social Memory and History, anthropological perspectives*, Atlamira Press, Oxford, 2002

Διδακτορικές Διατριβές

Αικατερινίδης Ν. Γεώργιος, Νεοελληνικές αιματηρές θυσίες, λειτουργία-μορφολογία- τυπολογία, Διδακτορική Διατριβή, Αθήναι, 1979, Λαογραφία, Δελτίον της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας, παράρτημα αρ. 8

Κοντονάτσιου Δέσποινα, Η διάλεκτος της Λήμνου. Εθνογλωσσική προσέγγιση, Διδακτορική Διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή ΑΠΘ , Τμήμα Φιλολογίας, Θεσσαλονίκη, 1988

Μπακάλης Β. Χρήστος, Λήμνος: οργάνωση του αστικού χώρου (19ος- 20ος αιώνας) κοινωνικός μετασχηματισμός, μεταναστευτικά δίκτυα και αστικοί ‘αντικατοπτρισμοί’, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Μυτιλήνη, 2007

Παλαμηδά –Εθυμιάδου Θεοδώρα, *Η ιερά μητρόπολη Λήμνου (κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας), 1800-1912 κατά τους κώδικες της Ιεράς Μητροπόλεως Λήμνου*, Διδακτορική Διατριβή, Θεολογική Σχολική ΑΠΘ, Τμήμα Ποιμαντικής και κοινωνικής Θεολογίας, Αλεξανδρούπολη, 2000

Τυρίκος Εργάς Γιώργος, Τα ‘γουλιασμένα’ της Καλύμνου: αφηγήσεις, αναπαραστάσεις και κοινωνικές στρατηγικές, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας –Αρχαιολογίας, Ιωάννινα, 2016

Εισηγήσεις σε Συνέδρια

Ιωαννίδου Α. – Νάζου Δ., ‘‘Ανάμεσα στον τουρισμό, τις ελιές και το νοικοκυριό: η επιχειρηματικότητα των γυναικών στην Πέτρα και το Μόλυβο της Λέσβου’’, εισήγηση στο 9^ο Συνέδριο της Εταιρείας της Αγροτικής Οικονομίας : Η Οικονομία και η Κοινωνία μπροστά στις νέες προκλήσεις του παγκόσμιου Αγροτροφικού Συστήματος, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2-4 Νοεμβρίου, Αθήνα, 2009.

Λαδά Σάσα, ‘‘Φύλο και χώρος, αρχικές προσεγγίσεις και νέα ερωτήματα ή μεταξύ ορατών και αοράτων’’. Εισήγηση στο συνέδριο: ‘‘ Το φύλο, τόπος συνάντησης των επιστημών: Ένας πρώτος ελληνικός απολογισμός’’, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών ‘‘Γυναίκες και φύλα: Ανθρωπολογικές και ιστορικές προσεγγίσεις’’, 11 & 12 Οκτωβρίου, Μυτιλήνη, 2003.

Σπαθάρη- Μπεγλίτη Ελένη, ‘‘Από τον Κ.Δ.Καραβίδα στο Στάθη Δαμιανάκο, η αναζήτηση του αγρότη στο χωρικό’’, ανακοίνωση στο συνέδριο ‘‘Μνήμη του Στάθη Δαμιανάκου, αγροτική κοινωνία και λαϊκός πολιτισμός’’, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών- Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Γαλλική Σχολή Αθηνών, Αθήνα, 25-27 Μαΐου 2005.

Τσιομίδου Ελένη, “Από το χωρικό στον Αγρότη: τα σταθερά μιας ταυτότητας”, ανακοίνωση στο συνέδριο “Μνήμη του Στάθη Δαμιανάκου, αγροτική κοινωνία και λαϊκός πολιτισμός”, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών – Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Γαλλική Σχολή Αθηνών, Αθήνα, 25-27 Μαΐου 2005.

Αρχεία

Μαθητολόγια

Μαθητολόγιο Δημοτικού Σχολείου Βάρους, σχολικά έτη: 1977-78, 1983-84, 1984-85, 1992-93

Μαθητολόγιο Δημοτικού Σχολείου Δάφνης, σχολικά έτη: 1977-78, 1993, 1995-2001.

Μαθητολόγιο Δημοτικού Σχολείου Καταλάκκου, σχολικά έτη: 1960-68, 1971-72, 1978-79.

Ληξιαρχείο Δήμου Ατσικής

Ληξιαρχείον Βάρους, Βιβλίων Θανάτων, τομ. Α’. Έτος 1932 μέχρι 1939 και αριθμού 3/1940.

Ληξιαρχείον Βάρους, Βιβλίων Θανάτων, τομ. Γ’, αριθμός 1, έτος 1962-1976.

Ληξιαρχείον Βάρους , Βιβλίων Εκθέσεων ληξιαρχικών πράξεων κοινότητας Βάρους, τομ. Α’, 1932-1976.

Ληξιαρχεῖον Κοινότητος Καταλάκκου, Βιβλίον Θανάτων, τομ. Α', 1932-1948.

Ληξιαρχεῖο Κοινότητος Σβεργίων (Δάφνης), Βιβλίον Θανάτων, τομ.Α', 1932-1944.

Ληξιαρχεῖον Κοινότητος Αττικής, Βιβλίον Θανάτων,τομ. Α', 1932-1934.

Ληξιαρχεῖον Κοινότητος Αττικής, Βιβλίον Θανάτων,τομ. Β', 1935-1939.

Ληξιαρχεῖο Κοινότητος Αγίου Δημητρίου, Βιβλίον Θανάτων, τομ. Α', 1932-1939.

Δήμος Κοντιά

Κοινότητα Κοντιά

Βιβλίον Γενύσεων, 1932-1933.

Βιβλίον Θανάτων, τομ. Α', 1932-1939.

Βιβλίον Θανάτων, τομ. Β',1936-1939.

Βιβλίον Θανάτων, 1948- 8/1961.

Κοινότητα Τσιμανδρίων

Βιβλίων Εκθέσεων Ληξιαρχικών Πράξεων Τσιμανδρίων, τομ. Α'.

Βιβλίων Γάμων, τομ. 1, 1932-1953, αριθμός 53662.

Βιβλίων Γενύσεων, τομ. Α', από 1/1/1932- 18-11-1936, αριθμός 53602.

Βιβλίων Θανάτων Τσιμανδρίων Λήμνου, τομ. Α', 1932-1941, αριθμός 17212.

Γεωργικός Πιστ/κός Συν/μός Βάρους

Γ.Π.Συν/μός Βάρους, Βιβλίων Συνεταίρων Μετόχων (για έτη 1952-1959).

Γ.Π.Συν/μός Βάρους, Ευρετήριο Μερίδων και χρεωστών.

Τοπικός Τύπος

Εφ. Λήμνος:

23/9/1918, α.φ. 147: *Καπνά Λήμνου*

4/8/1919, α.φ. 190: *Η παραγωγή της Λήμνου*

5/11/1920, α.φ. 212: *Διάθεσις περιουσιών Λήμνου*

11/5/1924, α.φ. 330: *Επιτέλους οι Οθωμανοί φεύγουν*

3/8/1924, α.φ. 353: *Ο Αλεξόπυργος διανέμεται*

16/10/1924, α.φ. 369: *Χημικά Λιπάσματα*

23/10/1924, α.φ. 375, *Διά τον Αλεξόπυργον*

15/11/1924, α.φ. 379: *Το ζήτημα του Αλεξόπυργου ελύθη*

1/2/1925, α.φ.: *Λιπάσματα*

12/2/1925, α.φ. 381: *Λιπάσματα*

7/6/1925, α.φ. 427: *Ενοικιάζεται*

16/7/1925, α.φ. 438: *Ενοικιάζεται*

19/4/1931, α.φ. 643: *Διάθεσις Περιουσιών*

22/8/1937, α.φ. 1159: *Η βαμβακοπαραγωγή μας*

5/6/1945, α.φ. 1481: *Έκκλησις*

21/7/1945, α.φ. (ελλιπές) : *Αφεντικά και κεχαγιάδες*

31/10/1954, α.φ. 1880: *Η επιτροπή απαλλοτριώσεως*

25/12/1955, α.φ. 1947: *Το εκκοκκιστήριο εν κινδύνω*

3/10/1954, α.φ. 1884: *Οι ακτήμονες απαιτούν!*

Λήμματα σε λεξικά (προσπέλαση 11/2017)

Λήμμα κεχαγιάς, Lexigram

<<http://www.lexigram.gr/lex/enni/%CE%BA%CE%B5%CF%87%CE%B1%CE%B3%CE%B9%CE%AC%CF%82#Hist1>>

Λήμμα kahya, ketkhuda, *Encyclopédie de l'Islam*, Paris, Maisonneuve et Larose, 1960, Vol. 4.

Λήμμα "κιχαγιάς", Λεξικό του Ιμβριακού Ιδιώματος, ερμηνευτικό – ετυμολογικό, Τζαβάρας Ξενοφών, Σύλλογος Ιμβρίων. Αθήνα, 2011.

Λήμμα κεχαγιάς, Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Αλεξάκης Ελευθέριος, «Σαρακατσάνοι στη Βοιωτία», *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Βοιωτική Διαδικτυακή Πολιτισμική Εγκυκλοπαίδεια*, 2011
<<http://www.ehw.gr/l.aspx?id=12822>>

Λήμμα κεχαγιάς, Slang.gr <<http://www.slang.gr/lemma/4633-kexagias-st-arxidiamou>>

Λήμμα κιαχαγιάς, λεξικό Λέντζιος- Τρίκος Κ., *Λεξικό Αρωμάνικης (Βλάχικης) Γλώσσας των Βλαχόφωνων Ελλήνων των Μεγάλων Λιβαδίων Πάικου Κιλκίς*,
< <http://www.vlahoi.net/events/parousiasi-leksikou-megalon-livadion.html>>

Λήμμα Λήμνος, Υδρία, Γενική Σχολική Εγκυκλοπαίδεια στη Δημοτική γλώσσα, [Αθήνα], χ.χ., Αξιωτέλης Γ. και ΣΙΑ ΕΠΕ, τ. 7.

Λήμμα μαγιορδόμος, Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας, Αρχαίας- Μεσαιωνικής – Νέας, Πάπυρος, [Αθήνα], [χ.χ.], τ. 6, λ. μαγιορδόμος.

Λήμμα παραφέντης, Τσιούνης Σπύρος, *Μεγάλο Επίτομο Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας, Δημοτικής, Καθαρεύουσας, Μεσαιωνικής, Αρχαίας Αττικής Διαλέκτου*, Φάρος, Αθήνα, 1986

Ηλεκτρονικές πηγές (προσπέλαση 11/2017)

<<https://www.youtube.com/watch?v=umhzmun7UaM> >

<<https://www.youtube.com/watch?v=Qzqw2bTP4vk>>

<https://www.youtube.com/watch?v=Om_l5z5BrD4>

<<https://www.youtube.com/watch?v=GKH4Zo79bzg>>

<<https://www.youtube.com/watch?v=EdTmET3m3uo> >

<https://www.youtube.com/watch?v=_fY4eBi1pBY>

<<https://www.facebook.com/%CE%A0%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%8%CE%A3%CF%8D%CE%BB%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CF%82%CE%9D%CE%AD%CE%B1%CF%82%CE%9A%CE%BF%CF%8D%CF%84%CE%B1%CE%BB%CE%B7%CF%82%CE%9D%CF%8C%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%82-329612003745799/> >

<<https://student.cc.uoc.gr/uploadFiles/181-%CE%91%CE%93%CE%A1%CE%9A390/%CE%99%CF%89%CE%B1%CE%BD%CE%BD%CE%AF%CE%B4%CE%BF%CF%85%20%CE%9D%CE%AC%CE%B6%CE%BF%CF%85.pdf>>

<<https://koinwnikopanepistimio.wordpress.com/2016/01/27/httpswordpresscompostkoinwnikopanepistimio-wordpress-com263/> >

<<https://koinwnikopanepistimio.wordpress.com/2016/01/27/httpswordpress-compostkoinwnikopanepistimio-wordpress-com263/>>

<<https://koinwnikopanepistimio.wordpress.com/2015/12/08/2%CE%B7%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%AC%CE%B4%CE%BF%CF%83%CE%B7%CE%B3%CE%B5%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82%CE%B1%CE%BD%CE%B8%CF%81%CF%89%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%AF%CE%B1%CF%82-%CE%B7-%CE%BA/>>

<<https://kars1918.wordpress.com/2013/07/04/1908-1923-2/>>

<<https://antonisliakos.files.wordpress.com/2011/04/cebfceb9cf80cf8ccebbceb5cebcebfceb9-cf84ceb7cf82-ceb9cf83cf84cebfcf81ceafceb1cf821.pdf>>

<<http://www.vlahoi.net/events/parousiasi-leksikou-megalon-livadion.html>>

<<http://www.limnosgreece.gr/el/oi-istorikoi-kehagiades>>

<http://www.limnos.gov.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=105&Itemid=146>

<<http://www.lexigram.gr/lex/eni/%CE%BA%CE%B5%CF%87%CE%B1%CE%B3%CE%B9%CE%AC%CF%82#Hist1>>

<http://www.historein.gr/2012/11/blog-post_3.html>

<http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/search.html?lq=%CE%B5%CE%BB%CE%B5%CE%B3%CF%87%CE%BF%CF%82&sin=all>

<<http://www.ert-archives.gr/V3/public/main/page-assetview.aspx?tid=71966&autostart=0>>

<<http://www.epirusblog.gr/2011/08/oy.html>>

<<http://www.eleftheria.gr/%CE%B1%CF%80%CF%8C%CF%88%CE%B5%CE%B9%CF%82/item/6143-.html>>

<<http://www.ehw.gr/l.aspx?id=12822>>

<<http://www.eea.gr/gr/el/articles/a-pagos-pote-einai-kai-pote-oxi-i-ergasia-eksartimeni>>

<http://winesurveyor.weebly.com/pop_limnos.html >

<<http://silogosatsikioton.blogspot.gr/2010/04/3.html>>

<<http://nyupress.org/books/9780814776315/>>

<<http://musicarchive.aegean.gr/island.php?lng=Z3JlZWJs=&isle=zpvOrs68zr3Ov8+C>>

<<http://lemnosheritage.net/node/349>>

<<http://lemnosheritage.net/node/242>>

<<http://kontopouli-lemnos.gr/wp-content/uploads/2016/09/%CE%95%CF%85%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE%AD%CF%84%CE%B5%CF%82-telikiomilia.pdf> >

<<http://boumbourasfoundation.com/el/%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%B9%CE%BA%CE%B7/> >

< <https://www.youtube.com/watch?v=XQSRy4A9am4>>

< <https://kars1918.wordpress.com/2013/07/04/1908-1923-2/> >

< <http://www.mylemnos.gr/files-limnos/kontopouli.pdf> >

< http://www.lemnos.gr/citizen/apografi_limnou1920-2011.pdf >

< http://kokkinovraxos.blogspot.gr/2011/03/blog-post_4962.html>

< <http://fragilemag.gr/tourismos-aggelos-vlaxos/>>

< <http://en-limno.blogspot.gr/2016/03/blog-post.htm/>>

< <http://www.pemptousia.gr/2015/12/ta-agioritika-metochia-sti-limno-2o-meros>>

Άρθρα σε περιοδικά

‘‘Δωρεαί εις το Μουσείον’’, *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρίας της Ελλάδος*, Β’ (1885)

Avdikos Gr. Evangelos, ‘‘May the Devil take your head and Brain’’: The curses of Karpathos, Greece, Social Counterstructures, and the Management of Social Relations, στο, *Journal of American Folklore*, 124, number 492 (2011), σ. 88-117.

Ανδριώτης Π. Νικόλαος, ‘‘Δημοτικά τραγούδια της Λήμνου’’, *Λαογραφία* ΛΒ (1979-1981), σ.165-191.

Βαξεβανέρης Χάρης, ‘‘Σημείωμα για το λημνιακό παραδοσιακό σπίτι’’, *Αρχαιολογία* τχ 50 (1994), σ. 92-94.

Βραχιονίδου Μαρία, ‘‘Ψυχοκόρη, παραδουλεύτρα, δούλα: γλωσσικές αποτυπώσεις της οικιακής υπηρετικής εργασίας των γυναικών μέσα από το αρχειακό υλικού λαϊκού προφορικού λόγου’’, *Ο κόσμος της εργασίας* 2 (2015), σ. 11-19.

Γιαννόπουλος Ιωάννης, ‘‘Τα τσιφλίκια του Βελή Πασά υιού του Αλή Πασά’’, *Μνήμων* 2 (1972), σ. 135- 158.

Κοτζαγεώργης Φωκίων, “ Αγιορείτικη Παρουσία στο Βόρειο Αιγαίο: το τουρκικό αρχείο της Ι.Μ. Αγίου Παύλου για τη Λήμνο (15^{ος}- 16^{ος} αι.)’”, στο *Μακεδονικά* 32 (1999- 2000), σ. 125-163.

Μαχαιρά Άννα, “Μετανάστευση και οικονομική ανάπτυξη στη μεταπολεμική Ελλάδα’”, *Μνήμων* 25 (2003), σ. 79-110.

Μέγας Α. Γεώργιος, “ Η Λαϊκή Οικοδομία της Λήμνου’”, *Λαογραφία* Β (1940), σ. 3-29.

Μέγας Α. Γεώργιος, “Θυσία ταύρων και κριών εν τη ΒΑ Θράκη’”, *Λαογραφία*, Γ’, (1911-12), σ. 148-155.

Μέγας Α.Γεώργιος, “Ο Αη Βασίλης ζευγολάτης’”, *Λαογραφία* ΚΖ’ (1971), σ. 290-294.

Μηλιός Γιάννης, “Σχετικά με θεωρία των κοινωνικών τάξεων (από την κλασσική Πολιτική Οικονομία στη μαρξιστική θεωρία), Θέσεις, τχ 51, περίοδος Απρίλιος – Ιούνιος 1995.

Μουτάφη –Γαλανή Βασιλική, “Προίκα και κοινωνικοοικονομικός μετασχηματισμός στη Σάμο κατά τον 19^ο αιώνα’”, *Εθνολογία* 4 (1995), σ. 31-66.

Μπάδα Κων/να,’ “ Η «γλώσσα» του ρούχου και της ατομικής εμφάνισης στην παραδοσιακή κοινωνία’”, ανάτυπο, *Δωδώνη* ΚΑ (1992), Επιστημονική Επετηρίδα Ιστορικού Αρχαιολογικού, Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 1995.

Μπάδα Κωνσταντίνα, “Παιδικοί –νεανικοί ενδυματολογικοί κώδικες και το κοινωνικό-ιστορικό τους ισοδύναμο στην Ήπειρο’”, στο, *Ανάτυπο από τα Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, Ιστορικότητα της παιδικής ηλικίας και της νεότητας*, Αθήνα, 1986, σ. 177-191.

Νιτσιάκος Βασίλης, ‘‘Η εξέλιξη της ημινομαδικής κτηνοτροφικής κοινότητας στα πλαίσια των εθνικών αγροτικών σχέσεων. Αναφορά στο παράδειγμα της Αητομηλίτσας’’, *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 28 (1986-1987), ανάτυπο, σ.261-284.

Οικονομίδης Β. Δημήτριος, ‘‘Ο θρήνος του νεκρού εν Ελλάδι. (Το μοιρολόγι και η εθιμοτυπία του)’’, *Λαογραφία* ΙΗ-ΙΘ, (1965-1966) σ. 11-40.

Οικονόμου Ανδρομάχη Τόπος, τοπίο, τοπωνύμιο, Θεωρητική σχόλια με αφορμή τα εθνογραφικά παραδείγματα, *Εθνολογία*, 15(2011-12), Αθήνα, 2013, σ. 91-107.

Παπαδόπουλος Στέλιος, ‘‘Ο χώρος ως τόπος άγιος. Μια ανθρωπολογική προσέγγιση’’, *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* ΚΓ (2002),σ. 199-204.

Παπαπαναγιώτης Θ. Γεώργιος, ‘‘Ιστορικά της Λήμνου(από την Οθωμανοκρατία μέχρι τη Γερμανική Κατοχή και την Απελευθέρωση)’’, *Λεσβιακό Ημερολόγιο 2006*, Μυτιλήνη, 2006, σ. 286-384.

Παπαχριστοφόρου Μαριλένα, ‘‘ Το παραμύθι και η διαμόρφωση της κοινωνικής ταυτότητας κατά φύλα’’, *Εθνολογία*, τχ. 6-7, Αθήνα, 2000, σ. 345-358.

Πασσερίνι Λουίζα, ‘‘Τρόποι γραφής’’, *Ίστωρ*, 14 (2005), σ. 211-223.

Πίναξ Πεπραγμένων, *Λαογραφία* Β (1939)

Ρόκου Βάσω, ‘‘Προοδευτικότητα και συντήρηση στην κοινότητα της παραδοσιακής κοινωνίας’’, ανάτυπο από, Ομάδα Διεπιστημονικής Συνεργασίας, ‘‘Η ελληνική κοινότητα, πρακτικά επιστημονικής επετηρίδας’’, Δωδώνη, παρ. αριθ. 50, Ιωάννινα, 1992, σ.2-22.

Σηφουνάκης Νίκος, ‘‘Οι μάντρες της Λήμνου’’, *Αρχαιολογία* τχ 50 (1994), σ. 75-78.

Σκιαδά Βιργινία, “Όταν ο “κόσμος άνοιξε” τα “πράγματα” άλλαξαν: μετανάστευση και υλικός πολιτισμός (χώρος) στην Κάρπαθο κατά τον 20^ο αιώνα”, στο, *Δωδεκανησιακά Χρονικά*, ΚΔ’, (2010), σ. 202-232.

Σταματογιαννοπούλου Μαρία, “Μακράν κοίτης και τραπέζης, οι συζυγικές συγκρούσεις στη Λέσβο του 1900”, *Μνήμων* 16 (1994), σ. 107-129.

Στέλιος Παπαδόπουλος, “Ο χώρος ως τόπος άγιος. Μια ανθρωπολογική προσέγγιση”, στο, *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* ΚΓ, 2002,σ. 199- 204.

Τόποι μνήμης, συνέντευξη του Πιερ Νορά στη Χρυσάνθη Αυλάμη, *Τστωρ* τχ. 14(2005), Αθήνα, σ. 179- 198.

Παράρτημα

A. Συνεντεύξεις

Κατάλογος πληροφορητών

Χαλαμανδάρη Κλεοπάτρα, ετών 100, άγαμη, άτεκνη, μετανάστρια στην Αφρική για 11 έτη, επαναπατρισμένη, εισοδηματίας, εγγράμματη

Κουτζούμης Νικόλαος, ετών 67, έγγαμος, πατέρας δύο παιδιών, μόνιμος κάτοικος Βάρους, ηλεκτρολόγος – κτηνοτρόφος, εγγράμματος

Κακαρνιάς Χρήστος, ετών 67, πατέρας δύο παιδιών, μόνιμος κάτοικος Μύρινας, υπάλληλος ΟΤΕ – κτηνοτρόφος, εγγράμματος

Παπαγιαννάκη Ματθίλδη, ετών 87, έγγαμη, μητέρα δύο παιδιών, μόνιμη κάτοικος Βάρους, αγράμματη

Τραγαρέλλης Χρήστος, ετών 65, έγγαμος, πατέρας τριών παιδιών, μόνιμος κάτοικος Βάρους, κεχαγιάς, αγράμματος

Μπούμη Παναγιώτα, ετών 81, χήρα, άτεκνη, μετανάστρια στην Αυστραλία για 14 έτη, επαναπατρισμένη, μερικώς εγγράμματη

Καϊδατζής Ιωάννης, ετών 67, έγγαμος, πατέρας τριών παιδιών, μετανάστης στην Αυστραλία για 6 έτη, επαναπατρισμένος, κεχαγιάς, αγράμματος

Μπάκας Γεώργιος, ετών 86, άγαμος, μόνιμος κάτοικος Πορτιανού, τσομπάνης και κεχαγιάς, αγράμματος

Αδαμίδου Μαριάνθη, ετών 51, έγγαμη, μητέρα ενός παιδιού, μόνιμη κάτοικος Βάρους, ιδιωτική υπάλληλος, εγγράμματη

Γιαννέλης Γαρύφαλλος, ετών 56, έγγαμος, πατέρας ενός παιδιού, μόνιμος κάτοικος Βάρους, τσομπάνης, εγγράμματος

Κουτζούμη – Κατσέλη Φωτεινή, ετών 60, μητέρα δύο παιδιών, μόνιμη κάτοικος Βάρους, οικιακά, εγγράμματη

[Στο παράρτημα παρατίθενται μόνο αποσπάσματα απομαγνητοφωνημένα των συνεντεύξεων, ολόκληρο το ηχητικό υλικό βρίσκεται συγκεντρωμένο στους ψηφιακούς δίσκους]

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ, ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ – ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ	
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΗ	
ΦΥΛΟ:	ΑΝΔΡΑΣ ☐ ΓΥΝΑΙΚΑ ☒
ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ ΧΑΠΑΝΑΝΔΡΟΥ
ΗΜΕΡ. ΓΕΝΝΗΣΗΣ 1917 ΜΟΡΦΩΣΗ: ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ	ΓΕΝΟΣ: ΣΑΞΑΛΗ ΤΟΠΟΣ ΓΕΝΝΗΣΗΣ: ΒΑΡΟΣ ΠΗΛΙΝΑΙ
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ: ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΗΛ	ΑΛΛΑΓΗ ΕΠΑΓΓ.: ΝΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΡΕΙΑ
ΤΟΠΟΣ ΔΙΑΜΟΝΗΣ: ΠΗΛΙΝΑΙ - ΡΟΔΗΝΗ	ΑΛΛΑΓΗ ΔΙΑΜΟΝΗΣ: ΝΑΙ
ΕΓΓΑΜΟΣ: ☐ ΑΓΓΑΜΟΣ ☒ ΑΛΛΟ ☐	
ΜΟΡΦΩΣΗ: —	
ΟΝΟΜΑ ΣΥΖΥΓΟΥ: —	
ΗΜΕΡ. ΓΑΜΟΥ: —	
ΑΡΙΘ. ΠΑΙΔΙΩΝ: —	
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ	
Τίτλος Συλλογής: ΚΡΑΓΙΑΔΕΣ	
Αριθμ. Συνέντευξης: Α38,38,39	Αριθ. Ταξινόμησης: — Θέση: —
ΗΜΕΡΟΜΗΝ. ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ: 4/11/15	ΤΟΠΟΣ: ΒΑΡΟΣ, ΕΑΤΟΝΙΣΙΑ ΤΗΛ
ΜΕΣΑ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗΣ: voice-recorder VN-711 PC	Αριθ. Ταινιών: — mini disk: — DVD: —
ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ:	
Απομαγνητοφώνηση: ΝΑΙ, 28/3/16	
Φωτογραφικό υλικό: ΟΧΙ	
Άλλο:	
ΘΕΜΑΤΑ: ΙΣΤΟΡΙΑ ΖΩΗΣ, ΠΑΡΑΤΟΡΙΚΕΣ ΣΧΡΕΣΕΙΣ, ΣΧΡΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΗΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ	
ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΘΕΜΑΤΙΚΩΝ ΚΑΤΗΓΟΡΙΩΝ: ΒΙΟΙΣΤΟΡΙΑ, ΣΧΡΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΗΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ	
ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ:	
ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΡΕΥΝΗΤΗ	
ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ ΕΡΕΥΝΗΤΗ ΓΙΑΝΝΗΝΑΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ	ΥΠΟΓΡΑΦΗ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΗ

Η συνέντευξη πραγματοποιήθηκε σπίτι της, με την παρουσία της οικιακής βοηθού, μετά από προτροπή της. Κινείται στους βιοϊστορίες. Αναφορές στη δημιουργία της προγονικής περιουσίας και στον τρόπο διαχείρισής της. Η συζήτηση αφορά τους κεχαγιάδες και τα δύο ζευγάρια που η ομιλήτρια κατέχει. Συμμετέχει στο κιαχαγιαδ'λίκι είτε με ζωικό είτε με έγγειο κεφάλαιο. Αναφορές στην οικογενειακή μετανάστευση προς την Αφρική, τα παιδικά χρόνια και περιστατικά της καθημερινότητας.

[η μάντρα]

...λοιπον, η μάντρα, η μεγάλη η αυλόπορτα, κι έμπαινε το φορτηγό ή έμπαινε η καρότσα, τότε δεν είχαν αυτό αλλά είχαν από πίσω και σέρνανε για να σέρν'νε, πώς το λένε;

Το τρακτέρ; Το κάρο;

Ναι να μπει το κάρο, κολώνα από την μια, κολώνα από την άλλη και το τείχος της μάντρας. Για να μπει μέσα είχε μεγάλο, ήταν αυλή που μέναν τα πρόβατα το βράδυ μες στο περιτριγυρισμένο το βράδυ αυτό κι αν είχε χιονιά ήταν οι πόρτες του στάβλου ανοιχτές, δηλαδή αυτού που έπρεπε να πάνε τα πρόβατα και πηγαίνουν και σταλίζανε με χιονιά με κρύο άμα έβρεχε και μετά να βγούνε πάλι έξω να τα πάρει ο βοσκός να πάει να τα βοσκήσ'. Ο βοσκός το πρωί να σκουπίσει την αλάνα που ήταν τα πρόβατα για το βράδυ, να πετάξ' τ' κοπριά. Να πάρ' τα πρόβατα να τα βοσκήσ' να γυρίσ' να φάει. Μετά η μάντρα, μάντρα εδώ πέρα η μεγάλη αχυρώνα @@@ η μεγάλη η αχυρώνα με το άχυρο, που μέσα στο άχυρο κρύβανε, κάναν λακούβα και κρύβαν και το σπόρο.

Αυτό κυρία Πάτρα το έχω ακούσει πάρα πολλές φορές αλλά δεν μπορώ να καταλάβω πως το κάνουν.

Μέσα σε τσουβάλια ο καρπός και μετά βάζαν δεμάτια ας πούμε γιατί σε δεμάτια φέρναν. Όχ', το άχυρο σε τσουβάλες, φέρναν τσουβάλες, ρίχναν το άχυρο, τώρα πως κάναν' από πάνω, βάζαν κανένα ξύλο; Πάντως η γούβα ήταν μέσα στν αχυρώνα πούχε μέσα το σπόρο, να μην τον πειράξει ο ποντικός να μην τον πειράξει ψείρα. Κι βέβαια ερχόταν η εποχή και σπέρναν. Η μεγάλη η αχυρώνη εδώ πέρα πήγαινες... το

δωμάτιο που κοιμόταν. Δωμάτιο το μισό υπό.... Για να μπει στο δωμάτιο απέναντι το τζάκι, εδώ πέρα δίπλα να κρέμεται ... ο τυροκόμος το καρδάρ' χαμηλά να μαζεύ' το τζίρο, γυρτός ο τυροκόμος να τρεχ' ο τζίρος, το τυρί αλατισμένο να γίν' το τυρί..... το μισό ήτανε πατωμένο, είναι πατωμένο με ξύλα, με ύψωμα, πατωμένο με ξύλο, και κει πέρα πάνω βάζαν' τα στρώματα τους και κοιμόταν πάνω στο πατωμένο.

Όλη η οικογένεια κοιμόταν εκεί κυρία Πάτρα;

Ναι.

Χειμώνα καλοκαίρι;

Όχι, όχι. Ο βοηθός, να σε πω ο τσοπάνς, σην αχυρώνα, σην αχυρώνα μέσα στ' άχυρο, ζεστά, δίπλα κάπου, με αυτό, το πώς ήταν σκεπασμένος έπεφτε σην αχυρώνα. Κοιμόταν η οικογένεια ας πούμε, κ'μόταν ο Κιρκινλής η γυναίκα του τα δύο του παιδιά.

Δεν είχανε επαφές με το χωριό;

Με το χωριό ήταν δύσκολα να φεύγουν να πηγαίνουν σην Αττική , στο Καρπάσι ήταν το χωριό τους, ερχόταν εδώ πέρα να ρθει στο καφενείο κι ερχόταν το παιδί που το έστελνε ο... φιλόξενος στο χωριό. Αν ήταν κρέας έπρεπε να ήταν και το κομμάτι του μουσαφίρ που θα ρθει, α... όποιος περάσει, έπρεπε να είναι και του διαβάτη, αν δεν ήταν κι ας πούμε ήταν όσπρια, όσπριο με τς ελιές τ με τ σαρδέλα τ με το ψωμάκι του, κρομύδ', ότ' ήθελε κάτ να φάη, να πάει στο καφενείο και να ρθεί για τ' μάντρα. Αλλά ή να πάει σην Αττική όταν η γυναίκα έμενε σην μάντρα στο Καρπάς' δε θα βρισκε , τι θα βρισκε στο Καρπάς' να φάη. Το καλοκαίρι που να πω δεν έμενα η γ'ναίκα δεν ήταν ανάγκη να μείνει γιατί δεν υπήρχε τόσ' πολύ δουλειά για να βοηθά από το πρωί, έρχοταν με το άλογο με τ' φοράδα σην μάντρα. Περιτρυγισμένο απέναντι στο βουνό να πάει τα πρόβατα απέναντι στο βουνό να βοσκήσουν.

Πως το λένε αυτό το βοσκοτόπι;

Ε.... το Πλάι το λέγανε, στ Πλάι, το Πλάι είναι κάτω από του Διαμαντή.... Είναι περιτρυγισμένο μέχρι σήμερα, είναι καμιά τριανταδυό τριανταπέντε στρέμματα, για αυτό και το άφ'σα (φεύγει η οικιακή βοηθός)

Κυρία Πάτρα η μάντρα πρέπει να είναι κοντά στο βοσκότοπο;

Όχι, τώρα εμείς τα μεγάλα τα χωράφια... η άλλη η μάντρα έχει το δικό της βουνό, δηλαδή το δικό της το βουναλάκι, το βοσκοτόπι κι είναι η μάντρα πάλι μεγάλη μ αυτά τα συστήματα να που σ' λέω θα σε πω. Η πρώτη αχυρώνα μετά το δωμάτιο που μπαίνουν τα βόδια, ο στάβλος και τα πρόβατα πάλι, πάλι μέσα στο τρυγισμένο τς μάντρας και ανοιχτή η πόρτα άμα πιάς χιονιάς και αυτό να ξέραν' μπαίνουν μέσα. Μόλις σταματούσε αυτό να κατηφόρα στο βουνό και είχε αυλάκι δίπλα να φεύγουν ο... ο τσομπάνης να σκουπίσ' το πρωί να πάρ τα πρόβατα να τα... η γυναίκα να μαγειρεψ' αμα ήταν στ' μάντρα, αν ήταν στο χωριό ήξερε κάτι θα έφερνε για το τσομπάν' από το χωριό.

Ήταν άλλο ο τσομπάνης κι άλλο ο κεχαγιάς;

Ο κιαχαγιάς είναι αυτός ο οποίος το αφεντικό, δηλαδή αυτός που εχ' τα κτήματα, ο....ο... εγώ...α....εκείνο τον καιρό τον λέγαμ' τον καιρό τον λέγαμ κιαχαγιά. Για το τσομπάνη έλεγε παντα στ' αφεντικό όταν κρατούσε σιτάρια για την τροφή του και τόσα για τον τσομπά'ν ξέρομ' ότι ας πούμε πόσο ψωμί θα φάει, πέντε δέκα πνάκια, δεν ξέρω... ένα πνάκ ήταν... τα φύλαγε για τον τσομπάνη γιατί...και πληρώναν τον τομπάν με τ αφεντικό. Τα παίρναν και μισά μισά αλλά δεν τα παίρναν μισά, πάντα ο κεχαγιάς έπαιρνε τα πιο πολλά αυτό το ξέρ'ς. Τ ο ξέραμε....

Τι καλλιέργειες βάζαν κυρά Πάτρα;

Α....από όλα. Απόλα. Πρώτα απ' όλα τα πρώτα να σε πω κρεμμύδια, κρεμμύδια σκόρδα, ε...ύστερα έβαζε ρεβυθια, φασόλια, καλαμπόκι σιτάρι και κριθάρ'. Το κριθάρ' για τα ζώα ή και να κάν μιγαδένιο ψωμί, γιατί πολλοί το τρώγαν' και σκέτο κριθαρένιο ψωμί αλλά το μιγαδένιο το ψωμί 'μεις λέγαμ μοσχοβολά.[...] λοιπόν, ε....δηλαδή το τσομπάν' τον πρόσεχε γιατί ο τσομπάνης έκανε τη δουλειά και ο τσομπάνης πάλι εκτιμούσε τ' αφεντικό ή το αφεντικό απ' την άλλη. Εδώ σ' είπα η μεγάλ' η αχυρώνα.... Πελώρια, μετά προχωρείς, το δωμάτιο που έμενε εμείς το πατώσαμ' με πέτρα, δεν ήταν πατωμένο αλλά μόνον οι ίδιοι περπατούσαν, δεν τρωγόταν κιόλας, και χωμάτινο νάταν.... Και το τζάκι απέναντι δω πέρα, ετούτο δω μ' ένα ύψωμα με σανίδια αυτό, βάλαν απάν' τα στρωμμάτσα τους να κοιμηθούνε, μετά στς δώσαμ' και κρεβάτια. Αλλά.... Όταν είπαμ' να δώσωμ τον Ψυρούκ' να δώσωμ στν πίσω τ' μάντρα κρεβάτ' και στρώμα λέγ' γιατί είχε τώρα το αυτοκίνητο,

ποιος θα κ'μάται κει πέρα λέω οι Κουκουέδες, ο Κουκουές καμία φορά είχε τέσσερα πέντε πρόβατα να γεννήσ'νε έμενε το βράδ' εκεί για να τα δεί. Ο Ψυρούκ'ς δεν.... Ποτέ δεν το μεταχειρίστ'κε. Τέλος πάντων, αλλά θα σε πώ. Είχαν' και η αχυρώνα η δεύτερ' η αχυρώνα που είχε η μάντρα η μικρή, αλλά αχυρώνα, μεγάλ' η αχυρώνα έπαιρνε ο σπόρος και αυτό που θα φύλαγε ο ίδιος για να αλέσ'.ο σπόρος, ύστερα, στ'ν μικρή αχυρώνα που ήταν μικρή αχυρώνα, έμενε ο τσομπάν'ς κοιμόταν με τα, με τ' κάπα του όλα αυτά. Ζεστά λέει υπέροχα. Εδώ πέρα ο ψωμόφουρνος και ψήγαν το ψωμί.κι έκανε ένα ψωμί η Πιπίνα η γυναίκα τ' Κιρκηνλή. Και δίπλα ο στάβλος με δεκατέσσερα παχιά, δγιο αγελάδες, δγιο βόδια, άλογο, φοράδα, γάιδαρο, πόσα τάβγαλα; //εφτά// [μετρά τα ζώα ξανά ονομάζοντας τα]. Α καλά, θάχανε και μοσχάρια, τς αγελαδες τς είχανε γιατί γεννούσανε, γεννούσαν. Να σε πώ και δυο μοσχάρια;

Η μάντρα ήταν μέσα στο ζοβγάρι;

Η μάντρα ναι μέσα στο.. το χωράφι ας πούμε εδώ αυτό είναι εβδομήντα εννιά στρέμματα είναι μεγάλο χωράφι, ανεβαίνεις 'πο πάνω. Η άλλη είναι δίπλα στο βουναλάκι και δίπλα το σπιτάκι, πάλι κάτω το πατωμένο. Πηγαίνουν σκάλες και ανεβαίνουν και κ'μούνταν πάνω στο δωμάτιο και κάτω το τζάκι λίγη φωτιά για να μαγειρέψ'νε και να ζεσταθούνε και να καθήσ'νε αν είναι.τα κοτόπουλα κείνα στην πόρτα κλωσσάκια αυτά, αλλά ταχτικοί. Αγαπούσαν τη δουλειά, κανένας δεν έκανε παράπονο όλοι ήταν ευχαριστημένοι. Είχαν τα τρόφιμά τους τα πάντα καλλιέργεια σε λέγω, και μελιτζάνες και μπάμιες, σουσάμι, φασόλια..σιτάρ' κριθάρ', τα βασικά. Σιτάρ' κριθάρ'.

Κυρία Πάτρα, βάζαν και βαμβάκια;

Ναι...!

Κι αυτά εξ ημισείας;

Εξ ημισείας;

Ναι! Πώς να το πω;

Όχι....ήταν πολύ δουλειά, πλήρωνε και τ' αφεντικό.

Α.παίρναν κι εργάτες.

Δηλαδή, ο κεχαγιάς δικό τ' το πρόβλημα, δε μας ενδιέφερε αν κείνος είχε εργάτες, τάβαζε τα πλήρωνε εκείνος, η μαμά είχε παραγιό, όταν κράτησε αυτό είχε τον Άγγελο τον αυτό που τον βοήθ'σε και έφ'γε και στην Αυστραλία, κι έβγαλε και το ρολόγι τς η μαμά από το χέρι της, λέγ' πήγαινε στο καλό. Τον έκανε και τα ναύλα του κι όταν ήταν να πάει στρατιώτ'ς θα τον παίρναν, πήγε και μέχρι τν Αθήνα και τον κατευόδωσε. Ο Άγγελος αυτός που 'ναι δίπλα σε εσάς στον Αδάμ, ο Καπνιστής, η μαμά μου είχαν παραγιό.η μαμά είχε παρασπόρια η μαμά παρέδιδε όχτω δέκα τόνοι μπαμπάκι, η αποθήκη έβλεπες απάνω άσπρο, εκεί αυτού στο ουζερί μέχρι πάνω μπαμπάκι. Ήτανε απ' της Λήμνου το σπόρο έπαιρνε όλ' η Ελλάδα, το καλύτερο μπαμπάκ' το έκανε η Λήμνος. Έπαιρνε όλ' η Ελλάδα, ο σπόρος ερχόταν από το εξωτερικό. Πήγαινε ο κάθε γεωργός, πήγαινε τώρα η μαμά, ξέραν' αυτό... παίρναν το σπόρο, και σε λέω το σπόρο μετά θα... στο εκκοκιστήριο έπαιρναν τον σπόρο, πηγαίναν το μπαμπάκ', έφευγε έξω, και το σπόρο αυτόν δίναν' σε όλ' την Ελλάδα, γιατί είχε μακριά ίνα, έκανε, ίνα λέγεται η κλωστή.

Κυρία Πάτρα και τη συμφωνία με τον κεχαγιά πότε την κάναν;

Η συμφωνία γινότανε τς Παναγιάς, τς Παναγιάς ήταν που χωρίζανε, το Συνεταιρισμό. Αν δεν ήσουν ευχαριστημένη, τον έλεγες πριν της Παναγιάς δεν είμαι ευχαριστημένη, δεν είσαι ευχαριστημένος να χωρίσουμε. Εκείνο τον καιρό ήταν μισά μισά αλλά ποτέ δε..η μαμά καθόταν στο σκλί και μείς γινόταν του κόσμου το πανηγύρι κουβαλούσαμε, αλωνίζανε κι όλ' τη νύχτα κουβαλούσανε μέσα στον πάτο τς αχυρώνας καρπό. Λέγαν' μισά μισά αλλά πάντα προς όφελος του κεχαγιά γιατί ήσουν ευχαριστημένος κι έλεγες ε...πρέπ' να πάρ'. Κατάλαβες; Αλλά η συμφωνία γινόταν μισά μισά, ότ' έπαιρναν μισά μισά. Σαν τον ήλεγες δεν ήσουν ευχαριστημένος κι αυτό κι αυτό θα χωρίσουμε παραμονή της Παναγιάς. Έπρεπε. Γι αυτό κι ο τσοπάνς έβοςκε τα πρόβατα κι έλεγε “ ε και που θα με τα πάτε” στα πρόβατα, “σας κανονίσω” ε... κι έλεγε τις ημέρες που υπολοίποντο από της Παναγιάς μέχρι τέλους του μηνός κι έντεκα μήνες. Και μετά γειά σας (γελά) . για αυτό ο τσοπάν'ς έλεγε ε και που θα με πάτε; Δέκα μέρες και δυο μήνες ή και πέντε μήνες, να ρθει η άλλ' Η Παναγιά και σας χαιρετώ.

Τι ηλικίας ήταν ο τσομπάνς κυρία Πάτρα; Ήταν παιδάκι (ή ήταν μεγάλος).

Παιδιά παιδιά, είχε και καμιά φορά και μεγάλο τσομπάνη, απ' τον Ψυρούκ'..αλλα μάλλον παιδιά. Ξέρ'ς ότι τσομπάνς έχ' κάν' ο ελαιοχρωματιστής απ' το Ρεπανίδ' που

έχ' τώρα τα 'νοικιαζόμενα; Πές πως τον λένε; Τον ξέχασα. Ξέρ'ς όμως ένας υψηλός, η Μαριάνθη θα τα ξερ' καλά. Αυτός έκανε τσοπάν'ς στ' Κοκαλά. Κι όταν ήρθε το ΕΑΜ, ως κομμουνιστής, κομμουνισταί θα τα μοιράζαν στον κόσμο τα χωράφια κι έλεγε ο αυτός ο ελαιοχρωματιστής, αυτός ήταν και χρωμάτιζε και την Αγροτική Τράπεζα αυτός τ' μπογιάτ'σε. Μεγάλος ελαιοχρωματιστής. Ενοικιαζόμενα έχει. Αν πάλι μου πεις το όνομά του//δε ξέρω, νομίζω που λέτε// τέλος πάντων αυτός ήρθε μας μπογιάτ'ζε δω πέρα τα σπίτια ε αυτός χρωμάτ'σε την τράπεζα, την ανακαίν'σε, ο ξάδερφος μας ο Χαλαμαντάρ'ς ο Νίκος είχε αυτόν ελαιοχρωματιστή. Τέλος πάντων αυτός έκανε τσομπάν'ς και με το ΕΑΜ τότε με τς κομμουνισταί που θα μοιράζαν' και τα χωράφια στους αγρότες στους, εγώ θα πάρω του Κοκαλά το ζευγάρι και το σπίτι του Παρισίδη. Κείνο τον καιρό ήταν του Παρισίδη το σπίτι καινούργιο @@@μέσα στο νοσοκομείο. Αριστερά. εγώ λέει με το ΕΑΜ τώρα που θα απελευθερωθούμε και θα τα αποκτήσουμε θα πάρω το σπίτι του Παρισίδη και τ' Κοκαλά αλλά τ' Κοκαλά, η γη της επαγγελίας. Τα πάντα, τα πάντα. Ήρθε η Παραθυράδαινα μια φορά κι ήταν ο Κιρκινλής και φέραν ντομάτες, και τότε οι ντομάτες με τα γουμάρια έπρεπε να κάνουν τη σάλτσα ή ξέρω γω κάθ'σε η Παραθυράδαινα τώρα απ' τ' Κοκαλά παίρνει μια ντομάτα απ τη Κιρκινλή, 'πως ήταν έτς τν κάν' έτς και τ' σκίζ τν έκοψεν παίρνει μια ντομάτα απ' τη δικιά τς και λέει δε! Δες η δικιά μας η ντομάτα έγινε άσπερ από το ζάχαρο λέει. Δηλαδή ήτανε γευστικά, πάρα πολύ γευστικά! Καλή η γη πολλά τα νερά η Κοκαλά μέχρι τώρα.... Ακόμη ζητά τ' Κοκαλά νάχει τα πρόβατά του γιατί νοικιάζει, επειδή έχουμ' τα δικά μας στ' Κοκαλά. Λοιπόν, αλλά εδώ η Κοκαλά έκανε πεπόνια, καρπούζια, ντομάτες, ρεβύθια, φάβα πολύ ωραία, το λαφύρ...[...]φασόλια πράσινα, μελιτζάνες, ντομάτες, κολοκυθάκια, τα πάντα.

Είχαν κι αμπέλι μέσα; Υπήρχε αμπέλι;

Όχι, αυτό το κτήμα δεν είχε αμπέλι, τ' αμπέλια ήταν εδώ εδώ και τς Σαμακιές αμπέλ' η μαμά. [...]παιρνούσε ο Γιώργος για να πάει στις Ολυμπιακούς Αγώνες, παγκόσμιοι Ολυμπιακοί αγώνες. Λέει μαμά δεν έχω πολύ χρόνο για να έρθω να σας δω, δεν έρχεστε εσείς στην Αθήνα να δω και τν Αθηνά, χρόνια λείπω απ' την Ελλάδα, μικρό παιδί έφυγα, κι έφυγε η μαμά μαζί με τν Αθηνά να πάνε στν Αθήνα και ο Κοντέλλης παίρνει μάρτυρες απ' τα Λύχνα π' δεν ξέραν τα σύνορα και πάει και περιτρυγιάζ με ψευδομάρτυρες [...] και περιτρυγιάζ το χωράφ' μας με σύρματα, κι όταν γύρ'σε η μαμά μαθαίν ότι έχ πάρ' τ' Σαμακιά ο Κοντέλλης [...]. έχασε η μαμά το δικαστήριο. Και μετά βαζ' κάτ' πλάκες προσοχή νάρκες. Λέω ξέρ'ς ότι μπορώ να σε μηνύσω γι

‘αυτό που κάνς; Να μην περνά κανένας μέσα από το δικό του. Αφού το δικό μας ήταν αμπέλι, πήρε και το αμπέλι μέσα .

[τα μαθητικά χρόνια]

...Ήμασταν εγώ κι η Αθηνά τα πρώτα παιδιά μέσα από το Βάρος που πήγαμ’ στο Γυμνάσιο, μέχρι τότε δεν το ξέραν’ το γυμνάσιο, η μαμά βαζ’ την Αθηνά να κάν’ στον δάσκαλο τον Ανδριώτη, πήγαινε για επιθεωρητής, ήταν δάσκαλος στο Δημοτικό Σχολείο, αλλά ο στρατηγός λέει στη μαμά, κυρία Χαλαμαντάρη, λέει βλέπει ο δάσκαλος βάζει πολλά μαθήματα στην Αθηνά, θα τ’ ξεθεώσ’. Λέει στρατηγέ, αφού ο δάσκαλος λέει πρέπει να τα ξέρει να τα δώσ’ δε μπορώ να πω τίποτα. Εντάξει, εγώ λέει κάνω τον υπάλληλο μου μαθηματικά, αυτός δεν έκανε στο λύκειο ήταν ο δυνατός, κατάλαβες, ήταν μονάχα για θεωρητικά δεν ήταν για ιστορικά ο στρατηγός λέει, εγώ κάνω τον υπάλληλο μου μαθήματα, μαθηματικά, για να πάει στην Αθήνα [...] στείλε μ’ την Αθηνά, την ώρα που κάνω τον Παναγιώτ’ μαθήματα ν’ ακούει κι η Αθηνά, ε πήγε η Αθηνά, [...] δε με στέλνεις λέει και τ’ μικρή, εμ η μικρή είναι του δημοτικού, ήμνα τριτ’ δημοτικού, ήταν ευκαιρία, ήταν τότε το οκτατάξιο γυμνάσιο, να δώσουν ευκαιρία ότι όσες ήταν πέμπτη δημοτικού και δε φεύγαν’ απ’ την τετάρτη για να πάνε στο οκτατάξιο [...] δε στέλνεις και τ’ μικρή ; λέει είσαι καλά; [...] μετά κατεβάζει η μαμά την Αθηνά για να δώσει εξετάσεις να μπει στο γυμνάσιο και κατεβήκαν ας πούμε Δευτέρα, γυρίζ’ πίσω η μαμά και λέει ξέρ’ς λέει Πάτρα, αν πας στη δευτέρα και δώσεις εξετάσεις πηδάς μια τάξη επειδή είσαι πέμπτη τάξη [...] επήγα στο γυμνάσιο Γιώργο ως παιδί φαινόμενο. Έλεγαν που ήταν αυτό το παιδί ήτανε η κόρη του διευθυντού της εθνικής Ευφροσύνη τη λέγαν’ Φρόσω στην ίδια τάξη με εμένα, και δε παραδεχόταν’. Έχοντας τον μπαμπά τς και διαβάζοντας μπορεί να ήξερε ιστορικά ξέρω ‘γω κάτι, μπορεί να ήξερε γραμματική @@@ [...]. Ο Στεφανίδης μ’ αγαπούσε πάρα πολύ, ήμουν το παιδί φαινόμενο. Στην πέμπτη γυμνασίου θύμωνε καμιά φορά κι έλεγε «θα σας φέρω τη μικρή Χαλαμαντάρη να σας κάνει ρεζίλι!, η μικρή Χαλαμαντάρη ήτανε εννιά χρονώ, δέκα....[...]όταν άκουσα αυτή την έρωτηση αμφέβαλλα εγώ ! λέω και τώρα κύριε καθηγητά υποσχεθήκατε!! Δύο περισσότερους βαθμούς... έ λέει βάζω δύο ντόνατ’ σε εσένα. Αλλά το παιδί φαινόμενο. έλεγε αυτός ο γιατρός από εδώ πέρα, ποιος δε θάθελε να έχει αυτό το παιδί. Και ‘σεις το πήρατε και το κλείσατε εδώ πέρα. Δηλαδή θέλω να σε πώ η εκτίμηση και η περηφάνεια του.

...Αλλά πλούσια όλα, πλούσια, και πιπεριές και μελιτζάνες και φασόλια, παντού, παντού πλούτος. Σε λέω πήραν' ντ' ντομάτα και τ' σκίσαν' και λέει για δεσ η δικιά μου η ντομάτα.

Κυρία Πάτρα τον σπόρο ποιος τον έβαζε;

Ε... έβγαινε πρώτα ο σπόρος.

Μισός μισός; Κι από τι; Δυο πλευρές;

Α. φόρος στο κράτος, βέβαια πως πληρώναν'; Τα δέκατα. Έπαιρνε η κοινότης. Και μετά ερχόταν απ' d κοινότητα κάποιος και σε έλεγε τόσο σε αναλογεί, όχι! Τόσα πινάκια τόσα τς εκατό ένα για την κοινότητα. Παρόλα που η κοινότης είχε και προσωπική εργασία.

Και προσωπική εργασία;

Ναι, και προσωπική εργασία, ο καθένας ήξερε ότι θα δούλευε και.. εκείνος ήταν ο φόρος, έτς πληρωνόταν ο φόρος στο κράτος, προσωπική εργασία και τα δέκατα. Τώρα όταν έγινε ο πόλεμος έπρεπε να ζήσ'νε και αυτοί π' δεν είχαν κτήματα. Κατάλαβες; Έπρεπε. Επίταξε η κοινότητα απ' τους Γερμανούς ο Γερμανός ερχόταν με έναν της κοινότητος, γιατί θα μετρούσαν' τον καρπό για να παρ' τα δέκατα ο... αλλά πόσα δέκατα δε θυμάμαι να σε πώ. Δύο; Τέσσερα τα εκατό; Δε θυμάμαι, δε θυμάμαι... [...] ερχόταν ο ελεγκτής απ' τα δέκατα και μαζί κι ένας, αν ήταν και Γερμανός, κι έλεγες τόσο καρπό έκανες τόσο σε αναλογεί να πάρεις, μισό και μισό, το υπόλοιπο επίταξε και το παίρναν' στη Μύρινα κι ήταν ο Καρασάβας ο διερμηνέας των Γερμανών και το μοίραζε, και το δίναν' στους φούρνους και ψήναν' ψωμί και το έπαιρνε η φτωχολογία με το '41 π πεθαίνουν. Τότε οι Προβατάδες, ήρθανε οι Προβατάδες, ο Σταύρος, παλικάρια, ο Γιώργος, ξέρω γω, η μαμά χήρα με εννιά παιδιά και λέει, ήρθε, κυρία Ελπινίκη λέει να μας δώσεις και μας κτήματα, γιατί το '41 δυσκολευτήκαν πολύ να ζήσουν, βέβαια ο καθένας αν μπορούσε μια ροδόπιτα να δώσει να ζήσουν να μην πεθάνουν ξέρω 'γω, ο καθένας. Ε λέει ξέρω 'γω θα βοηθήσω, θα βοηθήσω, και με τα εννιά παιδιά. Και έρχεται τώρα ο Σταύρος με τι μούτρα να ζητήσ' να τον δώσωμ' κτήματα για να καλλιεργήσει, και τον λέει παιδάκι μου λέει. Να με βοηθήσεις μαμά χήρα με εννιά παιδιά. Πώς να ανταπεξέλθει; Λέει να σε βοηθήσω αγόρι μου αλλά δεν έχ'τε ούτε ζώα να καλλιεργήστε, όχ λέει έχομ ένα γάδαρο κι ένα βόδι και να βάλομ' το γάδαρο και το βόδι για να τραβά το άροτρο να

καλλιεργήσ'. Κι η μαμά τον έδωσε χωράφια. Και δεν το ξεχνούσαν πως εμπιστευτήκαμ' να δώσωμ' σ' ένα παιδί, Σταύρος ήταν τότε 12-14 χρονών, αλλά τα καλλιεργήσαν' και ζήσανε. Έκτοτε, ο Σταύρος το αναγνώρισε, δηλαδή και οι Προβατάδες το ξέρουν. Εκτιμούσαν ότι σωθήκανε αλλά σε λέω πώς κάναν' επίταξη με τον πόλεμο για να ζήσουν και οι υπόλοιποι. Λέγαν' μισά μισά αλλά όταν η κυρά ήταν στο σπίτι' όσα ήθελε το βράδ σκώναν' καρπό και βάζαν' μέσα σην αχυρών'. Δεν υπήρχε έλεγχος τίποτα.

[το ζευγάρι]

...Όταν αγοράσαμ' το κτήμα, το 1930, το 30 το 31.. τότε ήταν ο Βλαστάρης με τη βράκα. Ύστερα τς Παναγιάς να βάλ'νε βράκα. Αλλά βράκες βάλαν κι όταν ήρθαν οι νησιώτες, οι αυτοί, είχαν τς καλές τς βράκες, απ' την Ίμβρο και την Τένεδο, ήταν οι καλές οι Βράκες, οι παχιές οι βράκες. Και τς βράκες τς φορούσαν να πάνε στο πανηγύρ' τς Παναγιάς. Γινόταν το γλέντ και χορεύαν βρε κεχαγιά περήφανε με τις πλατιές λαγάρες. Γινόταν το πατιρντί, γέμ'ζε η πλατεία κόσμο, μουσική και πράματα. Αλλά περήφανοι άνθρωποι, περήφανοι; Τίμιοι άνθρωποι. Τίμιοι; Τ' αφεντικό ήξερε ναι μεν το λέγαν' μισά μισά αλλά ήξερε ότι μισά μισά δεν ήταν ποτέ. Αλλά έτς ήταν καθιερωμένο έτς γινόταν. Έκτοτε δεν υπήρχαν μισά μισά. Ήρθαν τα τρακτέρ και τα αυτά.

Πόσους κιαχαγιάδες αλλάξατε;

Το Βλαστάρη είχαμε με δύο αγόρια και δύο κορίτσια...ήταν ο Χρήστος, τι το λέγαν τον άλλον [προσπαθεί να θυμηθεί] οι δύο κόρες, η Τασούλα κι η Ζωγράφα , η Ζωγράφα λεβεντοκοπέλα! Άρπαζε το σιτάρι, είναι βαρύ, τα σακιά ήταν ύφαντα σακιά φαίναν', ήταν τα περιποιημένα τα φαντά, έχομ' εμείς, είχα για μουσείο να δώσω το Λιάσκα αλλά τι γίναν'. Το τσουβάλι έπαιρνε πέντε πνάκια, το πινάκι έπαιρνε δώδεκα οκάδες, λογάριασε πόσες οκάδες ήταν [λογαριάζει] εξήντα οκάδες ήταν 1280 η οκά και χίλια το κιλό, από ενάμ'ς κιλό, εξήντα οκάδες, θα 'ταν 65 70 κιλά ο καρπός, λεβεντοκοπέλα η Ζωγράφα έπαιρνε τα πέντε, σήκωνε, φράαπ, απάνω στο σαμάρ', το σκοινί κατάλληλο να πάρ' από δω πέρα σαν, έτς καμωμένο να το πάρ' να το βάλ' γύρω από αυτό. Τόφερνε ποκάτ από δω και μετά το περνούσε από μέσα και γινόταν μια θηλιά στην αρχή του σαμαριού. Από την πίσω μεριά κρεμόταν το σκοινί με το παλούκι [...] σε λέω το πετούσε. Όταν ερχόταν η Ζωγράφα στα πανηγύρια και χόρευε... η Ζωγράφα! Χορεύ' μπροστά.

[πανηγύρια]

...Είχαν πανηγύρ' και να λεμε στ' μαμα μας καλέσαν να πάμε γιατί τα παιδιά τώρα θα π'γαίνουν και στον εσπερινό εμείς είπαν να πάμε απόβραδīs. Χαρά εμείς που θα πάμε να κοιμηθούμε στον ... Ραμαντάν' του σπίτ'. Ο Ραμαντάν'ς δεν είχε κρεβάτια (γελά), μεις κοιμούμαστε σε κρεβάτ' (γελά), μας έστρωσε ένα πάπλωμα κάτω. Χαρά!!! Κυλιόμαστε πάνω στο πάπλωμα κει πέρα, για να 'ρθει το αφεντικό στο πανηγύρ'. Και είχαν σφάξ' σφάζανε για το πανηγύρ', ετοιμαζόταν' και το κεφάλ' έπρεπε στο τραπέζ' π' καθόταν' τ' αφεντικό να πάει το κεφάλ'. Ε... ψημένο να το φάει το αφεντικό. Εκτίμηση κατάλαβες, απ' το κεφάλ' τι θα βγαζε, τη γλώσσα το μυαλό και να κάθεται να παιδεύεται. Αλλά κατάλαβες; Δε γινότανε, μπορεί να βγαине το συκώτι μέσα να φάνε όλοι οι άλλοι, αλλά το κεφάλ' πήγαινε στ' αφεντικό. Τέλος πάντων, χαρά εκεί πέρα. Πήγαμ' και κοιμηθήκαμ' στου Βλαστάρ' το σπίτ' και κοιμηθήκαμ' κάτω και χορεύαμ' αμ οι χοροί και το κακό τς Παναγιάς ήταν το μεγάλο πανηγύρ' για τς κεχαγιάδες. Και τότε ήταν και οι σέλες.

[ρούχα]

...Ο παππούς ο δικός μας έφυγε με βράκα από 'δω πέρα και πήγε στη Σμύρνη.κι από την Σμύρνη έφ'γε για την Αμερική αλλά γύρ'σε δω πέρα αλλά γύρ'σε με παντελόνια. Στην Τουρκία φόρεσε παντελόνια. Και γι' αυτό τον κολλήσαν' και το παρατσούκλι, ενώ ήταν Νικολάου το επίθετό του, να κι αυτός γύρ'σε με τα Ζεϊμπέκ'κα. Γιατί τον Ζεϊμπέκικο τον χορεύαν' οι μερακλήδες. Και είχε δύο επίθετα ο παππούς, και το διατήρησε μέχρι τελευταία Ζεϊμπέκης και Νικολάου.

[οι προίκες]

...Ο παππούς πάλι εδώ πέρα είχε κτήματα, ήταν γνωστό όνομα, ήταν απ' τους... πρωτο... δηλαδή τους... πρόεδρος να χρηματίσει, ήταν αυτός που χτίζαν' την εκκλησία, την μεγάλ' μας εκκλησία. [προσπαθεί να θυμηθεί]. Δεσποινέλα λέγαν' τ' γιαγιά, Δεσποινέλα λέει, φεύγω, πάω στ' Κοκκαλά, απόγευμα, πάω στ' Κοκκαλά, απόγευμα, κι ήταν φαίνεται ο καιρός που άνοιξε πράσινο το γρασίδι, είχαν το κτήμα και ξάπλωσε στ' αυτό .

...Η γιαγιά μ' ήταν η Σαξαλήδαινα, όταν πήρε τον παππού είχε 70 στρέμματα, ήταν μια περιουσία για εκείνα τα χρόνια γιατί ο προπάππος είχε ανεμόμυλο, κι ο ανεμόμυλος εκείνα τα χρόνια ισοδυναμούσε με ένα κτήμα. Με ένα ζευγάρ', γιατί όλ'

τρώγαν', έπρεπε ν' αλέσουν το ψωμί τους, κι εκείνος κρατούσε αυτό που του αναλογούσε κι ο μυλωνάς ήταν αυτός που είχε το... οι άλλ' το είχανε μια φορά το χρόνο, ο μυλωνάς το είχε κάθε φορά που γύριζε ο ανεμόμυλος. Και ζούσε καλά.

[κεχαγιάς]

...Σε λέω, ήταν ο περιβόητος, ερχόταν με τ' άσπρο τ' άλογο, κι έριχνε το σκοινί στα κάγκελα, και μ' έλεγε Πάτρα το άλογο είναι έξω. Κι έλεγαν, εφόσον ο Κιρκινλής είναι στο...γιατί είχε κι άλλ' που ζ'λεύαν και θέλαν' το κτήμα, εφόσον ο Κιρκινλής έχει το άσπρο το άλογο δεν έχ' να φοβηθεί τίποτα. Ερχόταν αυτός μέσα έτρωγε έκανε..

[παρασπόρι]

...Το παρασπόρι ήταν που κρατούσε ένα κι έλεγα θα πληρώνω εγώ την καλλιέργεια και τα...και όλα αυτά είναι δικά μου...Τελευταίως ήταν τα μπαμπάκια...τα παρασπόρια. Εμείς γιατί να κρατήσομ' παρασπόρ'; Είχαμ' ντομάτες παίρναν' τα κτήματα. Δε θέλαμ'. Η κάναμ' το παρασπόρι όπως ο μπαμπάς σ' έχει το κτηματάκι.... Ας πούμε ο καθένας είχε το παρασπόρο του, το χωράφι του, έλεγε το παρασπόρι του, που το έπαιρνε μόνον εκείνος. Τώρα ο καλλιεργητής δεν έβαζε παρασπόρι μέσα στο μεγάλο κτήμα γιατί έπαιρναν τα μισά. Υποτίθεται τα μισά έπαιρνε τα περισσότερα...

[τρόπος καλλιέργειας]

..Ας πούμε το σησάμ' γινόταν βατακαριές. [...] λέγαν έτοιμο το σησάμ' πήγαινε τ' αφεντικό και έπαιρναν μισό μισό.

[τα δώρα]

...Π Κιρκινλής περήφανος το γουρτζέλ' ο ίδιος το τάιζε, δεν το ταίζαμε μισό. Έτρωγε το τζίρο που σου λέει και ο τσίρος ο μισός ήταν δικός τους αλλά θα λογαριάσεις τον τσίρο; Δε λογάριασες το γάλα δηλαδή θα λογαριάσεις; Ε δε..αλλά ο Κιρκινλής έκοβε το γόφο ολόκληρο και τον έφερνε δώρο τα Χριστούγεννα, παραμονή των Χριστουγέννων, γιατί την επαύριο των Χριστουγέννων χιλιάδες δεκατέσσερις σφάζουν σε μία ημέρα, στο χωριό σφάζαν τα γουρούνια, μπορεί να σφάζαν δεκαπέντε είκοσ', γιατί όλ' είχαν γουρτζέλ να περάσ'νε, και μεις είχαμ' γουρτζέλ', αλλά ακόμα ήθελε να μας φέρ' ένα γόφο ολόκληρο, αλλά η γουρτζέλα τ' έβγαζε 10- 12

γουρτζέλια. Ύστερα ήταν τα κότσαλα, σκουπίζαν' λιχνίζαν το στάρ', σκουπίζαν' τα κότσαλα, κατ'βάζαν τα κότσαλα αν σε δίνουν τα μ'σά, ή τα έπαιρνε τα κότσαλα ο αυτός. Αλλά, έπαιρνες και 'σύ για τς κότες, έπαιρνε και τ' αφεντικό. Αλλά έπαιρνε περισσότερο σταρ' για το τσομπάν που θα έτρωγε.

Ο τσομπάνς μπορεί να ήταν και παιδί του;

Οχ', δεν ήταν συνήθως. Γιατί ο Ραμαντάν'ς είχε μεγάλα παιδιά, ο Παραθυράς είχε κορίτσια δεν είχε αγόρ', δεν έτυχε να είναι παιδί ο τσοπάν'ς, ήταν πάντα «παιδί». Παιδί πούχε τελειώσ' το δημοτικό ή δεν είχε τελειώσ' το δημοτικό ή κανένας γέρος μέσα απ' τ' χωράφια, ο μπάρμπα Σπύρος.

Δεν πηγαίνουν όλα τα παιδιά σχολείο τότε;

Α! ο Αδάμς έλεγε καμιά φορά, ήταν με την Αθηνά στην ηλικία, λέει ποια ηλικία λέει; Εγώ λέει δεν τον πρόλαβα ποτε! Φύλαγε τα πρόβατα τ' μπαμπά τ'. όταν κατέβ'κε στο σχολείο δεν είχε πάει ούτε δημοτικό ακόμα.

Για πόσα κεφάλια μιλάμε;

Παραπάνω από...εκείνο τον καιρό δεν κάναν πολλά γιατί έπρεπε να τα ταγίσ'νε και το χειμώνα. Να φάνε οι ίδιοι, να πάρ'νε το δέκατο, δε ξέρω τι ο φόρος, αλλά η Κοκκαλά νάχε καμιά πενηνταριά; Από 50- 60 πρόβατα.

Ήταν και τα πρόβατα τιμσάρκα;

Ναι ναι . τα πρόβατα, οι αγελάδες και τα βόδια δικά του, τα μουσχάρια δικά του, τα τάγ'ζε, δικά του, άμα έβγαζε μουλάρι, ή το πουλούσε δικά του ήταν αυτά. Η Κιρκινλήδαινα έκανε κουμάντο. Ψήν' τα ψωμιά και να μοσκοβολά το ψωμί και να σε λέει να βγάλ' και το αυτό, το χραιίμ' , να απλώσ' το χραιίμ', κάτσε κάτσε όπου και νάναι κόβω το τυρί θα σε κεράσω σμάνουρα. Είχε και πιάτα; Είχε πιάτα, μας τάβαζε στα πιάτα μέσα. Να τάν τσίγκινο το πιάτο, αλλά το γάλα στο ποτηράκ' του χριστού πρώτ' φορά το ήπια, η μαμά ξαφνιαστηκε, σε λέει πώς το ήπια τώρα. Εγώ καταενθουσιασμένη μαμά ήπια γάλα με το ποτηράκι του Χριστού, φρέσκο γάλα! Λέω ο Γιώργης κάτσε κάτσε θα σε κεράσω γάλα με το ποτηράκι του Χριστού. Αυτό το ποτηράκι του Χριστού ήταν κρατούνα, μια κρατούνα τόση δα, κομμέν', ωραία περιποιημέν', ωραίο το χεράκ' ήταν που είχε από το ποτηράκ' ήπια με τ' κρατούνα το γάλα, α!λεεί η μαμα πολύ ωραία! Μπράβο μπράβο!και μοσκοβολούσε το κριθαρένιο

το ψωμί! Φιλόξενοι άνθρωποι κατάλαβες; Τίμιοι άνθρωποι, εργατικοί. Σε λέω τα πάντα, πλούτος, πλούτος.

[προίκα]

...Προικίζαν την κόρη, φρόντιζαν η κόρη να έχει σπίτι, το χτίζαν' οι ίδιοι. Τώρα το Καρπασνέλ' φτωχεια, έλεγε το Καρπασνέλ' σπίτι όσο να χωρείς και τόπο όσο να θωρείς. Το Καρπασνέλ' είχε λίγ' περιουσία. [μου εξηγεί που εμενε το Καρπασνέλ, η οποία ήταν από γειτονική κοινότητα το Καρπάσι] κάθε χρόνο ήθελε να αγοράσ' κανέ χωράφ', ένα στρέμμα, δύο στρέμματα κατάλαβες; Και τόπο ώσπου να θωρείς! Κατάλαβες; Να 'χνε μεγάλο!

...Ε τώρα αν σε πω ο Σαξαλής προίκ'σε στη γιαγιά μας 70 στρέμματα πρεπ' να κράτ'σε και ο ίδιος. Α στ'ν Κυριακούλα που είχε το σπίτι του σχολείου που λένε, η Κυριακούλα το χάρ'σε μετά στο σχολείο απ' το σχολείο πήγε στο Δήμο, έμεναν μέσα οι Δάσκαλοι, ε... τν Κυριακούλα τν Χάρσε τ Κοκκαλά, τν προίκ'σε. Αλλά τώρα πώς αγοράστ'κε τ' Κοκκαλά, εκείνο τον καιρό ήταν οι Τούρκοι ήρθε ο παππούς μας απ' τν Αμερική, που πήρε τώρα αυτή που είχε τα 70 στρέμματα, τ γειτονοπούλα που έσκυβε να δει τον καθρέφτ' (μιλά για τις συνθήκες εργασίας του παππού και της γιαγιάς της στο μαγαζί που νοίκιαζαν στο εξωτερικό – είχαν παγωτατζίδικο) ο παππούς ήταν ο σκληρός που τς είχαν πειθαρχημένες. Λεεί η γιαγιά εγώ θα σκάψω τ' αμπέλ'; κάποιος άλλος θα το σκάψ', εγώ θα ράψω γι αυτήν, αυτήν ήταν η δουλειά της.

[τρόπος απόκτησης ζευγαριού]

...Όχι ο εκατομμυριούχος, ο δισεκατομμυριούχος, περνάει ένας διαβάτης, η γιαγιά είχαν και το μύλο, έψηνε ου είναι Τς Βιργινιώς το σπίτ' δεν είχε ένα φούρνο απέναντι; Δε τον θμάσαι εσύ. ... λοιπόν η γιαγιά έψηνε ψωμί εκεί περνάει ένας και λέει, καλή μου κυρία λέει, ο δρόμος αυτός τραβάει για το Ρεπανίδι; Ναι λέει διαβάτη μου, καλέ μου διαβάτη τραβά, αλλά θα σε βγάλ' στο Ρεπανίδ', αλλά μια στιγμή να βγάλω τη Ροδόπιτα, κάναν' ροδόπιτα κάναν' και το ψωμότυρο πρώτα το τρώγα'ν το ψωμί, και βάζαν μέσα τυρί, αλλά τη ροδόπιτα έπρεπε να την μοιράσουν, απ' τη μυρωδιά να μην περάσ' κανένας και μυρίσει για ψυχικό, λέει μια στιγμή, βγαιν' κι η ροδόπιτα και ροδόψωμο να σε κεράσομ', και τον έδωσε το ψωμί και λεεί πάμε να σε δείξω το δρόμο, δίνοντάς το ψωμί λέει να σχωρέσεις τη μάνα του Ουλά, γυρίζ' αυτός

τη βλέπει λέει τώρα αυτός ήταν Τούρκος αλλά είχαν 400 χρόνια οι Τούρκ' λέει τη μάνα του Ουλά κάνει αυτός; Λέει ναι εσύ λέει το Ουλά τι τον είχες; Λέει τίποτα, είναι αυτός που βίασε τον μπαμπά μου να αγοράσει το...τη μερίδα του, το μισό κτήμα στ Κοκκάλα , λέει άκου λέει εγώ ήμουν ο αδερφός του Ουλά θέλεις δε θέλεις (χτυπά με το χέρι το τραπέζι) θα αγοράσεις και το υπόλοιπο κτήμα, να δίνεις μια φέτα ψωμί για τη μάνα του Ουλά. Κι αγόρασαν και το υπόλοιπο, με δόσεις λέει θα με πληρώσ'τε. Τώρα, ήρθε ο παππούς με χρήματα σε λέω εκείνο τον καιρό δύο χιλιάδες χρυσές κατέβκε να αγοράσει το μισό φτερό της Λήμνου απ' το Κοντοπούλ κι απάνω, μέχρι τ' Πλάκα και κατ'βήκαν στο συμβολαιογραφείο. Όταν ο συμβολαιογράφος είδαν' τον Τούρκο και τον παππού όπου θα αγόραζεν' δεν τον βοηθήσαν' να αγοράσ' το κτήμα δεν τον βοηθήσαν. Θα σε πω πάλι τι κάναν' στον άλλο παππού. Δεν τον βοηθήσαν να πάρ' το κτήμα, και ο παππούς τι να κάν' τα χρήματα αγόρασε μετοχές στην Τράπεζα της Ελλάδος οι οποίες γλιτώσαν' από τους Γερμανούς και τς έφαγε τώρα ο... το απόθεμα γλίττωσε από τους Γερμανούς [έρχεται στις πράξεις της τωρινής κυβέρνησης, και μιλά για το ποσό που έχασε από τα κουρέματα] δεν ήταν απ' χαρτοπαίγνια κι από αυτό, ήταν από οικονομίες από τις μετοχές, γιατί ο παππούς είχε μετοχές είχαν περάσ' το πόλεμο, και λέγαμ' γερό το χρήμα, δεν είναι χωράφ', δεν είναι χωράφια να ψάχνεις και να μαλών'ς με τους γεωργούς, δεν είναι σπίτια να λένε χάλασε η πόρτα ή χάλασε ο καπνοδόχος ή χάλασε ο θερμοσίφωνας φασαρία. Η τράπεζα καθαρό φορολογούσε τα χρήματα το κράτος σε έπαιρνε τα 48 % και μετά σε έδινε το μέρισμα, τον τόκο, αλλά σε φορολογούσε πριν τα πάρεις. Όταν πήγα εγώ στο Μούδρο κι λέγ' η Μακρίδαινα ε σεις δεν πληρών'τε φόρο, λέω τι είπες ; πληρών'ς εσύ 48% ; μονάχα μετά μας κάναν χάρη και μας κόψαν τα δύο ήταν 46% πληρώναμ' τελευταία και μας κόψαν' τα δύο τις εκατό υπεραξία.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ, ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ - ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ	
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΗ	
ΦΥΛΟ:	ΑΝΔΡΑΣ ☒ ΓΥΝΑΙΚΑ ☐
ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΚΟΥΤΣΟΥΜΗΤΣΗ ΝΙΚΟΛΑΟΣ
ΗΜΕΡ. ΓΕΝΝΗΣΗΣ	1956
ΜΟΡΦΩΣΗ:	ΓΕΝΟΣ: ΛΥΡΗ ΤΟΠΟΣ ΓΕΝΝΗΣΗΣ: ΜΥΡΙΝΑ ΠΗΛΗΝΟΝ
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ:	ΑΛΛΑΓΗ ΕΠΑΓΓ.: ΟΚΙ
ΤΟΠΟΣ ΔΙΑΜΟΝΗΣ:	ΒΑΡΟΛ - ΛΗΜΝΟΥ
ΕΓΓΑΜΟΣ:	ΑΛΛΑΓΗ ΔΙΑΜΟΝΗΣ: ΟΚΙ
ΜΟΡΦΩΣΗ:	ΕΓΓΑΜΟΣ ☒ ΑΛΛΟ ☐
ΟΝΟΜΑ ΣΥΖΥΓΟΥ:	ΦΩΤΕΙΝΗ
ΗΜΕΡ. ΓΑΜΟΥ	1984
ΑΡΙΘ. ΠΑΙΔΙΩΝ:	2
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ	
Τίτλος Συλλογής:	ΕΞΑΓΓΕΛΙΑ
Αριθμ. Συνέντευξης:	442
ΗΜΕΡΟΜΗΝ. ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ:	22/11/16
ΜΕΣΑ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗΣ:	Αριθ. Ταξινόμησης: - Θέση: - TOΠΟΣ: ΒΑΡΟΛ, ΚΑΤΟΙΚΙΑ ΜΟΥ
voice-recorder	Αριθ. Ταμιών:
no - flip pc	mini disk ;, DVD :
ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ:	
Απομαγνητοφώνηση:	ΝΑΙ, 311316
Φωτογραφικό υλικό:	ΟΚΙ
Άλλο:	
ΘΕΜΑΤΑ:	ΕΞΑΓΓΕΛΙΑ, ΜΙΣΙ ΑΚΟ, ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ -
ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΘΕΜΑΤΙΚΩΝ ΚΑΤΗΓΟΡΙΩΝ:	ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ, ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ - ΣΚΥΛΕΤΕ, ΟΜΑΔΕΣ
ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ:	
ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΡΕΥΝΗΤΗ	
ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ ΕΡΕΥΝΗΤΗ	ΥΠΟΓΡΑΦΗ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΗ
ΓΙΑΝΝΗΛΗ ΓΕΩΡΓΙΟΣ	

Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Νίκο Κουτζούμη, αρ.Α 42 (22/11/15)

Η συνομιλία μας γίνεται στην κουζίνα του σπιτιού μου, παρουσία της γυναίκας του. Αναφέρεται κυρίως στα παιδικά του χρόνια, τη δεκαετία του '50 και το κιαχαγιαδ'λίκι της οικογένειας του πατέρα του με την Πάτρα. Αφηγείται σκηνές από την καθημερινότητα της εργασίας του, την παραμονή στον εργασιακό χώρο, τον έλεγχο του αφεντικού και τις αντιδράσεις του εργαζόμενου κατά τη συγκομιδή. Ενώ ξεκινά από τις σχέσεις αφεντικού – κεχαγιά την προπολεμική περίοδο, κλείνει τονίζοντας το ρόλο της δράσης των υποκειμένων στην αλλαγή των ορίων και των υποχρεώσεων τους, πράγμα που τοποθετεί χρονικά στη μετανάστευση του 1960. Πολλές αναφορές σε στρατηγικές επιβίωσης των κατώτερων στρωμάτων.

[ο κεχαγιας]

...Κεχαγιαδες λέγαν αυτούς π'γαίναν και παίρναν τα χωράφια απ' τ' αφεντικό, τα συμφωνούσαν, να δουλεύουν τα χωράφια οι κεχαγιαδες και να παίρν'νε το εισόδημα από μ'σό με τ' αφεντικό, αλλά όλ' τη δ'λειά να τ' βγάλ' ο κιαχαγιας. Και τ' αφεντικό να παίρν' το μ'σό εισόδημα, οτιδήποτε παράγαν. Φασούλια, καλαμπόκια, στάργια κ'θάργια, πρόβατα αρνιά. Όλα, το μισό το εισόδημα το έπαιρνε το αφεντικό χωρίς να δ'λέψ'. Κι είχε και πέντε στρέμματα περίπου, άλλος πέντε άλλος δέκα, το παρασπώρ' που λένε, και του το δούλευε το βαζε ότι ήθελε το αφεντικό, μπαμπάκ', σιτάρ', τι το βάζε, μπιστάν', το δούλευε ό τη δουλειά ο σύντροφος και το εισόδημα το έπαιρνε όλο το αφεντικό εκείνο, χωρίς να δ'λέψ'. Και τς το πήγαινε και στο σπít'. ...Παλιά ήταν δύσκολα τα χρόνια..

[διαμονή στη μάντρα]

...Ε..πολλοί μέναν, μερικοί μέναν και το χ'μώνα αλλά το καλοκαίρ' μέναν πιο πολλοί, απ το Πάσχα και μετά πήγαινε όλ η οικογένεια στα μάντρες, και τα παιδιά και τ' αντρώγ'νο, όλ', είχε φούρνο η μάντρα είχε δωμάτιο που μέναν, όλ' σ' ένα δωμάτιο. Κ'μόταν εκεί μέναν, μαγειρεύν' τρώγαν, εκεί...

[η διακοπή της συνεργασίας]

..Ναι, άμα άλλαζε ο κιαχαγιας και πήγαινε από τόνα αφεντικό στ' άλλο δεκαπέντε Αυγούστου αλλάζαν, ανήμερα τς Παναγιας, έφεγνε ο παλιός και πήγαινε ο καινούργιος . όποτε αλλάζαν...

[οι εξοπλισμοί]

...Άφ'νε το μσ'ό, για να το βρει ο καινούργιος που θα πάγ'. Ο καινούργιος σύντροφος που θα πάγ' για να βρεί, για να βγάλ' το χ'μώνα, πώς θα ταγίς' τα ζα τ'. και κείνος να τρώγ' και να ταγίζ' και τα ζώα. Ότ' παραλάμβανε το παράδιδο μετά. Είτε εργαλεία, λυχνιστήρια, δκράνια, άροτρα, τέτοια, ότ' παραλάμβανε τάγραφε τ' αφεντικό, τάχε γραμμένα τι σ' είχε 'δωσ', και τη τέτοια, τ' δκάν' που αλλωνίζαν τα είχαν γραμμένα και τα γύρευε να τα παραδώσεις, αυτά που βρήκες να τα παραδώσεις. Τα εργαλεία ότ' ήταν εκείνα. Κι άμα ήταν και πρόβατα άμα είχε πρόβατα κοπάδ', κατό πρόβατα και έφεγγενο σύντροφος έπαιρνε τα πενήντα τα πενήντα τα άφ'νεν, τα πενήντα τα έπαιρνε καινούργιος. αλλά όταν ήταν να φύγ' πάλι ο άλλος, όταν έφεγγεν μετά που πέντε δέκα χρόνια ξέρω 'γω η δύο, τα πρόβατα τα άφ'νε πάλι. Τα μετρούσε και τα φύλαγε, ήταν τ' αφεντικού τα πρόβατα.

[η διαλογή του κοπαδιού]

...Ε τα διαλέξαν, τα κάναν δύο μερίδες και ήλεγεν διάλεξεν ποιο κοπάδ' θές, τα χωρίζαν στα δύο ας πούμε. Κατό πρόβατα τά βάζαν πενήντα και πενήντα, κι έλεγεν τ' αφεντικό ο σύντροφος στ' αφεντικό όποια πρόβατα θες πάρε, διάλεξε και πάρε. Δεν μπόρjen να βάλ' ούλο παλιά στο ένα και ούλο ναι στο άλλο, άμα πάρ' τα μ'κρά; Δεν ήξερε ποια θα πάρ', και βάζαν απ' όλα μέσα. ...Με τ' αφεντικό, με τ' παρουσία τ' στο τέλος η μοιρασιά... ...Πριν τα τέσσερα χρόνια δεν μπορούσε να τον διώξ' τ' αφεντικό το κιαχαγιά πριν τα τέσσερα χρόνια, ο κιαχαγιάς μπόρjen να φύγ' ας πούμε και στον ένα χρόνο και στα δύο. Άμα δεν τονάρεσε, μαλώναν, μπόρjen να φύγ'. Και τς το λέγεν απ' το χ'μώνα δεκαπέντε Αυγούστου 'γω θα φύγω τ' χρόν' απ' τα χωράφια τς. Τόλεγε από το χ'μώνα για να βρει και τ' αφεντικό να πάρ' άλλον...

[αλλαγή τσοπάνη]

...Ο τσοπάνς πάλε τς Παναγιάς άλλαζε, θές και τ' παροιμία; Η παροιμία λέει ο τσοπάν'ς που πήγαινε καινούργιος σε κάποιο αφεντικό μετρούσε τς μέρες πότε θα φύγ' άμα δεν τον άρεζε. Πήγαινε τ' πρώτ' μέρα τς Δεκαπέντε Αυγούστου και μετρούσε έννοια σ' λέγ' αφεντικό, να δγεις τι θα σε κάμω εγώ. Έντεκα μήνες και εικοσιεννιά μέρες δε θα περάσ'νε; Θα χέσω με στ' μπόντλα σ' μετά...

[μισιακό]

...Απ' όλα από μ'σά, όλ η παραγωγή από μισά. Ότ' ήταν, καλαμπόκ' πεπόνια σταφύλια, στάρια, ότ' ήταν από μ'σα. Όλα από μ'σά...

[τα αμπέλια]

...Τ' αμπέλια, άμα είχε τ' αφεντικό δ'κό τ' αμπέλ' το δούλευε ο σύντροφος τ' αμπέλ', όλο τ' αφεντικό τόπαιρνε τ' αμπέλ. Αλλά τ' δλειά τν έκαμνεν ο σύντροφος, να το κλαδέψ' να το σκάψ', να το τρυγήσ', στον τρύγο πήγαιναν και τ' αφεντικό. Να μην φάς σταφύλλια. Αλλά το αμπέλ' τόπαιρνε τ' αφεντικό όλο. Άμα είχεν πολύ αμπέλ' κι έλεγεν τ' αμπέλ' τούτο τιμσάρκο τότε ναι, αλλά είχεν δ'κό τ' αμπέλ'. Στς τα π'γαίναν τα σταφύλια στο σπít' μετά τς τα πατούσε ο σύντροφος τα σταφύλια στο πατήρ' με τα πόδια, κι ύστερα έφεγνε. Στς τα πήγαινε με τα άλογα τα σταφύλια στο σπít' στ' γούβα να εδώ είχαν, στ' παπά το σπít'...

[συνθήκες εργασίας]

...Ήταν δύσκολα τότε για τς συντρόφ', ήταν σαν παραγιοί παλιά, ότ θέλαν τς κάμναν τ'αφεντικά έλα δω σήμερα ,έχω δ'λειά, πρέπ' να αφήκ' τη δ'λειά τ' ο σύντροφος να πάγ' στ' αφεντικού τ' δ'λειά. Όχ' να τον πληρώσ'...

[ταγίνι]

...Αυτοί που ήταν μακριά κατέβαινε κάθε πότε κατέβαινε και τς πήγαιναν το ταγίν ξέρω γω τς πήγαιναν ψωμί γάλα τεριά τι τς πήγαιναν ότ' κανονίζαν, και τς τα πήγαιναν, μνια φορά τ' βδομάδα με τ' άλογο, με το γάδαρο. Τς τα π'γαίναν. ..

..Εγώ δεκαεφτά ήμ'να και πέντε ο μπαμπάς μου πιο μπροστά. Εικοστρία χρόνια! Το ταγίν' το π'γαίναμ' κάθε βράδ', εμείς ήταν συμφωνία τέτοια κάθε βράδ'...

[εργασία ως κεχαγιαδες]

..Το ζευγάρ' ζευγάρ' πέντε χρόνια σην αρχή λεύτερος το χε με τον αδερφό τ' ο μπαμπάς μου το ζουβγάρ' αυτό, από μισά τ' αδέρφια παντρεύτ'κη ο ένας ο αδερφός, παντρεύτηκε κι ο άλλος και φύγαν' απ' κειό το ζοβγάρ', ο ένας πήρε άλλα χουράφια, ο άλλός πήρε άλλα και το παρατήσαν', αλλά ο μπαμπάζιμ ξανά πήγε πάλι μετά παντρεμμένος στς Χαλαμαντάραινες ξαναπήγε μετά στο ζουβγάρε τς...

...Το ταγίνι, πηγαίναμε, μας έδινε μ'κρα που ήμαστε μεις ένα μπουκάλ' γάλα και το φέρναμ', στο πόρτα τε δ'κήμας το κρεμονούσαμ από όξω και είχαμ' μια βελόνα και το κρεμονούσαμ' εκεί το μπουκάλ' το γάλα και ερχόταν ταφεντικό τόπαιρνε, άφ'νε το άδειο το μπουκάλ' κι έπαιρνε το γεμάτο, και παίρναμ μεις, ξέραμ , το παίρναμ' το

άδειο μαζί για να φερόμ' το βράδ' το γεμάτο, κάθε μέρα. Όσο τν εποχή πούχε γάλα. Κάθε μέρα ένα μπουκάλ', ένα κιλό γάλα. Το πίναν σαν τα φίδια τοπίναν, τς άρεζε πολύ...

[διανομη παραγωγής]

..Τρυγούσαμ' τα ποπόνια όλα όταν ωρ'μάζαν, δύο φορές ας πούμε, ωρ'μάζαν πρώτα, τα μαζεύαμ' τα κάναμ' δυο σωροί και φωνάζαμ' τ' αφεντικό, αύριο θα τρυγήσομ' έλα να διαλέξεις τα ποπόνια, κι τ' λέγαμ' ποιο σωρό θες να διαλέξεις και διάλεξε αυτό το σωρό. Τον βάζαμ' μέσ στα κοφίνια το βάζαμ' στα κοφίνια για να μην μες στα τσ'βάλια στριμωχτούν καρπούζα και σπάσ'νε, με τα κοφίνια μνια δυο διαδρομές τα π'γαίναμ' στο σπít', τ' αδειάζαμ' και ξανά πίσω. Και άμα καμιά φορά είχαμ δ'λειά άμα τρυγούσαμ' ή θερίζαμ' κι έπρεπε να έρθ' και τ' αφεντικό, μ' έστελνε ο μπαμπάζιμ μένα μικρό, με τς γαδάρ, με δυο γαδάρ' να πάρω τ' αφεντικά να τα πάγω στ' μάντρα. Στο χωράφ' δηλαδή, στ' αλών', και τα βράδ' να τς ξαναπάμε πάλι, μη πορπατήσ'νε, δε πορπατούνε. Κάθομναι γω στο κώλο 'πά στο γάδαρο τ' αφεντικό ήταν ένας χοντρός άθρωπος και γεμάτος και τον βάζαμ' 'πα στο γάδαρο και κάθομνα γω, τι ήμνα εγώ; Κάθομναι γω πίσω στο κώλο στο γάδαρο, αλλά δεν έβλεπα μπροστά να έσκυβα, ήταν χοντρός, σωματώδης, τ' αφεντικό και δεν έβλεπα μπροστά και λέγω τον μπαμπά μ' μια μέρα τι τον θέλο'μ τούτο, τι τον βάζιζς μπροστά στο σαμάρ' και δε βλέπω γω; Μη σε νοιάζ' λέγ ο μπαμπάζιμ άς τον! άμα βρούμε καμιά μέρα κάνα μεγάλο ρ'γιάκ' θα τον γδήσομ' μνια να πέσ' απ το γάδαρο να φύγ' και να μην μπορεί να βγεί. Κι μια μέρα που παιρνούσαμ' 'πο να μεγάλο ρ'γιάκ' φωνάζω να να εδώ εχ' ένα μεγάλο ρ'γιάκ' μπαμπά να το ρίξω μία να φύγ, να πέσ' πο πάν 'π' το γάδαρο, (γελά)...

...Ναι, δεν ξέραν ποιο σωρό να διαλέξ', μετά τ' αλώνια τα μετρούσαν με το π'νάκ'. Ερχόταν τ' αφεντικό στ' αλών' παίρναν τα τσ'βάλια και ο σύντροφος γάδαν κι έβαζεν, ένα π'νάκ' στο ένα τσ'βάλ' ένα στο άλλο, ένα π'νάκ' μέχρι να τελειώσ'. Ας πούμε ήταν εκατό π'νάκια ο καρπός πενήντα ως ήταν ένα π'νάκ' εδώ ένα π'νάκ' εκεί. Και τ' αφεντικό είχεν από παν το π'νάκ' στρογγλό, είχεν ένα ξύλο δεν έκαμνεν τίποτα τ' αφεντικό, δεν έβαζε μες στο π'νάκ' ούτε το τσ'βάλ', ο σύντροφος βαστούσε και το τσ'βάλ'. Κι έκανε τη δ'λειά. Μον' γάδαν τ' αφεντικό και μετρούσε. Είχε ένα ξύλο και τόκαμνε 'πο πάν' για να πάγ' ίσο, μη μείν' καμιά χούφτα παραπάνω ή πιο λίγο, το

γέμ'ζεν ο σύντροφος παράπαν' κούκο κούκο και τ' αφεντικό με το ξύλο το τραβούσεν για να είναι να μην μπάγ' παραπάν' μία χούφτα...

[καλλιέργειες για τα αροτριώντα ζώα]

...Α ήταν κι ένα φυτό, ρόβ' το λένε, γίνεται χαμ'λό σα d φακή, και το έπαιρνε μόνο ο κιαχαγιάς για τα βόδια. Να βάλ' ένα χωράφ' ξέρω γω δυο στρέμματα ή πέντε το ρόβ' αυτό για τα..να το παρ 'για τα ζώα που δουλεύουν. Είναι τροφή για τα ζώα τα χοντρά και τόπαιρνε ο σύντροφος όλο. Για να το ταίς' στα ζώα, στα βόδια, ναι το ρόβ', τροφή καλή. Πιο καλές ταγές απ' το στάρ και το κ'θάρ' και το καλαμπόκ'. Και το έβγαζε ο σύντροφος, το έσπερνε το έβγαζε και το κρατούσε κείνος για να το έχ' για τα ζώα του. Αυτό δεν ήταν μον' για τα ζώα, να το κάν'νε αλεύρι για τον άνθρωπο. Μον για τα ζώα το τρώγαν το αυτό...

[μισιακή ζωική παραγωγή]

...Του σύντροφου ήταν οι κότες που είχε η μάντρα, όχ', κότες δεν είχε τεμσάρκες.ούτε κι έχω ακούσ' καμιά φορά τέτοιο για νάχαν τς κότες τς κότες τεμσάρκες...

...Έδινε κι ένα κομμάτ' ας πούμε, τς το πήγαιναν κιόλας, άλλο άμα είχαν τα πρόβατα πούχαν κοπάδ' από μ'σα, 'ντάξ'. Ο κάθε σύντροφος τότε είχεν κι ένα γουρούν, όλ' κάναν τότε, άμα τ αφεντικό δεν είχεν τον έδινεν μια πλάτ ένα μπουτ', έτς, όχ' με λεφτά, δώρο. Τ' αφεντικό...

[εξοπλισμός]

...Τα μπαμπάκια τότε τ' αφεντικό έφερνε τ' μηχανή τ' ποτιστικά. Τς μάνικες, τς σωλήνες για το νερό, τ' αφεντικό τν είχεν τ' μηχανή...

...Εμείς τ' φέρναμ' εδώ πέρα στούτο, όταν τελειώνε το μπαμπάκ' το πότ'ζμα τ' φέρναμ' στν αποθήκ' και τ βάζαμ', 'πα στο κάρο μες στ' πλατεία με το κάρο, τ' ξεφορτώναμ' κι όταν ήρνταν τα μπαμπάκια τν άνοιζ' πάλι ξαναπαίρναμ' και τ' π'γαίναμ' στο π'γαδ' τ' μηχανή και τς σωλήνες πάλι. ..

[παιδική εργασία]

...Από μ'κρά. Ότ' μπορούσε και το παιδί, τάλεγε η μάνα άντε καμ' και συ λίγο, βγάξε, βγάλε χορταρούδ', σκάλ'σε, ότ' να κάμ'ς καλό για μας είναι. Και 'να χορτάρ να κόψεις ήταν καλό...

[η μετάβαση]

...Ύστερα που πιάσαν και φέγγαν αλλάζαν τα χρόνια. Γίν'ταν πιο καλά για τον κιαχαγιά, και λίγο πιο δύσκολα, λίγο πιο δύσκολα; Να τ' αφεντικά πάλε αφεντικά ήταν αλλά χανάν μερικά προνόμια που είχαν, ας πούμε το παρασπόρ' το χάσαν, δεν τς έκαμνεν ο κιαχαγιάς παρασπόρ' μετά, άμα θέλς λέει τεμσάρκα, αλλιώς ούτε παρασπόρια ούτε τίποτα αμπέλια, θα σε κάμνω τ' αμπέλια θα πληρών'ς, αλλιώς δεν τα παίρνω τα χωράφια σ'. πρεπ, κι όσοι ξέραν ότι ο σύντροφος καλός και δ'λεύ' τα χωράφια και θα βγάζ' παραγωγή τον κρατούσαν, ας είναι κι έτς. Ναι, άμα ήταν κανάς και δεν ήταν καλός τον διώχναν, καταργούνταν ένα ένα τα προνόμια, το αμπέλι ξέρω γω, κάτι άλλες αγγαρείες άμα είχε τς καταργούσαν σιγά σιγά...

[η αγγαρεία]

...Έλα να με σκάψες τν αυλή ας πούμε. Να με σκαλίjs τν αυλή. Ή θα έχω αύριο εργάτ' να φκιάνομ' τ' σκέπα τα κεραμίδια, έλα να βοηθάς και σύ. Κάναν και τέτοια ναι.. χωρίς λεφτά χωρίς τίποτα. Και τι να κάν' ο άλλος; Για να μην τον διώξ' απ' τα χωράφια αναγκάζ'νταν και πήγαινε. Σε λέει άμα δεν παγω θα με διώξ. Αλλά ύστερα κοπήκαν αυτά σιγά σιγά... .

[μετάβαση στο ρευστό]

....Ε μετα χρόνια μετά γύρ'σαν στο νοίκ'. Αφού φύγαν ο κόσμος δε μείναν πολλοί να κάνε τα χωράφια και τέτοια, λέ'γ με το νοίκ και δεν τα παίρνομ'. Λέγ', τεμσάρκα, τεμσάρκα άμα δεν τ' θέλς έβρισκες κι αλλού με το νοίκ'. Κι αναγκαστήκαν και τα δώσαν με το νοίκ'...

[ανάπαυλα]

...Κατακάθ'σμα, κάπου το Σεπτέμβριο που τελειώναν οι δ'λειές, Σεπτέβριο που τέλειωνεν το καλαμπόκ' τα αλώνια, τότε ήταν κατακαθ'στή, για τς γ'ναίκες πιο πολύ. Ξεκούρασ'. Τότε π' λέγ κι ο Χρήσταρος που παγαίναμ' πα στ' Ταμπάκ το σπίτ , Σεπτέβριο που μεγαλών' κι η νύχτα Σεπτέβριο Οκτώβριο που δεν κρυώνει κι έξω, δεν παγαίναν κόσμος στο καφενείο, μαζεύ'νταν ο κόσμος α πούμε, δέκα οικογένειες σε

μια οικογένεια έξω, σε μια αυλή, και λέγαν ιστορίες παραμύθια και παρνούσε η ώρα...

[αμυγδαλοποριά]

..Μια χρονιά καλαμιά μια αργασά. Το στάρ' και το κ'θάρ' το λέγαν καλαμιά ενώ τα φασούλια, το μπαμπάκ' το λέγαν αργασά και δεν ρίχναν λίπασμα τότε γιατί ήταν μια αργασά μια καλαμιά και έκαμνεν στάργια δεν χρειάζ'νταν λίπασμα. Τα σιτηρά. Στα μπαμπάκια βάζαν λίπασμα όμως αλλά στα φασόλια στα σουσάμια δε βάζαν λίπασμα...

..Τόνα το μπαμπάκ' φασούλια, τ' άλλο το χωράφ' σάμ', τ' άλλο καλαμπόκ', βάζαν απ' ούλα...

[η έκταση του ζευγαριού]

...Αλλ είχαν πενήντα στρέμματα, άλλ' είχαν ογδόντα, άλλ' κατό, άλλ' διακόσα, αναλόγως, είχαν και μεγάλ', μεγάλα αφεντικά πούχαν πολλά χωράφια, διακόσα στρέμματα, τρακόσα, είχε και τέτοια...

..Κληρονομίες, απ' τς γονείς τς ξέρω κι γω.... Στν Αίγυπτο, στν Αφρική κι ερχόταν κι αγοράζαν χωράφια μετά εδώ. Αυτοί ναι... μερικά τ' αγοράσαν έτς, ήταν στν Αίγυπτο και στν Αφρική. Κι ήρταν και τ' αγοράσαν, όπως τούτα. Τούτεν ήταν στν Αφρική...

[οι ασχολίες των αφεντικών]

...Όχ, δε δ'λεύαν...πολλά αφεντικά π'γαίναν και στο χωράφ' και καθόταν να παρακολουθούν το σύντροφο και μη κλέψ τίποτα, μη κλέψ φασούλια, μην κλέψ' στάρ' μη κλέψ' μπαμπά'κ. Π'γαίναν και καθόταν στο χωράφ' όλ μέρα, αλλά καθόταν δε δ'λεύαν καθόταν σε λέει δούλευε! Είλωτας, παραγιός...

[συνθήκες εργασίας]

...Ήλιο μ ήλιο σ' είχαν, πήγε και τ' Δημητρού ο μπαμπάς ο Λάμπρος, και τς έβαλεν στο δ'κέλ' στ' αμπέλια, και επειδή τον είπεν το Ζαβαλάκ' ήλιο μ' ήλιο, απ' τνώρα που θα βγει ο ήλιος από το β'νό μέχρι να κρυφτεί να δουλέψ'. Και τον έδιωξε ο Ζαβαλάκ'ς. ..

[καταγραφή εξοπλισμού]

...Ναι τάγραφε τ' αφεντικό, δυο άροτρα, δυο χαμούτια, δυο ζ'γοί, δυο πουλούκια, το αμπόλ, το νούντερ, το ζγόλερο, το δ'κέντερ', τα γράφαν και μετά έπρεπε να τα παραδώσ', άμα δεν τα είχε σε λέει πούντα; Τι τα κάμες; Μα έσπασε! Και σπασμένο ακόμα να το παραδώσ' . ..

[μισιακό]

...Μαζί, τ' αφεντικό με το σύντροφο, τόσο σπόρο θα βάλομ' θα σπείρομ' τόσα χωράφια τ' άλλα θα τα κάμομ' αργασά. Κι έδινε το σπόρο τ' αφεντικό, παλιά έδινε τ' αφεντικό το σπόρο κι ύστερα το κρατούσε. Πρώτα βγάζαν το σπόρο στο μοίρασμα, στο αλών'ζμα, κι ότι έμενε το μοιράζνταν από μ'σό. Πρώτα το σπόρο, ότ' ήνταν, καλαμπόκια, φασούλια, οτιδήποτε, βγάζαν το σπόρο...

[μετάβαση]

...Ύστερα με τα χρόνια αλλάζαν τα χρόνια. Ύστερα βγήκαν οι πατόζες, αλωνίζαν με τς πατόζες, ε το άχυρο το έπαιρνε ο σύντροφος για τα ζα, δεν είχε αφεντικό, άμα είχε ζα τ' αφεντικό έπαιρνε και κειο άχυρο. Αμα δεν είχε τόπαιρνε ο σύντροφος...

...Ήταν άμα είχε ζώα το αφεντικό, άμα έφεγνε ο σύντροφος έπρεπε να αφήκ', δέκα πρόβατα, πενήντα, όσα έβρισκε έπρεπε να τ αφήκ. ..

...Τ' αφεντικό, ότ' αναλογούσε, είχε πενήντα πρόβατα ο σύντροφος και πενήντα τ' αφεντικό, και μοιράζ'νταν το γάλα ή το τυρί. Όσο τυρί κάμναν το μοιράζαν. Βγάζαν μια αναλογία έτς. Τα κατό έβγαζε ξερω γω πενήντα κιλά γάλα, στα δεκαπέντε πόσο γάλα βγαζ' και το αναλογούσαν. Δεν τ' αρμέγαν χώρια αλλά έπαιρνε τ' αφεντικό κι από κει. Έπαιρνε ναι. Και ύστερα έπρεπε να τ' αφήκ' εκεί, φεύγοντας δεκαπέντε βρήκε δεκαπέντε ν' αφήκ'...

[ζδεροκέφαλα]

...Αμα ήταν πολλά τα χρόνια παλιώναν τα αλλάζαν, τα ανανεώναν. Αλλά ήταν δεκαπέντε, δεκαπέντε! Ή είκοσ' άμα ήταν ήταν ζδεροκέφαλα, δεν έχ' ψοφήσαν, τα πούλ'σες, παλιώσαν. Είναι δεκαπέντε. Άμα έκαμνεν δεκαπέντε και είκοσ' χρόνια παλιώναν, αλλά το σύνολο ήταν σύνολο. Έπρεπε να τα παραδώσει. Ότ' έβρισκε τα παρέδιδε για να φύγ'. Και πάντα τς Παναγιάς κει'ν τ' μέρα αλλάζαν, σ'ντρόφ' και αφεντικά και τσοπανοί. Ο παπάς απ' το Κατάλακκο ήταν τσοπάν'ς εδώ...

...Τον δίναν κάνα φράγκο ή μον' φαγί και ύπνο; Κάτ' θα το δίναν και λίγα φράγκα. Ρούχα τον έδινεν τ' αφεντικό. Παντελόν' π'κάμσο, βράκες παλιά φορούσαν. Και εκεί που κ'μούνταν να τοβάλ'ς...

...Μ'κροί ήταν οι πολλοί, νεαρά παιδιά...

[κεχαγιάς και αφεντικό]

...Τ' αφεντικό είχε μάντρα, ο κεχαγιάς δεν είχε. Κάθε αφεντικό που είχε χωράφια και τα έδινε σε σύντροφο πρεπ' να έχ και μάντρα για να στεγάσ' τ' ζώα του. Και άμα είχε παραπάν' ζώα, ο κάθε σύντροφος ας πούμε ήθελε δύο ζώα για να οργών', ένα ζευγάρ', άμα είχε παραπάν' στην άνοι'ξ στα χωράφια δεν τον άφ'νε το αφεντικό να δεν' τα παραπανίσια τα ζώα σε χωράφ σπαρμένο όσα ζώα δεν οργώναν. Έπρεπε να τα δέσει αλλού εκείνα, σε κάποιο χέρσο, σε κάποιο βοσκότοπο. Όχ' μέσ στα..τα βάλ' να τρώνε σε χωράφ' που είχαν σπείρ'. Αφήναν μόνο κεινα που δ'λεύνε, δυο βόδια, δυο άλογα, δυο βόδια, να τρώνε στο σπαρμένο το χωράφ' για να 'ναι πιο δυνατά να μπορούν να δλεύνε. Τ' άλλα δεν ξέρω που θα τα πας λέγ δεν θα τα ταγίτζς μέσα στα χωράφια τα σπαρμένα. ..

[έλεγχος]

...Όποτε ήθελε είχε δικαίωμα να πάει. Είτε μέρα είτε νύχτα. Μεσ'μέρ', όποτε ήθελε πήγαινε. Μεις ξεκινούσαν απ'δω λέει τόλεγεν η μάνα μ,' πρωί, πριν ναρμέξ'νε, για να προλάβ'νε στο άρμεγμα να δούνε πόσο γάλα θα βγάλ'νε. Γιατί βγάζαν ας πούμε δύο... είκοσ' κιλά γάλα το καμναν τυρί, αλλά μπορεί να βάζαν και παραπάν και να μην τ' φανερώναν ξέρω γω είκοσ' κιλά δέκα τεριά, και π'γαίναν πρωί πρωί όταν αρμέγαν τς βλεπαν να κατ'βαίνει απ το δρόμο που φαίνταν, και δε 'τ αρμέγαν καλά τα πρόβατα τ' μέρα που πγαίναν αλλά βγάζαν ξέρω γω δυο τενεκέδες, δεν τ' αρμέγαν τ' αρμέγαν λίγο. Δεν πιάναν τα βζα τς κειες να δγιούνε άμα τάχνε αρμεμένα καλά. Αλλά πγαίναν και φλαγαν για. Ειδικά στ αλώνια π αλωνίζαν τότε γάδαν όλ μέρα και φλάγαν. Μην αλωνίς και πάρ ένα τσβάλ φασούλια ή σταρ και τα κρύψ. Ο σύντροφος. Γάδαν όλ μέρα στ αλών εκεί. Άμα είχε ίσκιο καλώς, άμα δεν είχε μες στον ήλιο...

[περίοδος προ του '50]

...Παλιά ήταν για τον σύντροφο δύσκολα. Τον είχαν σαν παραγιό, δεν τον υπολογίζαν. Παλιά. Πριν το 60, το 50. Να για αυτό ο κόσμος φύγαν, τα λένε καμιά

φορά. Λένε δ'λεύαμ και δε χορταίναμ' ψωμί, π'νούσαμ'. Να φάμε δεν είχαμ', όχ' να πάμε να ψ'νίσομ' τίποτα. Ρούχα ο ένας με τον άλλον. γιατί βλέπ'ς καμιά φωτογραφία κανέ αυτό. Άλλος φορεί σακάκ' μακρύ, ο άλλος παντελόν' ο ένας στον άλλο ήταν. Τα ρούχα τάδινε ο ένας στον άλλον. Ότ' τον περ'σευεν ή απ το μεγάλο τα παιδιά όα δε λιώναν ο ένας με τον άλλον τά βαζεν. Γι αυτό φύγαν πολλοί στο εξωτερικό, τα παρατήσαν και φύγαν. Δ'λεύαν και δεν είχαν να βγάλ'νε πολλοί, δεν έφτανεν το σταρ' για να βγάλομ'το χ'μώνα για ψωμί να έβγαζε, αλεύιρ. Που κάμναν σταρένιο ψωμί. Ερχόταν ας πούμε ο Απρίλιος δεν είχαν θερίσ' ακόμα και δεν είχαν σταρ' να κάνε ψωμί και παίρναν δαν'κό α'π τον άλλον, δώσε με δαν'κό δυο τσ'βάλια λει και στο καιρό π' θα θερίσω θα στο δώκω. Τον άλλο τον σύντροφο, τον κιαχαγιά τον άλλο που είχεν κάποιος άλλος παραπάν'. Και τον έδινεν κι όταν αλωνίζαν τς τόδινε το δανκό. Είχε πολλοί έτς, άλλος είχε πολλά παιδιά. Το τρώγαν τι θα κάμ'νε, ψωμί και τυρί τρώγαν. Το πιο πολύ το φαγί. Το φαή τς ήταν ο ... το κρέας ήδαν τα Χριστουγεννα ένα γουρούν' πούχαν μεγάλο, και το Πάσχα ένα αρνί, άντε δγιο. Τα σφάζαν. Δεν είχεν μετά όπετε ήθελες μπριζόλες κι οτ' σκεφτείς. Και κάμναν κατό κιλά, κατό πενήντα κιλά γουρούνια δεν το π'λούσαν το κάναν καβουρμά ούλο...

[διατροφή]

...Πρωί πρωί σκών'ταν δεν κάμ'ναν τσάγ' και καφέ να πιούνε και να πάνε στο χωράφ' το πρωί οι κιαχαγιάδες. Άλλος έκαμνεν τραχανό, έβραζεν κι έτρωγεν κι άλλος καβουρμά με τ' αυγά. Τγάνζεν, επ'νεν και κανε δυο ποτήρια κρασί και πήγαιnen στο χωράφ' το πρωί...

[έλεγχος]

...Πήγαιnen για να ελέγξ'. Γιατί δε τόκαμες καλό, γιατί δεν τόσπειρες καλά, δεν έκαμες αυλακιά να φέγεν' το νερό και σταμάτ'σεν το νερό και πνίγ'κεν, το στάρ. Ε αφεντικά για!..

...Όπως το έργο τ' Κατράκ' άμα το είδες. Με το κάρο που τς χτυπά ο άλλος με το μαστίγιο, δεν το νοιάζ' αφεντικό! Δεν πιάν' να τραβήξ' το κάρο εκείνος! ...

...Λίγα ήταν αυτά που ήταν σ' ένα μέρος, τα πιο πολλά ήταν ένα χωράφ' εδώ, ένα εκεί, ένα παρακεί. Λίγα ήταν όπως τούτα πούταν σ' ένα μέρος. Ούλα ήνταν ετς σ' όλ' τ' περιφέρεια. ..

[πηγάδια]

...Π' ανοίγαν' π'γάδια. Τότες ήσαν π' ανοίξαν τα π'γ'δια. Με τα χέρια τ' ανοίγαν τα πγάδια. Μείναν τα πγάδια στ αφεντικά. Τς ιδιοκτήτες. Ένα μήνα κάμναν να ανοίξ'νε ένα π'γάδ'. Ξέρω γω δλεύαν πέντε έξ' άτομα κάθε μέρα να κάμνε το π'γάδ'. Με το γκασμά και το φκιάρ' και το τσιγκρίκ'. Άμα δεν είχες λεφτά με τον καρπό, δούλευες και για να τον ξεχρεώσεις έδινες καρπό. Κι όλο χρεωμένος ήταν ο σύντροφος. Να γι' αυτό έφ'γε ο κόσμος. Δ'λεύουμ' λέει και π'νούσαμ', δεν είχαμ' να φάμε. Ουλ' μέρα δ'λειά και δεν είχαν να φάνε. ..

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ, ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ – ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ	
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΗ	
ΦΥΛΟ:	ΑΝΔΡΑΣ ☒ ΓΥΝΑΙΚΑ ☐
ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΕΛΕΑΘΡΙΑΣ ΧΡΗΣΤΟΣ
ΗΜΕΡ. ΓΕΝΝΗΣΗΣ 1940	ΓΕΝΟΣ: —
ΜΟΡΦΩΣΗ:	ΤΟΠΟΣ ΓΕΝΝΗΣΗΣ: ΚΑΡΠΑΖΙ ΛΗΜΝΟΥ
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ: ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΥΠΑΛΛΗΛΟΣ	ΑΛΛΑΓΗ ΕΠΑΓΓ.: ΟΚΙ
ΤΟΠΟΣ ΔΙΑΜΟΝΗΣ: ΚΑΡΠΑΖΙ ΛΗΜΝΟΥ	ΑΛΛΑΓΗ ΔΙΑΜΟΝΗΣ: ΝΑΙ
ΕΓΓΑΜΟΣ: ☒ ΕΓΓΑΜΟΣ ☐ ΑΛΛΟ ☐	
ΜΟΡΦΩΣΗ: —	
ΟΝΟΜΑ ΣΥΖΥΓΟΥ: ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ	
ΗΜΕΡ. ΓΑΜΟΥ	
ΑΡΙΘ. ΠΑΙΔΙΩΝ: 2	
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ	
Τίτλος Συλλογής: ΕΛΕΑΘΡΙΑΔΕΣ	
Αριθμ. Συνέντευξης: 445	Αριθ. Ταξινόμησης: — Θέση: —
ΗΜΕΡΟΜΗΝ. ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ: 9/12/18	ΤΟΠΟΣ: ΚΟΤΣΙΝΑΚ - ΕΣΤΗΝΑΤΑ
ΜΕΣΑ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗΣ: voice recorder VN - 710 PL	Αριθ. Ταινιών: — mini disk: — DVD: —
ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ:	
Απομαγνητοφώνηση: ΝΑΙ, 2/4/16	
Φωτογραφικό υλικό: ΝΑΙ	
Άλλο:	
ΘΕΜΑΤΑ: ΒΙΟΙΣΤΟΡΙΑ, ΠΙΚΑΤΟ ΠΕΡΙΟΧΗΣ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΠΡΑΞΗΡΙΟΙΣ ΗΤΕΡΕ, ΕΡΓΑΣΙΑ, ΕΠΙΘΕΥΜΑ.	
ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΘΕΜΑΤΙΚΩΝ ΚΑΤΗΓΟΡΙΩΝ: ΕΛΕΑΘΡΙΑΔΕΣ, ΔΙΑΚΙΝΗΣΗ ΠΡΟΥΠΟΤΕΛΕ, ΜΙΣΘΙΑΣΜΟΣ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ	
ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ:	
ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΡΕΥΝΗΤΗ	
ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ ΕΡΕΥΝΗΤΗ ΓΙΑΝΝΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ	ΥΠΟΓΡΑΦΗ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΗ

Η συνομιλία γίνεται στο εξοχικό του και κατόπιν προτροπής μου. Ο χώρος βοηθά να ανασύρει πολλές λεπτομέρειες της καθημερινότητάς του. Η ροή διακόπτεται απότομα σε τακτά διαστήματα για να εκφραστεί γεμάτος θυμός ή απόρριψη προς το πρόσωπο της κεράς. Ξεκινά από τα παιδικά του χρόνια, με τον πατέρα του κεχαγιά σε ζευγάρια της περιοχής των Σαρδών, ώστε να καταλήξει ως μετακινούμενος στα ζευγάρια του Βάρους και της Πάτρας. Ιστοριοποιώντας τα γεγονότα και τις καταστάσεις, περισσότερο σχολιάζει, τις καθημερινές πρακτικές των κεχαγιάδων με σκοπό την επιβίωση, ενώ προσπαθεί να καταφύγει στην επεξήγηση ορολογιών που ήταν σε χρήση από τις δύο εργασιακές ομάδες. Αφηγείται, γενικότερα, την κατάσταση της αγροτικής υπαίθρου του νησιού της δεκαετίας του 1940 και τα εργασιακά δίκτυα.

[τόπος κατοικίας και εργασία στα ζευγάρια]

...Νοικιάζαμε, το παραχωρούσε η κερά. Το σπίτι, τι σπίτι'; Μάντρα ήταν και είχε ένα δωμάτιο δίπλα. Είχαμ' ας πούμε το στάβλο με τα ζά δίπλα, και θυμάμαι ένα δωμάτιο όλο κι όλο.ε... για να είμαστε κοντά στο ζευγάρι και να γλιτώνουμε τις μετακινήσεις. Καρπάς' Βάρος. Ε... η... μάντρα ήταν μέσα στο χωριό. Εκεί. Ήταν ο στάβλος, τα χωράφια γύρω από Βάρος, ήταν το λεγόμενο το Χλέτσ'κο το ζοβγάρ', το Χλέτσκο που το αντιπροσώπευε.... Η γυναίκα αυτή και σ' αυτό το ζοβγάρ' είχε σ' αυτό το ζοβγάρ' είχε κάν' ο μπαμπάζιμ κιαχαγιάς λέει εικοστρία χρόνια. Όπως υπολογίζω τώρα τα χρόνια και δέκα μετά στο ζοβγάρ' στο Μπουρνιά στη συνέχεια πάμε τριάντα τρία , μέχρι το 1963 υπολογίζοντας τα χρόνια δεν φτάνουν για να καλύψουν επί τη φάση του πατέρα μου, άρα τα 23 χρόνια πρέπ' να ήταν και ο παππούς μου μαζί γιατί παππούς και μπαμπάς είναι συνεργαζόταν σε ένα διάστημα, ο παππούς έζησε μέχρι τα 95 και ήταν μαζί με το γιό του και όταν πέθανε μετά ήταν μόνος του ο πατέρας μου. Τέλος πάντων μια πού παμε και για τον παππού πολλοί πρόγονοι κιαχαγιάδες σε διάφορα ζοβγάρια ξεκίνησε ο παππούς προφανώς κι ο προπάππους από μια τοποθεσία που λέγεται Κακαρνίν' στην περιοχή των Σαρδών, πήγα πρόσφατα και είδα το χώρο, και από κει πήραμε και το επίθετο Κακαρνιάς, το Χρυσάφης έγινε κακαρνιάς λόγω του .. της ονομασίας του ζευγαριού, εκεί πέρα, εκεί της μάντρας. Στη συνέχεια, έτσι από ότι άκουγα κι από τον πατέρα μου, σε άλλα ζοβγάρια, στο Χάρακα μέσα, που θυμόταν έντονα γιατί πέρασε προφανώς τα παιδικά του χρόνια εκεί πέρα, και Επειδή ήταν ορεινές περιοχές αυτές η ασχολία ήταν η κτηνοτροφία και όχι τόσο η γεωργία δεν ήτανε στ' Κακαρνίν' ούτε στο Γομάτ, είχανε πρόβατα, αλλά όταν ξαναπαντρεύτηκε ο παππούς μου στο Καρπάς, πέθανε η γυναίκα τ' και πήρε μετά τη γιαγιά μου κατέβκην στον γάμπο ας πούμε. Όταν τον κατηγορούσε πολλές φορές η

γιαγιά μου τον παππού τον έλεγε βνίσαιο, (γελά), βνίσαιε! Κατέβκεν απ τα βνά. Και κείνος λέγε εμ! Εσύ σαι η καμπίσα, του κάμπου, κι έμεινε το παρατσούκλι πια η Βασιλκούδα η καμπίσα. Για όλο το χωριό. Και φεύγανε... μετά βρεθήκανε στο Βάρος, που είχε ζευγάρια μεγάλα το Βάρος, πιθανόν με αυτά που αφήσανε οι Τούρκοι φεύγοντας, τα αγοράσαν κάποιοι ευκατάστατοι ε... από Αίγυπτο που ερχόταν και είχαν λεφτά, και σ αυτά τα ζοβγάρια πηγαίνανε οι κιαχαγιάδες που δεν είχανε κτήματα για να δουλέψουν και να ζήσουν τις οικογένειές τους...

[περιουσίες κεχαγιάδων]

...Είχαν πολύ λίγα χωράφια, δίναν στις κόρες οι κεχαγιάδες προίκα κάποια χωράφια, ο παππούς μου που είχε πάγει και στην Αμερική και λογικά αγόρασε κάποια χωράφια, παρόλα αυτά δεν είχε τη δυνατότητα να δώσει πολλά χωράφια στη μάνα μου, σύνολο ας πούμε να της έδωσε καμιά εικοσπενταριά με τριάντα στρέμματα, ε δε ζεις ας πούμε μ' αυτά τα χωράφια γιατί σ' αυτά τα χωράφια πρέπει να καλλιεργήσεις την τροφή σου και την τροφή των ζώων σου, δε φτάνουν . μετά οι υποδομές οι άλλες δεν υπήρχαν, υπήρχε μια μαντρούδα που την έκανε ο πατέρας της μάνας μου ο άλλος ο παππούς για την εξυπηρέτηση των ζώων, κοντά στο χωριό, στο Καρπάς', αλλά αυτή ήταν για δυο, για ένα ζοβγάρ' βόδια, δγιο γαδάρ' και πέντε πρόβατα ας πούμε. Αυτά ήταν πολύ λίγα για να ζήσεις μια οικογένεια εκείνα τα χρόνια. Άρα έπρεπε να πάει ο κεχαγιάς σε ένα μεγάλο ζοβγάρ' με πολλά χωράφια και μάντρα μεγάλ' για εξυπηρέτηση των ζώων, αυτά τα πράγματα τα είχαν μόνο τα αφεντικά και οι κεράδες οι ευκατάστατοι, και έτσι μετά το βαρίτκο το ζοβγάρ' το Χλέτσ'κο βρεθήκαμ' στου Μπούρνια, που έχω μεγαλώς περισσότερο και έχω πιο καλές αναμνήσεις. Ε... εκεί, ναι, ήταν ένα ζευγάρ' με μαζεμένα χωράφια, γύρω γύρω απ τη μάντρα, πλεονέκτημα κι αυτό, δεν ήταν κατακερματισμένο, η έκτασή του να ήταν ξέρω γω τρακόσα στρέμματα, μεγάλη, μπροστά στα τριαντα της μάνας μου τα τρακόσα... πέλαγα ας πούμε, γιατί όταν πγαίναν να θερίσουν με την κοσά και τα λοιπά τους φαίνονταν ατελείωτα ας πούμε, πολύ μεγάλα, πολύ κουραστικά δηλαδή αλλά από κει περιμέναν να ζήσουν και φυσικά να πάρουν το μερίδιο το αφεντικό ή η κυρά. Ήταν, ναι, όταν κάναν το προφορικό συμφωνητικό ήταν για όλους το ίδιο, δεν διαφέρει ούτε να γραφτεί ούτε τίποτε, το σύστημα, ήταν το τεμσάρκο δηλαδή θα σου δώσω εγώ τον αναλογούντα σπόρο αν θυμάμαι καλά, θα βάλ'ς εσύ το υπόλοιπο κι από κει και ύστερα θα κάνεις το κουμάντο μόνος σου , όλες τις δουλειές σου θα τις κάνεις μόνος σου, σαν κεχαγιάς του έλεγε το αφεντικό ή η κερά, και στη μοιρασιά θα τα

μοιραστούμε (γελά), γιατί εγώ βάζω τη γη και τις εγκαταστάσεις και συ βάζεις τα ζά σου, τους ανθρώπους σου, τον κόπο σου και το μισόσπορο ας πούμε, λιπάσματα τότε δεν υπήρχαν το μόνο δηλαδή έξοδο για την αρχή ήταν ο σπόρος, ας πούμε οι κοπριές της μάντρας για την ενίσχυση των χωραφιών και κάποια εργαλεία τα ζώα και τα απαιτούμενά τους ήταν του κεχαγιά, αλλά μια μηχανή ποτιστική για το μπαμπάκ' πιθανόν να ήταν του αυτουνού...

[κοινές καλλιεργητικές αποφάσεις]

...Το τι, πιθανόν αυτό με το καλλιεργητικό πρόγραμμα, που πιθανόν έβγαινε από κοινού, αλλά τον καθοριστικό ρόλο τον έπαιζε το αφεντικό. Θέλω να βάλ'ς τόσα στρέμματα στάρ' και θα τα βάλ'ς εκεί κι εκεί κι εκεί, τόσα κ'θάρ' και τόση αργασά θα αφήκ'ς...

[η φροντίδα για τα ζώα]

...Ε..... δεν τον... ήταν σε δεύτερη μοίρα τα ζώα επειδή δεν ήταν δικά του, αυτός ήθελε να εξασφαλίσει παραγωγή που ήθελε να πάρει ζωοτροφές, τα μισά και κάτι έπαιρνε, αν έσπερνε ο κιαχαγιάς κ'θάρ' ας πούμε, θα κρατούσε το κ'θάρ' ο κιαχαγιάς και το αφεντικό απ' το μ'σό, που κρατούσε ο κιαχαγιάς θα κοίταζε να ταγίς' τα ζώα του και το αφεντικό θα πουλούσε το σταρ' και θα κοίταζε ας πούμε να εισπράξει τα ανάλογα λεφτά. Εντάξ' όταν ήταν συζητήσιμο το αφεντικό θα έλεγε τη γνώμη του και ο κιαχαγιάς, ας πούμε, αλλά ε... μέσες άκρες τα βρίσκανε α... εντάξ' συνήθως υποχωρούσε ο πιο αδύνατος (γελά), ο κεχαγιάς, όταν ήταν απαιτητικό το αφεντικό. Εκεί που δίνουν μεγάλη έμφαση ήταν στις καλλιέργειες που απέδιδαν περισσότερα λεφτά θέλω να βάλ'ς τόσα στρέμματα μπαμπάκ' ξέρω 'γω. Μα δε!! Τα παιδιά μ' είναι μ'κρά ακόμα δεν μπορούν να βοηθήσουν, α! τούτο το χωράφ' εγώ τόχω μπαμπακοχώrafo έλεγε! Δεν θα το βάλ'ς κ'θάρ' να ταγίς' τα ζα σ' ας πούμ', 'γω από κει θέλω να βγάλω φράγκα οπότε το κουμάντο δεν το έκανε ο κιαχαγιάς. Εδώ λέμε όταν δεν είχε, τα παιδιά του ήταν μικρά, τι έκανε ; έβαζε εργάτες ο κιαχαγιάς, πλήρωνε εργάτες για να γίνει η δουλειά του. Εξ ημισείας; Δεν νομίζω ,τα χρεωνόταν ο κεχαγιάς γιατί ο πατέρας μου τώρα μου λένε, κάποιες γυναίκες που έρχονται από το εξωτερικό εγώ δούλεψα αργάτσα στον μπαμπάς , θερίζαμ, πiz ζντμπουρνιά, ξέρω γω, σκαλίζαμ' το μπαμπάκ', διάφορες τέτοιες δουλειές κάναμε, γιατί όλα γίνονταν με τα χέραι, αν δεν είχες στ'ν οικογένεια άτομα να δουλεύουν έπρεπε να βάλε εργάτες, εντά'ξ μη φανταστείς ότι τα μεροκάματα ήταν τρομέρα, αλλά και το χρήμα... δεν

υπήρχε εντάξ', με φίλεμα, το μεσ'μέρ' και κάποια λεφτά αντιμετώπιζε τις δυσκολίες...

[σχολείο και παιδική εργασία]

...Εγώ δεν πήγα στο Βάρος, αλλά άλλες οικογένειες καρπασ'νές που ήταν σε αυτά.. σε ζοβγάρια του Βάρους βγάλαν πολλές τάξεις τα παιδιά στο Βάρος, ας πούμε ξέρω συγκεκριμένους ανθρώπους που είμαστε και συνομήλικοι λίγο πολύ με τα παιδιά αυτά και τους χάναμε μερικά χρόνια γιατί πηγαίνανε στο σχολείο του Βάρους και μετά γυρίζαν στο Καρπάσ' και ξανανταμώναμ', αυτοί οι κεχαγιάδες μέναν σε σπίτια του Βάρους και το χειμώνα...

...Το σπίτι επειδή θάταν και για το χειμώνα και θα ταν και για το χειμώνα πιθανόν ας πούμε και να το νοικιαζαν, δεν ξέρω, δεν ξέρω...

[κατοικία]

...Εμείς επειδή απ' το ζευγάρι το χλέτσ'κο, το βαρίτκο κάποια στιγμή φύγαμε και πήγαμε στο Μπουρνιά δεν μπορείς να μείν'ς το χ'μώνα στον Μπουρνιά, όλη η οικογένεια στο Μπουρνιά! Μέναμε στο Καρπάσ' το χ'μώνα και το καλοκαίρ' όμως μόλις κλείναν τα σκολειά μετακόμ'ζε όλη η οικογένεια στ' μάντρα. Εγώ, μ' έχανε το χωριό, αγρίευα, το καλοκαίρ δεν ήθελα να βλέπω ανθρώπ' ήμνα πiz ζντμπουρνιά μέχρι που ανοίγαν τα σχολειά...

[ζδεροκέφαλα]

...Τώρα, εγώ δεν το πρόλαβα αυτό, πιο μπροστά ο πατέρας μου σίγουρα θα το δούλεψε. Το αφεντικό ή η κερά είχε στο ζευγάρι του κάποια ζντεροκέφαλα. Μαζί με την μάντρα πολλές φορές ο κεχαγιάς παραλάβαινε και το κοπάδι του αφεντικού που ήταν ένας αριθμός προβάτων, πενήντα, εκατό, πόσα ήταν, τα οποία ονομαζόταν ζντεροκέφαλα, δηλαδή σιδεροκέφαλα, ότι και να γινόταν (γελά), καταστροφή να ερχόταν αυτά δεν παθαίναν τίποτα, έπρεπε να αντικατασταθούν δηλαδή όσα ψοφούσαν. Στα χέρια του κεχαγιά. Ο κεχαγιάς ήταν υποχρεωμένος να τα πληρώσ', να τα αντικαταστήσ', να κρατάει πάντα σταθερό τον αριθμό αυτών των προβάτων, και να με τη λήξη δηλαδή της περιόδου που έμενε στο ζοβγάρ' να τα παραδώσει, απ αυτά τώρα τα πρόβατα το μεγαλύτερο μερίδιο, δεν ξέρω ακριβώς πως τα μοιράζαν, το

εισέπραττε το αφεντικό, γιατί ήταν δικά του. Ήταν κάτι σαν το λεγόμενο παρασπόρ' στα χωράφια...

[παρασπόρι]

...Πώς το εννοώ... το καλύτερο χωράφι του ζευγαριού δεν το μοιράζοταν το αφεντικό, η κυρά με τον κεχαγιά, το κρατούσε για τον εαυτό, αλλά την εργασία την καλλιεργητική την έκανε πάλι ο κεχαγιάς με την οικογένεια του, αλλά στα έσοδα δεν είχε κανένα δικαίωμα. Έπαιρνε όλο το εισόδημα το αφεντικό. Ε... ας πούμε εμείς, σ' εμάς παρασπόρ' κρατούσε αν υπολογίζω σωστά γύρω στα πέντε στρέμματα, μπαμπακοχώrafo, το οποίο σπερνόταν με μπαμπάκ' γιατί το μπαμπάκ' είχε καλύτερη απόδοση απ' όλα τα προϊόντα, είχε πηγάδι μέσα, είχε εκεί μηχανή μόνιμη η οποία δεν δούλευε για τ' άλλα τα χωράφια, του αφεντικού ήταν η μηχανή, εκεί ήταν μόνιμα αυτή η μηχανή και άλλη μηχανή για τα υπόλοιπα χωράφια τα οποία ήταν από μ'σά...

[τεχνικός εξοπλισμός]

...Τις μηχανές ναι, γιατί ο κιαχαγιάς δεν είχε τη δυνατότητα να αγοράσει τη μηχανή, ή αν είχε μια μικρή μηχανή εντάξ' δεν ήταν αρκετή για να δουλέψει, τις ποτιστικές μηχανές τουλάχιστον τις είχε το αφεντικό. Απ' τα εργαλεία δηλαδή είχε αυτά, τις μηχανές...

[έλεγχος]

...Ναι! Βέβαια! Ήλεγχε την καλλιέργεια και την απόδοση των κτημάτων, έκανε παραθερίσεις, αυστηρές παρατηρήσεις και ενστάσεις. Και ερχόταν όχι ερχόταν! έπρεπε να πάει ο κιαχαγιάς ή να στείλει ξέρω γω με το γιο του, το γιό του με τα, ένα παιδί του με το γάδαρο να πάρει το αφεντικό ή την κυρά από το χωριό και να τον φέρει στη μάντρα, να κάν' τη βόλτα του, να συζητήσουν, να κάν' τις παρατηρήσεις του να πάρει απ' τα παραγόμενα προϊόντα ξέρω γω ότι.. ή γάλα, φασούλια, ότι υπήρχε ανάλογα με την εποχή και να τον γυρίσει μετά πάλι ένα μέλος της οικογένειας στο χωριό, όταν δεν πήγαινε ούτε στη μάντρα το ή η κερά, ο κεχαγιάς ήταν υποχρεωμένος να στέλνει ταγίνι, στο σπίτι του αυτουνού, το ταγίνι ήταν προϊόντα ας πούμε του ζευγαριού απ' τα ζώα κι απ' τα κτήματα που.... Δούλευε ο κιαχαγιάς. Τυρί δηλαδή θα είχε, κάνα πετ'νό, τέτοια πράγματα...

..Ε... τι εννοείς τι δουλειά; Δεν είχε χρόνο ν' ασχοληθεί με τίποτα άλλο εκτός από τα ζώα του και τα χωράφια του...

[απασχόληση αφεντικού]

...Α το αφεντικό! Ε.... τώρα αυτοί οι άρχοντες των χωριών στα σπίτια τους επειδή έζησα ένα διάστημα στο σπίτι της κεράς η μέριμνα ήταν να κάνω το φαγητό, να περιποιηθώ τον κήπο, να βάλουν λουλούδια, να κάνουν τις πίτες, τα αυτά, οι γυναίκες. Να περνάνε καλά! Αφού τα προϊόντα τα είχαν σε αρκετή επάρκεια, χρήματα αρκετά για την εποχή εκείνη, γιατί πολλά προϊόντα τα πουλούσαν δεν ήταν όλα για κατανάλωση, πιθανόν να είχαν κι άλλα εισοδήματα από άλλες πηγές, ζούσανε καλά. Τώρα, αν πηγαίνανε και στα Θέρμα να κάνουν μπάνια να κάνουν μπάνια το καλοκαίρι ή στη θάλασσα ίσως να ήταν κι αυτά μέσα στα..

...Ήταν το κύριο εισόδημα. Το κύριο για πολλούς, γι' αυτό δώσανε έμφαση αυτοί που ήρθαν από την Αίγυπτο, που έφεραν λεφτά, να αγοράσουν γη γιατί τη γη την εκτιμούσαν σε μεγάλο βαθμό, λέγαν μάλιστα.. και οι κεχαγιάδες την εκτιμούσαν και κυρίως τα αφεντικά λεγαν την κουβέντα, σπίτι όσο χωρείς και τόπο όσο θωρείς, το έχεις ακουσει και σύ. Σπίτι ας είναι και μικρό, ο κεχαγιάς το έλεγε αυτό γιατί... το αφεντικό είχε και σπίτι όσο θωρείς (γελά) μεγάλο, αλλά ο παραγωγός ο κιαχαγιάς τον αρκούσε ένα μικρό σπίτιάκι ίσα να χωράει τόπο όσο έβλεπε, κι ας μην είναι δικό του, ας είναι καλλιεργητής μόνο γιατί η γη δίνει την τροφή και όλα τα προς το ζην...

[έμποροι και δίκτυα πώλησης]

...Υπήρχαν οι έμποροι σε όλα τα χωριά. Σε πολλά χωριά υπήρχαν έμποροι που μάζευαν αυτά τα προϊόντα, τα αγόραζαν, στο Μούδρο, στο Κοντοπούλι, μάλιστα αυτοί οι έμποροι ήταν ευκατάστατοι άνθρωποι η είχαν αποθήκες μεγάλες, είχαν αποθήκες μεγάλες, κατάλοιπα των μεγάλων αυτών αποθηκών υπάρχουν και σήμερα, όπως στο Κοντοπούλι, Ερημάκηδες και τα λοιπά, και στο Μούδρο Σαλαμουσάς, για να αναφέρουμε κανά δύο ονόματα. Αυτά τα προϊόντα τα έβγαζαν εκτός Λήμνου, γιατί υπήρχε επάρκεια προϊόντων στο Λήμνο, πλεόνασμα προϊόντων και τα πλεονάζοντα έφευγαν εκτός Λήμνου μέσω αυτών των εμπορών, οι οποίοι αυτοί ήταν δικτυομένοι με εμπόρους άλλων περιοχών, Μυτηλίνη Θεσσαλονίκη, Καβάλα ξέρω γω. Σου στέρνω ένα καίκι φασούλια και στείλε μου λάδι ξέρω γω. Ανταλλαγή προϊόντων οι έμποροι ή χρήμα όταν άρχισε να κυκλοφορεί γιατί κάποιες εποχές το χρήμα ήταν

λιγιστό και γινόταν περισσότερο ανταλλαγή προϊόντων, γιατί εδώ οΜπουρνιάς που είχε το λεγόμενο τελωνείο, γι αυτό το λόγο το είχε, ήταν σκάλα φεύγανε προϊόντα, κι όταν έφευγαν εκτός Ελλάδας, για Τουρκία έπρεπε να εκτελωνιστούν, ή όταν ερχότανε ας πούμε. Επίσης έμαθα είχαμε ένα είδος εμπορίου μας φέρνανε κάρβουνα, φρούτα και διάφορα άλλα πράγματα που είχαν Σαμαθρακίτες, ήτανε φαγώσιμα φασούλια, σάμια σιτάρι, το ίδιο και με τη Μυτιλήνη από ότι ξέρω γινότανε αυτό το εμπόριο. Οι μεγάλοι, να μην λέμε ονόματα, γίναν ιστορικοί, σαν το Ζαβαλάκη, και ανταλλάσσανε επιστολές με του εμπόρους άλλων περιοχών και λέγανε ας πούνε θα σου στείλω αυτό, φέτος έχουμε παραγωγή μεγάλη, πές μου πόσο θες...

[ζευγάρι]

...Ζευγάρι, είναι μια έκταση γης ικανή να θρέψει μια οικογένεια κεχαγιά με το αφεντικό, με τις εγκαταστάσεις ας πούμε τη μάντρα. Τώρα το τσιφλίκι, ή το μετόχι, είναι μια άλλη διαβαθμιση ή είναι σύνολο ζευγαριών, περισσότερα ζευγαρια μαζί είναι περισσότερο από το ένα ζευγάρι, μπορεί μπορεί να έχει μεγαλύτερες υποδομές και περισσότερα ζευγάρια, ας πούμε όπως το Μετόχι της Μητρόπολης μάλλον είχε δέκα ζευγάρια. Έτσι; Άρα είναι ένα συγκρότημα που εκεί μπορεί να έχει και εκκλησίες, μπορεί να έχει και νερά, κι άλλα παρεπόμενα, όπως κι άλλα μετόχια μοναστηριακά που υπήρχαν εδώ στη Λήμνο. Άρα κάτι αντίστοιχο θα πρέπει να είναι και το τσιφλίκι. Στο χωριό τσιφλίκι, ένα άλλο χαρακτηριστικό, σε παλιότερες εποχές οι καλλιεργητές που ήτανε, δεν ήταν μόνο μια οικογένεια αλλά πολλές οικογένειες ζούσαν σε αυτό το χώρο. Στο τσιφλίκι, ήταν και κατοικημένη περιοχή, ήταν και χωριό, και παραγωγική μονάδα, είχε τους κολίγους που θα λέγαμε σε άλλες περιοχές, ή τους παροικούς, μάλλον δουλοπάροικους σε άλλες παλιότερες εποχές Μεσαίωνα ή τουρκοκρατία. Ήτανε δηλαδή παραγωγή και κατοίκηση μαζί. Έτσι το καταλαβαίνω. ..

[αφεντικά]

..Εγώ αναφέρομαι σε κεράδες και αφεντικά οι οποίοι δεν ήταν ικανοί, δεν είχαν να καλλιεργήσουν αυτοί το κτήμα τους, είτε επειδή δεν ήταν μεγάλης ηλικίας είτε επειδή δεν είχαν ασχοληθεί ποτέ μ' αυτά τα πράγματα, ή δεν είχαν ανάγκη να ασχοληθούν, έπαιρναν τον κεχαγιά τους και αυτοί έπαιρναν τη μισή παραγωγή αλλά από κει και ύστερα δεν ανακατεύονταν με την καλλιέργεια καθόλου. ..

[παραγιοί]

...Ο κεχαγιάς έπαιρνε παραγιά όταν δεν είχε γιο! Γιατί, για να .. για πολλές δουλειές όπως να φυλάει τα πρόβατα, γιατί δεν μπορούσε να τα κάνει όλα ο κεχαγιάς, ο κεχαγιάς έπρεπε να καλλιεργήσει τα χωράφια, να τα οργώσει, να τα σπείρει, τα κάνει διάφορες δουλειές, τα πρόβατα ήθελαν από το πρωί μέχρι το βράδυ έναν άνθρωπο, έναν τσοπάν', έναν παραγιά οπότε πηγαίνουν παιδιά που ήταν άλλα φτωχά, άλλα ήταν ορφανά, άλλα ήταν από μεγάλες οικογένειες και στήριζαν σε ένα κιαχαγιά. Αναλάμβαναν τα πρόβατα, να τα φυλάζουν, να βοηθήσουν το κεχαγιά στο άρμεγμα, στο κούρεμα, σε όλη τη διαδικασία του αυτουνού. Ο πατεράς μου είχε παραγιούς, έπαιρνε παραγιούς, γιατί είπαμ' στα νιάτα του τα παιδιά του ήταν μικρά δεν είχε χέρια να τον βοηθούν και μου λέγαν στη συνέχεια πολλοί άνθρωποι ότι εγώ έκανα παραγιός στο μπαμπά σ' ειδικά σ' αυτό το ζευγάρ' που ήταν μεγάλο. Του Μπουρνιά...

[διανομή προϊόντων]

...Ήταν παρών το αφεντικό, ή παρούσα η κυρά, γιατί... επειδή ήμουν κι εγώ παρών κι έβλεπα τη μοιρασιά. Ήταν τα καρπούζια και τα πεπόνια μαζεμένα, τα είχε τρυγήσ' ο κιαχαγιάς τα είχε βάλ' μες στα κοφίνια τα πήγαινε στη μάντρα, ερχόταν η κερά, εγώ την κερά πρόλαβα πιο πολύ, και πολύ λιγότερο το αφεντικό γιατί πέθανε και έλεγε από δω της κεράς από δω τα δικά μας, τα πιο καλά, τα πιο μεγάλα, στην κερά, τα πιο μικρά, τα πιο άχρηστα στον κεχαγιά γιατί έχ' γουρτζελούδια να ταγίσ'. Τα γουρτζελούδια ήταν και τα παιδιά τ' μαζί. Και όταν χωρίζαν τα δύο τα μερτ'κά φορτώναμ' τα κοφίνια, στα κοφίνια το μερίδιο της κεράς και το πηγαίναμε στο χωριό, στο σπίτι της, τα ξεφορτώναμ', τώρα θα ήταν δύο φορτία γιατί θα επακολουθήσει κι άλλο τρύγο ας πούμε, κάποια άλλα θα ωριμάζαν αργότερα, έτσι θα μοιραζόταν το μποστάνι, τα μποστανικά...

...Τα κ'θάργια και τα στάργια, όταν τελείωνε το αλών'σμα με τα ζώα... πιλιχνιζόταν γινόταν όλες οι διαδικασίες, καθαρό το προϊόν, αφού δίνουν το δέκατο, προφανώς περνούσε ο εκπρόσωπος της κοινότητας...

...Έπαιρνε το δέκατο, έφευγε, το υπόλοιπο, η κύρια παραγωγή που έμενε, ήταν έτοιμα τα σακιά τα φαντά για το σιτάρι, και τα τσουβάλια για το κριθάρι...

...Πώς το μοιράζαν; Με το π'νάκ'. Οπότε είχανε.... Εκείνη την ώρα στο αλών' ένας κρατούσε το τσουβάλι του αφεντικού και ένας το τσουβάλι του κεχαγιά, ο κεχαγιάς από τον κωβ'νό μες στ' μέσ με το π'νάκ' ένα στην κυρά ένα στον κεχαγια, ένα στ' κερά ένα στο κεχαγιά, έδενε το τσ'βάλ' πήγαινε παρά πέρα, ή για να πάρ' κι ο καθένας τα δικά του τσ'βάγια, δεν μπορούσαν να γεμίσουνε εκατό τσ'βάγια, πάρεκερά τα πενήντα να πάρω γω τα άλλα πενήντα, γιατί τα τσ'βάγια τίνος θα ήταν; Δίναν μεγάλ' σημασία και στο ν'κοκυριό που λέγαν ο κόσμος, τούτο ήταν τς κυράς δεν μπορούμε να το 'κουμπήσουμε μεις το τσουβάλι είναι δικό της ας πούμε. Οπότε όταν ολοκληρωνόταν η μοιρασιά φορτωνόταν πάνω στο κάρο στο βοδόκαρο η παραγωγή, το στάρ' πρώτα που ταν και πιο χρήσιμο και πιο πολύτιμο και πήγαινε στο χωριό, άδειαζε άδειαζαν τα τσουβάγια στο αμπάρ' μέσα του αφεντικού ή της κεράς και στη συνέχεια η ίδια διαδικασία με το κ'θάρ', γιατί δεν αλωνιζόταν ταυτόχρονα όλα ένα ένα. Πρώτα το στάρ' μετά το κ'θάρ', μοιραζόταν κι αυτό με τον ίδιο τρόπο κι ο καθένας έπαιρνε το μερ'τ'κό...

...Τα αφεντικά το πουλούσαν αν είχε κότες εντάξ', αλλά για να το φάει δεν τώτρωγε, το στάρ' εντάξ' το άλεθε και τρώγαν ας πούμε κάναν ψωμί...

[παρασπóρια]

...Το αμπέλι ήταν συνήθως παρασπóρ' του αφεντικού....

...Επιπλέον από το άλλο, ναι, υπήρχε στο ζευγάρ' που είχαμε μεις υπήρχε αμπέλι μάλιστα και με μιαν αχλαδιά μέσα, στην οποία δεν είχαμ' δικαίωμα ούτε ένα φυλλαράκ' να ακουμπήσουμε. Και φυσικά το καλλιεργούσε ο κεχαγιάς, το κλάδευε, στον τρύγο, και κουβαλούσε, όλα τα σταφύλια ήταν του αφεντικού και της κεράς, τότε στον τρύγο μπορούσε κανείς να φάει και κανέ σταφύλ'. Ο κεχαγιάς απ' τα δικά του δηλαδή χωράφια που είχε είχε και το αμπέλι του απ τα λίγα αυτά. Για να βγάζ' το κρασί του γιατί το κρασί ήταν απαραίτητο για όλες τις οικογένειες, ακόμα και τα βόδια τα ποτίζαν το χαλασμένο κρασί,χαλούσε γιατί δεν είχαν τον χρόνο να το πιούνε...

[δανεισμός]

...Προφανώς υπήρχαν ας πούμε, γιατί ο κεχαγιάς δεν είχε δυνατότητες μεγάλες, αν είχε ανάγκη μεγάλη, αρρώσταине ένα μέλος της οικογένειας, ή ήθελε να πάει στο εξωτερικό ένα παιδί του κλπ και του λείπαν λεφτά, που θα πάει: στο αφεντικό ή στην

κερά, ξέρω γω θέλω τόσα, μου χρειάζεται τώρα, δόστα και στον καιρό, στα μπαμπάκια, στ' μνιά, στν άλλ', που θα εισπράξω θα γυρίσω. Γινόταν τέτοιες δοσοληψίες γιατί οι τράπεζες δεν πήρχαν και αν υπήρχαν τώτα που να κατέβς στο Κάστρο και με τι πρόσωπο ο κιαχαγιάς να παρ' δάνειο. Δεν θα τον δίναν κιόλα. Γινόταν, ναι σίγουρα ήταν ένα στήριγμα οικονομικό σε δύσκολες καταστάσεις το αφεντικό, εφόσον υπήρχε η συνεννόηση αλλιώς θα πήγαινε σε κάποιον άλλο πλούσιο να δανειστεί με τόκο. Κάποια λεφτά...

[αφηγήσεις περί αφεντικών]

...Υπήρχε, εφόσον ήταν δικαίος. Άμα ήταν άδικος ήταν μισητός...

...Γιατί πολλές φορές φαίν'τι γινόταν δυνάστης με την έννοια σε ξεζουμίζω. Εάν τώρα, λογικά θάπρεπε να του πει συμφωνούμε σ' αυτά τα πράματα κι από δω και πέρα κάνε συ κουμάντο, είσαι κιαχαγιάς. Γιατί και το κιαχαγιάς είναι είδος τίτλου στην τουρκοκρατία σε χρήζω κεχαγιά, τοποτηρητή, επόπτη, αυτοδιαχειριζόμενο εκεί πέρα... και απλώς εγώ θάπαιρνα το μερίδιο. Δυστυχώς όμως δεν ήταν όλοι σ' αυτό το στυλ, κάποιοι θέλουν να καταπιέζουν, καταπιέζανε τον κεχαγιά για μεγαλύτερη παραγωγή όσο γινόταν παραγωγή. Με αποτέλεσμα να ζορίζεται ο κεχαγιάς και η οικογένειά του για να φτάσει τους στόχους που έθετε το αφεντικό, που αυτοί οι στόχοι ήτανε υψηλοί. Ε.... και..... εξουθενονόταν η οικογένεια, δηλαδή το βλέπανε σα μπαμπούλα το αφεντικό και την κερά δηλαδή πήγαινε και τους έλεγε α κιαχαγια! Ακόμα δεν πήγες στο ζοβγάρ'; Ακόμα δεν έσπειρες; Ο καιρός πέρασε! Τι μπαντέχ'ς ξέρω γω! Και πιθανόν και να είχε και συνέπειες αμα δεν ήταν και συνεπής, να του κρατούσε περισσότερη παραγωγή. Δεν ξέρω τι άλλο μέτρο να χρησιμοποιήσει το αφεντικό επειδή είχε την ανάγκη ο κεχαγιάς αναγκάζοταν και υπέκυπτε αλλά δεν το χώνευε η οικογένεια του κεχαγιά και πολλά κιαχαγδέλια είχαν άχτ' και κεχαγιάδες φεύγοντας απ' τη μάντρα πετροβολούσαν τς πόρτες και φέγναν', να βρούμε κανά χαντάκ' να πετάξομ' τ' αφεντικό και τέτοια ας πούμε. Ήταν ο ισχυρός και όταν εκμεταλλευόταν τη θέση ισχύος γινόταν μισητός, αυταρχικός και δεν τον συμπαθούσανε. Υπήρχαν όμως και άλλες περιπτώσεις που ήταν πολύ εντάξει άνθρωποι και μείνανε ευχαριστημένοι και οι κεχαγιάδες και οι οικογένειες τους και τους θυμότανε με ανάμνηση για πολλά χρόνια, μεις φάγαμε ψωμί από κει, ήταν καλός, ήταν δίκαιος το αφεντικό, ήταν καλή η κερά. ..

[μυράδι]

...Στο ζοβγάρ' του Μπουρνιά δεν υπήρχε βοσκότοπος και δεν υπήρχε και πρόβατα πολλά μόνο τα οικόσιτα του κεχαγιά. Στο άλλο το ξεβγάρ' που λέμε, του Κοκκαλά, του ίδιου του αφεντικού, εδώ υπήρχε βοσκότοπος προβατόμαντρα και ζδεροκέφαλα αλλά το είχε άλλος κεχαγιάς...

[αντιπρόσωποι άλλων ζευγαριών]

...Α ναι, το άλλο ήταν που το επιτηρούσαν. Αλλουνού αλλά ο άλλος έλλειπε και το επιτηρούσαν με κάποια συμφωνία προφανώς, ένα μερίδιο κι από κει ας πούμε. Σήμερα αυτά τα δύο τα ζευγάρια μπορεί να τα καλλιεργεί ένας γιατί έχει πάρ' γεωργικά μηχανήματα κλπ. Αλλά εκείνα τα χρόνια δεν μπορούσε ένας να τα καλλιεργήσει και πολλές φορές αυτι οι δύο οι κεχαγιάδες που είχαν το ίδιο το αφεντικό συνεργαζότανσε κάποιες δουλειές. Δηλαδή νταλαβέρια είχαμε και με τον κεχαγιά του Ρεπανιδίου εμείς...

[κατάτμηση ζευγαριού για ενοικίαση]

...Και μεις δεν τ' είχαμε όλα τα χωράφια, κάποια χωράφια τα δίνανε σε άλλους, προφανώς για καλύτερη εκμετάλλευση γιατί εάν έχει ένας άνθρωπος τρακόσα θα βαλ' 'στάργια κ'θάργια κλπ αλλά δεν θα μπορέσ' να ρίξ το βάρος σε κάποια προϊόντα που θέλουν περισσότερη απασχόληση και θα βγάλουν καλύτερη παραγωγή γι αυτό τα έδιναν σε κάποιους ανθρώπους που δεν είχαν πολύ φόρτο και μπορούσαν να ασχοληθούν με το μπαμπάκ' ξέρω γω, να ποτίζουν όλο το καλοκαίρ' μπαμπάκ' ξέρω γω, και επέλεγαν αυτά τα χωράφια, πιθανόν να ήταν και τα καλύτερα, αυτά κιαχαγιά δεν είναι μες στην συμφωνία, θα τα δουλεύ' άλλος αμά χρειαστεί να πάς να κάν'ς ένα ζοβγάρ' είσαι υποχρεωμένος και στ' άλλα τα χωράφια χωρίς αμοιβή....

...Να τώρα ας πούμε που βλέπω το ζευγάρ' αυτό το Μπουρνιά και ξέρω ποια χωράφια κάναμ' εμείς, τα θυμάμαι, μαθαίνω ότι και τούτα τα χωράφια ήταν απ' την ίδια την κερά. Ναι, αλλά δεν τα καλλιεργούσαμε εμείς, άρα τα καλλιεργούσε ο άλλος ο σύντροφος που είχε τα λίγα αλλά τα επιλεγμένα. Ας πούμε κατά κάποιο τρόπο είναι ένα άλλο, μian άλλη κλιμάκωση απ τη μνία είναι το ζευγάρ' το κύριο που μοιραζόμαστε την παραγωγή το άλλο είναι το παρασπόρ παίρνω όλη την παραγωγή εγώ ως αφεντικό και κάποια χωράφια ενδιάμεσα, που είναι ενδιάμεση η ιδιότητά τους τα δίνω σε κάποιο για να ασχοληθεί πιο συστηματικά με την καλλιέργειά τους.

Υπήρχε κι αυτό το στάδιο. Ο στόχος ήταν πάντα η καλύτερη παραγωγή, όσο ήταν δυνατό εντατικότερη καλλιέργεια για μεγαλύτερη απόδοση...

[μισιακό κοπάδι]

...Αν ήτανε κοπάδι άλλαζε η συμφωνία δεν μιλάμε για κοπάδι, μιλάμε για πέντε δέκα πρόβατα για τη συντήρηση της οικογένειας, αυτά βόσκουν έτι κι αλλιώς θα τρώνε τις καλαμιές. Κι αυτό ακόμα θα μπορούσε να το χρησιμοποιεί το αφεντικό ως επιχείρημα επιπλέον. Κιαχαγιά σ' έχω και τρώνε τα ζα σ' μες στην περιουσία μ' άρα εγώ πρέπει να παίρνω μεγαλύτερο κέρδος από τα προϊόντα...

...Εχω γω εκατό πρόβατα και έρχομαι στο συγκεκριμένο ζευγάρ' που έχει και βοσκοτόπι και παίρνω και τα πρόβατα του αφεντικού...

...Αν δεν είχε προφανώς μοιραζότανε του κιαχαγιά. Σ' αυτό δεν μπορώ να σου πω ακριβώς γιατί δεν τα έζησα. Αν είχε το αφεντικό έπαιρνε συγκεκριμένα πράγματα τα οποία δεν ήταν τα μισά ήταν περισσότερα απ τα μισά γιατί ήταν δικά του τα πρόβατα. Ο κιαχαγιάς θα έπαιρνε μια μικρή παραγωγή. Είναι κάτι ανάλογο με το παρασπόρ' τα ζδεροκέφαλα για τον κιαχαγιά αλλά αν είχε δικά του πρόβατα δεν ξέρω πως γινόταν η μοιρασιά, σε τυρί, στην παραγωγή του τυριου θα μου δώσεις τόσα βαρέλια τυρί θα ήταν η συμφωνία εφόσον εκμεταλλεύεσαι το δικό μου βοσκότοπο, τη δικιά μου τη μάντρα, θέλω να μου δώσεις αυτά. Αλλά πόσα ήταν δε ξέρω...

...Όχι δεν τους ενδιέφερε το ποια θα είναι αλλά το πόσα και θα έπρεπε να είναι και σε καλή φυσική κατάσταση αυτά τα ζώα όπως όταν τα παραλάμβανε και τα παραλαμβάνει ακόμα στη συγκεκριμένη περίπτωση, δές τα είναι σε πολύ καλή κατάσταση, στην ίδια κατάσταση θέλω να μου τα παραδώσεις κι όταν θα φύγεις. Ενδιάμεσα τώρα ή θα κάν' και τι δε θα κάνει αν θα τα ανακατώσ' με τα δικά του τα πρόβατα δεν παίζει ρόλο. Στο τέλος εγώ θέλω 50 πρόβατα σε καλή φυσική κατάσταση να 'ναι ανανεωμένα, να μην είναι γέρικά, να μην είναι άρρωστα, να μην είναι αυτό. Και αναλόγως τον ίδιο αριθμό...

[πλεόνασμα]

...Μικρός έμπορας στο χωριό, μεγάλος στο κεφαλοχώρι, τα συγκέντρωνε και τα έβγαζε...

...ο έμπορος ήξερε ότι εγώ ας πούμε είχα μεγάλη παραγωγή σε κριθάρι, πήγαινε και του έλεγε ας πούμε εγώ θέλω φέτος, θα αγοράσω και φέτος όπως και πέρυσι από την παραγωγή σου. Τιμή και λοιπά κανονίζαν με το αφεντικό.

Έβλεπες μια τεράστια παραγωγή, πλεονασματική παραγωγή που έβγαινε έξω, τα καϊκια πηγαίνουν και ερχόταν. ..

[συνεταιρισμοί]

...Οι συνεταιρισμοί ιδρύθηκαν για να κάνουν το εμπόριο που μέχρι τότε το καναν οι ιδιώτες, πως ας πούμε θα συγκεντρώνουμε την παραγωγή; Θα συγκεντρώνουμε στον συνεταιρισμό, ο οποίος φρόντισε να κάνει αποθήκες, να βάλει τα στάργια τα κθάργια, τα μπαμπάκια, τόνα τάλλο να τα συγκεντρώνει ούτως ώστε συγκεντρώνοντάς τα τα προϊόντα όλα αυτά, να μπορεί να πετυχαίνει και καλύτερες τιμές, αφού θα είχε ποσότητα να διοχετεύσει έξω εκτός Λήμνου, οπότε ο ρόλος του μπακάλικου μετατοπίστηκε στον συνεταιρισμό και το ρόλο του εμπόρου τον ανέλαβε η ένωση συνεταιρισμών η οποία διαπραγματευόταν αυτή τώρα το εμπόρευμα και ο καλλιεργητής, είτε ήτανο κεχαγιάς ήταν είτε το αφεντικό ήταν μέλη του συνεταιρισμού εφόσον και οι δυο είχαν προϊόντα έδιδαν τα προϊόντα και οι δύο εισέπρατταν τα ανάλογα χρήματα. Ο οποίος συνεταιρισμός στη συνέχεια φρόντιζε να φέρνει λιπάσματα η μηχανήματα ελκυστήρες. Φάρμακα, μέσω συνεταιρισμών διακινούνταν από κάποια στιγμή και μετά με έμφαση μετά τον πόλεμο, μετά το 50 και με τη βοήθεια του σχεδίου μάρσαλ που ίσως κάποια μηχανήματα ήρθαν τρακτέρια ξέρω γω. Τα πρώτα τρακτέρια που ήρθαν ήρθαν μέσω συνεταιρισμών. οι συνεταιρισμένοι έδιναν τη συνδρομή τους στο συνεταιρισμό για να είναι εγγραμμένοι, και με τα έσοδα που είχε ο συνεταιρισμός προφανώς κρατούσε κι ένα μερίδιο απ' τα πουλούμενα προϊόντα κι είχε έσοδα για να μπορεί να σταθεί και να βοηθήσει...

...Μ' αυτόν τον τρόπο αύξαναν και τα έσοδα του αφεντικού όταν πήγαινε να καλλιεργήσει τα χωράφια του αφεντικού με τρακτέρ ο κεχαγιάς όχι στην αρχή με δικά του. Με του συνεταιρισμού. ..

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ, ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ - ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ	
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΗ	
ΦΥΛΟ:	ΑΝΔΡΑΣ ☐ ΓΥΝΑΙΚΑ ☒
ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΑΚΗ ΚΑΤΩΓΙΑΤ
ΗΜΕΡ. ΓΕΝΝΗΣΗΣ 1931	ΓΕΝΟΣ: ΣΑΡΕΛΟΥ
ΜΟΡΦΩΣΗ:	ΤΟΠΟΣ ΓΕΝΝΗΣΗΣ: ΒΑΡΟΣ ΠΑΜΝΟΤ
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ: ΕΤΗΣΙΟΤΡΟΦΟΣ-ΓΕΡΓΟΣ	ΑΛΛΑΓΗ ΕΠΑΓΓ.: -
ΤΟΠΟΣ ΔΙΑΜΟΝΗΣ: ΒΑΡΟΣ ΠΑΜΝΟΤ	ΑΛΛΑΓΗ ΔΙΑΜΟΝΗΣ: -
ΕΓΓΑΜΟΣ: ☐	ΕΓΓΑΜΟΣ ☐ ΑΛΛΟ ☐
ΜΟΡΦΩΣΗ:	
ΟΝΟΜΑ ΣΥΖΥΓΟΥ: ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΣ	
ΗΜΕΡ. ΓΑΜΟΥ 1951	
ΑΡΙΘ. ΠΑΙΔΙΩΝ: 2	
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ	
Τίτλος Συλλογής: ΕΡΧΑΣΙΑΔΕΣ	
Αριθμ. Συνέντευξης: Α40	Αριθ. Ταξινόμησης: - Θέση: -
ΗΜΕΡΟΜΗΝ. ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ: 12/11/15	ΤΟΠΟΣ: ΒΑΡΟΣ - ΚΑΤΩΓΙΑΤ
ΜΕΣΑ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗΣ: VOICEREORDER VU - ZIP C	Αριθ. Ταινιών: mini disk : - DVD : -
ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ:	
Απομαγνητοφώνηση: 3013116	
Φωτογραφικό υλικό: ΟΧΙ	
Άλλο:	
ΘΕΜΑΤΑ: ΕΛΛΗΝΙΚΗ 20Η, ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΑ ΜΕ ΠΡΟΤΟΓΕΡΗ ΤΟΜΕΑ, ΚΑΛΠΙΕΡΓΕΙΕΣ, ΣΕΥΣΑΡΙΑ ΑΝΔΡΟΙΝΟΤΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ.	
ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΘΕΜΑΤΙΚΩΝ ΚΑΤΗΓΟΡΙΩΝ: ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ, ΚΑΛΠΙΕΡΓΕΙΕΣ, ΕΧΘΡΕΙΕ ΔΥΟ ΦΥΛΩΝ	
ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ:	
ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΡΕΥΝΗΤΗ	
ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ ΕΡΕΥΝΗΤΗ ΓΙΑΝΝΑΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ	ΥΠΟΓΡΑΦΗ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΗ

Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Ματθίλδη Παπαγιαννάκη, αρ.Α 40 (12/11/15)

Η συνέντευξη πραγματοποιείται σπίτι της Ματθίλδης, στην κουζίνα, που ζει κατάκοιτη τον τελευταίο χρόνο με το σύζυγό της. Αφηγείται τη ζωή της και εμμένει στον τρόπο απόκτησης του μισού ζευγαριού από την ίδια και τον άντρα της. Αν και για την ίδια η εργασιακή της ταυτότητα προσυπογράφει το σωματικό μόχθο με σκοπό την επιβίωση, ο άντρας της προτρέπει για περισσότερη αφήγηση περιστατικών της καθημερινότητας, αναπολεί την εποχή που όντας νέοι παρήγαγαν τα προς το ζην. Η Ματθίλδη αναφέρεται ονομαστικά σε πολλά αφεντικά που άλλαξαν μέχρι να αποκτήσουν ένα μικρό κεφάλαιο και να επενδύσουν ως μικροϊδιοκτήτες στην πολυκαλλιέργεια της μικρής ιδιοκτησίας. Κρατά μια ενδιαμέση στάση στις σχέσεις της με τα αφεντικά ενώ αποδίδει την ανάγκη εκμίσθωσης γης και κτισμάτων σε θεία πρόνοια, προωθώντας έτσι την φυσικοποίησή τους. Ολοκληρώνει την αφήγησή της με την στοιχειώδη εκβιομηχάνιση της καλλιέργειας, κυρίως με την είσοδο γεωργικών ανελκυστήρων και με τον εκχρηματισμό του ενοικίου.

[κεχαγιαδες]

...Κιαχαγιαδες κεια τα χρόνια περιμέναν' να ζήσ'νε απ τα πρόβατα λιένταν ούλο το χ'μόνα τα φ'λάγαν 'πα στα β'νά περιμέναν ,ταγές δεν είχαν να ταγίς'νε πότε ψοφούσαν πότε ζούσαν, έ καλά περνούσαμ'. Μ' αυτά ζούσαν τότε οι κιαχαγιαδες με τα πρόβατα. Είχαν και βόδια κάμ'ναν και ταβεργιά και πρόβατα, και 'μεις είχαμ'. Και ταβεργιά μεγάλα κάμναμ' και π'λούσαμ' 'πο δεκεί ζούσαμ πρώτα δεν είχαμ' άλλο επάγγελμα. Τι άλλο να σε πώ; Τούτο..

Τα ζευγάρια τι ήταν τα ζευγάρια;

Τα ζευγάρια αγόρε μ' τότε ήδαν, τα είχαν λίγ' και πλούσιοι. Και εμείς οι φτωχοί π'γαίναμ' στα χωράφια τ'ς μας δίναν τα χωράφια τς και είχαν και μάντρες, αυτοίν', και π'γαίναμ' μεις είχαμ' τα ζώα τα βόδια μας, πρώτα ζοβγαρίζαμ' με βόδια δεν είχαν' μηχανήματα, κι οργώναμ τα χουράφια τς τα σπέρναμ τα θερίζαμ τα αλωνίζαμ κι αν τς φωνάζαμ' κι ήρδαν στ' αλών' και μετρούσαν, είχαν π'νάκια τότε, είχαν α.... μετρούσαμ' το εισόδημα που βγάζαμ' δηλαδή τον καρπό και παίρναν κειν' το μ'σο και μεις το άλλο το μ'σο. Είχαν μάντρες και βάζαν τα ζώα μας. Δεν είχαμ' εμείς, εμείς είμαστε φτωχοί, μεις είχαμ' μον' τα ζώα. Και δ'λεύαμ' τα χωράφια τς και παίρναμ' το μ'σο και ζούσαμ'.

[παρασπόρια]

...Ε....τς βάζαμ' καμιά φορά. Μεις δε βάζαμ' καμιά φορά παρασπόρια δεν βάζαμ'... δεν είχαμ' παρασπόρια. Παρασπόρια σα τς βάζαμ τα δ'λεύαν μοναχοί τς. Για να π'γαίν'νε ότι ώρα θέλ'νε. Μια φορά βάλαμ' παρασπόρ' τ' Τσ'μαντριγιάναινα θεός

σχωρέστεν', και πγαίναν' και περνούσαν τν ώρα τς και αυτοίν' τι παρασπόρ', απ'αυτά τα καλοκαιρινά, κάτ' αγγούρια κάτ' φασόλια βάζαμ να να περνούν τν ώρα τς. Δεν είχεν...

[ταυτότητα κεχαγιά]

...Ού'λ κιαχαγιάδες ήμαστε, κιαχαγιάδες πουλοί δεν είχαν πρόβατα αλλά όλ' ξένα χωράφια κάμναν...

...Που... είχαν πάν' από πενήντα. Δεν είχαν πολλά, εδώ δε σ'κών'ναν πολλά ζά. Είχεν Τσ'μαντριγιάνναινα εδώ ήταν δύο μάντρες, είχεν το σχωρεμένο το Κ'στοφούδ' ήνταν το ε... ο Τραγαρδέλ'ς λέјνταν κειος είχεν πρόβατα, ο Κιρκινλής είχεν τς Χαλαμαντάραιναις του ζουβγάρ' πς στου Μπουρνιά εκεί πέρα, κειός είχεν και κειός πολλά πρόβατα 'ήταν κι ο Χρήστος ο Τραγαρδέ'λς ου μπαμπάς τς με τον Νίκο, ο μπαμπάς τς ο παππούς τς. Και κειός πρόβατα είχεν ήνταν και τα Καστερνά τα ζουβγάρια π'τά χνε τώρα ο Λιάσκας μοναστήρια κει πάν' μάντρες είχαν.

[καστερνά ζευγάρια]

...Αυτοίν' ήνταν απ' του Κάστρου, τ' Ραφτόπουλ', πάν' δεκεί έκαμε κι ο σχωρεμένος ο μπαμπάζιμ πουλλά χρόνια. Πά σ' κεια τα ζουβγάρια. Όταν ήνταν με το μπαμπά τ' δηλαδή λεύτερος. Παν δεκεί αρ'βωνιάστ'κη πάν δεκεί παντρεύτ'κη τ' μάνα μ'. κι ύστερα χωρίσαν και πήγαμ' μεις αλλού. Ε είχαμ' και μεις λίγα πρόβατα ύστερα κάμαμ' πολλά, σα παντρεύτ'κα γω κάμαμ' πρόβατα και πήγαμ' και στ' Κοκκαλά, τς Χαλαμαντάραιναις το ζοβγάρ'. Πέντε χρόνια στ' Ρ'πανίδ' έναι αυτό. Δόξα το θεό, καλά παιρνούσαμ', τα μ'σα παίρναμ'. Τα μισά, βέβαια τα μισά παίρναμ'. Ε ύστερα πιαστήκαμ' κομμάτ' και τα χωρίσαμ'. Χαλαμαντάραιναις θέλαν αλλά μεις μας έπεφτεν μακριά. Ανεβοκατ'βαίναμ' και βρήκαμ' εδώ τς Τσ'μαντριγιάνναινας τς μάντρες κανείς μας πήκαν και ήρταμ' εδώ και κάμαμ' τα πρόβατα μοναχοί μας. Είχαμ' καμιά 'κατοστή πρόβατα κάμαμ' πουλλά ύστερα. Και... ύστερα αγοράσαμ' και το μ'σό το μέρος και τ' μάντρα και περάσαμ' μεις καλά και κειν' καλύτερα. ..

[καλλιέργειες]

...Σταργια κ'θάργια καλαμπόκια σουσάμια φασόλια, μπαμπάκια τα βάζαμ' τώρα τελευταία μπαμπάκια, πολλή δουλειά όλα με τα χέρια! Τότε δεν είχεν μηχανήματα. Καλαμπόκια βάζαμ' πολλά στρέμματα! Τα μαζεύαμ' και τα τρίβαμ' και στο χέρ'.

Ύστερα βγήκε ένα μηχανήμα και τούχεν ένας απ' τν Κουντουπούλ' και μια μηχανή κι είχε το γαδούρελ' και λιένταν στα σπίτια και τρίβ.... @@@ είχε μια μηχανή και τς ρίχναμ' μέσα και τς έβγαζεν τα ξύλα. Τς αλωνίζαμ', πέρναμ' του καρπό, γιατί ήταν σκληρό και δε....

[σπόροι]

...Αυτοίν' κάμναμ' το κουμάντο με το σπόρο το βάζαμ' τώρα αφεντικά, π'γαίναμ' και παίρναμ' το σπόρο και σπέρναμ' κι ύστερα άμα έρτναν η εποχή βγάζαμ' το σπόρο τον παίρναν πάλε εκείν και πάλε π'γαίναμ' ύστερα τον παίρναμ' και σπέρναμ'.

[μισιακό]

...Ε βέβαια απ' το μ'σο το παίρναν εκείν' εμείς τ' αρμεγαμ' κάμναμ' το γάλα, τυρί, τυρί τότε δε το π'λούσαμ' δεν είχαν τυροκομεία. Ε ύστερα σα βγήκαν τα τυροκομεία το π'γαίναμ' το γάλα παλε τα μ'σα παίρναμ'. Ότ' δίναμ' ήταν εξ ημισείας, μεις τα δουλεύαμ κειν παίρναν το μ'σό. Τότε είχαν πολλά βάζαμ' σουσάμια, πολλή δλειά κι ούλα με τα χέρια ξέρς τι θα πει το βγάζαμ' το σάμ' το π'γαίναμ' εδώ απά στ' Μύλ' που ναι τώρα, σαμάλωνα το κάμναμ' θυμωνιές το π'γαίναμ' και καθίζαμ' και το δέναμ' δεματέλια να βγει το σάμ', και ένα άλλο και το δέναμ' το κάνομ' φαλακαριές το λέγαν κι ύστερα το στήναμ' το στήναμ' αράδα αράδα λίγο λίγο μ'κρα μ'κρά κοβναρόδια για να στεγνώσνε. Σα στεγνώναν παίρναμ' ένα πανί μεγάλο τ' απλώναμ' ρίχναμ' μέσα απάν το σάμ' και κειο χύ'νταν' και πέρναμ' έτς και τα χτυπούσαμ'... το υπόλοιπο είχαν λαδόμελ'.... Είχεν εδώ 'πο κάτ' το σπít'. Είχεν Λαδόμ'λο μπροστά απ' τ' Τσικάρ' το σπít'.

[φόροι]

...Τον είχαν να πούμε το χωριό, το κράτος καθώς λές κι έπρεπε να 'τοιμάσω τον καρπό, να τον λ'χνίσω νάναι έτοιμος καθαρός και όταν ήρνταν εκείός μεις δεν μπορούσαμ' να τον μετρήσομ'. Και στα δέκα τα π'νάκια έπαιρνε το ένα το π'νάκ' εκείός. Και τα άλλα τα παίρναμ' από μσά μεις με τ' αφεντικό τα δέκα τα π'νάκια το ένα τόπαιρνεν και στου τυρί που πλούσαμ' στο ντενεκέ του τυρί ,κράτjεν, ο μπακάλ'ς δεν έκοβεν απόδειξ' τότε , το κράτος και κειός. Και στ' αρνιά που πλούσαμ' και κει μας κρατούσαν φόρο. Από πρώτα είναι οι φόρ'. Ένα βόδ' να π'λούσεσ ας πούμε, τόδινες εκατό ευρώ, εκατό φράγκα τότε ήνταν ήθελε να κρατήσ' και το κράτος τα

δέκα. Απ κεια τα χρόνια πληρώναμ'. Τότε πληρώναμ' το κράτος πληρώναμ' από τότε. Α δεν ήρνταν ο σούμπας'ς δε μπορείς να μετρήσ'.

[χειρώννακτες]

...Πολλά νοικοκυριά τότε, πολλά εργαλεία.

...Και κάμναμ, ούλο με τα χέρια τότε, ούλα με τα χέρια, δεν είχεν τότε μηχανήματα.

[διαμονή στη μάντρα]

..Μέναν το καλοκαίρ' στ' μάντρα. Πως δε μέναμ; Κάμναμ' μνια τσαρντάκα για τον ήλιο και κ'μούμαστε κι από κάτω. Έξω μέναμ', τς μάντρες, μεις μέναμ' εδώ στ' Μπουρνιά πολλά χρόνια! Πολλα χρόνια μέναμ' πίσω δεκεί, η μάναμ δηλαδή, μ'κρά. Το σαρανταένα μεις είμαστε πίσω δεκεί στ' Μπουρνιά. Κ'μούμαστε δεκεί μέσα. Είμαστε γ'τον' δεκεί πέρα με τ' Σταύρο τ' Παναγιωτλάρ' τ' μάνα εκεί πέρα. Κι ήρτεν πισ' στ' δ'κή μας τ' μάντρα, και κ'μούμαστε, είχεν ένα καλύβ', νασααα τόσο, είχεν στρώματα καταγής και να οι Γερμανοί τα ξημερώματα!

[ταγίνι]

...Κάθα ουχτώ, τ' κερά έπρεπε να τ' φέρω γάλα και κανά τυρί, παίναμ' ταγίνια, αυτό ήταν.... Αλλά τα νοίκια τα π'γαίναμ' στ' αφεντικά.

[ζευγάρι]

...Θα νείχεν 'κατό ίσως και παραπάνω. Τς Χαλαμαντάραινας τα ζοβγάρια ήταν μεγάλα, αμ' δεν είχεν μόν' ένα ζοβγάρ' η Χαλαμαντάραινα. Είχεν πολλά. Στου Ρουπανίδ' ζοβγάρ', μεγάλο ζοβγάρ', μεις ήμαστε και βάζαμ' μπαμπάκια ποτιστηκά μπαμπάκια και το μ'σό το π'γαίναμ'.

...Είχεν και βοσκοτόπια, μιράδες, μαθέ ό'λ είχαν πρόβατα, κι όσα ζοβγάρια είχαν και πρόβατα είχαν και βοσκοτόπια, άμα δεν είχεν που να τάχ'ς. Εδώ απά'ν τα Καστερνά π' λέμε είχαν σαπάν τώρα δεκεί έχ' ο μπάμπας είχαν μάντρες, ε παν' δεκεί είχαν μάντρες κι είχαν τα πρόβατα και ήνταν ακόμα ένας απ τν Ατσ'κή βάσαν κειός κι είχεν εδώ που έχ' ο Μαχαιρούδς τώρα τα σπίτια τ' εδώ είχε πρόβατα, μάντρες είχεν δεκεί. Κι ήνταν μεγάλο ζοβγάρ' κι αυτό. Μεγάλο ζοβγάρ', είχεν ένας απ' τν Ατσκή, ύστερα τα π'λησαν κι ο Βασίλ'ς ο γαμπρός ζιμ πήρε δγιο χωράφια. Πίσαπο δωνα πόχ' ένα περγιор'ζμένο είναι απ' κεια τα χωράφια. Ήταν μεγάλο ζοβγάρ' κι αυτό. Κατ'

δεκεί ήταν κι ο Τρυφερής απ' τν Ατσκή, είχαν κι αυτός πρόβατα πολλά. Κι ήταν κι οι Καστιρνές οι μάντρες. Πρόβατα και άλλ' μάντρα παν δεκεί πρόβατα.

[τσοπάνης]

...Τον στέλναν τσομπάν'.όσοιν δεν είχαν αγόρια, και πριν ώσπου να μεγαλώσ'νε τα δ'κά τς τα παιδιά ηθελες ξένα ο παππούς ο Στρατής από ιφτά χρουνώ τον είχαν πάρ' ο Δούκας τσοπάν' 'πάζ στα Καστιρνα. Ήνταν μάντρες, στάβελ' αυτά, βάζαν όλα, άχυρα, κι από πάν' ήνταν το σπίτ' και κμούνταν από πάν', πάν' απτα άχυρα κι απ' αυτάνα κ'μούνταν. Δεκεί από ιφτά χρουνώ πάν' δεκεί ήνταν παν' δεκεί. Παίρναν τσοπανοί βέβαια, και τς πλερώναν, τς Παναγιάς τς παίρναν, κι έρχοντας πάλι η άλλ' η Παναγιά ή τς κρατούσαν ή τς αλλάζαν τς τσομπάνοί.

[μισιακό και ενοίκιο]

...Ότ' κάμναν τς συμφωνία, λεφτά τς δίναν , τότε τα λεφτά ήταν και λίγα. Τς πληρώναν βέβαια, τότε για να σε φ'λάγ'νε τα πρόβατα τς πληρώναν,

....Πάλε τς Παναγιάς αλλάζαν τα ζουβγάρια, άμα ήρνταν τς Παναγιάς φέγ'ναν. Οι παλιοί και πγαίναν οι καινούργιοι. Αυτά ήταν η ζωή, πολύ δύσκολ'. Τς κοπριγιές βλέπ'ς τώρα που τα πάνε με τς φορτωτήδες και με τα τέτοια, μεις με τα τσ'βάλια και με τα χέρια γεμόζαμ' τα τσ'βάλια και τς φορτώναμ' στα ζώα και στ' φέρναμ' στα χωράφια, και τι κοπριές; Λίγες...

...Και δεν γίν'νταν κι οι καρποί, λίγα εισοδήματα κάμναμ', ίσα ίσα που ζούσαμ'.

[κυρά]

...Δεν τ' παίρναν ήταν πολύ κακιά. Κι όπ' καταπονούσεν έδερνεν, έδερνεν , αφού ήνταν, είχαν κειν' σειρά, κειν' όχ, γέμ'ζεν το δ'κό τ'. Θεός σχωρέστεν' κι ο λόγος ζιμ να μην το βαρέσ'.

...Είχαμ μια φορά τα χωράφια τ' μπαμπά τς και τάχαμ' μεις τεμσαρ'κα κι αλωνίζαμ' σα δωνά παν απ' τ' Μπρούμ' το καλύβ' έχ' ένα αλών' κει πέρα κι αλωνίζαμ' θυμωνιά, και επειδή φύσαν' αγέρας, κι επειδή είχαν αέρα... θέλαμ' να τ' αφήκομ' τα χωράφια, θέλαμ' να πάμε αλλού αλλά έπρεπε να πάρομ' άχερο γιατί έπρεπε να βρεις και σερμαγιά εκεί που θα πάζ ο καινουργιός ο κιαχαγιάς πρεπ' να βρει άχυρο, να παγ'. Κι είχαν αέρα και για να μην πάμε και λ'χνούμε και μας το παρ' το άχερο ο

αγέρας και δε βρει ο καινούργιος ο κιαχαγιας πήγε και φορτώθ'κε τ' δ'κάν' στην πλάτη τ' και πήρε και πήγε στο σπίτ'. Δε ξέρω θα τς σκών' και στον άλλον κόσμο; Τι να κάμωμ'. Δόξα το θεό, ήρθαν εδώ στα Τσμαντριγιάν'κα θεός σχωρέστεν' και περάσαμ' πολύ καλά και κοντά μας. Ύστερα βγήκαν τα ενοίκια, τα νοικιάζαμ', αλλά μέχρι τότε ήταν τα τεμσάρ'κα.

[ενοίκιο]

...Το ίδιο ήγταν και με τα νοίκια, αλλά όλο, ότ' έκαμνες το μ'σό έπρεπε να το πάρ' τ' αφεντικό. Πουλή δουλειά τότε ο κόσμος, ούλα με τα χέρια. Αλέτεργια, πουλούκια, σκαλιστήρια, τελευταία βγήκαν τα σκαλιστήρια το μπαμπάκ' το βάζαμ' έτς. Ζοβγάρζεν ο παππούς με τ' αλέτερ' και 'γω καταπόδ' έβαζα τέσσερες πέντε σπόρ', κάθε ασκελιά, κι άντε ύστερα, αφήναμ' μνιαν αυλακιά μες στ' μέζ, κι άντε ύτερα κι απ' τν άλλ' κειο τον καιρό βγήκαν τα σκαλιστήρια ύστερα.

[καλλιέργειες]

...Κι αγγούρια πολλά κάμναμ', πεπόνια, καρπούζια, και π'γαίναμ τα αφεντικά....

[μηχανήματα]

...Σα βγήκαν τα μηχανήματα τελειώσαν' κι οι κεχαγιαδες, δεν έχ'. Πεθάναν κι οι παλιοί οι καινούρεγ' να... τη Χαλαμαντάραινας τα ζουβγάργια τάχ ένας απ' του Καρπάς', πίσ' στ' Κοκκαλά και κειόνο το έχ' ένας απ' το Καρπάς'.

[απασχόληση σε βαρίτισσα κερά]

...Εμείς είχαν πισ' στ' Κοκκαλά μάντρα και πρόβατα και βοσκότοπο μεγάλο, είχαν και τ' Αριστώ μνιαν αυτή ένα σπίτ' απάνω και κάτω, και κάτω κάμναμ' τα γάλατα , τυριά τα κάμναμ', κι απάνω κ'μούμασταν, είχαν, είχαν μάντρα μεγάλ'. Είχαμ' τσοπάν' φύλαγε τα πρόβατα, από μ'σό τον πληρώναμ' τον τσοπάν'. Με τ' αφεντικό. Έχομ' περάς' από αυτό το δρόμο, ο παππούς, είχαμ' μια φοράδα άσπερ', μια ψαριά, κι ήβγαινε από δω απ' τ' Λαγκάδα πούναι ο δρόμος σαπάν' 'σαπάν' κι από πίσω ήταν η μάντρα. Κόβαμ' δρόμο πίσ' απ' τα β'νά.

[η μετάβαση σε δικά τους κτήματα]

...Ύστερα τα Τσμαντριγιάνκα νοικιάζαμ' και καμπόσα τσαγίρια, τάχαμ' μοναχοί μας τα πρόβατα εδώ κοντά. Τώρα τελευταία τα είχαμ' με το νοίκ' τα χωράφια τα Τσ'μαντριγιάν'κα τα νοικιάσαμ'.

...Τότε ήνταν καλά, τώρα αχρήστεψεν η δ'λειά μας Γιώρεγ'.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ, ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ – ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ	
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΗ	
ΦΥΛΟ:	ΑΝΔΡΑΣ ☒ ΓΥΝΑΙΚΑ ☐
ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΤΡΑΤΑΡΕΛΛΗΣ ΧΡΗΣΤΟΣ
ΗΜΕΡ. ΓΕΝΝΗΣΗΣ	1952
ΜΟΡΦΩΣΗ:	ΓΕΝΟΣ: — ΤΟΠΟΣ ΓΕΝΝΗΣΗΣ: ΒΑΡΟΣ ΛΗΜΝΟΥ
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ:	ΑΛΛΑΓΗ ΕΠΑΓΓ.: οχι
ΤΟΠΟΣ ΔΙΑΜΟΝΗΣ:	ΒΑΡΟΣ ΛΗΜΝΟΥ
ΕΓΓΑΜΟΣ:	ΕΓΓΑΜΟΣ ☒ ΑΛΛΟ ☐
ΜΟΡΦΩΣΗ:	—
ΟΝΟΜΑ ΣΥΖΥΓΟΥ:	ΣΟΥΝΙΩ
ΗΜΕΡ. ΓΑΜΟΥ	1978
ΑΡΙΘ. ΠΑΙΔΙΩΝ:	3
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ	
Τίτλος Συλλογής:	ΕΞΑΠΛΩΔΕΣ
Αριθμ. Συνέντευξης:	136
ΗΜΕΡΟΜΗΝ. ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ:	11/11/15
ΜΕΣΑ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗΣ:	Αριθ. Ταξινόμησης: Θέση: voice recorder mini disk: — DVD: —
ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ:	
Απομαγνητοφώνηση:	25/3/16
Φωτογραφικό υλικό:	οχι
Άλλο:	
ΘΕΜΑΤΑ:	ΚΕΧΑΠΛΑΣ, ΖΕΥΓΑΡΙΑ, ΙΔΙΟΚΤΗΤΕΙΣ ΠΡΟΙΟΝΤΑ -
ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΘΕΜΑΤΙΚΩΝ ΚΑΤΗΓΟΡΙΩΝ:	ΠΑΡΑΘΕΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ.
ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ:	
ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΡΕΥΝΗΤΗ	
ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ ΕΡΕΥΝΗΤΗ	ΥΠΟΓΡΑΦΗ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΗ
ΓΙΑΝΝΗΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ.	

Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Χρήστο Τραγαρέλλη, αρ.Α 36 (11/11/15)

Η συνέντευξη γίνεται στη μάντρα του Χρήστου, παρουσία των παιδιών του. Ακολουθώντας την παραδοσιακή κτηνοτροφία προβάλλει μέσα από το λόγο του την κεχαγιάδικη ταυτότητα, και μιλά ξεκινώντας από τα παιδικά του χρόνια για τις συνθήκες ζωής του κεχαγιά στη μάντρα αντιπαραβάλλοντάς τες με τον σύγχρονο κεχαγιά. Ο λόγος του μνημονεύει τους προγόνους –κεχαγιάδες της κοινότητας και αρθρώνεται από τα κάτω. Κομπάζει για τις εκτάσεις που καλλιεργεί μέχρι σήμερα και αποδοκιμάζει τους συγχωριανούς κεχαγιάδες που μετανάστευσαν αναζητώντας νέες εργασίες. Προσπαθεί να αιτιολογήσει τη δημιουργία μεγάλων περιουσιών και την αδυναμία των κεχαγιάδων. Σταματά την αφήγησή του με την ολοκλήρωση της μετανάστευσης, τον εκχρηματισμό της τοπικής οικονομίας και τη μεταβολή των αγγαρειών, των υποχρεώσεων της οικογένειας του κεχαγιά έναντι του αφεντικού.

Χρήστο; Για πέ με τι ήδαν οι κιαχαγιάδες.

- Οι κιαχαγιάδες ήδαν πού έχ'νε τα πρόβατα, που γυρίζ'νε, λέjντεν κιαχαγιάδες. Γιωργοί, έναί άλλ' π' δεν έχ'νε πρόβατα που γυρίζ'νε με τα βόδια και ζοβγαρίζαν' κεια τα χρόνια.

και κείν' κιαχαγιάδες τς λέγαν';

-Ναι! Λέγαν' τότε κιαχαγιάδες γιωργοί, κιαχαγιάδες... και πέντε πρόβατα ναν είχες και ζουβγάρ'ζες κιαχαγιάδες λέjνταν.

Έπρεπε να είχαν και ζοβγάρ με τα βόδια;

-Με βόδια, ζοβγαρίζαν' με τα βόδια, τόσα χωράφια με τα βόδια τα ζοβγαρίζαν'. Τα πρόβατα τότε δεν είχαν πουλλά κουπάδια, κουπάδια είχαν πουλλά αλλά όχ' τόσα πουλλά πρόβατα που έχομ' μεις τώρα, τα πινακόσια που έχομ' τώρα, άλλος τετρακόσα κι άλλος τα εφτακόσα. Τότε ήδαν, κεια τα χρόνια ήδαν, είχαν άλλος... το πιο μεγάλο το κοπάδ' ήδαν κατό πρόβατα, το πιο μεγάλο. Γυρίζαν' οι πά.... Μ' αυτά ζούσαν παλεύαν αλωνίζαν κι βάζαν τ' δκάν' να, να βγάλ'νε το κθάρ,του θιρίζαν' μι του γρόθο, μι του χερ' του θιρίζαν. Του βάζα'ν ύστιρα... Τα μαζόβαν πισ' απ' τ' δκάν', του πιλχνούσαν, του πιλ'χνούσαν' για να του τσβαλιάσ'νε. Καμνιά φουρά τς έκμανεν και καμιά φουρτούνα, καμνιά βρουχή γιρί κι τς τόπαιρνεν..... κι αλουνίζαμ'... Μας παίρναν' δέκα τα εκατό που πλερώναμ', δέκα τσ'βάλια σέπαιρνε ένα.

Και ποιός το έπαιρνε αυτό;

-Αυτό το έπαιρνε αυτός που είχεν d γουμπί....d βατόζα. Πατοζέρς. Φερειπείν ας πούμε ου Ζαφείρς ου Κριαρής πούχε d γουμπίνα τότε. D Βατόζα είχαν ου Ζαφείρς ου Κριγιαρής, είχαν γουμπίνα και d βατόζα και γιρίζαν', και παίρναν' αυτά. Ο κόσμος μ' αυτά ζούσαν αγόρε μ' κεια τα χρόνια.

Και τα χουράφια;

-τα χουράφια τα ζουβγαρίζαν' με τα...

Τα νοικιάζαν η ήδαν δκά τς;

-Τα νοικιάζαν! Τα νοικιάζαν! Ζουβγάρια...από δώ! Από δώ! Ήρχεδαν κι απ του Καρπάς' κι νοικιάζαν, ου Αργύρς ου τσιρβούλους, ου Ποτκός ο Αργύρς ου Ντίνιας ου Χαράλαμπους, ημείς ... άλλ' φέγναν', κι 'γω ου ίδιους ου Χρήστους ου Τραγαρδέλλς πήγινα στου Σκιοπέτρου και νοίκιαζα στα Λύχνα μέρος για να ζήσω τα ζά μ.ο καθένας του νοίκιαζεν' λίγ' είχαν δκά τς. Ούλα τα νοικιάζαν', κι ου Στρατής ου Παπαγιαννιάκ'ς νοίκιαζεν ου άθρουπος είχε καμνιά κατοστή προυβατίνες κι μ αυτά ζούσεν.

Και Χρήστο που τα νοίκιαζεν;

- Του 'διοκτήτ. Μας ήλεγεν ας πούμε ήδαν τ' Γιώργο ήδαν τ' Γαρόφαλ τ' Γιαννέλ' //λες τ' Λαγού εσύ τώρα (μιλά η κόρη του)// τ' Λαγού! Και πήγαινα στου Λαγό και του νοίκιαζα. Δγιο χλιάρκα είχα το βοσκότοπο και τα πρόβατα. Άλλος πλέρωνεν δγιο τρακόσα ευρώ άλλος...τότε ήδαν χλιάρκα!

-Τς Χαλαμαντάραινας το ζουβγάρ με τι το νοικιάζαν; Με φράγκα ή με είδος;

-(γελά) Με είδος! Με είδος! Τεμσάρκο! Τεμσάρκα! Αν έκανες δέκα τον' παίρνετε 'πο πέντε , βγάζ'τε τς σπόρ. Ας πούμε έβαζα 'γω τς σπόρ; Έβαζα...ειχα ας πούμε ένα δόνο σπόρο, έπρεπε να βάλω 'γω τα πεντακόσα κι η Χαλαμαντάραινα τα πεντακόσα. Αυτό λέγεται τεμσάρκο. Πρόβατα τεμσάρκα! Που κάμνε ας πούμε φερειπείν ιγώ ήμνα μες στο Σκιοπέτρο κι είχα τα ζδεροκέφαλα που λένε , 'πο μσά μσά.

Με αυτόν που είχε τα χωράφια;

-Ναι. Έτς! Κεια τα χρόνια δγιέτς κάμναν. Ου μπάρμπας ζιμ ου Στρατής είχεν τ' Ραφτόπολ' το μέρος τούχε τιμσάρκα τα πρόβατα. Είχιν πηνίντα ου Ραφτόπουλους κι πηνίντα ου μπάρμπας γίνταν κατό. 'Πο πενήντα βάζαν.

Κι άμα ο Ραφτόπουλος, δε κάμναν άλλο χρόνο ύστια το ζοβγάρ τα πρόβατα τι τάκαμνεν;

- Τα χωρίζαν.

Και τι τάκμνεν ο Ραφτόπουλος!

-έμπαινεν άλλος κιαχαγιάς πήγινεν τότε πήγιναν άλλ' κιαχαγιάδες.

Δηλαδή κάθε χρόνο και διαφορετικό είχεν. Μπορεί και να μην ήταν και διαφορετικός!

- Ναι, μπορεί να έκαμνεν όπως έκαμεν κι ο σχωρεμένος ο Δούκας δεκαπέντε χρόνια! Με τ' Ραφτόπουλ'. Δεκεί ! Δεκαπέντε χρόνια... Δεκεί γέρασεν.

[...] Αλλά δε δάβοσκεν αυτός που τάχεν! Ο κιαχαγιάς τάβοσκεν!

-Αυτός που τάχεν τα νοίκιαζεν! Ο κιαχαγιάς τάβοσκεν ούλα! Αυτά. Φερειπείν ούλ' 'δω μέσα, κι ο Μπηκρίς που νοικιάζ', νοικιάζ' ας πούμε απ' του Κουτζούμ' τον Αθανάσ', τ' άλλο τ' άλλο που νοικιάζ' κειός ο Μπηκρίς τα βόσκ'. Έχ' ο άθρωπος τα πρόβατα τ' έχ' τς αγιλάδισ τ'. κεια τα χρόνια ήδαν δαυτά και μέχρι τώρα γίντι αυτό το πράμα. Μέχρι τώρα.

- Κι του ζιβγάρ πόσα στρέμματα είχε;

-Ε, φερ' ειπείν είχε 'κατό στρέμματα, πινήντα στρέμματα, το πιο μεγάλο ήδαν διακόσα στρέμματα. Φερ' ειπείν το πιο μεγάλο! Ο Πετράς είχε καμιά κατοστή στρέμματα τότε π' το πούλσε και το 'χε ο Ραμαντάνς, τούχε κι ου Ψυρούκς τ' Πετρά, τόχαν κι απ' τς Σαρδές το είχαν... ου Ψυρούκς του είχε ο Δημητρός τότε τ' Πέτρά. Τούχε κι ο Ξαδερφός ζιμ ου Γιαννέλς περάσαν πουλλοί περνούνε, μη νομίζς ένα και δυό. Ύστια απ' του Γιαννέλ' του πούλ'σεν το μέρος και το πήρεν ου Μπικρής και τάχ' τα χουράφια.

Κι είχεν κι χουράφια καλά;

- Χουράφια καλά! Καλά χουράφια! Ου βοσκότοπος είχε και 'πα στο Πέτρωμα ένα πάν' στο πέτρωμα καμιά κοσαριά στρέμματα, πουλύ δεν είχε. Καμιά 'κοσαριά στρέμματα και το πολύ καμινιά δεκαριά. Χουράφια είχε πουλλά! Χωραφια είχε πουλλά! Κι Σαλαμσάδες, οι Σταματάκ'δες γυρίζαν πίσω δεκεί χρόνια πουλλά και νοικιάζαν, αυτοίν δεν πολυνοικιάζαν, γυρίζαν στα πρόβατα, μαζόβαν τότε 'πο 'δω ποκεί παίρναν' χωράφια απ' τς αδερφές τς και πορεύαν. Τώρα κι ο Χαρκότσκας ου Πέτρος απ' του Καρπας' νοικιάζ'νε μες στου Βάρος τ' Ψωμάρα και ζούνε.. τούτα τ' Λάμπρο, κεια μαζεύντεν διακόσα στρέμματα χωράφια. Το ζοβγάρ' μαζόβντεν διακόσα στρέμματα τ' Λάμπρο. Αυτά εδώ τα μεγάλα τα ζοβγάρια είναι μον' απ' τα Λύχνα τα βοσκοτόπια. Ο Μπρίκος έχ' διακόσα πενήντα στρέμματα βοσκότοπο, τούχα εγώ ΤΡΙΓΙΑΝΤΑ χρόνια, τ' Παλαμδά τούχα καμιά δεκαπενταριά χρόνια και τ' Λαγού τούχα τριά.. τριγιάντα χρόνια τούχα και τ' Λαγού. Μαζόβνταν χίλια στρέμματα δεκεί μέσα ούλα.

Δεν είναι όμως στο ζοβγάρ τα χουράφια ούλα μαζεμένα σε μνια περιοχή.(09, 04).

-όχ! Τα χωράφια εδώ στα Λύχνα είναι σχεδ'goudά goudά, δεν εναι ούλα ένα, είναι βέντε στρέμματα εδώ, δέκα στρέμματα εδώ, από δου απ' του σκουλειό απ' τα Λύχνα άμα πιάσες μέχρι στου Τυρουκομείου δεκεί στ' γέφυρα είναι ούλα τα χουράφια τ' Λαγού μαζωμένα και 'πο πίσω απ' τουν Άγιου Γιάνν' έχ' άλλα πάλε καμιά δεκαπενταριά στρέμματα μαζομένα ικεί. Ου δρόμους τα χουρίζ'. Έχ' ου τότε ου, ιδώ στ' Βρίκου του μέρους του 'χε παλιά του 'χεν ου Μπουράλλιας που λείνταν τούτο τη τ' Φώτ' τ' θείους, σης γιαγιάς σ //αι// ε ου αδερφός τς Παναγιώτς λείνταν Μπουράλλιας, κι είχε τα πρόβατα τς Χαλαμαντάραινας, του Σκιοπέτρου, τ' Βρίκου του μέρους τάχαν τεμσάρκα τα πρόβατα, τότε δεκεί. Ου κόσμους π'νούσεν, έπρεπε να πάνε να βρούνε χουράφια να νοικιάσ'νε να δ'λέψ'νε.

Χρήστο είχε και μάντρα μες στου ζοβγάρ;

-Είχεν! Ναι! Μαδρούδες.. μη ψάχενς μαδρούδες τώρα, τωρινές, 'πα στο Σκιοπέτρου είδες, είναι μνια μαδρούδα για 'κατό πρόβατα, 'γω τα δ'κά μ ήδαν beδακόσα// που να μπούνε μέσα// που να μπούνε. Μές στ' Βρίκου του ίδιου πάλε, 'γω έφκιασα ένα χαγιάτ' κι τάπαιρνε κομμάτ', όχ να μι πεις ότι κ'μούδαν κι μέσα. Ίσα ίσα που αρμέγαμ' και baggiάζαμ' απ' τ' βρουχή.

Κι γάδαν και ο κιαχαγιάς εκεί στ μάντρα;

-Παλιά γάδαν' στ μάντρα οι κιαχαγιάδες! Στα καλύβια! Είχε καλύβια μαθέ! Πά! Οι κιαχαγιάδες οι τωρινοί δε μέν'νε στις μαντρες. Οι παλιοί μέναν στα μάντρες!

Κι οικογένεια; Η μον εκείν;

- Κι η οικογένεια.

Χ'μώνα καλουκαίρ;

- Χ'μώνα καλουκαίρ'! 'Πομέναν' στις μάντρες τότε! Τώρα μη γλέπς οι τωρινοί οι κιαχαγιάδες μός σκοτ'νιάζ' γλέπ'ς άρντε να φύγομ' μη χάσομ' το ούζου, παλιά απ' τ' μαύερ τ' πύχτα έφεγενεν ου κιαχαγιάς, απ' τς τέσσερ'ς του πρού κι ήρχινταν στα δέκα του βράδ και τάβαζαν κεια τα χρόνια. Δεν ήδαν όπως τώρα περγιορ'ζμένα και τα ρίχεν'ς μέσα και γελ κέφεμ' γελ, κατάλαβες;

κι τ μάντρα όταν νοίκιαζεν αυτός που είχεν του ζιβγάρ πήγινε ύστερα στ μάντρα;

-Αυτός; Ε..... ήρδα, τον ήλεγα ιγώ, έπεσεν η μάντρα έλα να δεις. Ε τν έφκιαξα. Πήγα με το Χαράλαμπο τον Αδάμ κι τ' φκιάσαμ, έπεσε παραλίγο με πλακώσ'! Έσπασε το μακάσ'. Άρμεγα μέσα και παραλίγο με πλακώσ'. Αν'ξα τ' βόρτα και φύγαν' τα πρόβατα! Κι ήρτεν ου Αδάμς κι του φκιάσαμ'. Κειο που φκιάσαμ' με τον Αδαμ ζει, κειάνα που δε φκιάσαμ πέσαν ούλα ρ'μάξαν (γελά). Παν δεκεί, δεν έχ' τίπουτα τώρα.

Δεν ήρδαν αυτος ο Ραφτόπουλος; Στ Μύρινα δεν έμενε;

- Ο Ραφτόπουλος δε βατεί! Δε βάτ'σε! Να τα παιδιιά τ' ήρταν φέτος να διγιουνε για να τς τα κάν' μπαμπάτς συμβόλαια ήρταν δγήκαν λέγω θέλ'τε να σας δείξω τ' μάντρα; Όχ! Όχ! Όχ! Λένε φτάν'νε! Είχεν αγάθια!που να πάνε! Μεσ στ' αγάθια! Δε μοιάζ'νε μεις μοδέρνομ' παντού. Ου Ραφτόπουλος μαζόβντεν καμινιά 'κατοπενηνταριά, διακόσα στρέμματα.

Χρήστο και πώς τα κάμαν τόσα πολλά χωράφια;

-Βρήκαν, τα κάμαν, τα βρήκαν απ' τς Τούρκ τα βρήκαν που; Τα βρήκαν... τότε μερνούσαν' οι Τούρκ' είδες που γράφτνε τα συμβόλια καμινιά φουρά τούρκ'κα στρέμματα; Ε αυτά τα στρέμματα απ' τς Τούρκ' τα βρήκαν' μικροί... γιατί γράφτ καμιά φουρά τουρκικά ας πούμε δέκα στρέμματα κατάλαβες; Γιατί δε γράφτ' ας

πούμε τώρα που κάμνομ' 'μεις συμβόλια και λέμε ένα δγιο πέντε στρέμματα, δε λέμε τουρκικά. Τα παλιά τα χρόνια ετς ήδαν τα βρήκαν' τα χουράφια. Άλλ' απ' τς Γερμανοί τότε που πήραν τούτος ιδώ ου.... Απ' τη Πλάκα ου Καφαλτής που έχ' χίλια στρέμματα μαζόβντεν κειος τα πήρεν από δω κι απου κει τα χουράφια. Έχ' μαζομένα, έχ' πηνίντα στρέμματα 'κατό στρέμματα, ήδαν τσιφλικάς, έχ' πουλλά ζα και μέχρι έχ' πιντακόσα ουχτακόσα κιφάλια πρόβατα ου καφαλτής. Πά ζντμπάλα κεια τα χρόνια, κι τώρα έχ' αλλά καμιά τατρακοσαριά πεντακοσαριά, κεια τα χρόνια είχαν στα Καλογερ'κά που λένε είχαν βουσκουτόπια είχαν μάντρες μες στα Καλογερ'κά, τα καλογερικά που λένε είχαν μάντρες, μιγάλες μάντρες! Πήγα μνια φουρά κι εγώ κι τς είδα μι του Χριστουδούλου, μιγάλες μάντρες μες στα Καλογερκά, δεκεί χτυπούσαν ου κόσμους που να πάνε; Δυστυχούσαν ήδαν, δεν είχαν φύγ' ου κόσμους Γιώργου τότε, ύστερα αν'ξεν Γερμανία, η Αυστράλια κι φύγαν' κι 'λαττώσαν, τότε ο κόσμους π'νούσαν! Ζουβγαρίζαν μι τα βόδια, ρίχναν καλαμπόκ κ'κίζαν αρβύθια ρόβ!

Χρήστο; Είχε κι αμπέλ του ζουβγάρ μέσα;

-ε κανένα είχαν κι αμπέλ' Ραφτόπουλος είχαν κι αμπέλ' κεια τα χρόνια. Τς Χαλαμαντάραινας τ' αμπέλ' γουδά (ήταν)

Και ποιος το καλλιεργούσε;

-Ου κιαχαγιάς....

κι dbήγαινε όλο το καρπό ή το μσό κι από κεί;

- ε αναλόγως! Dbήγαινε το μ'σό. Το μ'σο dbήγαινε, dbήγαινε το μ'σό, κι ο Αδάμς ο Λάμπρους που είχαν τς Μαυριδόγλενας τς γριγιάς τα χουράφια ούλα τεμσάρκα, ούλα μ'σα μ'σά, δεν ήταν τώρα που νοικιάζαν παλιά, μ'σα μ'σα ήδαν, τεμσάρκα ήδαν οτ' έβγαζες το μ'σό! Αρνιά έβγαζες, γάλα έβγαζες, μαλλιά; Τότε τα μαλλιά τα παίρναν'! Οτ' έκαμνες ούλα μ'σα μ'σα. Αυτά ου κόσμους Γιώργου κεια τα χρόνια.

Και κείν πούχαν τα ζευγάρια ήταν πιο καλά; Που τα νοικιάζαν;

-έ αυτοίν' ήταν οι τσιφλικάδες, είχαν, τα βαστούσαν, δεν ήταν όπως εμείς πούμαστι φτουχοί. Είχαν....

και τι; Φερόταν με καλό τρόπο τς κιαχαγιάδες;

-έ...φερόταν... και με καλό είχε και καμπόσα στραβόξ'λα. Τούτος εδώ ο Δούκας που ήταν εδώ στ' Ραφτόπουλου κειά τα χρόνια είχε πουλλά χρόνια, κι ήρταν οι Γερμανοί κι είχαν ένα ντενεκέ λίρες και τς τον έδωκε ο Ραφτόπολος το Δούκα να τον κρύψ 'να μη στ'ν πάρ'νε οι Γερμανοί τς λίρες, ένα ντενεκέ. Και στ'ν έκρυψε ο Δούκας κι όταν φύγαν οι Γερμανοί πήγεν και σην έδωκεν. Οδούκας ήταν ψυχαρακ' δεν ήταν πονηρός. Κι ακόμη το λέγ' ο Ραφτόπολος ο Γιώργος, δώκαμ του Δούκα ένα ντενεκέ λίρες και μας τς έκρυψε. Κι όταν τηλίωσε οι Γερμανοί και φύγαν τς έδωκεν.

το παρασπόρ τι ήταν;

- Παρασπόρ' έχ'ς ένα χουράφ όπως έχ'ς εσύ κατ κειενά είναι παρασπόρες το καν'ς ισί! Ου ιδιοκτήτς. Παρασπόρ. [...] κα στον Άγιο Στράτ του χουράφ' ήδαν παρασπόρ' τ αφεντικού.

Και τι το έσπερνες;

-να το έσπερνες καλαμπόκ',ε κ'θάρ' στάρ'...

και το έπαιρνε όλο τ αφεντικό;

-όλο τ' αφεντικό!ήδαν παρασπόρ'!

ήταν μεγάλο το χωράφ; Ή ότ νάναι; Καλά χωράφια;

-μεγάλο βρε! Δέκα στρέμματα ήδαν.

πήγαινες και συ παρασπόρ;

-πήγαινα και εγω για! Όταν σε λένε θα με κάν'ς ένα παρασπόρ!

κάθε χρόνο πήγαινες;

-Κάθε χρόνο!

και το γυρεύαν;

-βέβαια!!! Αυτό το γυρεύαν'! Το ξεγυρεύαν'!

το σπόρο ποιος τον έβαζε στο παρασπόρ;

-το σπόρο τον έβαζα εγώ ο κιαχαγιάς!αλλα όταν έκαμνες τον σπόρο τον κρατούσες. Όταν τον αλών'ζες και πήγαινες.. έ αφεντικό σ' ήφερα το καρπό, κράτ'σα κι δγιο τσ'βάλια το σπόρο φερειπειν.

κι του ταγίν;

-του ταγίν...κάθε τόσο, κάθε βουμάδα πήγινες κανε δγιο τυριά φρέσκα,κανε δγιο κελά γάλα τ' αφεντικό κανε...

ναι αλλά δεν είναι τεμσάρκα...

-Τεμσάρκα είναι! Αμα ταχ'ς μι του νοικ' δε πας ότα είναι τεμσάρκα τότε τ' μπάς! [...]
ε τουν πάς! Αυτά ήδαν παλιά τα ρουσφέτια κι τ' αφεντικό του παγαίναν. Τότε τς παγαίναν. Μαζεύαν ρουσφέτια. Ρουσφέτια τ' αφεντικού.

κι κεχαγιάς ποιος γίδαν όποιος νάδαν;

-ναι ρε παιδί μ. τώρα φερ' ειπείν ισί ήθελες να γιν'ς γιωργός ήπερνες δγιο βόδια πεντεξ' πρόβατα κι γίνεσ'νε κιαχαγιάς κεια τα χρόνια, ξικινούσες ζουβγάρ' κι έμπαινες μες στου κύκλου.

στουν κύκλου;

Ναι στουν κύκλου.....φερ' ειπείν τώρα μπήκισ σι τώρα κιαχαγιάς, ένας αγόρασεν τώρα πρόβατα κι γίν' κην κιαχαγιας, αλλα δεν είναι πετσωμένος 'πως είμαστε μεις...

κι ου μπαμπάς ήδαν κιαχαγιάς;

-κι ου μπαμπάζιμ απ' τα μικρά τ' τα χρόνια... κιαχαγιάς ου μπαμπάζιμ.

και που είχεν ζουβγάρ;

-ζουβγάρ είχεν του Σκίοπετρου που είχα 'γω κι ίστιρα ήρτεν ιδώ κι απ του Σκίοπετρου κι αγόρασεν μια μάντρα, τούτεν' τ' μάντρα κι τάχεν μοναχός τ' τα πρόβατα ου μπαμπάζιμ, καμιά κατοστή πρόβατα 'δω τάχεν τούτεν' η μάντρα ιδώ

ήταν μάντρα, χαγιάτ, κι τάχαν. Κι ου Στρατής ου Παπαγιαννάκης είχεν με τ' Χαλαμαντάραινα κιαχαγιαλίκ χρόνια. Κι έφεγνε από δω και πήγαινε με το γάδαρο σ'τ Κοκαλά.[...] παρακιρού μέναν πίσω δεκεί. Έχ' σπít' τς Χαλαμαντάραινας τ' μάντρα. [...] κεια τα χρόνια τάχεν κι ο Δημητρός ου Κουτζούμ'ς, πόσα; Δεκαουχτό χρόνια! Τα 'χεν ου Δημητρός ο Κουτζουμ'ς τς Χαλαμαντάραινας τα χουράφια. Τ' Κουκαλά τάχαν άλλ'...

Ναι αλλά δω δεν έχ βοσκότοπο!

-Εδώ έχ' έναν πόχωμ' μείς βοσκότοπο καμιά κοσαριά στρέμματα δεκεί.

Ε ναι! Αλλά όταν είχαν τα πρόβατα πς στ μάντρα πώς τα φέρναν τα πρόβατα πα στο βνο;

-Δε τα φέρναν δεκεί! Τάχαν πίσω δεκεί τα πρόβατα. Τούτο το μέρος τάχαν πο δω το κιαχαγιά. Ο κιαχαγιάς που 'χε τούτο το ζοβγάρ' είχε και το βοσκότοπο τούτο.

Και τι τ παγαίνουν;

-Τ' παγαίνουν! Να! Ο Κουτζούμ'ς τάχε τότε τιμσάρκα ότ' να βγάλ' 'πο μσά, είχεν πεντέξ' πρόβατα ο Κουτζούμ'ς καμιά δεκαριά αλλά δε τ' δώκεν αρνιά γιατί δε τάχαν τα πρόβατα τεμσάρκα! Μον' τα χωράφια! Αλλά πήγαινε όμως κανέ τυρί, κανέ κομμάτ' γάλα τ' πήγαινε.

-[...] παγαίνουν και φ'λάγαν δεκεί π' θαν αλωνίσ'.... Παγαίνουν δεκεί που έβαζεν κι ου Βασίλαρος τριφύλ' και φ'λάγαν δεκεί, δε χωρίζαν'! Να μη πάρ'ς ούτε ένα τέτοιο.... Τώρα τώρα είναι γεράσαν' κάμαν δεν έχ'νε... δε πάνε τώρα...

Είχαν αλλάξ πουλλοί κιαχαγιάδες οι Πατρούλες;

-Ουφ....κι 'γω πήγα δγιο χρόνια κι έφγα μ'σόχρονα. Όσοιν' είχαν τα χουράφια... δε τα δίναν' ούλα τα χουράφια... είχαν από πέντε έξ' χουράφια δίναν ούλ'. Μόν' το ζουβγάρ' του μιγάλου είχεν ένας. Τ' άλλα τα σκόρπια τα δίναν..

Πόσα στρέμματα ήταν τα άλλα τα σκόρπια;

-Τα σκόρπια ήδαν καμινιά σαρανταριά στρέμματα.

Και κειάνα τεμσάρκα;

-Τεμσάρκα! Βέβαια!

Και κείν τον καρπό τι τον κάμναν ύστερα;

-Τον π'λούσαν! Τον παγαίναν στν ένωσ' τότε που μαζόβαν, τον πλούσαν'. Είχαν τα πρόβατα, έπρεπε να βγάλ'νε τς ταγές για τα πρόβατα τα τεμσάρκα.

Πόσα πρόβατα είχαν;

-Η Χαλαμαντάραινα καμιά 'κατοστή! Καμιά κατοστή πρόβατα η Χαλαμαντάραινα!

Και πότε αλλάζαν κιαχαγιά;

-Ο κιαχαγιάς αμαν έκαμνε τέσσερα χρόνια ήθελεν να φύγ, έπρεπε να χουρίσνε τα πρόβατα, μ'σα από δω μ'σα από κει. Και να πάρ' κι ο κιαχαγιάς, αυτός π' θα παραλάβ'. Φερ' ειπείν θα παραλάβ' ο Βασίλαρος, θα μπα να μελετήσ'. Θα δjeί και το ένα το κοπάδ θα δjeί και τ' άλλο. Ναι... θα δjeί και θα μπεγεντίσ'. Τώρα δε μπορεί να πει....εκτός κι αν τα βάλ'ς σκοτνά μες σε μια άλλ' μάντρα και θα πει «απ' τν αχερών τα πρόβατα». Κι είχε ούλο τς παλιές.

Ναι κι άμα είχαν ούλα τα παλιά αυτουνού που είχαν του ζουβγάρ;

-Αυτός που είχαν το ζουβγάρ μπορεί να ήδαν ούλα παλιά αλλά τόσα χρόνια ο κιαχαγιάς έπρεπε να τα ανανεώσ', κράτje αρνιά!

Απ τ τσέπε τ τα έκαμνεν;

-Όχ' απ' τα πρόβατα. Ας πούμε φερ ειπείν πενήντα πρόβατα βάλαμ' πενήντα πρόβατα θα χωρίσομ' 'πο 'κατω, και παραπάν' να ήδαν τα χώρ'ζεν ο κιαχαγιάς κρυφά και τα χώρ'ζεν αλλού να μη τς τα δωκ' τ' αφεντικό.

Κι ύστερα με τς Συνεταιρισμοί δηλών κι ο κιαχαγιάς δηλών και τ αφεντικό;

-Βέβαια! Κι ακόμα δηλών'! Πρόβατα η Χαλαμαντάραινα. Αφού όλ' τα νοικιάζ'νε όλ' τα δηλών'νε. Αλλά παλιά δεν είχε επιδοτήσεις παλιά, παλιά δεν είχε επιδοτήσεις. Απ' το ογδόντα και μετά ήρταν οι επιδοτήσεις, ο κόσμος δε ταγίζαν όπως ταγίζ'νε τώρα τα πρόβατα. Τότε τι νομίζς ταγίζαμ', το φράγκο και το κ'θάρ', ούτε καλαμπόκια ούτε τίποτα πούχεν όπως έχ' τώρα.

Πόσων ήδαν οι κιαχαγιάδες μές στο Βάρος;

-Μες στο Βάρος είχαν, οι Χαράφ'χηδες, ούλ οι Χαράφ'χηδες είχαν πρόβατα ου Αδάμς, ου παππούς ζιμ ου Γιαννέλ'ς είχαν καμπόσα πρόβατα. Είχαν πουλοί, αλλά όχ 'πολλά, πηνίντα εξήντα. Ήρτε εποχή που δεν είχαν Λαμπιργιάτκο να σφάξ'νε, ήταν πείνα, ψοφήσαν.

Το πρόλαβες;

-Γω δεν το πρόλαβα αυτό, άκομνα π' τα λέγαν οι παλιοί. Είχεν αθρώπ' το Πάσχα π' δεν είχαν αρνί να σφάξ'νε το πάσχα, το Πάσχα κεια τα χρόνια. Δεν είχαν... χάσαν τα πρόβατα ούλα απ' το κρύγιο δεν είχαν να ταγίς'νε. Χάσεν' εδώ κι ένας καμάμς που λέγγνταν, είχε εδώ τ' μάντρα τ', ιδώ το σπίτ που φκιάσαν δίπλω δωνά που μέν'νε αυτός ο νίκος, αυτός τα μάντριζεν πiz στο φυλάκιο πόναι οι σπλιές δεκεί τα μαντρίζαν τα πρόβατα κειν ...Καμάμς λέγγνταν τότε..

Το σπόρο Χρήστο που βάζαν,..... ποιος αποφάσιζε τι θα το φτέψνε; Ο κιαχαγιάς η το αφεντικό;

- Ε ο κιαχαγιάς ποφάτζεν! Τώρα ήλεγε, έλεγε θα σπείρω βρώμ'! Κερά! Θα σπείρω βρώμ'! Εντάξ! Θα σπείρ'ς στάρ' για να κάμω ψωμί! Πιο πολλοί βάζαν' στάρ', αλλά πιο πολλοί βάζαν' κ'θάρ' για τα ζα τς. Πιο πουλλοί βάζαν και βρωμ', και βίκο και ρόβ!το πρόλαβες το ροβ; Το ρόβ το βάζαν μόνε για τέτοια.... Για βόδια.

Κι αυτοί που είχαν τα ζουβγάρια που γάδαν; Εδώ ή στ Μύρινα;

-Άλλ γάδαν ιδώ, ιδώ γάδαν, κειν' πούχαν τα ζουβγάρια γάδαν ιδώ! Ου Ραφτόπουλος ήδαν στ' Μύρινα κι στν Αθήνα, ου Μπούρους ήδαν στν Αττική, που είχαν τα ζουβγάρια. Τώρα ύστερα πάν' εδώ που νοικιάζαμ' δεν ήταν ούλα μαζωμένα, ήδαν κουματούδγια κοματούδγια. Πέντε στρέμματα, δέκα στρέμματα, δυο, και τα μάζοβες και γύρ'ζες τα πρόβατα, μη βλέπς τώρα που έναι ξαπολ'τή. Τότε δεν είχαν ξαπολ'τή.

Τα βνά;

-Τα βνά ούλα έτς! Σαν παν' εδώ τα βνα ούλα έναι 'δωτικά. Εν' καθένας, ο καθένας έχ' το τέτοιο τ'. και το νοικιάζαμ' πότε ένα αρνί, μ'σο δοχείο τερί, κεια τα χρόνια. Και τώρα μ'σο δοχείο τυρί, ακρίβ'νε το τυρί, το δοχείο 'πόμ'νε. Και τ' αρνί

πόμ'νε.ήδαν δγιο στρέμματα τσαγίρ' έδινα ένα αρνί,μσο δοχείο τερί. Κεια τα χρόνια δεν είχαν αξία το τυρί. Είχε ένα δοχείο τερί και τοδινες δεκαουχτό φράγκα. Δεκαουχτό φράγκα! Δεν είχε τεροκομείου πρώτα.

Και τι το κάντε το τυρί;

-Παγαίναμ στου Ρουπανίδ στου Μπαλτζή, πούδαν ο αόματος, πώς το λέγαν το όνομα τ', το παγαίναμ' στ' Αντών' το μπαμπά κι αυτός μάζευεν τεριά κάθε βδομάδα, πήγαινα πεντέξ' δουχεία. Τάβαζεν 'πα στου άλογο ου σχορεμένος ο μπαμπάς ζιμ κι τα πήγαινα.

Και τα λεφτά τα παίρνατε μισά με το αφεντικό;

-Όχι τότε δεν ήδαν τα παίρναμ' όλα εμείς. Δεν τάχαμ' τεμσάρκα. Άμα τάχαμ' τεμσάρκα τα παίρναμ', ας πούμε πήραμ' δεκαοχτώ είκος φράγκα παίρναμ' πο δέκα.

Και ποιος αποφάσιζε που θα τα πάνε;

-Ποφάτζα γω ο κιαχαγιάς, ο μπαμπάς ζιμ φερ ειπείν.

Κάμναν και στ αφεντικά δλειές στο σπίτι τς;

-Ναι φυσικά! Τς λέγαν ν' άερτς να με κάν'ς αυτήν τη δ'λειά παγαίναν,

Τι δλειές κάμναν;

-Κάμναν...να... καθαρίζαν καμιά αυλή, βάζαν να σκάψ'νε το σαθύρε τς.

Πήγαινε ούλ η οικογένεια ή μόνο ο κεχαγιάς;

-Ε μον' ο κιαχαγιάς πήγαινε, άμα δεν μόρjιε να παγ' ο κιαχαγιάς πήγαιναν η γ'ναίκα τ' κιαχαγιά και τα καθάρζεν. Ούλ τς καθάρζεν, και το σπίτ. Κεια τα χρόνια, ου κόσμους για να μη τς διώξεις πάντου τα κάμναν μετάνιες δγιετς για να ζήσε'ς.

Ναι Χρήστο αλλά αφού το ζοβγάρ ήταν εδώ αυτοί γιατί μέναν στν Ατσκή; Τα βρήκαν εδώ;

-Τα χαν βρει εδώ και μέναν στν Ατσκή.!εδω ήδαν κι ο Πατέλιας ο Σταύροςείχαν τρακόσα κεφάλια ζα κεια τα χρόνια.

Βόδια δεν είχε αυτός που είχε τα χωράφια;

-Όχ' όχ', ήταν τ' κιαχαγιά τα βόδια ο κιαχαγιάς πήγαιναν τα βόδια κι έπαιρνε τα χωράφια.

Χρήστο και τότε άρχισε να χάν τ σημασία τ με τς κιαχαγιάδες;

-Τς κιαχαγιάδες τότε που βγήκαν τα τρακτέρια. Ο κόσμος είχε κοπεί, είχε κουραστεί κεια τα χρόνια που ζοβγαρίζαν ύστερα πήρε ο Ν'κόλας ο Καράμαλ'ς τρακτέρ και ζοβγάρ'ζεν όλ τ Λήμνο! Πήρεν θεριστική μηχανή κι θέρ'ζεν διματέλια τότε! Κι ο κόσμος ξελάφρυνεν κομμάτ', ύστερα ήρταν πολυτέλειες, δεν είχαν πατόζες...

Πόσα στρέμματα είχε ο μπαμπάς σ;

-Ο μπαμπάς ζιμ είχε τούτο που 'δώκα το Λιάσκα, δεκαουχτό στρέμματα.

Κι είχαν κι ανθρώπ που είχαν πιο λίγα στρέμματα;

-Πολλοί! Πολλοί! Τότε και με είκοσ' στρέμματα ζούσαν! Τα παλαεύαν με είκοσ' στρέμματα να ζήσ'νε. Βάζαν μπαμπάκια. Τότε δεν είχαν φράγκα να ζήσ'νε Γιώργο και γεμίζαν δγιο τσ'βάλια μπαμπάκ και πήγαινες στ' Μαραντώναινα και δεν ήξερες να να μετρήjs και σ' έκλεβε το ψωμι.

Και μπαμπάκ βάζαν και στα ζβγάρια;

--Και στα ζουβ'γάρια!αμ τι! Σαμ...τεμσάρκα!τεμσάρκααα...

-Φερειπειν οι Χαλαμαντάραινες το βάζαν ούλο και μπρος και πίσω απ τ μάντρα μπαμπάκ'. Ου Κουτζουμ'ς το βαζεν πόσα χρόνια μπαμπάκ', άσπρο μπαμπάκ'...!

Δεν τα βάζαν όλα τα χωράφια ένα είδος;

-Όχ! Έσπερνε πενήντα στρέμματα....[....] πήγαιναν και η σχωρεμέν' η μάνα μ' και μάζοβεν.....και τν πλήρωνεν η Χαλαμντάραινα η γριγιά! Τούτα τα μπαμπάκια δε τα πρόλαβεν η Πατρούλα, ήδαν στν Αφρική με τς μαύερ! Τότε που πέθανεν η μάνα τς ήρτεν!

Η Αθηνά ήταν εδώ μονάχα;

-Η Αθηνά η Αθηνά! Κι είχαν δυο πρόβατα και μνία κατσίκια και κάθε μέρα και τ' πήγαινα το γάλα, το πρωί κρεμνούσα πiz απ' τ' βόρτα με το καδελ' κι ήρδαν και τόπερνε.

Τς τάβοσκες μαζί με τα δκα σ;

-Ναι ναι...

Και γιατί φύγαν ο κόσμος στν Αυστραλία;

-Τι να κάμνε αγόρε μ; ιδώ; Ιδώ ήταν φτώχεια. Για δγιε φύγαν κι έρντεν κι λένε πώς ζείτε εδώ; Ρε κοπρόσκ'λα σεις εδώ....ακόμα τα τσερβούλια σας κρέμ'ντεν πiz στ' μάντρα... έρθεν ο σχωρεμένος ο μπάρμπας ζιμ ου Χαράλαμπος ακόμα αμα πας εδώ στ' μάντρα τ' Λάμπρο πόναι η βρύσ' πέρα δωνα στ Στέλλιας τ' μάντρα πέρα δεκεί ένααι ακόμα τα τσερβούλια τ' κι λέγ πώς ζεις ρε αν'ψέ; Ιφτα χλιάρκα γυρεύαν δαν'κά για να φύγ'νε τα παιδιά τς στν Αυστράλια, στν Αμερική στ' Γερμανία ύστερα δουλεύαν ου μπαμπάς τς και τς τα δίναν που τς χρωστούσαν.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ, ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ – ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ	
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΗ	
ΦΥΛΟ: ☐ ΑΝΔΡΑΣ ☒ ΓΥΝΑΙΚΑ	
ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΚΗΡΟΥΚΗ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ
ΗΜΕΡ. ΓΕΝΝΗΣΗΣ 1936	ΓΕΝΟΣ: ΥΠΟΛΙΜΟΥ
ΜΟΡΦΩΣΗ: ΔΗΜΟΤΙΚΟ	ΤΟΠΟΣ ΓΕΝΝΗΣΗΣ: ΣΒΕΡΔΙΑ ΛΗΜΝΟΥ
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ: ΕΡΓΑΤΙΑ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟΥ	ΑΛΛΑΓΗ ΕΠΑΓΓ.: ΝΑΙ
ΤΟΠΟΣ ΔΙΑΜΟΝΗΣ: ΒΑΡΟΛΗΜΝΟΥ	ΑΛΛΑΓΗ ΔΙΑΜΟΝΗΣ: ΝΑΙ
ΕΓΓΑΜΟΣ: ☒ ΕΓΓΑΜΟΣ ☐ ΑΛΛΟ ☐	
ΜΟΡΦΩΣΗ:	
ΟΝΟΜΑ ΣΥΖΥΓΟΥ: ΧΑΡΑΠΑΝΙΔΟΥ	
ΗΜΕΡ. ΓΑΜΟΥ 1952	
ΑΡΙΘ. ΠΑΙΔΙΩΝ:	
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ	
Τίτλος Συλλογής: ΕΡΧΑΣΙΑ ΔΕ	
Αριθμ. Συνέντευξης: 441	Αριθ. Ταξινόμησης: Θέση:
ΗΜΕΡΟΜΗΝ. ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ: 13/11/15	ΤΟΠΟΣ: ΒΑΡΟΛΗΜΝΟΥ
ΜΕΣΑ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗΣ: voice recorder VN-711PC	Αριθ. Ταινιών: - mini disk: - DVD: -
ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ:	
Απομαγνητοφώνηση: 2/4/16	
Φωτογραφικό υλικό: ΝΑΙ	
Άλλο:	
ΘΕΜΑΤΑ: ΕΡΧΑΣΙΑ, ΤΣΟΥΚΠΑΝΗΣ, ΓΑΜΟΣ. ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ, ΣΧΕΣΕΙΣ ΔΥΟ ΦΥΛΩΝ	
ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΘΕΜΑΤΙΚΩΝ ΚΑΤΗΓΟΡΙΩΝ: ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ, ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ.	
ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ:	
ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΡΕΥΝΗΤΗ	
ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ ΕΡΕΥΝΗΤΗ ΓΙΑΝΝΗΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ.	ΥΠΟΓΡΑΦΗ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΗ

Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Παναγιώτα Μπρούμη, αρ.Α 41 (13/11/15)

Η συνέντευξη πραγματοποιείται σπίτι της και μετά από παρότρυνσή μου. Αναφέρεται στην πρώτη της εργασία πριν τη μετανάστευση στη Μελβούρνη της Αυστραλίας, ως βαμβακοεργάτρια στα μπαμπακοχώραφα της Μητρόπολης και ως κιαχαγιαδίνα σε κτήματα από βαρίτικο ζευγάρι. Ο πατέρας της εργάζεται ως τσομπάνης στο κοπάδι της Μητρόπολης και αργότερα σε κοπάδια του Βάρους, παρότι προέρχονται από ορεινή κοινότητα. Μετά το 1964, ο πατέρας της αποκτά κλήρο στη Δάφνη, αγοράζει πρόβατα και εκμισθώνει ζευγάρια, ανελίσσεται έτσι στον κύκλο των κεχαγιαδών. Μιλά για τις σχέσεις που απορρέουν από το μισιακό, ανάμεσα στην κερά και τη γυναίκα του κεχαγια.

[γάμος και μισιακό]

...Κι ύστερα τον κάμαν' τ' προξενιά κι ήρτεν δωνά στ' Ψυρούκου. Κιαχαγιας ήδαν ο Ψυρούκος, γιατί εδώ που έχ' η Αλεξαντρούδα μάντρα, εδώ τάχεν τα πρόβατα ο Ψυρούκος, γιατί μέσ στο χωριό τάχαν τα πρόβατα πρώτα, είχε πολλά, και εδώ που κάτε τ' Αποστολιώ τώρα εδώ κ'μούδαν η Ψυρούκαινα, τα είχαν μ'κρα τα παιδιγιά τς τότε, τότε που κι εγώ ήρτα. Είχα έρτ' κανέ δυο φορές κι εγώ τότε, κι εδώ τότε με κάμαν τ' προξενιά το Διασινιώ να παντρευτώ να καλοπεράσω.

[ο τσοπάνης πατέρας]

...Δε ξέρω πόσα χρόνια κάμαν εδώ, κανέ δυο χρόνια πρεπ' να δαν τρίγια κάμαν; Γιατί είχαν έρτ' κι η μάνα μ' εδώ και γάδαν εδώ που αγόρασεν ο παπάς. Το νοικιάζαν, τώρα πόσο πλερώναν ε' θμούμαι πόσο πλερώναν, το νοικιάζαν, κι ύστερα πήγα στ' Κρηνίδα, πήγαν στν Κρηνίδα και πήραν πρόβατα, και είχαν ένα ατσκιώτκο ζοβγάρ, δεν ξέρω τι το λέγαν, εγώ πάντως πήγα στν Κρηνίδα όταν μας στείλαν να κάμωμ', χαρτί να πάμε στν Αυστράλια, τότε πήγα στ' Κρηνίδα και λιέμναι μέσ τα χωράφια και τς βρήκα να τς χαιρετίσω που θέλαμ' να φύγομ'.

...Να π' σε λέγω εδώ τα είχαν!

[παρασκευή αναγκαίων]

...Και κάμναμ' κλωστή, είδες που σ' είπα που μπλέκαν σκ'νοί με τς τρίχες απ' τς κατσίκες, εδώ που κάνταν τ' Αποστολιώ κάνταν η Ψυρούκαινα, κι η μάνα μ' πιο πάν. Κι είχαν μαζί κλωσ, απ' τς κατσίκες ο Ψυρούκος τρίχες, π' κουρεύομ' τς αυτές, κι ο γέρος βάσταν' κι έβαζεν τα μαλλιά, για να γίν', είχαν κάμ' τον κλώστ', και γω τον

γύρζα γιατί ήξερα, είχαμ κάμ και στο χωριό, κι έβαζε όπως κλώθωμ, τα μαλλιά πέρα πέρα και το έκλωθα και ‘γω μάζευα απά στο κειόνο, σε ένα ξύλο ήταν σταυρός ήταν, και το γύρ’ζα και το μάζευα δεκεί. Και ύστερα το μάζευα και το κάμναμ με τρίγια κάτια για να γίν’ το σκ’νί.

[αλλαγή ζευγαριού]

...Υστερα φύγαν κείν πήγαν στν Κρηνίδα, εγώ έφγα πήγα στν Αυστράλια, από κει και πέρα φαίν’ται αφήκαν τν Κρηνίδα και δώκαν τον κλήρο και είχαν δκά τς τώρα πόσα πρόβατα είχαν δεν ξέρω.

[οικογενειακή περιουσία και κλήρος]

...Είχε δώκ’ τ’ μάνα μ’ ‘ο μπαμπάς τς, είδες που πήγαμ κάτ’ στ Βαναγιά στο Χάρακα, δεν πήγαμ’ εκεί στο Χάρακα είχαν ένα στρέμμα και είχαν και με στ’ Παπιά χαμλά στον γάμπο που ‘χαν τ’ αμπέλ να ήταν μ’σοστρέμμα, ένα κομμάτ’, κι ήδαν όχτω σειρές ήδαν τ’ αμπέλ και πγαίναμ και το σκάβαμ κατ’ δεκεί, δεν είχαν άλλα χωράφια η μάνα μ’ κι ύστερα τς δώκαν τον κλήρο.

...Εικοσ’ στρέμματα τς δώκαν; Πιο πολλά ήδαν, και πίσωδεκεί που τς δώκαν τον κλήρο, πήγαμ’ τελευταία, πήγαμ με τν μάνα μ’ να με τα δειζ’, σαμπως εγώ τα ξέρω; Πιο πίσω απ’ τ’ Χιώτ’. Και μ’ έδ’ξεν ένα καλ’βούδ’ που φκιάσαν, τώρα πόσο να σε πώ; Και πρέπ’ να μέναν το καλοκαίρ’ δεκεί, πρέπ’ να μέναν το καλοκαίρ’ που θερίζαν τα χωράφια.

...Γιατί είπεν η μάνα μ’ μια φορά που πήγαι’ν στο χουργιό να παρ’ ψωμί να πάρ’; Φαγιά να πάρ’; Τι να πάρ’, άντε τώρα συ βάλε συ πήρε παγωτό απ’ τ’ Δάφνη να πάγ’ πίσω δεκεί να το φάγ’ η Φανιά, είναι δυνατό μαθέ να κρατήσ’ το παγωτό;

[ο μισθός του κεχαγιά]

...Θ’μούμαι που δίναν μια αλλαξά ρούχα, να που βάζαν’ στε δλειά, τι ρούχα!π’κάμσου παντελόν’, παππούτσα δεν είχεν, είχε λαστιχένια, τέτοια είχαν βγει τότε, και μια μαντία, χακί, όπως είναι τα παντά, αλλά ήνταν χακί, και με φαίν’τι τς έδινεν τούτος με φαίν’τι τς έδινεν ένα τενεκέ τυρί και τώρα τι άλλο τον έδινεν; Θ’μούμαι τον έδινεν κι αρνί.

...Φτάναν δε φτάναν Γιώργο, πόσα λεφτά τον έδινεν δε θ'μούμαι, αλλά έτς τς πιάναν στο χρόνο, ένα χρόνο. Γι' αυτό κάμνε κειν' τς Παναγιάς που γιορτάζομ' μεις, κειν λένε ένα για τς τσομπανοί, αλλάζαν' οι τσοπανοί δηλαδή τώρα γω εσύ είσαι σε μένα τσοπάν'ς και άμα θέλ'ς και είσαι ευχαριστημένος ούλο το χρόνο κάθεσαι άμα δε θέλ'ς φέγεν'ς και πάς αλλού σ άλλον κιαχαγιά και πληρώνεσαι ας πούμε τι ένα να σε δώκ'νε και φέγεν'ς και πας αλλού..

[ημερομηνία καταβολής μισθού]

...Ανάμεσα το χρόνο, αλλά τώρα πότε... τα ρούχα τα δίναν' μια φορά το χρόνο, μια φορά το χρόνο τα ρούχα. Και που τάχαν τα λεφτά βρε τότε, δεν είχε λεφτά, τίποτε δεν είχαν.

[μισιακά κτήματα]

...Τα είχε πάρ' τ' Φώτ' ο μπαμπάς και μεις είχαμ' πάρ' δυο χωράφια στο Λ'βάδ', που κάμαν' τ' αροδρόμιο τώρα, και το βάζαμ' μπαμπάκ' 4 και 4ήταν, τέσσερα το ένα το χωράφ' και τέσσερα το άλλο. Και το βάζαμ' μπαμπάκ', τούχαμ' τέσσερα χρόνια, και παίρναμ' από μ'σο μεις το δ'λεύαμ' 'πο μ'σο παίρναμ', μ'σο εμείς, η Μαραντώναινα το τρωγε, που π'γαίναμ' να πάρωμ' σαρδέλες, ούλο το μπαμπάκ' κειν' το κράτ'γιεν, ούλο χρωστούσαμ', τέλος πάντων, ήρτε η Πέτρινα τα Χριστούγεννα, και ποιος την είπε να πάς λέει, με φέρ'ς και μένα μπάμιες, μένα, από το χωράφ' πόχωμ'. Ποιο χωράφ' έχομ' μπάμιες λέγω κιγω. Το ένα το χωράφ' τούχαμ, που είχεν π'γάδ', τ' άλλο δεν είχεν τούχαμ ξερό. Και 'πο καμιά φορά βάζαμ' μάνικες και το ποτίζαμ'. Να λέγ', με πήκαν' πόχ' μπάμιες λέει και να πάς να μαζέψεις και να με φέρ'ς κι εμένα. Τ' λέγω κι εγώ δε πάς να τς μαζέψεις να με φέρς κι εμένα; Για να με π'στέψες κιολα. Αφού σε λέγω ότι δεν έχ τέτοια εποχή, Αφού με πήκαν πόχ! Ε σύρε ! συρε και δγιέτο, σύρε και δγιέτο! Ναι και γύρευεν γύρευεν ύστερα το ένα κειόνο πούχε το π'γάδ' που ήδαν τα 4 στρέμματα να το δώκωμ' τ' Φώτ' του μπαμπά, μεις τ' πγαίναμ ποπόνια τ' π'γαίναμ καρπούζα κι λέγ' πιο πολλά με φέρνετε σεις πόχ' τε πιο λίγα χωράφια παρά τ' Φωτ' το μπαμπά. Μεις τούτα έχομ' τούτα σε φέρνομ' από κει και πέρα τώρα ο άλλος τις σε φέρνει δε ξέρω. Θα πάρω λε'γ το χωράφ' να το δώκω τ' Φώτ' το μπαμπά να το σπείρ'. Μπρε!!!! Τ' λέγω κι εγώ! Πόσα χρόνια έβγαζα γω τν αγριγιά με τ' τσάπα, γιατί θα το δώκ'ς; Μεις δε ξέρομ' το σπείρομ'; Δεκεί σπείραμ' το στάρ' και μας κοροιδεύαν κι αγριγιμπρούμ'ς μας κορογίδευεν και μας έλεγεν τι κάμνετε ούλ'

μέρα κάτ' δεκεί και θερίζ'τε και θερίζ'τε και δε τελειών' εμ δε τελείωνε. Προλάβαμ' και σπείραμ' το μ'σό, τα Χριστούγεννα τ' άλλο το μ'σο ήταν ζοβγαρ'σμένο.

...Και μας ηλεγε τότε η Πέτρινα, λέγω τώρα τα παρατούμε π' μας λες να τα παρατήσομ' και θα φύγομ' στν Αυστράλια τ' λέγω κι εγώ. Μη πάτε στν Αυστράλια δεν είναι καλά, ετσενάς αλλιώς, λέγω είναι δεν είναι μεις θα πάμε. Κι όμως δε π'γαίναμ' τι θα κάμναν';

[τσοπάνηδες]

...Μόλις τελειώναν το σκουλειό άντε τσουπανέρια, σε λέει, και μόν' να τρώγ' κάτ' θα το δώκ'νε...

...Κει'ν πούδαν κοντά ήρταν στο σπίτ', κειν' που ήταν μακριγιά μέναν στ μάντρα..

[η εργασία στα μισιακά]

...Λιέμαστε μες τσι δρόμ'. Κι εγώ γύρ'ζα. Είμαστε με το γάδαρο, κ'βανούσαν με το γάδαρο και το άλογο όσوين' είχαν τα δεμάτια που θερίζαν και τα κάμναν θημωνιές να τα αλωνίσ'νε. Κι όπως ήδαν τα χορτάρια απ' τη μνια κι απ' τν άλλ' γατζώναν 'πα στάχυρα που δαν πας στα δεμάτια και πέφταν μες στο δρόμο και μεις λιέμαστε και τα μαζεύαμ' και τα σπούσαν όπως σπούμε το λαφύρ', και τα ρίχναμ' απά στο χερόμ'λο που μας δώκεν η γιαγιά νονά π' λές κι σύ, και τα κάμναμ κουργούτα και τρώγαμ' δεν είχαν τότε δεκεί τίποτα. Η αδερφή μ' π'γαίναν κάθε βδομάδα σε μια... και κείν' είχαν, είχαν αυτοί είχανχωράφια, είχαν πολλά χωράφια και λίρες είχαν τότε και ήφερεν ο... π'γαίναν ζ'μώναν και π'γαίναν η αδερφή μ' μ' έναν πιο πάν' παιδί και περιμέναν που ήθελεν να ξεφουρνίσ' και τς έδινεν 'πονα κλικούδ' τόσουνά κι άμα δε προλαβαίναν και π'γαίναν άλλ' ύστερα κλαίγαν' αφού δεν είχαν ψουμί να φάνε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ, ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ – ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ	
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΗ	
ΦΥΛΟ:	ΑΝΔΡΑΣ ☒ ΓΥΝΑΙΚΑ ☐
ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΠΑΙΔΑΤΣΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΗΜΕΡ. ΓΕΝΝΗΣΗΣ 1950	ΓΕΝΟΣ: —
ΜΟΡΦΩΣΗ:	ΤΟΠΟΣ ΓΕΝΝΗΣΗΣ: ΣΕΡΑΙΑ ΠΗΛΗΝΟΥ
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ: ΣΕΡΓΟ-ΚΑΠΝΟΠΟΡΟΣ	ΑΛΛΑΓΗ ΕΠΑΓΓ.: ΝΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣ- ΚΑΠΝΟΠΟΡΟΣ.
ΤΟΠΟΣ ΔΙΑΜΟΝΗΣ: ΒΑΡΟΛ ΠΗΛΗΝΟΥ	ΑΛΛΑΓΗ ΔΙΑΜΟΝΗΣ: ΝΑΙ
ΕΓΓΑΜΟΣ: ☒ ΕΓΓΑΜΟΣ ☐ ΑΛΛΟ ☐	
ΜΟΡΦΩΣΗ: —	
ΟΝΟΜΑ ΣΥΖΥΓΟΥ: ΜΑΡΙΑ	
ΗΜΕΡ. ΓΑΜΟΥ 1998	
ΑΡΙΘ. ΠΑΙΔΙΩΝ: 5	
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ	
Τίτλος Συλλογής: ΕΚΧΑΣΙΑΔΕΣ	
Αριθμ. Συνέντευξης: 444	Αριθ. Ταξινόμησης: Θέση:
ΗΜΕΡΟΜΗΝ. ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ: 29/11/15	ΤΟΠΟΣ: ΒΑΡΟΛ-ΕΛΑΤΟΚΗΤΟΥ
ΜΕΣΑ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗΣ: voice-recorder MP-HIP	Αριθ. Ταινιών: mini disk: — DVD: —
ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ:	
Απομαγνητοφώνηση: ΝΑΙ, 31/4/16	
Φωτογραφικό υλικό: ΟΧΙ	
Άλλο:	
ΘΕΜΑΤΑ: ΠΑΡΑΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ, ΤΣΟΜΠΑΝΙΤΣ, ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΠΛΙΕΡΓΕΙΑΣ	
ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΘΕΜΑΤΙΚΩΝ ΚΑΤΗΓΟΡΙΩΝ: ΠΑΡΑΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ, ΑΣΚΟΛΙΕΣ, ΕΡΓΑΣΙΑ	
ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ:	
ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΡΕΥΝΗΤΗ	
ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ ΕΡΕΥΝΗΤΗ ΓΙΑΝΝΑΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ	ΥΠΟΓΡΑΦΗ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΗ

Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Γιάννη Καϊδατζή, αρ.Α 44 (29/11/15)

Δύο αποσπασματικές συνεντεύξεις στο σπίτι του κατόπιν προτροπής του. Στα πρώτα χρόνια της ζωής του εργάζεται ως τσοπανέρ' σε γειτονικά, προς το οικογενειακό κτήμα, ζευγάρια, και διηγείται τις συνθήκες διαβίωσης ανάμεσα στον κεχαγιά και το τσοπάνη, στο αφεντικό και τον κεχαγιά. Μετά τη μετανάστευση στην Αυστραλία αποκτά δικό του κοπάδι και εγκαθίσταται στο ζευγάρι της Πάτρας, αφότου αγοράσει σπίτι στην κοινότητα του Βάρους. Συνομιλητές τα δύο του παιδιά, που απαιτεί να παραβρεθούν ώστε να έρθουν σε μία πρώτη επαφή με τη βιοϊστορία του.

[κεχαγιάδες]

...Κιαχαγιάδες.... Οι κιαχαγιάδες λέγαν αυτοί τσοι παλιοί τς αθρώπ' με τς βράκες, με τς σέλες π' φορούσαν κι είχαν μαντριά κι είχαν ζώα, όλ' αυτοί λεγόταν κιαχαγιάδες, τς λέγαμ' μεις.

[ζευγάρια]

...Το ζοβγάρ' ήταν ένα κτήμα κάποιος κιαχαγιάς πούχε ένα κτήμα πούχε πολλά χωράφια, αυτό λεγόταν ζευγάρι, αυτό το ζευγάρι αυτός το νοίκιαζε όταν δεν είχε ζώα ας πούμε ή ήταν γέρος και δεν μπορούσε να τα κάν' το νοίκιαζε σε κάποιον που μπορούσε να το κάν'. Το νοίκιαζε ας πούμε σε μας παραδείγματος χάριν, ή σ' άλλον άνθρωπο, το οποίο εμείς είχαμε βόδια, και οργώναμ' αυτά τα χωράφια πούχε αυτός ο κεχαγιάς και ήταν τιμσάρκα όμως ε! παίρναν 'πο μ'σό και μισό. Κατάλαβες; Δηλαδή οργώναμ' τα χωράφια, βουνά ε! μη φανταστείς κάμπος, βουνά έτσι να πούμε, και θερίζαμε με το χέρι τα θερίζαμε γιατί γινόταν τόσο μία πθαμή, πα στα βουνά δεν είχαμ ούτε λίπασμα να ρίξουμε και τα θερίζαν με το χέρι μαζί πιάναμ κι αγκάθια κι αντραγίδες πά στα χέρια μας, γινόταν χαμός.

[κατοίκηση στη μάντρα]

...Τι κάναμ' το καλοκαίρι εμείς; Το καλοκαίρι όλοι αγρότες που 'ταν στα χωριά, φεύγαν απ' τα χωριά, μαζεύαμε τα παπλώματα, τηγάνια, κατσαρόλες στα γαϊδούρια και τραβούσαμ' για τη μάντρα. Το χωριό άδειαζε. Δεν υπήρχε κόσμος στα χωριά, ήταν όλοι στη μάντρα, τρεις μήνες με τέσσερ'ς για να κάνουν τη δουλειά που σ' είπα. Να θερίσουνε, έτσι, να κάνουν αυτές τις δουλειές. Κι εφόσον μέναμ' στις μάντρες, αφού θερίζαμε μετά αλωνίζαμε.

...Το καλοκαίρ' που σ' είπα όλος ο κόσμος έφεγ'νε για τσι μάντρες. Το γαιδουράκι και ντουγγού για τη μάντρα, κοιμόμασταν εκεί. Έξω, έξω τέσσερ'ς μήνες

κ'μούμασταν έξω, ούτε βροχή, ούτε κρύο, ούτε τίποτα, τίποτα, τίποτα, τίποτα. Κοιτούσαμ' απάνω το Θεό, άστρα, δεν είχε άδειο μέρος να μην έχ' άστρο να πούμε. Ο κόσμος κειάνα τα χρόνια δεν είχε να φάει, τι τρώγαμε, ψωμί από κριθάρι ψωμί, μαύρο. Κι αν είχαμε καμιά σαρδέλα ή λίγο τυρί ήμαστε τυχεροί, πολύ τυχεροί ήμαστε. Ο κόσμος περνούσε δύσκολα, αλλά κείνα τα χρόνια ο θεός ήταν χαμηλά, ο κόσμος τα βουνά κι οι δρόμ' και ο κάμπος γεμάτο αθρώποι, κι άκουγες τραγουδούσανε, σφυρήζανε, τραγουδούσανε. Υπήρχαν άνθρωποι τότε. Οι γειτόνοι απ' τη γης να σε φωνάξουν να σε κεράσουν, να σε ξεκουράσουν, πράμα κακό. Αλλά έπαιζε λόρδα. Το φαή μας ήταν όσπρια, δηλαδή σήμερα φακές, αύριο κουκιά μεθαύριο ρεβύθια και το κάθεξης, φασόλα, κρέας μια φορά το χρόνο, τα Χριστουγέννα, το γουρούνι, σφάζαμ' το γουρούν' και τρώγαμ' κρέας. Το λίπος τόχαν και μαγειρεύαν' η μάνα μ' με το λίπος μαγειρεύαν', λάδ' δεν υπήρχε, και κόβαμ' μια φέτα ψωμί και βάζαμ' και λίγ' λίγδα πάνω, βάζαμ' και λιγ' ζάχαρ' ήμαστε τυχεροί, εμείς, αν δεν είχαμ' ζάχαρι χράτς χρούτς.

[ανάληψη ζευγαριού]

...Μας έδινε το αφεντικό το ζευγάρι το δουλεύαμε μεις το ζευγάρι κι έπαιρνε αυτός το μισό τον καρπό και μεις το άλλο μισό. Δεν καλλιεργούσε αλλά ήταν δικά του τα κτήματα.

[κεχαγιάδες]

...Τους παλιούς ανθρώπους, αυτοί οι άνθρωποι φορούσανε σέλες, βράκες που λένε, ένα ζωνάρι στη μέση κάρτσες μαύρες και φορούσανε τσαρούχια, τσερβούλια τα λέγαμε, από το γουρούν' το δέρμα φτιάχνεται τα πράματα αυτά, και αυτά πάντα φορούσαν και π'γαίναν τς μάντρες τους και φυλάγαν τα ζώα τους, πρόβατα χωράφια, αυτά κάναν, κι αν καμιά προβατίνα ψοφούσε δεν τν πετούσανε, την τρώγανε (γελά). Δεν πετούσαν τίποτε ας πούμε. Ετς τς γνώρ'σα εγώ αυτούς τς αθρώπους. Από κει σιγά σιγά όμως τα χρόνια πιάναν και αλλάζανε και σιγά σιγά αυτά κοπήκανε, αυτοί με τς σέλες και με τα ζωνάρια, εγώ ήμ'να μικρός που τους πρόφτασα αυτούς.

...Πγαίναν με τα πόδια οι καημένοι, μερικοί είχαν γαιδούρια και καβαλ'κεύαν, οι πιο πολλοί με τα πόδια τραβούσαν για το χωριό κάθε βράδ'. Και νύχτα μέρα δε τς έπιανε μέρα το χωριό, νύχτας σε νύχτα, νύχτα φεύγανε νύχτα γυρνούσανε. Όχ' μόνο αυτοι, και μεις, και γω, εμένα μ' έπαιρνε ο πατέρας μου από τη Δάφνη να πάω μέσα στο

Κατάλλακο, κι ήμουν παιδί, παιδάκι ήμουν, δέκα δώδεκα χρονώ. Σ'κωνόμαστε πρωί με τα ζώα να φάνε τα παίρναμ' μετά μαζί με το γαιδούρι, βάζαμε πάνω τα αλέτρια τα βόδια και τραβούσαμε να πάμε μια ώρα δρόμο και... μιαμ'ς ώρα δρόμο να φτάσομ'. Και να οργών' ο πατέρας μου στα βουνά απάνω, κι εγώ με την τσάπα πίσω να κόβω τ' αγκάθια. Αυτή ήταν η ζωή, και να καθόμαστε να φάμε, και τι να φάμε; Ψωμί με αλάτι πολλές φορές.

[η μάντρα και η διατροφή]

...Είχαμε φούρνο στη μάντρα και όπως σε είπα το καλοκαίρ' έκανε ψωμί, κάτι καρβέλια τόσοσα, μεγάλα, και τα κρεμούσε στη μάντρα μέσα σε ένα σανίδι και με σύρμα δεμένο, να μην κατ'βαίν'νε οι ποτκοί επάνω, λοιπόν, ήταν φρέσκα μια μέρα δυό μετά γινότανε καουτσουκ το ψωμί, και μουχλιαζε, το παίρναμε και το βουτούσαμε μες στο λάκκο να μουλιάσει για να το φάμε, και μούχλιο!!!ου! τι να κάνομ'; Ήταν άλλα χρόνια άλλα κείνα.

[τσοπάνης]

...Παιδιά ας πούμε που δεν είχαν πρόβατα π'γαίναν κα φλάγαν πρόβατα σε μένα ας πουμε, που 'χα πρόβατα, στο κιαχαγιά, και κάθε 15 Αυγούστου, ο τσοπάνης είχε το δικαίωμα να μείνει η να φύγει, από τ' αφεντικό. Αλλά αυτή η μέρα όμως ήταν μέρα των τσομπαναράων, φύλαγε τα πρόβατα τ' αφεντικό για να φύγ' ο τσοπανος να πάει στο πανηγύρι, πραματευτές πουλουσανε γλιφιτζούρια καραμέλες, κακό τονα τ' άλλο. Κι αν ήθελε να μείνει πάλι στον κεχαγια έκανε το παζάρι, ξερ'ς τόσα θα μου δώσεις για να μείνω. Έτρωγε φαή, και ύπνο. Στις μάντρες μένανε, τσι μάντρες μένανε εκείνα τα χρόνια, και το χειμώνα.

...Δώδεκα δεκατρία δεκατέσσερα, δεκαπέντε, τι νομίζεις πηγαίναν σχολείο; Γω δεν πήγα, πέμπτη έφ'γα απ το σχολείο, Πέμπτη τάξ' απ' το σχολείο έφ'γα, ήρθε ο δάσκαλος, κατ' δεν έκανα ήρθε να με δώσ' μια, και δεν ξανά πήγα ξανά. Αυτοί οι άνθρωποι οι άνθρωποι στοιχούσαν, φύλαγαν τα πρόβατα, έκανα το τυρί, τρώγαν σμάνουρα, αυτά τα πράγματα. Αλλά αυτή η μέρα ήταν των τσοπαναράων. 15 Αυγούστου. Πληρονότανε τι θα έπαιρνε κεια τα χρόνια, δούλευε ούλο το χρόνο για να πάρ' πέντε χλιάρκα, δέκα χλιαρκα δραχμές, για ούλο το χρόνο. Δραχμές. Θμάμαι κει στα βουνά πούχαμ δ'κο μας κτήμα δίπλα είχε ένα τζομπαν' απ' το Κατάλλακο κι ανταμώνομ' ξέρ'ς και λεγαμ' το να και τάλλο να πούμε. Έκαμε το τυρί μια φορά και

ήθελα να φάμε σμανουρα το τσίρο του γάλα, τον βράζ' πάνω. Το λοιπόν βάζει μια κούπα, τ' λέγαμ' πατνίτσα κείνα τα χρόνια πατνίτσα τη λεγαν', βάζει σμάνουρα πατνίτσα, κόβ ψωμιά βάζ μέσα, είχαμ και κάτι κουτάλια, κείνα τα μπρούτζινα που είχε ένα παλιό γάτο κι ερχόταν ο γάτος να 'φαει μέσα. Επ στο καλό αυτός! Ο γάτος γύρσε να φάγ' σμάνουρα, κάν μια σκών' το κουτάλ' το ράβδισε 'πά στο κεφάλ, σκώνταν χτυπά κάτω και πέφτ' μέσ στα σμάνουρα, ρε τι πάθαμ'! Τα χάσαμ' τα σμάνουρα. ...Π'γαίναν νωρίς, πρωτού να κάν'νε οικογένεια ο άνθρωπος κατάλαβες; Και φύλαγε τα πρόβατα .

[βαμβακοκαλλιέργεια]

...Αν έχω δουλέψ' στα μπαμπάκια...οχο....μέχρι στη Μτρόπολ' πήγαινα. Βάζαμ' και μεις. Στρέμματα ολάκαιρα. Αλλά άτιμη δουλειά, απαπαπα άτιμη δουλειά, να τα βάλεις, να τα αργιέψεις, να τα αργιέψεις να αφήσεις ΔΥΟ να βγάλ'ς τα υπόλοιπα και να αφήσεις δύο ρίζες, δυο ρίζες, άντε μετά να τα ποτίζεις, να τα ποτίζεις να πα να βρεις φάρμακα, άντε μετά να τα μαζέψεις, να βάλεις ένα τροβά στη μέση σου να τα μαζέψεις, όλημέρα, να βάλεις ένα τροβά στη μέση σου και να σέρνεσαι με στον ήλιο. παλιοδουλειά. ποποπο. Δεν υπάρχει χειρότερη δουλειά απ' αυτή, άτιμη δουλειά αυτή.

[αλλαγή κεχαγιά]

...Λοιπόν, ε εντωμεταξύ μετά από κει ας πούμε όπως σου είχα πει λόρδα πείνα να πούμε ερχόταν ήταν η μέρα της Παναγίας που λένε και έπρεπε τώρα ας πούμε δεκαπέντε Αυγούστου όλοι οι όλα τα παιδιά ας πούμε που είχανε φυ- φύγει στα ζώα να πούμε ήταν η μέρα των τσομπαναραίων έπρεπε να φύγουν και να πάνε στο στο χωριό που ήτανε οιπραματευτάδες και πουλούσανε διάφορα πράγματα να πούμε γλειφιτζούρια καραμέλες που να φας τότε καραμέλα και μια φορά το χρόνο, ε μου δινε η μάνα μου κανά δυο δραχμές κανά τάληρο κάποια στιγμή μου λέει 'νατε μωρέ μου λέει να πάζ κοντά εδώ η Δάφνη να πούμε το παντελόνι σου είναι κρεμασμένο εκεί πέρα ένα κοντό παντελονάκι να πούμε για πρώτη φορά μου το είχε φτιάξει για μένα το βάζω μόν' χαρά, καμαρωτός να πούμε βάζω και τα χέρια μες στις τσέπες να πούμε μη βρω τίποτε άλλο να πούμε (γελά) αλλά πιάνω ένα πράμα μα μαλακό τραβώ έξω μμμ το πετώ σα κατ' gadan να φιδάκ' μέσα . ένα φίδι gadan μες στη τσέπη και το σαβουρδώ σα πέρα να πούμε (γελά) λέω για κοίτα να δεις να πούμε ε πηγαίναμε στο στα πανηγύρια να πούμε μ' αυτά τα πράματα ας πούμε, ε μια φορά το χρόνο

γινότανε αυτό μια παιδιά ήμασταν μας φαινότανε ότι κάτι κάτι κάναμε καταλαβαίνεις.

[νέα εγκατάσταση]

...μετά στα δεκαπέντε χρόνια δεκαέξ' χρόνια φύγαμε από κει και κατεβήκαμε και πήραμε σπίτι στην Ατσική στο χωριό Ατσική και από κει ας πούμε πήγαμε σε ένα ζευγάρι που χε πρόβατα ας πούμε και 'γω φύλαξα δυο χρόνια φύλαξα πρόβατα δυο χρόνια.

[τσοπάνης]

...Ναι να πας σε κάποιον που σε ήθελε να πας να βόσκεις τα πρόβατα όλο το χρόνο να τα βόσκεις και της Παναγίας τελείωνε ο χρόνος εκεί έπρεπε να σου δώσει ό τι ήτανε να σου δώσει και ήθελες να κ... αν ήσουν καλός να ξαναμείνεις μπορείς να μείνεις ή αν δεν είναι καλό τ' αφεντικό μπορεί να πήγαινες σε άλλο αφεντικό..

[παραγιός]

...Ο παραγιός που θα πήγαινε στο κιαχαγιά να φυλάει τα πρόβατα του λέγε ας πούμε ότι θα σου δώσω πεντακόσες δραχμές και θα σε δώσω και δυο αρνιά να πούμε ή χίλιες δραχμές για όλο το χρόνο αλλά ήταν υποχρεωμένος να σε ταγίζει.

[επαφές με οικογένεια]

...όχι όχι ,πως δεν είχες είχες επαφές με τους γονείς σου μπορεί να πήγαινες το βράδυ στους γονείς σου όπως είναι...το... εγώ παραδείγματος χάρη φύλαξα τέσσερις μήνες σε κάποιον αρνιά να πούμε που θελε να τα κάνει μανάδες και μου δωσε δυο αρνιά τέσσερις μήνες δύο αρνιά..

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ, ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ - ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ	
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΗ	
ΦΥΛΟ:	ΑΝΔΡΑΣ ☒ ΓΥΝΑΙΚΑ ☐
ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΠΑΚΑΣ
ΗΜΕΡ. ΓΕΝΝΗΣΗΣ 1929	ΓΕΝΟΣ: -
ΜΟΡΦΩΣΗ: -	ΤΟΠΟΣ ΓΕΝΝΗΣΗΣ: ΠΟΡΤΙΑΝΟΥ ΠΥΛΩΝΟΥ
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ: ΓΕΩΡΓΟ-ΒΕΛΩΣΤΡΟΦΟΣ.	ΑΛΛΑΓΗ ΕΠΑΓΓ.: ΟΚΙ
ΤΟΠΟΣ ΔΙΑΜΟΝΗΣ: ΠΟΡΤΙΑΝΟΥ	ΑΛΛΑΓΗ ΔΙΑΜΟΝΗΣ: -
ΕΙΓΤΑΜΟΣ: ☐ ΑΙΓΤΑΜΟΣ ☒ ΑΛΛΟ ☐	
ΜΟΡΦΩΣΗ: -	
ΟΝΟΜΑ ΣΥΖΥΓΟΥ: -	
ΗΜΕΡ. ΓΑΜΟΥ: -	
ΑΡΙΘ. ΠΑΙΔΙΩΝ: -	
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ	
Τίτλος Συλλογής: ΒΕΚΑΠΑΡΕ	
Αριθμ. Συνέντευξης: ΑΣΟ	Αριθ. Ταξινόμησης: Θέση:
ΗΜΕΡΟΜΗΝ. ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ: 10/9/14	ΤΟΠΟΣ: ΒΑΡΟΣ - ΑΝΩΤΕΡΟ - ΒΙΤΗΜΑΤΑ
ΜΕΣΑ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗΣ: voice recorder VN - 711 PC	Αριθ. Ταινιών: - mini disk: - DVD: -
ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ:	
Απομαγνητοφώνηση: 3013116	
Φωτογραφικό υλικό:	
Άλλο:	
ΘΕΜΑΤΑ: ΚΕΧΑΓΙΑΛ, ΤΣΟ ΜΑΡΑΝΗΣ, ΚΑΛΑΝΤΖΑ, ΠΤΡΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙ	
ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΘΕΜΑΤΙΚΩΝ ΚΑΤΗΓΟΡΙΩΝ:	
ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ, ΕΡΓΑΣΙΑΚΕΣ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ, ΝΑΥΤΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ	
ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ:	
ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΡΕΥΝΗΤΗ	
ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ ΕΡΕΥΝΗΤΗ ΓΙΑΝΝΙΝΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ	ΥΠΟΓΡΑΦΗ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΗ

Συνέντευξη Γ.Γιαννέλη με Γιώργη Μπάκα, αρ.Α 20 (10/09/14)

Ο Γιώργος ζητά από φίλους του να μας φέρουν σε επαφή ώστε να μου τραγουδήσει τα κάλαντα των Φώτων με τη συνοδεία λύρας. Η ηχογράφηση έγινε σε σπίτι φίλων του στο Βάρος. Δεν δέχεται να κάνουμε διάλογο, αλλά να μου παίξει μόνο τα κάλαντα πιστεύοντας ότι ενυπάρχει η ιστορία της εργασιακής ομάδας των κεχαγιάδων. Στο μικρό τμήμα της συνομιλίας μας αναφέρεται στα παιδικά του χρόνια, τότε που απασχολούνταν ως τσοπανέρ' στα ζευγάρια του Πορτιανού και των Τσιμανδρίων. Είναι εξαιρετικά αγαπητό πρόσωπο στη νότια Λήμνο και έχει αφηγηθεί την βιοϊστορία του σε πολλούς λημνιούς. Εν είδει αφιερώματος, τα τελευταία χρόνια, πολλοί λημνιοί φωτογράφοι τον συμπεριέλαβαν σε εποχιακές εκθέσεις.

[κεχαγιάδες]

...Να κιαχαγιάδες ήνταν και φ'λάγαν πρόβατα και γουρούνια και τέτοια. Κάμναν συμφωνία και λέγαν Παναγια με Παναγιά, τον Δεκαπενταύγουστο. Αν είχαν κανέ δυο μαρτύρ' και συμφωνούσαν καλώς, δεν συμφωνούσαν κανέ δυο μαρτύρ' θαν ήνταν ο κιαχαγιάς απατεώνας ο κιαχαγιάς τα τρώγεν τα λεφτά, τον είχαν και δούλευεν ούλο το χρόνο ο άνθρωπος και δεν τον έδινεν δεκάρα κι έφεγεν. Το τσομπάν! Δεν τον έδινε δεκάρα.

[μισιακό]

...Τν είχαν' τ' μάντρα ισύ εγώ, ο άλφας ο βήτας, κι έφερνεν τσοπάν' και φύλαγεν πρόβατα κι αμα εκεί που παραστήγαν χαρτιά δεν κάμναν τίποτα δε κάμναν με τ' κουβέντα αλλά η κουβέντα δεν ήταν και σταθερή και ύστερα τον τρώγαν' και τα λεφτά του τσοπάν'. Δούλευε ούλο το χρόνο και τον τρώγαν' και τα λεφτά.

...Τον δίναν' κι αρνιά τον δίναν και φράγκα.

[ταγίνι]

...Το ταγίν' τι ήνταν; Κάθε Κεργιακή παγαίναμ' στα κεράδες δγιό τεργιά χλωρά, κι ένα κουρούπ' γάλα, δηλαδή τρια κιλά γάλα σχεδόν. Κάθε Κεργιακή ήνταν το ταγίν'. Και ξύλα τς κ'βανούσαμ' και τα πάντα τς κ'βανούσαμ'. Μας δίναμ' τα χωράφια κι είχαμ' τα πρόβατα. Είχαμ' τα πρόβατα και μας δίναν τα χουράφια. Δεν είχαν κείν' προβατα, κειν' gadan κεράδες στο Κάστρο.

[ζδεροκέφαλα]

...Τα ζντεροκέφαλα, είναι τα ζντεροκέφαλα, πρόβατα ήνταν κουβεντιάζομ' τώρα να στα δέκα πρόβατα να τον δίν' ένα αρνί κι ένα ντενεκέ τυρί. Πάνε αυτά, άλλ' τα δίνουν άλλ' δε τα δίνουν. Αυτά ήταν τα ζντεροκέφαλα. Και το ζντεροκέφαλο μέχρι που ζουν τα πρόβατα, δηλαδή να στο παραδώκ' ο κιαχαγιάς ζντεροκέφαλα, και να σε ψοφήσ' το χ'μώνα να στα πληρώσ' ο κεχαγιάς! πώς το λένε! Τούτο είναι το ζντεροκέφαλο.

[μοιρασιά εισοδημάτων]

...Στ' μάντρα ήρνταν για να μην τ' κλέψομ' το καρπο ήρνταν, ήρνταν και φλάγαν' και μετρούσαν' τον καρπό. Σε π'νάκια. Εξυπνάκια πράματα. Ένα π'νάκ' σπόρο πέντε πνάκια ήβγαζεν.

[φορολογία]

...Το πρόλαβα το δέκατο, το έπαιρνε η εφορία το δέκατο, και το πούλιεν η εφορία το δέκατο κι έπαιρνε τα λεφτά. Και βάζαν άνθρωπο και πήγαινε και ξέταζεν στ' αλώνια. Κι εξετάζαν στ' αλώνια.

[έλεγχος από τα αφεντικά]

...Ναι, γαδαν οι αντραγάτες και φκιάναν καρτσέλα, και τς φλάγαν μην πάγ' κανέναν και κλέψ' κανέναν σύκο και κανένα αγγούρ', να με τούτα π' είχαν και θέλαν να πλουτίσνε, δε πλουτίζαν.

[έκταση ζευγαριού]

...Είχεν και πενήντα στρέμματα είχεν και τριαντα στρέμματα χουράφια.

[κάλαντα]

...Να πούμε τον αφέντη μας ένα καλό τραγούδι, αφέντη μου πεντάφεντε πέντε φορές αφέντη μ'/ σένα σου πρέπ αφέντη μου καρέγλα καρυδένια/για να κουμπά η μέση σου τρις μαργαριταρένια/ σένα σου πρέπ' αφέντη μου σκαμνί και μαξιλάρι,/ να κοσκινίζεις το φλουρί να πέφτ' μαργαριτάρι/ κι απ' του πουλύ κοσκίνισμα σκλαβούδγια να αγοράζεις/ όχι το σκλάβο μοναχό μα και τη σκλαβοπούλα/ αν έχεις λίρες δό μας τες, φλουριά μην τα λυπάσαι, /κι αν είναι και μονόγροσσα κι αυτά τα παίρνομάστε/ σας πήκαμ' τον αφέντη σας ένα καλό τραγούδι Θεός τον έχ' πολύχρονο και να τον στιριγιώνει.

Βρε κιαχαγια βρε κιαχαγιά βρε πρώτο ζευγαλάτη/ σπυρί σπυρί το έσπειρες το χίλιο
ένα πνάκι/ μα κείνο το τινάξανε περδίκια και λαγούδια/ παίρνεις το τουφεκάκι σου να
πας να τα σκοτώσεις/ ούτε λαγούδια σκότωσες ούτε περδίκια πιάσες,/ μον' θέρισες κι
αλώνισες κάτω στα πετραλώνια/ και κει που το δερμόνιζες να κι ο Χριστός κει πέρα/
το βλόγησε με το ζερβί με το δεξί του χέρι/ με του ζερβί με του δεξί με του
μαλαματένιου/ κι κει πού στάθη ο Χριστός ένα κυπαρισσάκι/ και κει που παραπάτησε
άλλο χρυσό δειντράκι/ παίρνεις και το αντίστροφο κάτω στο περιγιάλι/ και κεινο στο
τινάξανε περδίκια και λαγούδια/ παίρνεις το τουφεκάκι σου να πάς να τα σκοτώσεις/
ούτε λαγούδια σκότωσες, ούτε περδίκια πιάσες,/ μον' θέρισες κι αλώνισες ούλα τ'
απεφαγίδια/ και κει που τα δερμόνιζες να κι ο Χριστός κει πέρα,/ τ' αλώνισε με το
ζερβί, με το δεξί του χέρι/ με το ζερβί με το δεξί με το μαλαματένιο/ κι α πείκαμ' για
τον κεχαγιά θεός να τον φυλάγει, θεός να τον πουλυχρονό και να τον στιριγιώνει.

Β. Απομαγνητοφωνήμενη προφορική παράδοση

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ, ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ – ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ	
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΗ	
ΦΥΛΟ:	ΑΝΔΡΑΣ ☐ ΓΥΝΑΙΚΑ ☒
ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΛΥΡΗ
ΗΜΕΡ. ΓΕΝΝΗΣΗΣ: —	ΓΕΝΟΣ: —
ΜΟΡΦΩΣΗ: ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ.	ΤΟΠΟΣ ΓΕΝΝΗΣΗΣ: ΒΟΝΤΟΠΟΛΗ ΛΗΜΝΟΥ
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ: ΓΕΩΡΓΟΚΗΠΟΠΟΙΟΣ.	ΑΛΛΑΓΗ ΕΠΑΓΓ.: ΟΚΙ
ΤΟΠΟΣ ΔΙΑΜΟΝΗΣ: ΒΟΝΤΟΠΟΛΗ	ΑΛΛΑΓΗ ΔΙΑΜΟΝΗΣ:
ΕΙΤΑΜΟΣ: ☒	ΕΙΤΑΜΟΣ ☐ ΑΛΛΟ ☐
ΜΟΡΦΩΣΗ: —	
ΟΝΟΜΑ ΣΥΖΥΓΟΥ: —	
ΗΜΕΡ. ΓΑΜΟΥ: —	
ΑΡΙΘ. ΠΑΙΔΙΩΝ: —	
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ	
Τίτλος Συλλογής: ΣΥΛΛΟΓΗ ΜΙΘΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΗΜΕΩΝ	
Αριθμ. Συνέντευξης: 058	Αριθ. Ταξινόμησης: — Θέση: —
ΗΜΕΡΟΜΗΝ. ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ: 2002-3	ΤΟΠΟΣ: ΒΟΝΤΟΠΟΛΗ ΛΗΜΝΟΥ
ΜΕΣΑ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗΣ: ΚΑΣΕΤΟΦΩΝΟ	Αριθ. Ταινιών: — mini disk: — DVD: —
ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ: —	
Απομαγνητοφώνηση: ΝΑΙ, 9/20 116	
Φωτογραφικό υλικό: —	
Άλλο: —	
ΘΕΜΑΤΑ: ΛΗΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ, ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ	
ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΘΕΜΑΤΙΚΩΝ ΚΑΤΗΓΟΡΙΩΝ: ΛΗΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ	
ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ:	
ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΡΕΥΝΗΤΗ ΠΑΡΑΧΩΡΗΘΗΚΕ ΤΟ 2015 ΑΠΟ 5 ^Η ΜΥΡΙΝΑΛ	
ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ ΕΡΕΥΝΗΤΗ	ΥΠΟΓΡΑΦΗ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΗ

Μνιά φορά κι ένα γαιρό ήταν ένας βασιλιάς και μνιά βασίλισσα, μνιά οικογένεια βασιλική. Λοιπόν γέν’σεν η βασίλισσα και πήγαν οι Μοίρες να το μοιράσνε το παιδί και να το ευχηθούνε. Λοιπόν στα τρινύχτια πάγ’ η πρώτ’ και λέγ’ “θα ζήσ’ καλά, θα μεγαλώσ’, βασιλικιά οικογένεια...”, πάγ’ η δεύτερ’, “θα τακτοποιηθεί, θα γίν’ κοπέλα, θα γίν’ δεκαουχτώ χρονώ,”, πάγ’ κι η τρίτ’ και λέγ’, “ναι ούλα τούτα, θα ζήσ’ γουντά στο βασιλιά ουραία και καλά, αλλά στα δεκαουχτώ τα χρόνια, στα δικαουχτό τα χρόνια θαν αλλάξ η ζουή τς”. Όταν άκ’σεν ου Βασιλιάς τς Μοίρες να του μοιράζ’νε του πιδί, αποφάjsεν κι είπεν με τε γναίκα τ’ τη βασίλσσα τι να κάμωμ το παιδί αυτό; Λοιπόν αποφασίσαν στ μέσ’ του ωκεανού να χτίσ’νε ένα παλάτ και να βάλ’νε τ’ γόρ μέσα όταν γίν’ δεκαουχτώ χρονώ. Ε...το αποφασίσαν’, φκιάσαν το παλάτ’ στο πέλαγος, ε βάλαν ‘τ γοπέλα μέσα, βάλαν τ’ γοπέλα στο παλάτ’ με μνιά υπηρέτρια εμπιστευτικά, κοπέλα, υπηρέτρια, όμορφ’ ωραία. Έτς το πήκαν’ έτσι το κάναν’. Βάλαν τ’ κοπέλα μέσα λοιπόν, ένα χρόνο, δύο χρόνια, τρία χρόνια. Στα τρία τα χρόνια δγήκαν νύχτα να περνά ένα βαπόρ από κει, αλλά είχεν τόσεν’ θύελλα, που ναυάjsεν το βαπόρ. Λοιπόν εκεί που καθόταν μέσα ακούνε Βοήθεια!Βοήθεια! ένας ναυαγός... λέγ’ η υπηρέτρια στ’ γκερά, κερά, λέγ’, ακούγεται από κάτ’ ένα ναυαγός, θα το ανεβάσομ’ απάν; Ναι λέγ’ θα τον ανεβάσομ. Λέγ’, α ξέρω γω, δεν κάν’, ου μπαμπάς σ’ είπεν άλλα..λέγ’ είναι κρίμα και θα τον ανεβάσομ! Ε πως θα τον ανεβάσομ που δεν κάν’.... Όχ’ λεγ’ θα τον ανεβάσομ! Ε... με τν εντολή τς κεράς καταβάζ η υπηρέτρια ένα σκοινί, δένεται ο ναυαγός και τον ανεβάζνε! Ε... ο ναυγός κ’μήθεκεν, όλα και καλά, πουλύ ουραία. Εντωμεταξύ όταν κόπασεν η θάλασσα ο ναυαγός έφγεν, αλλά η κοπέλα έμεινεν έγκυος. Περάσαν οι εννιά μήνες, κάν’ ένα παιδί κι αυτός ο ναυαγός ήταν αράπς, μαύρος, αλλά εντάξ. Κάναν το παιδί, τακτοποιήσαν το παιδί, όταν γίνκεν και έγινεν όσο έγινεν, λέγ’ τι θα το κάμωμ αυτό το παιδί; Λέγ’ η υπηρέτρια στ κερά, τι θα το κάμωμ’ δηλαδή, θα το δει ο μπαμπάς σ’ και πώς και τι ξέρω γω, αποφάjsισεν η κερά να το σφάζνε το παιδί. “να το σφάξομ το παιδί, να το πετάξομ’ στ’ θάλασσα”. Κι άμα το βγάλ’ τς στεργιά και το δει ο μπαμπάς σ’ ε αποφάjsισεν η κερά και λέγ’ θα το σφάξομ τ παιδί και θα το φάμε και δε θα καταλάβ κανένας τίποτα ε; και είπεν κι η υπηρέτρια ότι ήλιγεν η κερά. Καμνιά φορά το σφάζνε το παιδί, το μαγευρεύ’νε και γάντεν να το φάνε. Λέγ’ η κερά εγώ θα

³⁷⁴ Οι δύο αφηγήσεις, αυτή και η επόμενη, παραχωρήθηκαν από το Γενικό Λύκειο Μύρινας, και αποτελούν προϊόν της σχολικού προγράμματος με θέμα ‘Συλλογή Παραμυθιών από τα χωριά των μαθητών’ του Λυκείου για το σχολικό έτος 2002-2003.

φάγω τα εντόσθια, το συκωτάκι από μέσα, και το φκάρ όλο θα το φάς εσυ! Έφαγεν η κερά το συκωτάκι από μέσα, τ' καρδούλα και το άλλο τόφαγεν η καμέν η υπηρέτρια όλο. Τέλος πάντων, μάτωσε. Περάσαν δγιο χρόνια, περάσαν τρία χρόνια, περάσαν πέντε χρόνια, ήρθεν η κοπέλα 'κοσπέντε χρουνώ, τριάντα, αποφάσισεν ου μπαμπάς αφού πέρασεν όλ η ιστορία να πάει να τ' μπάρ'. Ντ' μπήρεν, πάνε τ' μπαίρνε, πάνε στο παλάτ'. Μετά είπεν ου βασιλιάς να ντ' μπαντρέψω, καιρός ήταν, να τ' παντρέψω τ' κοπέλα, ήρθεν σε ηλικία, αγνή κοπελίτσα, εντάξ'. Βρίσκ' ένα βασιλόπουλο, γίναν' οι αρραβώνες, κάτсен δγιο τρία χρόνια αρραβωνιασμέν' και τελικά αγνή αρραβώνα. Και τελικά είπεν ότι αυτή την Κυριακή θα γίν και ο γάμος. Εντάξ. Λοιπόν, κάναν το γάμο ωραία και καλά το βράδ του γάμου λέει τν υπερέτρια υπερέτρια μαζί.....όταν παντρευτούμε τ' μπρώτ' τ' βραδιά θα κοιμ'θείς μαζί ας απούμε με το βασιλόπουλο. Μα κυρία μου 'γω λέει μνια υπηρέτρια με το αφεντικό; Θα πάς θα κοιμηθείς τς πρώτες τς ώρες μαζί και μετά όταν σηκωθείς να πάς ζντουαλέτα θα πέσω γω μαζί κι τηλίωσεν η ιστουρία. Και η κερά γίνκην κερά, κι ήνταν κερά. Μνια φορά ετς του είπεν έτς του έκανεν η υπηρέτρια. Εντωμεταξύ κοιμήθηκαν μαζί με τν υπηρέτρια σκώθηκαν η υπηρέτρια έπεσεν η κερά ωραία και καλά, έτς. Περνάνε δγιο τρία χρόνια, στο ντρίτο το χρόνο θέλσεν η κερά να τη ξοντώς τν υπηρέτρια, σε λέει όλα τα μυστικά μ τα ξέρ, πρέπ τώρα να ποκεφαλιστεί. Πάγ' στο μπαμπά, μπαμπά λέγ τν υπηρέτρια που έχω θέλω να ντ διώξω, να ντ σκοτώσω, βρε πιδί μ' τόσα χρόνια έλπες, που τν είχες σαν αδερφή σ. σαν αυτό.... Όχ!θέλω ν' τ' σκοτώσω! Ο βασιλιάς δυσαρεστήθ'κεν αλλά... τέλος πάντων μπήκαν στ'ν υπερέτρια ότι αύριο η κερά σ' θέλ' να σε αποκεφαλίσ'. Τι θέλεις; Τι;..... τι τελευταίο λόγο τι θέλ'ς να πεις στυ γκερά. Λέγ' θέλω να φωνάξεις όλο το λαό, να πω δγιο γκουβέντες και μετά να με αποκεφαλίσ'. Η κερά είπεν όχ'! Θα τς σκοτώσες εν ψυχρώ χωρίς να φωνάξεις κανέναν και χωρίς με στο πλήθος. Λέγ' εσύ λές έτς αλλά ούλα τς τα χρόνια στα έκαμνεν τα χαντίρια. Λέγ τώρα τελευταία να μη μπει κι αυτή το δικό τς; Εντάξ λοιπόν φωνάζ όλο το λαό, τν ανεβάζ στο μπαλκόν τν υπηρέτρια λέγ τν υπηρέτρια ότι όπως τόσα χρόνια έζησα με τν κερά μ τελευταία στιγμή θέλω να ντ μπό δγιο λόγια. Βάλτε τεν έξω να τν βλέπω. Εκείν' δεν ήθελεν να βγει. Όχ'! Σκοτώστε τεν και φώναζεν κι αυτά. Λέγ ο ... τόσα χρόνια ήμναι πιστή τώρα λέγ' θέλω κι εγω να ντ μπω δγιο λόγια φατσικώς! Βγήκεν ήθελεν δεν ήθελεν η κερά βγαίν έξω λοιπόν, λέγ το πρώτο: θυμάσαι που ζήτησες τη μαύρη τη μπαμπέ... θυμάσαι που μου ζήτησες το μαύρο το σταφύλι, και γω σου το ανέβασα από το παραθύρι; Αλλά ήταν κι ένας γέρος λέει αλλά ήταν πουλύ σοφός. Ακόμα ένα. Η κερά φώναζεν σκοτώστε τεν! Ο βασιλιάς

ου μπαμπάς τς είπεν όχ! Θα ολοκληρώσ' τη φράς και μετά θα τ' σκοτώσω... λοιπόν, ξανά λέγ' και το δεύτερο. Θυμάσαι που εσφάξαμε τη μαύρη τη μπαμπέσα και 'γω φαγα τα ξόφυλλα και συ έφαγες τα μέσα; Φώναζε κειν' σκοτώστε τεν'.. όχ', θα πω λέ'γ κιάκομα ένα κι ύστερα εντά'ξ. Λοιπόν λέει και το τρίτο: μαργαριτάρι ατρύπητο είχα στην τραχηλιά μου κι έβγαλα και σου τόδωσα γιατί ήσουνα κερά μου. Ντωμεταξύ φώναζεν σκοτώστε τεν' , και ο ένας ο γεραλαίος απ' το πλήθος φωνάζ όχ'!όχ'! μη τ'ν σκοτώντ'ε θα σας πώ εγώ. Και πάγ' και λέει, το μετάφρασεν 'ντωμεταξύ αυτό... τα τρία τα... τς κουβέντες και λέγ' αυτό το πρώτο είναι ανεβάσαν έναν μαυρό απ το παράθυρο και έκανε παιδί το δεύτερο το βράσαν' και το φάγαν' και το τρίτο ήταν αυτό. Ότι έπεσεν με το βασιλιά και συνέχ'σεν η βασίλισσα τον νύπνο. Και τιλικά παίρνε τ' βασίλισσα διατάζ' ου βασιλιάς τρία άλογα Τ' βάζ πίζ απ' τ'ν άμαξα δεν ένα σκοινί βάζ' τ'ν βασιλοπούλα από πίσω τν δεν' απ' το λαιμό και ακόμα τρέχ'...!!! Τα τρία άλογα ακόμα τρέχνε! Τ σκοτώσαν ! και ντωμεταξύ το βασιλόπουλο παίρνει τν υπηρέτρια και ζήσαμ' 'μεις καλά και κείν' καλύτερα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ, ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ – ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ	
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΗ	
ΦΥΛΟ:	ΑΝΔΡΑΣ ☒ ΓΥΝΑΙΚΑ ☐
ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΞΥΛΟΠΟΡΤΑΣ Θ. (sic)
ΗΜΕΡ. ΓΕΝΝΗΣΗΣ	—
ΜΟΡΦΩΣΗ:	ΓΕΝΟΣ: —
ΠΡΟΤΟΒΑΘΜΙΑ	ΤΟΠΟΣ ΓΕΝΝΗΣΗΣ:
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ:	ΠΟΡΣΙΑΝΟΥ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ	ΑΛΛΑΓΗ ΕΠΑΓΓ.: —
ΤΟΠΟΣ ΔΙΑΜΟΝΗΣ: ΤΕΙΜΑΝΔΡΙΑ	ΑΛΛΑΓΗ ΔΙΑΜΟΝΗΣ: —
ΕΓΓΑΜΟΣ: ☒	ΕΓΓΑΜΟΣ ☐ ΑΛΛΟ ☐
ΜΟΡΦΩΣΗ:	—
ΟΝΟΜΑ ΣΥΖΥΓΟΥ:	—
ΗΜΕΡ. ΓΑΜΟΥ	—
ΑΡΙΘ. ΠΑΙΔΙΩΝ:	—
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ	
Τίτλος Συλλογής:	ΣΥΛΛΟΓΗ ΜΙΘΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΥΛΙΚΩΝ
Αριθμ. Συνέντευξης:	060
ΗΜΕΡΟΜΗΝ. ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ:	2002-03
ΜΕΣΑ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗΣ:	Αριθ. Ταξινόμησης: — Θέση: —
ΚΑΤΕΓΟΡΙΑ	ΤΟΠΟΣ: ΤΕΙΜΑΝΔΡΙΑ
Αριθ. Ταινιών:	—
mini disk:	—
DVD:	—
ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ:	—
Απομαγνητοφώνηση:	ΝΑΙ, 4/4/16
Φωτογραφικό υλικό:	—
Άλλο:	—
ΘΕΜΑΤΑ:	ΠΑΤΕΝΤΟΓΡΑΦΙΑ, ΦΑΝΤΑΣΙΟ ΘΡΥΛΟΜΑΤΑ.
ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΘΕΜΑΤΙΚΩΝ ΚΑΤΗΓΟΡΙΩΝ:	ΠΑΤΕΝΤΟΓΡΑΦΙΑ - ΘΡΥΛΟΙ
ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ:	—
ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	ΕΡΕΥΝΗΤΗ ΠΑΡΑΧΕΙΡΗΘΗΚΕ ΡΕΓΙΣΤΡΙΑ 70 2015 ΑΠΟ ΓΕΜΥΝΔΡΙΑΣ.
ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ ΕΡΕΥΝΗΤΗ	ΥΠΟΓΡΑΦΗ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΗ

[παραμύθι αριθ. Ε]

Κάποτε ε... τα παλιά τα χρόνια, ο παππούς μου ο Αντών'ς ε... ήξερεν πολλές ιστορίες και έβλεπεν και φαντάσματα τα οποία είναι και λίγο... όχ' και δυσάρεστα είναι λίγο επίφοβα για μικρά παιδιά . αλλά δεν είναι καθόλου ας πούμε...έβλεπε τη νύχτα που λένε αράπδες στον ύπνο τ'. αυτός ο αράπης ήτανε, εκείνα τα χρόνια, τα παλιά τα χρόνια, επί τουρκοκρατίας, μπορεί και νωρίτερα ήταν το αίμα που έβγαине και κυνηγούσε, δηλαδή, ε... παλιά υπήρχαν ας πούμε άνθρωποι που είχανε κτήματα πολλά, χωράφια, μάντρες, τόνα το άλλο, έγινε, γινότανε διωγμοί, όπως, αυτό έγινε βέβαια... το ξέρ' όλος ο κόσμος, τα λέει κι η ιστορία.. αλλάζαν οι γενεές, αλλάζαν οι φυλές, αλλάζαν τα πάντα και γινόταν όταν υπάρχει πόλεμος οπωσδήποτε θα υπάρξει αίμα, θα υπάρξουν τα πάντα. Ε...σε αυτή την περίπτωση τώρα που συζητάμε αυτοί οι άνθρωποι που είχαν αυτά τα κτήματα, χωράφια είτε κτήματα είτε μάντρες είτε σπίτια ας πούμε, μπορεί να μη βγαίνουν ξέρω 'γω με το καλό, και τους σφάζαν, οι Τούρκ' ή οι οποιοιδήποτε. Τους σφάζαν και παίρναν' τα κτήματα τους με το έτσι θέλω. Και μετά αυτό το αίμα αντιδρούσε. Αυτό το αίμα γινότανε άνθρωπος κι έβγαине τν νύχτα. Και κυνήγούσε οτιδήποτε ήταν σ αυτό το μέρος, δηλαδή στο χωράφι ή στη μάντρα ή στο σπίτι, οπουδήποτε. Τη νύχτα πήγαινε και τον έλεγε ας πούμε ξέρω γω. Είχε όμως και καλές σκιές, καλά φαντάσματα, είχε και άσχημα. Ε ήταν κι ένας Το έχω ακούσ' από πολλούς γέρους ανθρώπους αυτό. Αυτός λέγ έβγαине απ τν Γκολνάρα που λένε, η Γκολνάρα είναι ένα μέρος που βρίσκεται στον Άγιο Δημήτριο ανάμεσα με Αγγαρυώνες, αυτός ο αράπ'ς έβγαине από κει πήγαινε σε ένα άλλο μέρος στο Βιγλί, το Βιγλί είναι ένα άλλο μέρος στον Κόλπο του Μούδρου με τον κόλπο του Διαπορίου και πήγαινε και στα Καστεργιά, τα Καστεργιά είναι κι αυτά στον Κόλπο του Μούδρου, αλλά ένα από τη μεριά τ' Φακού. Είχε τρεις μάντρες δεκεί. Αυτές οι μάντρες ήταν δικές τ'. δηλαδή το φάντασμα εκεί που πήγαινε ήταν δικά του... ο παππούς ζιμ πάντοτε είχε το μαυρομάνκο μαχαίρ κάτ'. Αυτός το είχεν συνέχεια κάτ απ το ζναρ το μαυρομάνκο. Τότες ούλ' οι παλιοί γοι ανθρώπ' φορούσαν σέλες, εγώ πρόλαβα πολλοί παλιοί που φορούσαν σέλες, κι είχαν το ζ'ναρ και κάτ' απ' το ζ'ναρ το μαυρομάν'κο το μαχαίρ'. Ο παπούζιμ κάθα βράδ' που κ'μούνταν στ' μάντρα το μαχαίρ το μαυρομάνκο τόβαζεν κάτ' απ' το μαξιλάρ' και το τσακ'μάκ' από δίπλα. Κι ήλιγεν παιδιά μ άμα τύχ τίπουτα και δγιείτε τίπουτα του μαχαίρ' λέγ' και του φωτιά

φοβάται ου αράπ'ς. Τίπουτα άλλο λεγ' δε φοβάται. 'Ντωμεταξύ εδώ στο Βιγλί που είπα προηγουμένος ήταν ένας γέρος τον οποίον πήγαιναν ου αράπ'ς και κάμναν τσιγάρο μαζί. Τα παιδιά τ', είχεν μαθέ οικογένεια ου άθρωπους, τότες ήταν μεγάλες φαμίλιες, δεν ήνταν όπως τώρα που κάμνε 'πο δγιο παιδιά και κειάνα με το ζόρ'. Άλλος ουχτό εννιά πιδγιά δέκα πιδγιά, και γκάνταν στα μάντρες οι αθρώπ, στο θερ'νό κióλας που θερίζαν που θέλαν να πάνε. Πήγαιναν λέγ ου αράπας και γκάνταν πάς στο μακάσ', στ μάντρα τώρ, ου γέρους από κάτ' κάπνιζεν κατέβαιναν ου αράπ'ς, λέγ' έλα λέγ' να με δώσ' τσιγάρο να καπνίσω. Τον έδινεν τσιγάρο και δε ντοπείραζε. Κάμναν τσιγάρο κάμναν κουβέντα. Τώρα δε τα είδαμ μεις αυτά, τα μεταφέρομ' να τα μάθνε κι οι άλλ'. Στην προκειμένη περίπτωση αυτά δεν είναι φαντάσματα, αυτά που λέμε τώρα εμείς φαντασίες ήταν άθρωποι κανονικοί, και επειδής έγιναν όλα αυτά είδες που λέει τ' παροιμία αντιδρά λέει το αίμα; Το αίμα ξυπνά; Αυτό έγινε σ' αυτή την ιστορία, σ' αυτή την προκειμένη περίπτωση γιατί αυτοί ήνταν τόσο πολύ κακοί που σφάζαν αυτά τα φαντάσματα δεν τα σφάζαν οπουδήποτε στο οποιοδήποτε μέρος τα σφάζαν μέσα στην μπόρτα της μάντρας ή του σπιτιού κι αυτά έγινε δηλαδή, μετά στοιχειώσαν που λένε, τα στοιχειωμένα σπίτια και τα στοιχειωμένα αυτά...

[μοιρολόι αρθ. ΣΤ]

Ο Τζουμπάνης κι' ο Χάρος

Ένας τζουμπάν'ς, καλό πιδί κι' άξου παλικάρι,

Πούχιν τα χίλια πρόβατα, τα πιντακόσα γίδια,

Απί τη μάντρα έφυγνι κι' στου χουριό παγαίνει.

Κι ου Χάρους τουν σντάμουσιν μέσα στου σταυρουδρόμου.

- Ωρα καλή σου, βρε τζουμπάν'. –Καλώς του παλικάρι!
- Για πέ μι, 'που που έρχισι κι τώρα που παγαίνεις;
- Μένα μι έστειλεν ου Θός να πάρω την ψυχή σου.
- Χουρίς αστένεια κι αρρουσιτιά, ψυχή 'γω δε σι δίνυ.

Πιδί κι συ, πιδί κι 'γω άδι να πουλιμίσουμ',

Όποιους νικήσει 'πι τσι δυό, τ' αλλ'νού ψυχή να πάρει.

Πιαστήκαν κι' παλεύανι μέσα στου σταυρουδρόμου,

Κι' ου τζουμπάν'ς τουν έπιασιν τουν Χάρου 'πι τσι πλάτις

Κι' ου Χάρους π' ήδαν πουνηρός 'πι τα μαλλιά τον πιάνει.

Τζουμπάνης του κατάλαβιν, ψυχή του θα τουν πάρει.

- Χάρου μ', για άφνις μ' να χαρώ ακόμα πέντι μέρις,

Τσι δυό να φάγου κι' να πιώ, τσι τρεις να σιργιανίσου,

Πόχου τα πρόβατα άκουρα κι' του τυρί στου ζύγι,

Κι' έχου γιουαίκα κι' είνι νιά, κι' χήρα δεν την πρέπει.

- Τα πρόβατά σ' κουρεύουντιν κι' του τυρί σ' πουλιέτι,

Γιουναίκα σου παντρεύιτι κι' άλλουν άντρα παίρνει.

Τζουμπάνης του κατάλαβι π' δε θέλ' να τουν αφήσει,

Του σκυλαράκι του μιλά, πουλύ του παραγέρνει:

- Άδι να πας στου σπίτι μας, σύρι στ' αρχουντικό μας,
Κι' α σι ρουτήσσει κι' η κυρά σ' γιατί μαζί δεν πήγαμ'...

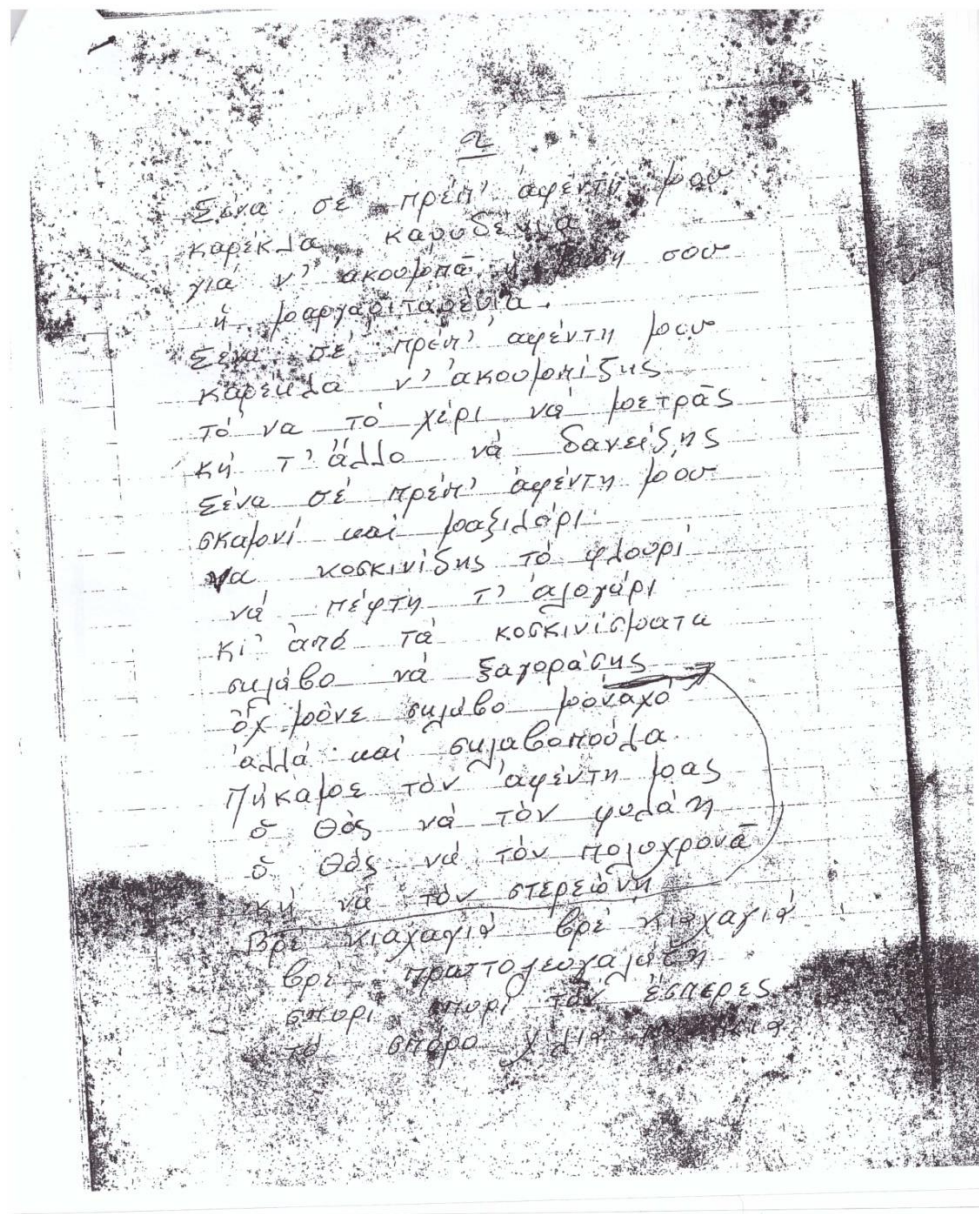
.....

Του σκυλαράκι του τ' ακούει, κλαίει μα κι' δεν φέγνει.

- Μα πώς να πάγου στην κυρά μ' χωρίς τουν παραφέντη,
- Να μι ρουτά, τι θα της πώ, που σα τς' το πώ, θα κλαίγει;³⁷⁵

³⁷⁵ Ανδριώτης Π. Ν., “Δημοτικά τραγούδι της Λήμνου”, *Λαογραφία* ΛΒ (1979-1981), σ. 174-175.

[κάλαντα, αριθ. 2]

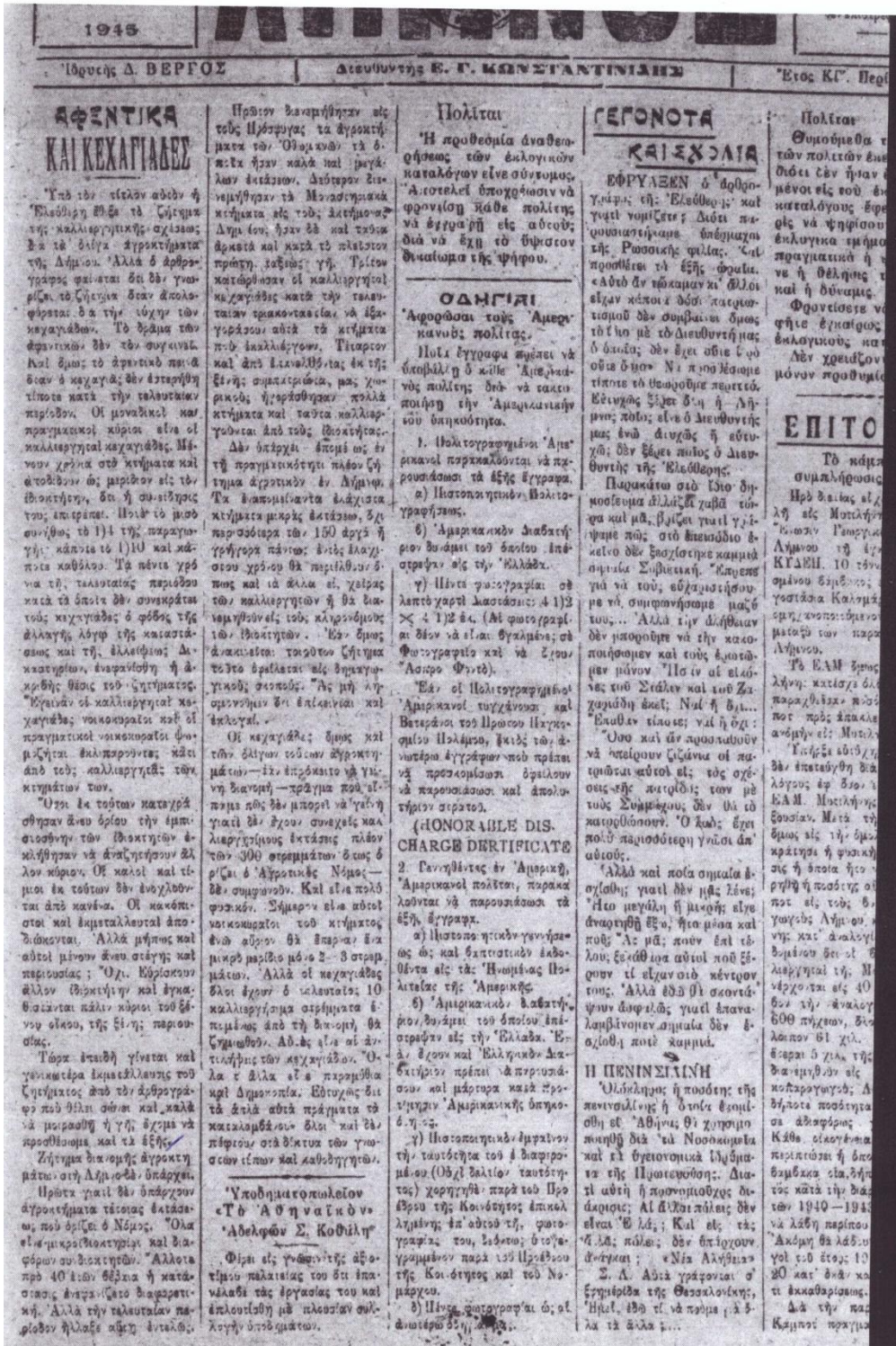

3

κὴ κεί πού τόν δερμίδες
 φουτρώνει κὴ θλαστίζει
 περδία τόν τσαπατοῦν
 λαχούδια τόν ξετνύρουν
 πέρνεις τὸ τουφεκιάει σου
 γὰ πᾶς γὰ τὰ σκοτώσεις
 μὴτε λαχούδια σκοτώσεις
 μὴτε περδία πιχδες
 αὐόν' θέρεις αὐ' ἀχώνιδες
 ὅλα τι ἀποφαχούδια
 κὴ κάτρες κὴ τὰ λούτριδες
 κὴ λούτριδὸ δέν εἶχαν
 πρ' χεις τὰ ἄστρα πρόβατα
 κὴ τὸ φεγγάρι λάντρα
 τὸ ἄστρο τὸν αἰχρινό
 τσοφκάν' πού τὰ φυλάει
 τὸν Ἰορδάνη ποταμὸ
 νερό πού τὰ ποτίζει
 τὸ σύννεφο τοῦ οὐρανοῦ
 σεαδὸ αὐὰ τὰ σταγίδεις
 πύκαρε γιὰ τὸν κίχαγια
 ὁ θὰς γὰ τὸν γυλάη
 ὁ θὰς γὰ τὸν πομπύχρον
 αὐ' γὰ τὸν στερεώνη

Χφ καλάντων των Φώτων από το “αρχοντικό Τσικάρη”, στην κεντρική πλατεία της Κοινότητας, καταγραφή του 1949.

Γ. Τοπικός Τύπος

“Αφεντικά και κεχαγιάδες”, εφ. Λήμνος, 21/7/1945, έτος ΚΓ’, (χωρίς άλλα στοιχεία).
(Μεταγραφή στη συνέχεια από Γιαννέλη Γιώργο)

Αφεντικά και κεχαγιάδες

Υπό τον τίτλον αυτόν η Ελεύθερη έθιξε το ζήτημα της καλλιεργητικής σχέσεως δια τα ολίγα αγροκτήματα της Λήμνου. Αλλά ο αρθρογράφος φαίνεται ότι δεν γνωρίζει το ζήτημα όταν απολοφύρεται δια την τύχην των κεχαγιάδων. Το δράμα των αφεντικών δεν τον συγκινεί. Και όμως το αφεντικό πεινά όταν ο κεχαγιάς δεν εστερήθη τίποτε κατά την τελευταίαν περίοδον. Οι μοναδικοί πραγματικοί κύριοι είνε οι καλλιεργηταί κεχαγιάδες. Μενουν χρόνια στα κτήματα και αποδίδουν ως μερίδιον εις τον ιδιοκτήτην, ότι η συνείδησις τους επιτρέπει. Ποτέ το μισό (,) συνήθως το $\frac{1}{4}$ της παραγωγής· κάποτε το $\frac{1}{10}$ και κάποτε καθόλου. Τα πέντε χρόνια της τελευταίας περιόδου κατά τα οποία δεν συνεκράτει τους κεχαγιάδες ο φόβος της αλλαγής λόγω της καταστάσεως και της ελλείψεως δικαστηρίων, ενεφανίσθη η ακριβής θέσις του ζητήματος. Έγειναν οι καλλιεργηταί κεχαγιάδες νοικοκυραίοι και οι πραγματικοί νοικοκυραίοι ψωμοζήται εκλιπαρούντες κάτι από τους καλλιεργητάς των κτημάτων των.

Όσοι εκ τούτων κατεχράσθησαν άνευ ορίων την εμπιστοσύνην τω ιδιοκτητών εκλήθησαν να αναζητήσουν άλλον κύριον. Οι καλοί και τίμοι εκ τούτων δεν ενοχλούνται από κανένα. Οι κακόπιστοι και εκμεταλλευταί αποδιώκονται. Αλλά και αυτοί μήπως μένουν άνευ στέγης και περιουσίας; Όχι. Ευρίσκουν άλλον ιδιοκτήτην και εγκαθίστανται πάλιν κύριοι του ξένου οίκου, της ξένης περιουσίας.

Τώρα επειδή γίνεται και γενικωτέρα εκμετάλλευσις του ζητήματος από τον αρθρογράφο που θέλει σώνει και καλά να μοιρασθή η γη, έχομε να προσθέσομε και τα εξής.

Ζήτημα διανομής αγροκτημάτων στη Λήμνο δεν υπάρχει. Πρώτα γιατί δεν υπάρχουν αγροκτήματα τέτοιας εκτάσεως που ορίζει ο Νόμος. Όλα είνε μικροϊδιοκτήσια και διαφόρων συνδιοκτητών. Άλλοτε, προ σαράντα ετών βέβαια η κατάστασις ενεφανίζετο διαφορετική. Αλλά την τελευταίαν περίοδον ήλλαξε αύτη εντελώς.

Πρώτον διενεμήθησαν εις τους πρόσφυγας τα αγροκτήματα των Οθωμανών τα οποία ήσαν καλά και μεγάλων εκτάσεων. Δεύτερον διενεμήθησαν τα Μοναστηριακά κτήματα εις τους ακτήμονας Λημνίους (,) ήσαν δε και ταύτα αρκετά και κατά το πλείστον πρώτη(ς) τάξεως γη. Τρίτον κατόρθωσαν οι καλλιεργηταί κεχαγιάδες κατά την τελευταίαν τριακονταετίαν να εξαγοράσουν αυτά τα κτήματα που εκαλλιέργουν.

Τέταρτο και από επανελθόντας εκ της ξένης συμπατριώτας μας χωρικούς ηγοράσθησαν πολλά κτήματα και ταύτα καλλιεργούνται από τους ιδιοκτήτας.

Δεν υπάρχει επομένως εν τη πραγματικότητα πλέον ζήτημα αγροτικών εν Λήμνω. Τα εναπομείναντα ελάχιστα κτήματα μικράς εκτάσεως, όχι περισσότερα των 150 αργά ή γρήγορα πάντως εκτός ελαχίστου χρόνου θα περιέλθουν όπως και τα άλλα εις χείρας καλλιεργητών ή θα διανεμηθούν εις τους κληρονόμους των ιδιοκτητών. Εάν όμως ανακινείται τοιούτον ζήτημα τούτο οφείλεται εις δημαγωγικούς σκοπούς. Ας μην λησμονούμε ότι επίκειται και εκλογαί.

Οι κεχαγιάδες όμως και των ολίγων τούτων αγροκτημάτων- εάν επρόκειτο να γείνη διανομή- πράγμα που είπαμε πως δεν μπορεί να γείνη γιατί δεν έχουν συνεχείς καλλιεργησίμους εκτάσεις πλέον των 300 στρεμμάτων όπως ορίζει ο Αγροτικός Νόμος- δεν συμφωνούν.

Και είναι πολύ φυσικόν. Σήμερον είνε αυτοί νοικοκυραίοι του κτήματος ενώ αύριο θα έπερναν ένα μικρό μερίδιο μόνο 2-3 στρεμμάτων. Αλλά οι κεχαγιάδες όλοι έχουν ο τελευταίος 10 καλλιεργήσιμα στρέμματα. Επομένως από τη διανομή θα ζημιωθούν. Αυτές είνε αι αντιλήψεις των κεχαγιάδων. Όλα τ' άλλα είνε παραμύθια και Δημοκοπία. Ευτυχώς ότι τα απλά αυτά πράγματα τα καταλαμβάνουν όλοι και δεν πέφτουν στα δίκτυα των γνωστών τύπων και καθοδηγητών.

ΕΙΔΟΠΟΙΗΣΙΣ

Προτιθέμενος να εκμισθώσω επί
τριετίαν τὸ ἐν Βάρει κτῆμά μου
γινώσκον ὑπὸ τὸ ὄνομα Καπετάν
Γεώργιου Ραφτοπούλου πρὸς Λογι-
ωτατίναν ἐκ στρεμμάτων 150 γαι-
ῶν καλλιεργησίμων πρώτης ποιότη-
τος, ἀναλόγων χερσων γαιῶν διάβο-
σκην, μάνδρας, ἀχυρῶνος, 36 προβά-
των καὶ τοῦ ἀναγκασιούτου διὰ τὸ
κτῆμα σπόρον. Δέχομαι προσφοράς
μέχρι τῆς 31ης Ιουλίου ἐ. ε.

Σωτήριος Χ. Τζιμτζής

Αγγελία 12, από το ζευγάρι του Ραφτόπουλου στο Βάρος, εφημερίδα Λήμνος,
8/6/1924, α.φ. 337.

**Δ. Φωτογραφικό, έντυπο και ηλεκτρονικό υλικό
από την καθημερινή εργασία των κεχαγιάδων**

(1), Όργωμα κεχαγιά με βόδια, Λήμνος, 1935, φωτογραφία από αρχείο Μάρκου Ψαράκη.

(2), Οικογένεια σε θερισμό, Λήμνος, 1940, αρχείο Ψαράκη.

(3), Κεχαγιάδες στα Σφαγεία της Μύρινας, 1922, αρχείο Ψαράκη.

(4), Μουσουλμάνοι καλλιεργητές το 1920 στη Λήμνο, η φωτογραφία έφερε την ένδειξη “μουσουλμάνοι κεχαγιάδες στο Βάρος”, αρχείο Ψαράκη.

(5), Μάντρα ζευγαριού στο Ζεματά, διακρίνεται το κιαχιαδόσπιτο, 1940, δημοσιεύσεις από τοπική σελίδα στο facebook.

(6), Μάντρα με κιαχιαδόσπιτο στο σύμπλεγμα σταυλικών εγκαταστάσεων στην περιοχή της Κρηνίδας, 2001, όπ.π.

(7), Κοντιάς, 1945, οι μεγάλοι μαντρότοιχοι στοιχειοθετούν τα “σαθύρια”, τους κήπους που επιβλέπει ο κεχαγιάς, όπ.π.

(8), παραγιάς, 1930, Λήμνος, η βιοϊστορία του δημοσιεύτηκε στο internet και προκάλεσε θύελλα αντιδράσεων.

(9), Κιαχαγιαδόσπιτο στην περιοχή Αγίου Αλεξάνδρου Κοντοπουλίου, φωτογραφία από προσωπικό αρχείο, λήψη 2015.

(10), Η μάντρα από το “Ζευγάρι της Χαλαμαντάραινας, στη θέση Αγία Κυριακή, λήψη Νομέβριος 2016.

(11), Το κιαχγιαδόσπιτο με το “πατωμένο πάτωμα” που αναφέρει η Πάτρα, στο κτίσμα της παραπάνω μάντρας.

(12), Τα χαγιάτια και το σπίτι στο ζευγάρι του Ραφτόπουλου, ανατολικά της κοινότητας του Βάρους.

(13), Μάντρα ζευγαριού στη θέση Κακαρίν' Σαρδών απ' όπου ο παππούς του Χρήστου πήρε το επίθετό του.

(14) Κεχαγιάς στη Μύρινα με γκατζόνα, δεκαετία '70, φωτογραφία από τοπική ιστοσελίδα του facebook.

(14), Κουλμπάνια στο ξωκλήσι του Αγίου Ερμούλου στην περιφέρεια Αττικής, η προσφορά ζώου και τυριού αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα των κεχαγιάδων, λήψη 7/2012.

(15), “κεχαγιάδικο” τυριβόλι από την περιοχή των Σαρδών, λήψη 2/2014.

(16), “τσομπάνικο” τυριβόλι από το Βάρος, λήψη 2/2014.

(17), ‘‘ημκρό’’ τυριβόλι, από το Βάρος, λήψη 2/2014.

Ε. Αρχειακές πηγές

14 Κατάλογος τῶν στιχητάδων τῆς μονῆς Παντοκράτορος στὴ Λήμνο

[Λήμνος]

[c. 1387-Ἀπρίλιος 1388]

(<B 34>). Νεοελληνικὴ παράφραση β' μισοῦ τοῦ 18^{ου} αἰ. Χαρτί (δίφυλλο) 315 X 215. Τὸ κείμενο ἐκτείνεται στὸ recto καὶ στὸ verso τοῦ α' φύλλου. Μετὰ τὸ τέλος τοῦ κειμένου, στὸ recto τοῦ β' φύλλου, τρεῖς στίχοι (περιορισμός) με παραπαιμπτικὸ ἐρυθρογραμμμένο, τὸ ὁποῖο, ὁμως, δὲν ἀνευρίσκεται στὸ κείμενο¹. Μελάνι μαῖνρο, ἐρυθρογραφία στοὺς τίτλους καὶ στὸ τέλος κάθε παραγράφου. —Διατήρηση καλή. —Τὸ κείμενο ὀρθογραφημένο. —Γραφείας ὁ ἴδιος με τῶν Ἐγγρ. 15B, 18B, 19Γ, 19Δ, 23Γ καὶ 24Γ. —Τὴν ἀρχὴ τοῦ ἐγγράφου βλ. στὸν Πίν. 1.

Ὁ μεταφραστὴς ἐπιγράφει τὸ κείμενο *Κατάλογος τῶν στιχητάδων καὶ σέμπρων οἱ ὁποῖοι ἑκατοικοῦσαν εἰς τὴν γῆν τὴν ἐξουσιαζομένην ἀπὸ τὴν μονὴν τοῦ Παντοκράτορος*, καθὼς ἀναφέρει περὶ αὐτῶν τὸ γράμμα τοῦ Λήμνου Διονυσίου, μεταφρασθεὶς εἰς κοινοτέραν διάλεκτον. Ἀπογράφονται οἱ ἀκόλουθοι στιχητάδες:

[1] Τόμπρης. Ἐχει σύζυγο τὴ Μαρία, θυγατέρα τὴν Εἰρήνην καὶ γαμπρὸ τὸν Θεόδωρο Δραγόμερο. Εἶναι ὅλοι κάτοικοι τοῦ πύργου τοῦ Ἄνω Χωρίου. Περιουσία: ἓνα σπίτι, ἓνα ζευγάρι [βόδια], ἓνα ἄλογο, ἓνα γαῖδούρι καὶ ἑκατὸν πενήντα πρόβατα. Τοῦ δόθηκε πρόσφατα ἓνα μέρος τῆς γῆς ποὺ ἔχει παραχωρηθεῖ κοινῶς στὸ χωριὸ τοῦ [Ἐ]πισπέραγος. Ἐπίσης, ἀπὸ τὴ γῆ τῶν ἐξακοσίων μοδίων στὴν Ἀκτὴ (τῆς ὁποίας γῆς τὰ σύνορα ἀκολουθοῦν μονοπάτι ποὺ ἔρχεται ἀπὸ τὸ χωριὸ τοῦ Πισπέραγος πρὸς ἀνατολὰς μέχρι τὴν ῥάχη, ὅπου τὸ σύνορο τῶν Πισπεραγινῶν, τὸ ὁποῖο ἀκολουθοῦν ἔπειτα πρὸς τὰ βόρεια, ἀπὸ τὸ Ἀκρωτήρι μέχρι τὸ γιαλὸ τῆς Λίμνης, καὶ διατρέχοντας τὸ γιαλὸ δυτικὰ ξαναβρίσκουν τὸ ἀρχικὸ μονοπάτι), τοῦ ἔχει παραχωρηθεῖ ἡ μισή, ἐκεῖνη δηλαδὴ ποὺ βρίσκεται πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ Ἁγίου Βλασίου, διὰ νὰ κάμῃ καὶ νὰ καταστήσῃ ὁσπίτιον ἐδικόν του. Φόροι: στιχικόν ἕξι ὑπέρπυρα βιγλιάτικο δύο, σύνολο ὀκτὼ καὶ ἐπιπλέον τὸ βιγλιάτικο τοῦ γαμπροῦ του (ἄλλα δύο ὑπέρπυρα), σὲ δύο δόσεις τὸ χρόνο. Καταβάλλει ἐπίσης τὸ συνειθισμένον σιτάρι τὴν ἐποχὴ τῆς συγκομιδῆς, καθὼς καὶ τὰ ἄλλα τοπιὰτικὰ δίκαια. Γῆ τρακοσίων μοδίων συνολικά.

[2] Μιχαὴλ Τριακοντάφυλλος. Σύζυγος Μαρία (κόρη τοῦ Μοναχίτη), γιὸς Γεώργιος, θυγατέρα Καλή. Περιουσία: Στὸ χωριὸ τῆς Μαυρωνάδος ἔχει ἓνα σπίτι με αὐλὴ καὶ ἀλωνότοπο, ἓνα ζευγάρι, ἓνα ἄλογο, ἓνα γαῖδούρι, πενήντα πρόβατα καί, στὸ χωριὸ τοῦ Πετζέα, ἓνα ἀμπέλι ἕξι μοδίων κοντὰ στοῦ Νικόλα Περούση, με ληνὸ καὶ δύο πιθάρια. Τοῦ παραχωρήθηκε γῆ διακοσίων πενήντα μοδίων περιφραγμένη, τῆς ὁποίας τὰ σύνορα ξεκινοῦν ἀπὸ τὸν ῥύακα τῶν παλιάμπελων τῆς Μαυρωνάδος, ἀνεβαίνουν δυτικὰ στὴ ῥάχη τοῦ Προφήτη Ἡλιοῦ εἰς τὰ νερά ποὺ κυλοῦν πρὸς τὴν ἀνατολή, φθάνουν στὸν

(18), Ο κατάλογος των στιχητάδων, Εθνικὸ Ἰδρυμα Ἐρευνῶν- Ἰνστιτούτο Βυζαντινῶν Σπουδῶν, *Αθωνικά Σύμμεικτα* 5, *Αρχεῖο τῆς Ι.Μ. Παντοκράτορος, επιτομὲς ἐγγράφων*, 1039- 1801, μέρος Α', Αντώνης Πάρδος, Αθήνα, 1998, σ. 49- 53.

Περιθώριον

Αριθ. 20

Περίθεσις Ερμ. Κωνσ.
π. 44

Ληξιαρχική πράξις θανάτου

Εν... Λοκιδιά... σήμερον τήν Δευτέρα Ερμ. Κωνσ.
του μηνός Μαρτίου... του χιλιοστού εννεακοσιοστού τρια-
κοστού εκάτου έτους, ήμέραν Παρασκευή... και ώραν 8.30 π.
μεσημβρία και έν τῷ Ληξιαρχικῷ καταστήματι κειμένῳ έν τῇ Κοι-
νῷ Κονιδιά αριθμός... ένώπιον ἐμοῦ τοῦ Κωνσταντίνου
Κωνσταντίνου... Ληξιάρχου τῆς Κοινῷ Κονιδιά...
τοῦ δήμου... τῆς Ἐπαρχίας Κερκίρας...
ένεφανίσθη Κωνσταντίνος Κωνσταντίνου... ἐτῶν 65...
ἐπαγγέλματος μικροπώλης... κάτοικος Κονιδιά
Κωνσταντίνου Κωνσταντίνου Κωνσταντίνου...

και ἐδήλωσεν ὅτι έν Κοινῷ Κονιδιά...
κειμέν... έν τῇ ὁδῷ... ἀριθ... τῇ Δευ-
τέρα Ερμ. Κωνσ.... ήμέραν Εξοχῆς
Κωνσ.... και ώραν 42 π.... μεσημβρία τοῦ χιλιοστού εννεα-
κοσιοστού τριακοστού εκάτου... έτους ἀπεβίωσε Κωνσταντίνος
Κωνσταντίνου Κωνσταντίνου... κάτοικος Κονιδιά
Κωνσταντίνου... γεννηθε 15... έν Κονιδιά Κωνσταντίνου... ήλικίας
ἐτῶν 65... ἐπαγγέλματος Ερμ. Κωνσ.... και θρησκευματος
Κωνσταντίνου Κωνσταντίνου... υπήκοος Κωνσταντίνου... ἐγγεγραμμένος
εἰς τὸ μητρώον ἀρρένων Κωνσταντίνου Κωνσταντίνου... υἱός ἡ
θυγάτηρ τοῦ Κωνσταντίνου Κωνσταντίνου... ἐπαγγέλματος Κωνσταντίνου
Κωνσταντίνου... κατοίκου... και τῆς Κωνσταντίνου
Κωνσταντίνου... σύζυγος τ Κωνσταντίνου... τὸ γένος Κωνσταντίνου...
Κωνσταντίνου... Ὁ θάνατος κατὰ τὴν πιστοποίησιν τοῦ
ιατροῦ Κωνσταντίνου Κωνσταντίνου... ἐπῆλθεν ἐκ Κωνσταντίνου
Κωνσταντίνου... Ἐφ' ὃ συνετάγη ἡ πα-
ράστασις, ἥτις ἀναγνωσθεῖσα και βεβαιωθείσα παρὰ τοῦ δηλοῦντο
Κωνσταντίνου Κωνσταντίνου... υπεγράφη παρ
αὐτ. Κωνσταντίνου... και παρ' ἐμοῦ...
Κωνσταντίνου Κωνσταντίνου Κωνσταντίνου Κωνσταντίνου Κωνσταντίνου

Ὁ δηλώσας Κωνσταντίνος

Ὁ ληξίαρχος Κωνσταντίνος

Историческое

'Agust. 13,

Ὁ θάνατος κατὰ τὴν πιστοποίησιν τοῦ
 λαοῦ ~~ἔσται ἀποκρίσιμος~~ ἐπὶ τὴν ἐκ τῆς ἐκείνου
 καρδίας καὶ ἐκ τῆς ἐκείνου. Ἐφ' ὧ συντάξι η πα-
 ρούσῃς ἀναγνωσθεῖσα καὶ βεβαιωθείσα παρὰ τοῦ δηλοῦντος
~~ἡμετέρας βελτιώσεως~~ ὑπεγράφη παρ'
 αὐτῶν καὶ παρ' ἐμοῦ.
 Ἡ θανούσα ἀπὸ τοῦ ὁμοῦ καὶ ὁμοῦ καὶ ὁμοῦ.
 Ἐκείνη.

Ὁ ληξίαρχος

16 Вейсман

Erna

Ληξιαρχική πράξις θανάτου	Περιεχριον
Εν Κορινθίᾳ... σήμερον τὴν <u>Παρασκευήν 11</u>... του μηνὸς <u>Νομβρίου</u>... τοῦ χιλιοστοῦ ἐννεακοσιοστοῦ τρια- κοστοῦ <u>ἐνάτου</u> ἔτους, ἡμέραν <u>Σάββατον</u>... καὶ ὥραν <u>9^{ην} πρὸ</u> μεσημβρίας καὶ ἐν τῇ Ληξιαρχικῇ καταστάσει κειμένη ἐν τῇ Κοι- νοῦ <u>Κορινθίᾳ</u>, ἀριθμὸς... ἐνώπιον ἐμοῦ τοῦ <u>Ληξιαρχοῦ</u> ἡμετέρου... Ληξιαρχοῦ τῆς <u>Κοινῆς</u> <u>Κορινθίᾳ</u>. τοῦ δήμου... τῆς ἑπαρχίας <u>Βουλγαρίας</u>... ἐνεφανίσθη <u>Παναγιώτης Βασιλειάδης</u>... ἐτῶν <u>53</u>... ἐπαγγέλματος <u>μετρητοῦ φοροῦ</u>... κάτοικος <u>Κορινθίᾳ</u>. ἀμερικανῶν <u>Γερμανῶν</u> <u>Ρωσῶν</u> <u>Βουλγαρικῶν</u>...	Ἀριθ... <u>13</u> Παναγιώτης Μανδύρας Ληξιαρχὸς
καὶ ἐδήλωσεν ὅτι ἐν <u>Κορινθίᾳ</u> καὶ ἐν <u>Βουλγαρίᾳ</u> <u>κε</u> κειμένη... ἐν τῇ ὁδῷ... ἀριθ... τὴν <u>τρια-</u> <u>κοστὴν</u> <u>30</u> τοῦ μηνὸς <u>Νομβρίου</u>... ἡμέραν <u>Παρα-</u> <u>σκευῆς</u> καὶ ὥραν <u>11^{ην} π.</u>... μεσημβρία τοῦ χιλιοστοῦ ἐννεα- κοσιοστοῦ τριακοστοῦ <u>ἐνάτου</u>... ἔτους ἀπεβίωσεν <u>Παναγιώτης</u> <u>Μανδύρας</u> <u>Βασιλειάδης</u>... κάτοικος <u>Κορινθίᾳ</u> <u>Βουλγαρίας</u>... γεννηθεὶς <u>7</u>... ἐν <u>Κορινθίᾳ</u> <u>Βουλγαρίας</u>... ἡλικίας ἐτῶν <u>59</u>... ἐπαγγέλματος <u>Οἰκονομῆς</u>... καὶ θεοσκεύματος <u>Ὁρθόδοξου</u>... ὑπὸ τοῦ <u>Σταυροῦ</u>... ἐγγεγραμμένος εἰς τὸ <u>Κυριοκοινοῦν</u> <u>Πατριαρχεῖον</u> <u>Κορινθίᾳ</u>... υἱὸς ἡ θυγατέρα τοῦ <u>Γεωργίου Παπαδόπουλου</u>... ἐπαγγέλματος <u>ἰατροῦ</u>. <u>Κωνσταντίνου</u>... κατοικοῦ <u>Αἰαλίου</u>... καὶ τῆς <u>Ρα-</u> <u>φῆς</u>... σύζυγος τ. —... τὸ γένος... ... Ὁ θάνατος κατὰ τὴν πιστοποίησιν τοῦ ιατροῦ <u>Παναγιώτου Μανδύρας</u>... ἐπὶ ἡλικίᾳ <u>ἐνδ</u> <u>μαρτυρίας</u> <u>Κωνσταντίνου</u> <u>Παπαδόπουλου</u>... ὡς συντάγῃ ἡ πα- ροῦσα... ἡτις ἀναγινωσκθεῖσα καὶ βεβαιωθεῖσα παρὰ τοῦ δηλοῦντος Παναγιώτου Μανδύρας... ὑπεγράφη παρ' αὐτῶν καὶ παρ' ἐμοῦ... ἡ θανούσα <u>Κωνσταντίνου</u> <u>Παπαδόπουλου</u>... <u>Ζωῆς</u>...	
Ὁ δηλώσας <u>Γεωργίου Μανδύρας</u>	Ὁ ληξιαρχος <u>Παναγιώτης</u>

(19), Αποσπάσματα από το βιβλίο Θανάτων ενός από τα δημοτικά διαμερίσματα που διεξήχθη η έρευνα.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΣΥΝΕΤΑΙΡΩΝ

ΜΕΡΙΣ

Βασιλείου Πατριάρχου

Χρονολογία			ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΑ	Μερίδες δι' ἃς ἑκαστος συνεταῖρος ἐνεγράφη		Καταβολαὶ ἔναντι τῶν μερίδων δι' ἃς ἐνεγράφη	Παρατηρήσεις
Ἔτος	Ἡμέρα	Μῆν		Αριθ	Ποσὸν δραχμῶν	Δραχμαὶ	
1952	1	Σεπτ	Ἐξόφλησις (μ. π. βελγία)	1	40.000		
			Καταβολή			30.000	
	17	Οκτ	Ἐξόφλησις			1000	
1953	30	Νοεμ	Συμπληρωματικὴ ἔξοφ.		10.000		
1956	31	Δεκ	Διανομή			10	
			Ἐξόφλησις			10	
1957	31	Δεκ	Συμπληρωματικὴ ἔξοφ.		450		
			Διανομή		500	50	

ΣΥΜΦΩΝΗΤΙΚΟ

(4)

Στον Βόρειο Λήμνου σήμερα την 16.12.02 οι κάτωθι
υπογεγραμμένοι 1. Γεωργίου Παναγιώτης κάτοικος Καβάλας
επαγγέλματος Αγρότης και 2. Γεωργίου Γεωργίου κάτοικος Βόρειου
κάτοικος Βόρειου επαγγέλματος Αγρότης συνενώθηκαν
και συναποδέχθηκαν τα παρακάτω:

α) Ο πρώτος των συμβαλλομένων Γεωργίου Παναγιώτης ιδιοκτήτης
των παρακάτω αγροτεμαχίων:

1. <u>Τσαλάρια</u>	2. <u>Αγ. Κρίσ.</u>	3. <u>Αγ. Κρίσ.</u>
2. <u>Αγ. Κρίσ.</u>	4. <u>Αγ. Κρίσ.</u>	5. <u>Αγ. Κρίσ.</u>
3. <u>Αγ. Κρίσ.</u>	6. <u>Αγ. Κρίσ.</u>	7. <u>Αγ. Κρίσ.</u>
4. <u>Αγ. Κρίσ.</u>	8. <u>Αγ. Κρίσ.</u>	9. <u>Αγ. Κρίσ.</u>
5. <u>Αγ. Κρίσ.</u>	10. <u>Αγ. Κρίσ.</u>	
6. <u>Αγ. Κρίσ.</u>		
7. <u>Αγ. Κρίσ.</u>		
8. <u>Αγ. Κρίσ.</u>		
9. <u>Αγ. Κρίσ.</u>		
10. <u>Αγ. Κρίσ.</u>		

συνολικής έκτασης 63,5 στρεμμάτων, ενοικιάζει στον δεύτερο συμβαλ-
λόμενο Γεωργίου Γεωργίου τα παραπάνω αγροτεμάχια αντί του
ισοσού 100 € ετησίως.

β) Η μίσθωση θα διαρκέσει 4 χρόνια και θα αρχίσει από την 01/01/03
και θα λήξει στις 31/12/06.

γ) Μετά το τέλος της μίσθωσης ο εμμισθωτής είναι υποχρεωμένος να παραδώσει
α παραπάνω αγροτεμάχια στην ίδια κατάσταση που τα παρέλαβε.

δ) Το ενοίκιο θα καταβάλλεται στο τέλος Αυγούστου κάθε χρόνου.

ε) Ο δεύτερος των συμβαλλομένων αποδέχεται τους παραπάνω όρους χωρίς
μιά επ'όψαση.

Το συμφωνητικό συντάχθηκε σε δύο αντίτυπα και αφού αναγνώσθηκε και υπο-
γράφηκε έλαβαν οι συμβαλλόμενοι από ένα

Γεωργίου Παναγιώτης

Συμβαλλόμενοι Γεωργίου Γεωργίου

ΘΕΩΡΗΘΗΚΕ
Το γνήσιο της υπογραφής
του 16.12.02

ΜΑΥΡΟΓΙΑΝΝΗΣ
ΠΡΟΕΔΡΟΣ
ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΒΑΡΟΥΣ

(21), Μισθωτήριο Συμβόλαιο Αγρών, η ημερομηνία καταβολής του μισθώματος είναι τυπική στα περισσότερα και υποστηρίζω ότι αποτελεί κατάλοιπο του έθους από το “κιαχαλαδ’λίκι”.

Η Συντονιστική Αγροτών Λήμνου
καλεί όλους τους

ΑΓΡΟΤΟΚΤΗΝΟΤΡΟΦΟΥΣ
και ΑΛΙΕΙΣ του νησιού

την ΤΕΤΑΡΤΗ 20 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 2016

και ΩΡΑ 10.30 το πρωί

σε προσυγκέντρωση

στο Λιβαδοχώρι

και έπειτα πορεία προς Μύρινα.

Για να σταματήσει το ξεκλήρισμα
και η εξαθλίωση ως προς τον
πρωτογενή τομέα

Ζητάμε την συμπαράσταση
όλου του νησιού.

(22), Φυλλάδιο που μοιράστηκε τον Ιανουάριο του 2016 στους απασχολούμενους στον πρωτογενή τομέα κατοίκους του νησιού.

**ΣΤ. Η συνοικία “αιγυπτιώτικα” των πρώτων Λημνίων μεταναστών
στην Αλεξάνδρεια**

ΟΛΗ ΚΑΤΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΟΛΗ
NG THROUGH THE HISTORY OF MYRINA

Ρωμέικος Γιαλός Romeikos Gialos

A 11

ΣΤΑ ΑΡΧΟΝΤΙΚΑ, ΤΑ ΛΕΓΟΜΕΝΑ «ΑΙΓΥΠΤΙΩΤΙΚΑ», κατά μήκος του Ρωμέικου Γιαλού, απεικονίζεται η οικονομική ακμή της κοινωνίας της Λήμνου του 19ου αιώνα και ο κοσμοπολίτικος χαρακτήρας της. Τα κτήρια ανήκαν σε ευκατάστατους Λημνιούς από Αίγυπτο και Αμερική. Στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας εδώ ήταν η κύρια συνοικία των Ελλήνων. Ονομάστηκε Ρωμέικος Γιαλός σε αντιδιαστολή με τον Τούρκικο, όπου ζούσαν οι Τούρκοι.

Οι αρχοντικές κατοικίες ακολουθούν το ρυθμό του «νεοκλασικού εκλεκτικισμού», όπου σύμφωνα με τα νεοκλασικά πρότυπα, ενσωματώνονται ποικίλα αρχιτεκτονικά στοιχεία, κυρίως ξενόφερτα, ανάλογα με την αισθητική του εκάστοτε ιδιοκτήτη. Σε αντίθεση με το τυπικό λημνιό σπίτι, τα αρχοντικά του Ρωμέικου Γιαλού δεν διαθέτουν εξωτερική σκάλα, αλλά μια επιβλητική είσοδο με πέτρινες παραστάδες, καθώς και περίτεχνους εξώστες και άλλα διακοσμητικά λιθόγλυπτα στοιχεία, ιδιαίτέρως στην πρόσοψη και στις μετόπες. Παράλληλα, κατοικίες του λεγόμενου «μακεδονικού τύπου», όπου ο δεύτερος όροφος δημιουργεί προεξοχή, το λεγόμενο σαχνισί, απαντώνται κυρίως στα στενά της Μύρινας, πίσω από την παραλία.

THE SO-CALLED "EGYPTIOTIKA" [FROM EGYPT] MANSIONS along the coast of Romeikos Gialos reflect the economic prosperity and cosmopolitan character of Lemnos society in the 19th century. These opulent buildings belonged to wealthy Lemnians from Egypt and America. This was the main Greek district during the period of the Ottoman Rule.

It was called Romeikos Gialos [Greek Coast] in contrast to the so-called Turkish Coast, which was a Turkish district. The neoclassical eclectic style of these regal residences is a mixture of neoclassical standards and various other elements mainly of "foreign inspiration". The result depends greatly on the owner's aesthetic perception.

Contrary to typical Lemnian houses, these mansions, instead of an external staircase, boast an imposing entrance with stone pillars, elaborately built balconies and other decorative stone-carved elements, especially on their façade and gable. At the same time, examples of the so-called "Macedonian type" buildings, characterised by an overhanging second floor, also known as "sachnisi" are to be seen in the alleys behind the esplanade of Myrina.

(20), Πινακίδες του δήμου Λήμνου στη συνοικία του Ρωμείου Γυαλού της Μύρρινας με αναφορές στην τοπική ιστορία, λήψη 11/2016.

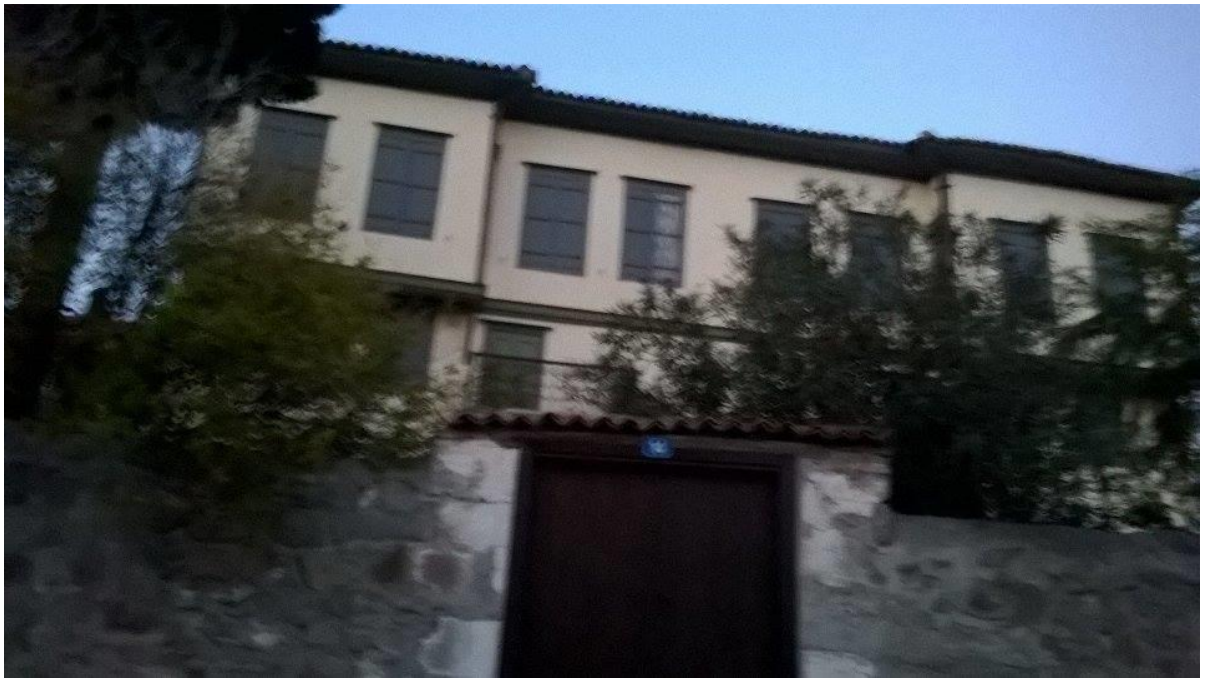
(21), Τα σπίτια του Ρωμείου, ιδιοκτήτες ανήκουν στους πρώτους μετανάστες στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου. Το αρχικό κεφάλαιο επενδύθηκε στην κατασκευή των σπιτιών και στην αγορά γης, λήψη 7/2016.

(22), Τα “αιγυπτιώτικ”, φωτογραφικό αρχείο Επαρχείου Λήμνου, “Λήμνος Φιλτάτη”, εκδ. 7^η. CD με σκοπό την τουριστική προβολή του νησιού, Λήμνος, 2009.

**Z. Η συνοικία "τα σπίτια των αγάδων",
στο Ανδρώνι της Μύρινας**

(23), Μερικά από τα σπίτια στη συνοικία Ανδρόνι της Μύρινας, γνωστή και ως προάστιο “Βαρούσι”. Από την κοινότητα του Βάρους ονομάζεται “τα σπίτια των αγάδων”, και κατά τη συλλογική μνήμη εδώ διέμεναν οι ιδιοκτήτες των Καστερνών ζευγαριών. Στο πίσω μέρος κάθε σπιτιού υπάρχει ο χαρακτηριστικός μεγάλος πέτρινος μαντρότοιχος και ο κήπος που φυτεύεται το παρασπόρι, λήψη 10/2015.

Η. Ο κεχαγιάς στο παρόν

(24), Παράσταση με κεχαγιά σε τοπικό υποκατάστημα μεγάλης αλυσίδας super market στη Μύρινα, λήψη 7/2015.

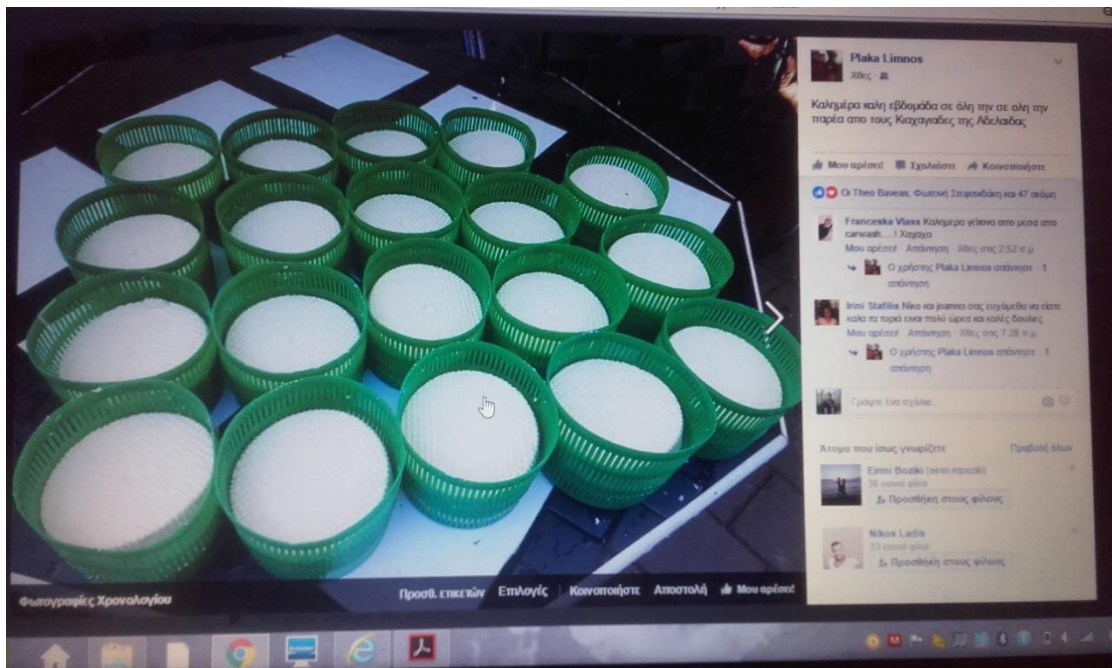
(25), Διαφημιστικά ομοιώματα κεχαγιά από καταστήματα της Μύρινας με τουριστικά είδη. Στην τελευταία φωτογραφία ο κεχαγιάς αποτελεί κέντημα σε τσάντα.

(26), Αναμνηστική κούκλα κεχαγιά από το καρναβάλι του Κάσπακα, κατασκευάστηκε από τον Πολιτιστικό Σύλλογο της Κοινότητας και μοιράστηκε ως δώρο στο κοινό, 2/2015.

(27), Σκηνές από την καθημερινότητα των κεχαγιάδων ως αναπαραστάσεις σε τοπικά προϊόντα, λήψη 8/2016

(28), Ανάρτηση Λημνίων μεταναστών στην Αδελαΐδα σε τοπική σελίδα facebook τον Οκτώβρη του 2016 με το σχόλιο “Καλησπέρα σε όλη την παρέα από τους κεχαγιαδες της Αδελαΐδα

(29), Παράσταση κεχαγιάδων σε τουριστικά καταστήματα της Μεμβούρνης, φωτογραφία από τοπική σελίδα του Facebook, λήψη 5/2016

(30), Ο κεχαγιάς, πίνακας του Θεόφιλου, 1933

(31), Τουριστικός οδηγός του 1970 με την απεικόνιση των κεχαγιάδων στο οπισθόφυλλο.

Οι ιστορικοί Κεχαγιάδες

Share

Tweet

Google+

Στη Λήμνο, από τα πολύ παλιά χρόνια, η κοινωνική δομή κάθε τόπου χαρακτηριζόταν από την παρουσία του παραδοσιακού κτηνοτρόφου.

Οι Κεχαγιάδες, λοιπόν, αλλοτινοί άρχοντες στα βοσκοτόπια και κυρίαρχοι στα κοπάδια, ήταν εγκατεστημένοι δίπλα στις μάντρες τους, για να φροντίζουν τα ζώα, και ασχολούνταν με την καλλιέργεια της γης.

Ανέπτυξαν μάλιστα τη δική τους κουλτούρα που διατηρείται μέχρι σήμερα μέσω της διασωθείσας παράδοσης (π.χ. κεχαγιάδικα τραγούδια και χοροί).

Είναι πολύ πιθανό ν' ακούσετε τους παρακάτω στίχους με συνοδεία αχλαδόσχημης λύρας, αν ο δρόμος σας βγάλει σε κάποιο πανηγύρι ή γιορτή.

Βρε κιαχαγιά, βρε κιαχαγιά περήφανε!
Με τις πλατιές λαγάρες, έλα πέρασε,
παίξε και γέλασε!

(32), Σελίδα πρόσφατου τουριστικού οδηγού για τη Λήμνου (2015 πιθανόν), διαθέσιμη στο < <http://www.limnosgreece.gr/el/oi-istorikoi-kehagiades> >.

ΤΥΠΟΣ Η ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ ΤΗΣ ΑΚΡΙΒΕΙΑΣ ΔΡΑ ΕΝ- ΤΕΛΟΣ ΑΝΕΞΕΛΕΓΚΤΑ

Η ΛΗΜΝΟΣ ΕΙΝΑΙ ΜΙΑ ΣΠΑΝΙΑ ΙΣΟΒΙΑ ΓΟΗΤΕΥΤΙΚΗ ΣΥΝΘΕΣΗ ΦΥΣΗΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ

ΚΕ ΧΑΓΙΑ ΜΟΥ ΤΙ ΕΧΕΙΣ ΝΑ ΠΕΙΣ
ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΕΡΑΣΙΤΕΧΝΕΣ
ΦΩΤΟΓΡΑΦΟΥΣ ΤΟΥ ΝΗΣΙΟΥ ΜΑΣ
ΠΟΥ ΜΕ ΠΡΟΒΑΛΛΟΥΝ
ΕΝΤΥΠΩΣΙΑΚΑ ΣΤΟ FACEBOOK;

ΕΙΝΑΙ ΙΚΑΝΟΤΑΤΟΙ ΚΑΙ
ΣΠΟΥΔΑΙΟΙ ΑΛΛΑ ΣΤΗ-
ΡΙΖΟΝΤΑΙ ΣΤΗ ΣΑΓΗΝΕΥΤΙΚΗ
ΥΠΕΡΟΧΗ ΜΟΝΑΔΙΚΗ ΑΝΕ-
ΠΑΝΑΛΗΠΤΗ ΦΥΣΙΚΗ ΟΜΟΡΦΙΑ
ΣΟΥ ΚΑΙ ΤΑ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΑ
ΚΑΛΛΗ ΣΟΥ

Γ. ΒΟΥΤΣΙΝΑΣ

(33), Γελοιογραφίες του Γιώργου Βουτσινά, αναρτημένες στο διαδίκτυο, που διεκτραγωδούν την κατάσταση της Λήμνου και τα πολιτικά πράγματα της Ελλάδας.

«Δεν έχω παράπονο απ' τον κόσμο. Έχω όμως παράπονα απ' τη ζωή που δεν έζησα»

«Ο ΔΗΜΗΤΡΟΣ»

Του Γ. Φίκαρη

Τον γνώρισα μικρό παιδί τη δεκαετία του 50 τσοπάνη και παραγιό. Με γένια και μαλλιά ακούρευτα και αχτένιστα, γεμάτα άχυρα. Απλησίαστο, απόμακρο και καχύποπτο. Σχεδόν άγριο. Τα βράδυα δεν έμπαινε στο καφενείο του χωριού. Έβαζε τα δύο του χέρια στο τζάμι και προσπαθούσε να δει τι γινόταν στο εσωτερικό του καφενείου. Μετά, δειλά- δειλά ημέρευε κι έμπαινε διστακτικά μέσα. Σε λίγο καιρό άρχισε να μιλά με τους χωριανούς. Αργότερα, έγινε ο μόνιμος και ο τελευταίος πελάτης του καφενείου, γιατί μετά τόν περίμενε το αφιλόξενο περιβάλλον της μάντρας. Κρεβάτι του το παχνί των ζώων, μια μεγάλη αστιβιά και ένα παλιοκούρελο για κατοσέντονο. Τούς χειμώνες, με τις τότε μακροχρόνιες παγωνιές, έμπαινε στην αχυρώνα και σκεπάζονταν με άχυρο μέχρι το λαιμό για να μὴν κρυώνει. Εκεί πέρασε πολλά απ τα παιδικά, τα εφηβικά και τα υπόλοιπα μέχρι τα τριάντα του.

Στη Λήμνο, τη μεταπολεμική περίοδο η ανέχεια των οικογενειών που δεν είχαν η είχαν μικρό κλήρο, τις ανάγκαζε να στέλλουν τα παιδιά τους σε άλλες με πρόβατα και χωράφια. Αυτούς που έλεγαν κεχαγιάδες. Αυτό ήταν το «στηχισμα». Ένα είδος προφορικής συμφωνίας, που γινόταν στο πανηγύρι της Παναγίας του 15 Αύγουστου. Δέν υπήρχε χρηματικό ποσό στη συμφωνία. Μιά φορεσιά, ένα ζευγάρι λαστιχένια παπούτσια, τρία «πινάκια» στάρι η κριθάρι, άντε και κανένα αρνί. Δουλειά; όσο άντεχες. Τσοπάνος για τα πρόβατα, βολευτής των άλλων ζώων, και όλες τις άλλες κτηνοτροφικές και αγροτικές δουλειές του δυνάστη κεχαγιά.

Στό καφενείο τον αντάμωνα σχεδόν καθε μέρα. Καμιά φορά πίναμε και από ένα ρακί και λέγαμε ιστορίες του κυνηγιού, που ήταν χόμπυ και των δύο. Εκείνη τη μέρα φάνηκε ότι ήθελε να πει και να ξεσπάσει. Έτσι δεν άργησε να αρχίσει :

«Από οκτώ χρόνων «στηχισμένος», μου είπε. Τσοπανέρι σε ξένα χέρια, μακριά απ το κόσμο. Έφτασα σχεδόν στα 30 μου για να αρχίσω να σκέπτομαι ότι πρέπει να καλλιετέρω τη ζωή μου και να πάω κοντά στον υπόλοιπο κόσμο. Μέχρι τότε δεν είχα κοιμηθεί σε κρεβάτι. Ούτε καν σε στρώμα. Το καλοκαίρι λίγες αστιβιές σε ένα παχί και ένα παλιοκούρελο για κατοσέντονο να μην με αγκυλώνουν. Και το χειμώνα, χωνόμουν στο άχυρο του αχυρώνα μέχρι το λαιμό για να μην κρυώνω.

Νερό δεν είχε στη μάντρα. Από ένα ξεροπήγαδο έβγαζα λίγο νερό και το έριχνα στα μούτρα μου για να ξενυστάξω. Έπλενα το σώμα μου μόνο το καλοκαίρι, που κουρεύαμε τα πρόβατα και τα πηγαίναμε στη θάλασσα και τα κάναμε μπάνιο. Το φαί σκέτο ξερό ψωμί. Σπάνια λίγο τυρί γεμάτο απίδαλους ή καμιά παστή σαρδέλα. Ούτε τσορβά , ούτε ζεστό. Μαγειρεμένο ποτέ. Καμιά φορά στα κρυφά έβγαζα λίγο γάλα από καμιά προβατίνα και βουτούσα το ξερό ψωμί. Κάποτε με προλάβε ο κεχαγιάς και κλώτσησε το τσίγκινο πιάτο με το γάλα και το ψωμί. Σημάδι ότι δεν έπρεπε να το ξανακάνω.

Στα τριάντα μου, καταφρονεμένος και ξεχασμένος ακόμα και από τους γονείς και τ' αδέρφια μου, αποφάσισα να πλησιάσω τους ανθρώπους και να γίνω σαν κι αυτούς. Αρχισα να πηγαίνω σε κάθε είδους μεροκάματο και δυνατός και φιλότιμος όπως ήμουν, έγινα περιζήτητος και άρχισα να μαζεύω χρήματα. Πρώτο μεροκάματο 12 δρχ. Βρήκα μια κοπελούδα και παντρεύτηκα . Έκαμα κι ένα παιδί. Δεν ήταν τυχερό. Τήν έχασα πολύ γρήγορα κι έφυγα για τη χώρα όπου κατάφερα να μπώ στο σωματείο των λιμενεργατών-εκφορτωτών και το μεροκάματο έγινε τότε καλό. Τις μέρες που δεν είχε καράβι δούλευα στα φορτηγά, στα εμπορικά και όπου αλλού εύρισκα. Κοιμόμουν σ' ένα καλύβι, μέχρι που βρήκα μια δεύτερη σύντροφό και μετακόμισα στο σπίτι. Δόξα το θεό, και λεφτά έκαμα και το παιδί βοήθησα και το τακτοποίησα και ζώ καλά γεράματα. Έχω όμως παράπονα απ' τη ζωή για τα νειάτα που δεν έζησα, δεν χάρηκα κι εγώ σαν όλους τους άλλους.

«Ας είναι καλά ο κόσμος. Δεν έχω παράπονο από κανένα», έκλεισε την κουβέντα του εκεί. Σηκώθηκε , με χαιρέτησε και έφυγε αμίλητος.

(34), Δημοσίευση σε τοπική ιστοσελίδα που προκάλεσε αντιδράσεις για τον ορισμό του κεχαγιά και του παραγιού, διαθέσιμο στον ιστότοπο < <http://en-limno.blogspot.gr/2016/03/blog-post.html> >.

Ο μοναχικός καβαλάρης της Λήμνου

Φωτογραφία: Doug Wiebe

Τα παιδικά του χρόνια τα πέρασε στο σπίτι τους , μαζί με τη μάνα του και την αδελφή του. Τέλειωσε το δημοτικό, αλλά γράμματα δεν έμαθε. Έξι χρόνια ακολουθούσε τις συνήθειες των άλλων παιδιών στο σχολείο, έτσι για περνά ο καιρός. Τα μεταεμφυλιακά χρόνια κράτησαν τη σκληράδα των πολέμων που προηγήθηκαν κι ο κόσμος αρκούνταν στον αγώνα για τα προς το ζην.

Ποιός να νοιαστεί για το μικρό Γιώργο και τα προβλήματα του. Φεύγοντας απ το δημοτικό, “στοίχισε” σε κεχαγιάδες φυλάγοντας πρόβατα για αρκετά χρόνια. Εκεί έμαθε, όπως τις έμαθε, τις δουλειές της μάντρας, των χωραφιών και των ζώων και εκεί έφτιαξε μόνος του το νοικοκυριό του. Εκεί μπόρεσε και επιβίωσε και εκεί εξακολουθεί να ζει σε άθλιες συνθήκες. Όσο ζούσε η μάνα του, κάπου-κάπου περνούσε απ’ το σπίτι και έτρωγε ένα πιάτο ζεστό φαΐ. Τώρα, απομονωμένος στο δικό του κόσμο, ψάχνει ζεστασιά και λίγο φαΐ σε παρέες και πανηγύρια, πολλές φορές κρατώντας και τη λύρα του, που γρατζουνίζει τις χορδές της, χωρίς να ξέρει τι παίζει. Ασχολείται με αγροτικές δουλειές, έχοντας μια ντουζίνα άλογα δεμένα εδώ κι εκεί που χρησιμοποιεί για τα οργώματα και το κάρο, κι ένα μικρό κοπάδι πρόβατα.

Δεν φόρεσε ποτέ καθαρά ρούχα, ούτε παπούτσια. Φοράει μόνιμα τσαρούχια και παινεύεται για την τέχνη στην κατασκευή τους. Τον δεκαπενταύγουστο βάζει και τον παλιό σκούφο, την πατατούκα και το κελιστό άσπρο πουκάμισο των κεχαγιάδων. Η μέρα εκείνη έχει

σημειολογική σημασία . Ήταν η μέρα που αντάμωναν στο πανηγύρι οι κεχαγιάδες και οι τσοπάνηδες και στοίχιζαν (συμφωνούσαν) για τις απολαβές του τσοπάνη της επόμενης χρονιάς, που σπάνια ήταν παραπάνω από μια φορεσία, δυο πρόβατα, δυο πινάκια σιτάρι και ένα ζευγάρι παπούτσια απο λάστιχο για γιορτινά. Τα καθημερινά ήταν τσαρούχια και «μαούνες», που φτιάχνοντας από λάστιχα αυτοκινήτων.

Δεν έχει ωράριο, δεν ξεχωρίζει τη νύχτα απ' τη μέρα. Καθισμένος στο άλογό του, μπορείς να τον συναντήσεις παντού και οποιαδήποτε μέρα και ώρα. Από μακριά ακούς τον καλπασμό του αλόγου του και τον βλέπεις ξαφνικά μπροστά σου . Κάποιοι τον φοβούνται και τον αποφεύγουν. Οι πολλοί στέκονται και του μιλούν για να τον πειράξουν. Αυτός όμως δεν νοιάζεται. Έχει συνηθίσει πια τους ανθρώπους , τους δέχεται όπως είναι και απαντά ανάλογα, προσπαθώντας πολλές φορές να αποκομίσει και κάποια οφέλη από αυτούς.

Απ' τα λίγα λεφτά που βγάζει δεν ξοδεύει ούτε μια δραχμή. Κάθε τόσο διανύει με το άλογό του τριάντα χιλιόμετρα για να πάει στη πρωτεύουσα και να καταθέσει τα λεφτά στην τράπεζα. Κάποτε τον κορόιδεψαν τα πειραχτήρια του χωριού του . Του είπαν ότι οι ποντικοί μπήκαν στην τράπεζα και έφαγαν όλα τα χρήματά της. Ξημερώθηκε στην πόρτα της, περιμένοντας να διαπιστώσει αν ήταν αλήθεια ή ψέμα. Αρκέστηκε στη διαβεβαίωση του διευθυντού και έφυγε. Μια άλλη φορά έγινε μια άγρια δολοφονία στην περιοχή. Ο Γιώργος πρώτος ανάμεσα στους υπόπτους αφηγείται: « Το πρωί έκαμα λίγο τσορβά κι κάτσα να τον πιω. Άκσα τσ σκύλ να γανγίζνε και κάποιουν να με φωνάζ. Ήνταν χουροφύλακες . Ωχ, είπα στον εαυτόμ. Τίποτα όρνηθες πάλι θα χαθήκαν. Πάλι ιγώ θα βρώ του μπελάμ». Τόν ανέκριναν και για καλή του τύχη βρέθηκε άλλοθι απ την μαρτυρία άλλων και τη δική του και τον άφησαν.

Έριστικός και εκδικητικός, δηλώνει ισόβια υποταγή μόνο σε εκείνον που τα έβαλε μαζί του και τον νίκησε. Την υποταγή του την εκφράζει με το: Οτ πεις εσύ.....

Άλλη μιά ιστορία που δείχνει τη λημνιά κουτοπονηριά του. Κάποιος τον πλησίασε και τόν μύησε σε μια μικροκομπίνα πώλησης ενός χωραφιού του οποίου δέν ήταν ιδιοκτήτης ο Γιώργος. Υπέγραψε το συμβόλαιο με σταυρό και πήρε 300.000 δραχμές. Οι αγοραστές το μεταπούλησαν 3.000.000 δραχμές. Ο Γιώργος καμώθηκε ότι δεν ήξερε και βλαστημούσε τούς αγοραστές που τον κορόιδεψαν. Όταν όμως τα πειραχτήρια το παράκαναν, φεύγοντας τους φώναξε: «Βρέ να σας πώ τν αλήθεια , το χωράφ δέν ήταν θκομ.» Ο Γιώργος θα μπορούσε να είναι σαν όλους τούς άλλους . Να ζει στο φτωχικό του με τη φαμίλια του, με τις έννοιες και τα προβλήματα, αλλά και με τη ζεστασιά του σπιτιού και της οικογένειας.

Άλλα όμως η τύχη όριζε γι' αυτόν. Η ζωή του, ζωή ασκητή. Μόνο που δεν τήν διάλεξε και δεν έχει και την πνευματική δύναμη της πίστης για να ξεπερνά τα προβλήματά της. Άγωνίζεται απλά να επιβιώσει κάτω από αντίξοες συνθήκες. Και τά γηρατειά έρχονται. Ποιός θα φροντίσει και θα νοιαστεί για το Γιώργο;

Το κράτος, η συμπόνια η αλληλεγγύη των συνανθρώπων του. Ακόμη και φόρους θα αρχίσουν να του ζητάνε σε λίγο. Συχνά εκφράζει το παράπονό του: «Σάμπους είμι κι εγώ σαν τουν άλλου κόσμου; τι μπορώ πια να παντέχω από δω και περα;» Σταματά βγάζοντας ένα βρυχηθμό αγριμιού, θέλοντας να διώξει αυτά που έχει μαζέψει μέσα του. Καί φεύγει, χάνεται.

Δέν θέλει να μιλήσει άλλο. Ξανακλείνεται στον εαυτό του και στον μικρόκοσμό του.

Οι παλιοί Λημνιοί ήταν πολύ σκληροί. Ξεχώριζαν αυτού του είδους τα άτομα, ακόμα και στην οικογένεια, απ' την κοινωνική ζωή των υπολοίπων, θεωρώντας ότι δεν έχουν θέση σ' αυτήν. Στη δουλειά, όμως, και τις υποχρεώσεις τους είχαν κανονικό μερίδιο. Καμιά φορά και μεγαλύτερο. Έτσι μεγάλωνε η απόσταση από τους άλλους και έμεναν πάντα μόνοι. Η εκμετάλλευση, ακόμη και στο οικογενειακό περιβάλλον. Καμιά φορά ο Θεός τους ξεκουράζει, πριν καταπέσουν. Αυτή είναι και η μόνη τους ελπίδα.

Ετικέτες [Αφηγήσεις](#)

σχόλια:

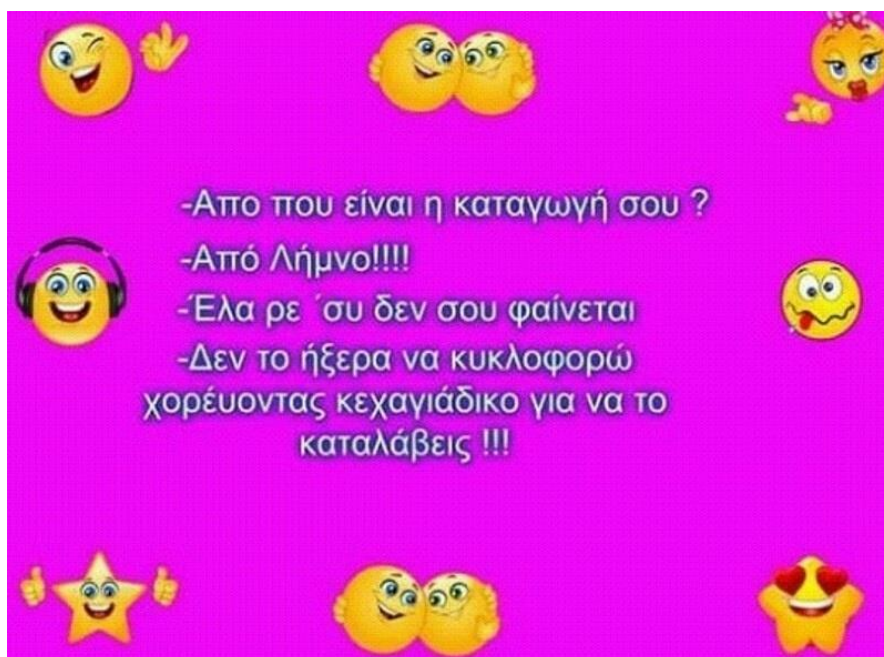
1.

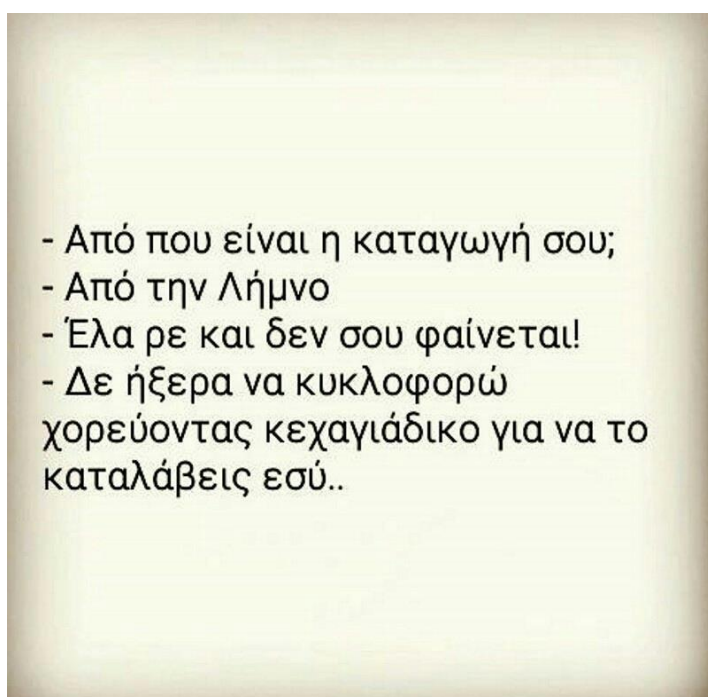
ΓΙΩΡΓΟΣ ΧΡΗΣΤΟΥ14 Ιουνίου 2015 - 10:06 π.μ.

ΠΟΛΥ ωραίο ,συγκινητικό και ρεαλιστικό κείμενο ΚΑΤΕΡΙΝΑ.Ο ΜΟΝΑΧΙΚΟΣ ΚΑΒΑΛΑΡΗΣ είναι ένα άτομο που θα έπρεπε να δίνουμε λίγη,τόση δα,στοργή.Εμένα με συγκλόνισε πως ΣΤΟΙΧΖΕΙ γιατί σαν παλιός ξέρω πως για ένα πιάτο φα'ι μια φορεσιά και δυο ΠΙΝΑΚΙΑ σιτάρι,ζούσαν τη σκληρή δουλειά του τσοπάνη,ολοχρονίς,ολημερίς ,αντιμετωπίζοντας χωρίς εφόδια όλες τις καιρικές συνθήκες.

(35), Κείμενο που δημοσιεύεται στην παραπάνω ιστοσελίδα με θέμα το Γιώργο Μπάκα, πληροφορητή μας για τον παραγιά, διαθέσιμο και στο < http://en-limno.blogspot.gr/2015/06/blog-post_14.html >.

(36), Χιουμοριστική κάρτα που κοινοποιήθηκε από πολλούς λημνιούς χρήστες στο facebook τον Ιούνιο του 2016.

(37), Παρόμοια κάρτα με την προηγούμενη, κυκλοφορεί ακόμη στο facebook με μεγάλη αποδοχή από τις μικρές ηλικίες.

Θ. Οι χάρτες

Υπόμνημα:

1 Ακτήμονες που εκμισθώνουν ζευγάρια

2 Αυτοκαλλιεργητές (κατέχουν τα μέσα παραγωγής και το κεφάλαιο)

3 Ευκατάστατες οικογένειες που επιβιώνουν από την κτηνοτροφία και τη γεωργία

4 Ο μισιακάρης, αυτός που εκμισθώνει τη γη με μίσθιο το μισό γέννημα

5 Ακτήμονες που κληροδοτούνται μετά τον αναδασμό στις κοινότητές τους

6 Οι μεγαλοκτηνοτρόφοι της κοινότητας

* Διχασμένη συλλογική μνήμη/ οι κεχαγιάδες είναι είτε “πλούσιοι” γεωργοκτηνοτρόφοι είτε ακτήμονες

○ Κοινότητες που τροφοδοτούν με τσοπανέρια τους κεχαγιάδες της κεντρικής Λήμνου

△ Συμπλέγματα σταυλικών εγκαταστάσεων με ιδιόκτητους χώρους που εξελίχθηκαν σε μεγάλους οικισμούς στα μέσα του 20^{ου} αιώνα

Συμπεράσματα επί των χαρτών.

Ροές κεχαγιάδων από τις ορεινές κοινότητες προς τις πεδινές του νησιού με τα μεγάλα ζευγάρια:

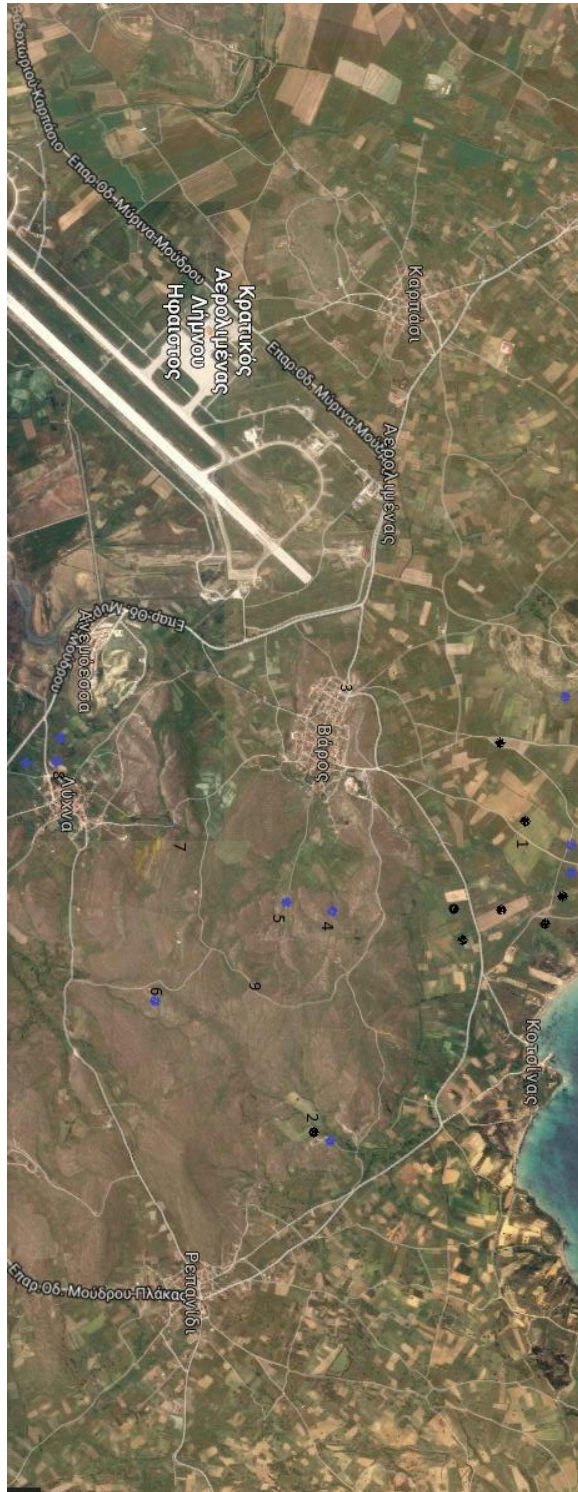
- Δάφνη, Σαρδές, Κατάλακκο > Ατσική, Καρπάσι, Βάρος
- Καλλιόπη> Ρωμανού
- Σκανδάλη, Φυσίνη, ΑγιαΣοφιά > Μούδρος, Καμίνια
- Τσιμάνδρια, Κοντιάς, Θάνος >Κοντιάς, Φακός.

Περιοχές κατοίκησης των αφεντικών:

- Μύρινα
- Ατσική
- Κοντιάς
- Πορτιανού
- Βάρος
- Κοντοπούλι

Γενικά σχόλια από το χάρτη:

- Σε ορεινές, κυρίως, περιοχές παρατηρείται μετακίνηση των αγροτικών στρωμάτων προς τις πεδινές με σκοπό την απασχόληση στα μεγάλα αγροκτήματα
- Έλλειψη ζευγαριών στα ορεινά χωριά
- Απουσία αφεντικών από την κοινότητα στην οποία διοικητικά ανήκει το ζευγάρι
- Οριστική μετανάστευση από τα απομακρυσμένα, σε σχέση με τα κέντρα, χωριά προς το εξωτερικό, η μετανάστευση χαρακτηρίζεται από τη μόνιμη μετανάστευση στον τόπο υποδοχής
- Η μεγάλες ιδιοκτησίες αναπτύσσονται σε κεφαλοχώρια ή σε χωριά που γνωρίζουν ακμή στις αρχές του 20ού αιώνα. Πολλοί κάτοικοί τους με αστικές συνήθειες αγοράζουν γη και σχηματίζουν κεφάλαιο
- Το παραπάνω οδηγεί σε κοινότητες δύο ταχυτήτων: αφενός μεγάλες αγροτικές οικογένειες που αλλάζουν τόπο κατοικίας με στόχο την εκμίσθωση κτημάτων και αφετέρου αστικές οικογένειες που προσπαθούν να ανελιχθούν κοινωνικά και οικονομικά μέσα από τις αυξήσεις των κεφαλαίων.

(37), Χάρτης της κοινότητας Βάρους με τα μεγάλα ζευγάρια.

Υπόμνημα.

[1] Ζευγάρι “Χαλαμαντάραινας”- Μπουρνιάς Βάρους,

[2] Ζευγάρι “Χαλαμαντάραινας”- Κοκαλάς Ρεπανιδίου,

[3] Ζευγάρι “Τσ’μαντριγιάνν’κο”- Βάρος,

[4] Ζευγάρι “Ραφτόπουλος”- Ανεφανή Βάρους, (Καστερνό)

[5] Ζευγάρι “Χλέτσ’κο”, Ηλιόβγασμα Βάρους, (Καστερνό)

[6] Ζευγάρι “Μπρίκου”, Σκιόπετρο Λύχνων,

[7] Ζευγάρι “Γιαννέλη”, Τυροκόφνας Βάρους,

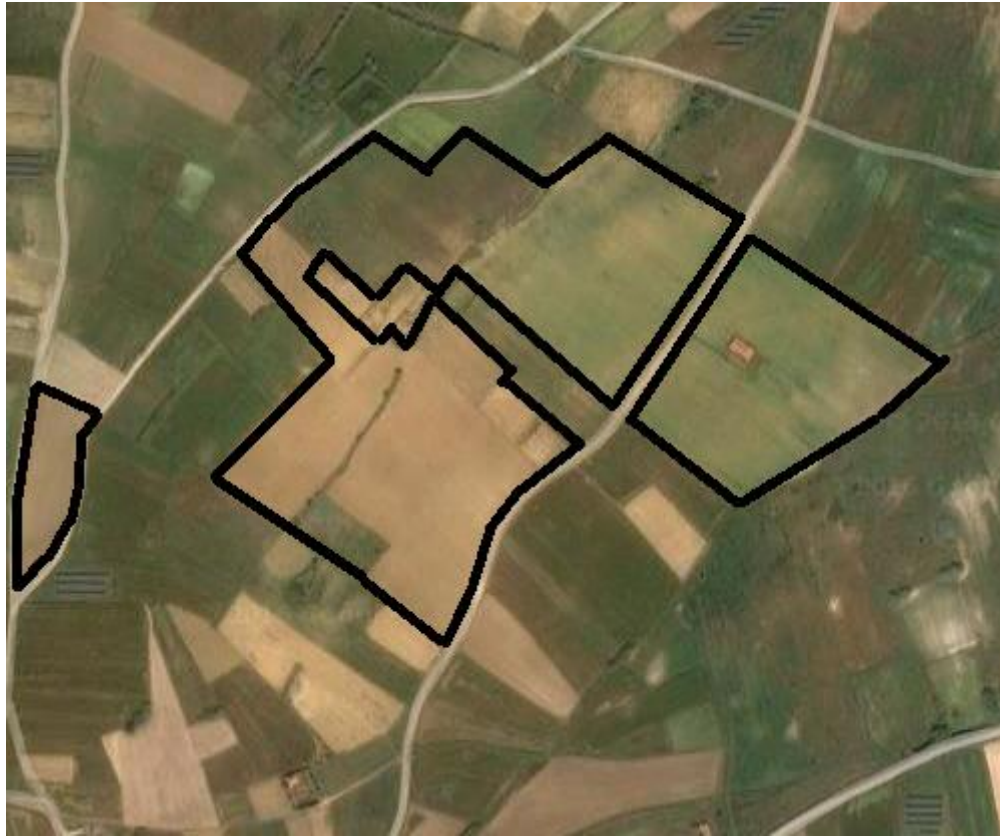
[9] Ζευγάρι “Μπουράλια”, Αρμύρες Λύχνων,

* Κτήματα από το Ζευγάρι Χαλαμαντάραινας Μπουρνιά,

*Κτήματα από διαφορετικά ζευγάρια που νοικιάζει ο Χρήστος.

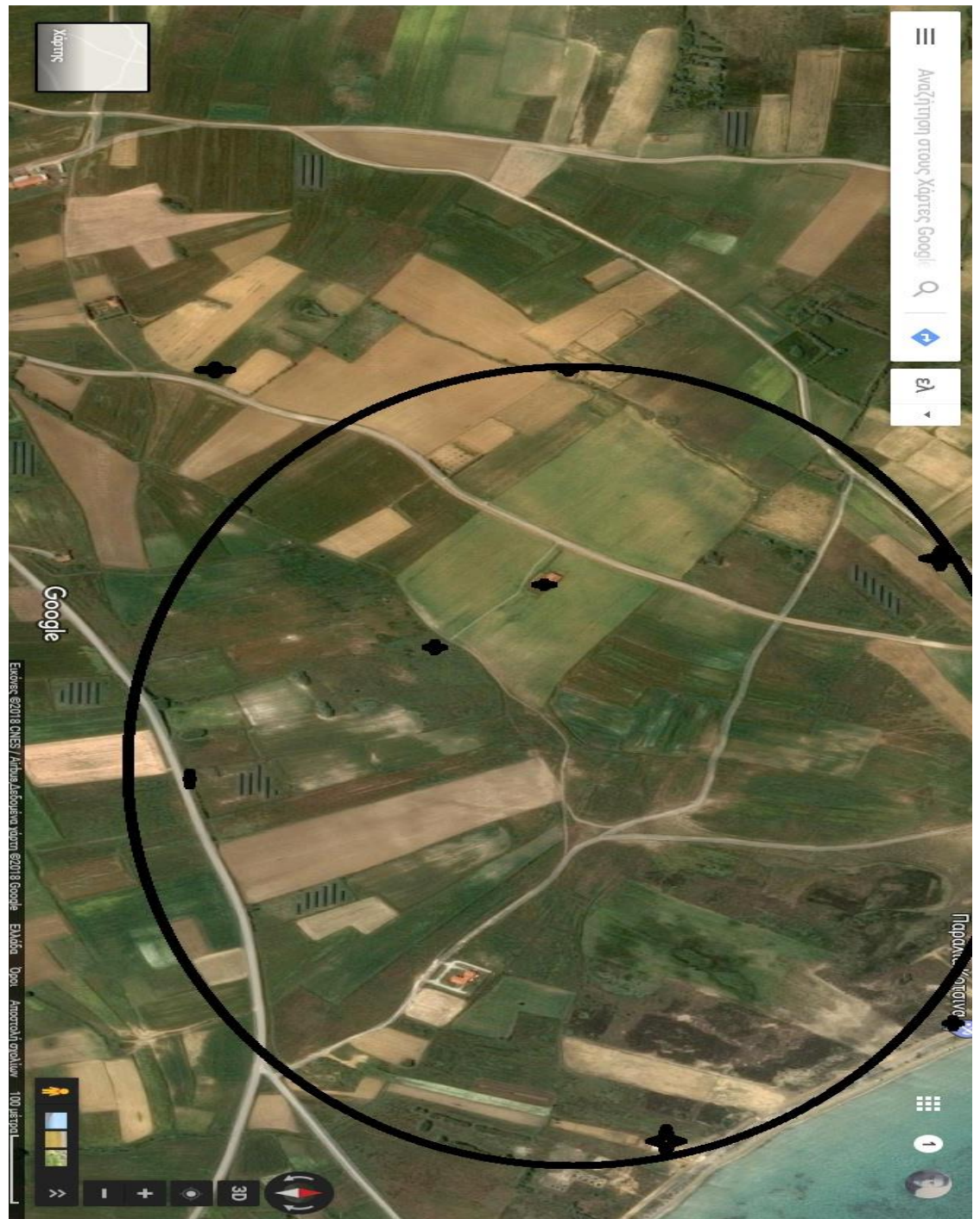
(38), Χάρτης τοπωνυμίων της κοινότητας Βάρους που καταγράφονται τα όρια μεταξύ των κοινοτήτων καθώς και οι παραγωγικές δραστηριότητες, Γιαννέλης Γιώργος, 2015.

(39), Το ζευγάρι της Χαλαμαντάραινας στην περιοχή “Χαλαμαντάραινας μάντρα” ή Αγία Κυργική, βόρεια της κοινότητας Βάρους, αρχικά η μεγάλη έκταση με τη μάντρα, εν συνεχεία δύο μεγάλα “λουριά” – μακρόστενα κτήματα στην είσοδο του χωριού, ο βοσκότοπος στη θέση “Πλάι”, και τέλος ολόκληρο το ζευγάρι, η έκταση

των στρεμμάτων σύμφωνα με τη δήλωση του 2004 αντιστοιχεί σε 581 για την κυρά και σε άλλα τόσα για το σύντροφο που δηλώθηκαν στο Αγροτικό Συνεταιρισμό Καρπασίου.

(40), Χάρτης με τα στοιχεία που εμφανίζονται στο ζευγάρι της Πάτρας: επτά σχετίζονται με φόνους ανθρώπων εντός των κτημάτων της, ενώ μόνο ένα με τον υπερφυσικό θρησκευτικό κόσμο. Ο μαγικός κύκλος που σχηματίζεται αν ενωθούν τα σημεία που μαρτυρούνται στοιχεία περικλείει ολόκληρο το ζευγάρι και τη μάντρα.

